

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:

ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 36

Том 2

Одеса
2018

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України
відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 326 від 04.04.2018 р.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 3 від 26.12.2018 р.

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А. Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д. А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р тех. наук, проф.; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **Я. В. Лупій**, народний артист України; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.

Головний редактор – д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України **А. Ф. Крижановський**

Заступник головного редактора серії – д-р. юрид. наук, проф., завідувач кафедри теорії та історії держави і права **Н. М. Крестовська**

Редакційна колегія серії «Юриспруденція»:

К. В. Белякова, д-р юрид. наук, проф. (Польща); **В. В. Дудченко**, д-р юрид. наук, проф., Заслужений юрист України; **К. В. Горобець**, канд. юрид. наук (Нідерланди); **В. М. Дрьомін**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **Т. С. Ківалова**, д-р юрид. наук, проф., Заслужений юрист України; **О. С. Кізлова**, д-р. юрид. наук, проф.; **О. О. Подобний**, д-р юрид. наук, проф.; **В. О. Туляков**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф., Заслужений діяч науки і техніки; **Є. О. Харитонов**, д-р юрид. наук, проф.; **Г. І. Чанишева**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **Mark Weston Janis William F.**, Starr Professor of Law (США); **Р. М. Жамієва**, канд. юрид. наук (Казахстан); **Є. М. Цибуленко**, проф. (Естонія).

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»,
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16818-5490Р від 10.06.2010

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна,
Телефон: +38 099 269 70 67, www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Юриспруденція», 2018

© Міжнародний гуманітарний університет, 2018

КОНСТИТУЦІЙНЕ
ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

---

*Клименко О. В.,**доктор наук державного управління, доцент,
завідувач кафедри конституційного та міжнародного права
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського**Патратій О. В.,**аспірант
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ ОРГАНІВ У КРАЇНАХ ЄВРАЗІЇ

Анотація. У статті досліджено історію розвитку законодавства країн Євразії у сфері трансплантації органів задля аналізу та позичення зарубіжного досвіду стосовно правового регулювання в сфері трансплантації органів із метою вдосконалення вітчизняного законодавства у зазначеній сфері.

Ключові слова: трансплантація, трансплантологія, донор, реципієнт.

Постановка проблеми. Трансплантація органів є дискусійним питанням не лише в Україні, а й в усьому світі, адже трансплантація є одним із чинників, за яким відслідковується рівень розвитку медицини в кожній країні. Питання трансплантації органів розглядається в площині правового регулювання, розвитку медичної науки, етичної точки зору та має свої невирішені проблеми у законодавствах окремих країн та у світовій системі загалом.

Дослідженням законодавства зарубіжних країн на предмет особливостей правового регулювання у сфері трансплантації органів займалися такі вчені: М. С. Брюховецька, Л. І. Васильєва, О. О. Волкова, Г. Р. Галєєва, М. Н. Комашко, О. І. Кисельова, В. М. Пашков, І. Р. Пташник, В. П. Сальников, К. Н. Степанова, С. Г. Стеценко, І. М. Танасійчук та ін. Але варто зауважити, що дослідження зазвичай не поглиблені, здебільшого досліджується посмертне донорство, зокрема застосування систем «презупції згоди» та «презупції незгоди» в різних країнах, вказується на факт наявності регулювання трансплантології встановленого відповідним нормативним актом.

Метою статті є короткий історико-правовий нарис становлення і розвитку законодавства країн Євразії у сфері трансплантації органів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Заради повноцінного розвитку правового регулювання трансплантації органів в Україні доцільним є проведення поглибленого дослідження законодавства зарубіжних країн, аналізу досягнень провідних країн світу стосовно правового регулювання в цій сфері, адже це дасть змогу уникнути в подальшому помилок та прискорити розвиток трансплантології в нашій державі.

З 1937 по 1992 рр. у РФ діяла Постанова Раднаркому «Про порядок проведення медичних операцій», згідно з яким тіла громадян після смерті ставали визначатись як власність держави і практично автоматично обслуговували «інтереси науки і суспільства». У 1992 р. законодавство Росії було узгоджено з принципами захисту прав і гідності людини в сфері медицини, розроблених ВООЗ. Нині в РФ діє Закон від 22 грудня

1992 р. № 4180-1 «Про трансплантацію органів та (або) тканин людини». Ґрунтуючись на рекомендаціях, визначених ВООЗ, Закон РФ «Про трансплантацію органів та (або) тканин людини» вводить у дію «презупцію згоди», відповідно до ст. 8 вказаного закону визначено, що «вилучення органів (або) тканин у трупа не допускається, якщо установу охорони здоров'я на момент здійснення такого вилучення поставлено до відома про те, що за життя ця особа або її близькі родичі, або законний представник заявили про свою незгоду на вилучення органів і (або) тканин після смерті для трансплантації реципієнту».

Але прийняття цього принципу в РФ також пройшло тернистий шлях, суспільство не одразу прийняло такі зміни. У 2003 р. до Конституційного суду РФ звернувся Саратовський суд, порушивши питання конституційності зазначеної статті Закону, Конституційний суд встановив такі юридичні аспекти отримання згоди на вилучення органів:

«– по-перше, слід виходити з того, що модель презупції згоди на вилучення органів і (або) тканин людини після її смерті являє собою невирішене самою особою, її близькими родичами або законними представниками своєї волі або відсутність відповідних документів, які фіксують ту чи іншу волю як наявність позитивного волевиявлення на здійснення такого вилучення – при тому, що ніхто після смерті не може бути підданий цій процедурі, якщо відомо про негативне ставлення до цього самої особи, її близьких родичів, законних представників;

– по-друге, презупція згоди базується на визнанні негуманним задавати родичам практично одночасно з повідомленням про смерть близької людини або безпосередньо перед операцією або іншими заходами лікувального характеру питання про вилучення його органів (тканин), а також на припущенні, обґрунтованому фактичним станом медицини в країні, що на сучасному етапі розвитку трансплантології неможливо забезпечити з'ясування волі зазначених осіб після смерті людини в терміни, що забезпечують збереження трансплантата;

– по-третє, необхідною умовою для введення в правове поле презупції згоди на вилучення з метою трансплантації органів (тканин) людини після його смерті є також наявність опублікованого для загального відома і який набрав чинності законодавчого акта, що містить формулу цієї презупції, тим самим передбачається, що зацікавлені особи обізнані про дію правових приписів;

– по-четверте, російське законодавство не перешкоджає громадянам зафіксувати в тій чи іншій формі (в тому числі нотаріальній) і довести до відома установи охорони здоров'я свою

незгоди на вилучення в них органів і (або) тканин після смерті з метою трансплантації, причому порушення відповідного волевиявлення тягне настання юридичної відповідальності».

Аналізуючи це рішення Конституційного суду РФ, можна побачити, що судом було визначено, що закріплена в Законі «презумпція згоди» є чітко визначеною й не порушує конституційні права громадян [1].

Порівнюючи правове регулювання застосування «презумпції згоди» в Російській Федерації із системою застосування того самого принципу у Франції, можна виділити суттєвий недолік у законодавстві РФ, в якому не визначено чіткої форми надання особою своєї відмови від того, щоб стати донором, не передбачено можливості надання такої відмови в режимі онлайн, на кшталт французького «реєстру відмовників», щоб виключило спірні випадки доведення, чи була така відмова взагалі та чи є вона юридично правильно оформленою.

Незважаючи на рішення Конституційного суду, науковці, які досліджують питання регулювання трансплантології, не мають спільної думки з цього питання. Наприклад, С. Г. Стеценко вважає, що більш правильним є застосування «презумпції незгоди», адже в умовах дотримання цієї системи стає можливим ефективніший захист прав й інтересів громадян під час отримання медичної допомоги, а також забезпечення реалізації волі донора [2, с. 44].

Натомість М. Н. Комашко дотримується протилежної думки і стверджує, що «презумпція згоди» дає змогу розширити сферу застосування трансплантації, збільшити кількість трансплантату, а також відкриває нові горизонти для співробітництва з міжнародною спільнотою у сфері пересадки органів [3, с. 17].

Негативним прикладом застосування «презумпції згоди» є Китай, за законодавством якого проблему недостатності органів для пересадки вирішено шляхом вилучення донорського матеріалу у страчених ув'язнених. За законодавством Китаю, таке вилучення може бути виконане лише в разі дотримання трьох обов'язкових умов:

- 1) якщо родичі не вимагають тіло страченого;
- 2) якщо така особа дала згоду на вилучення;
- 3) якщо родичі страченого теж дали таку згоду.

Однак є твердження, що китайський уряд цих вимог не дотримується. Доказами цього є факти призначення страт на один день із трансплантацією. За даними китайських досліджень, держава отримує кілька тисяч органів на рік від страчених засуджених. Проте така практика не може бути зразковою для інших держав, адже під час здійснення пересадки основоположним принципом є дотримання права донора на особисту цілісність та повагу до його тіла, незалежно від його правового статусу [4, с. 226].

В. М. Пашков вважає, що кількість та якість трансплантацій органів не залежить від методу правового регулювання взяття донорського матеріалу у померлої людини. Він наводить у приклад, що в Росії здійснюється близько 450 операцій на рік, а в Україні, в системі «презумпції незгоди», – не більше 120, при цьому до уваги береться і кількість населення обох країн [5, с. 128]. Але, порівнюючи кількість виконаних операцій із трансплантації органів, доцільно було б врахувати і нерозвиненість медичної сфери обох країн та застарілість і недосконалість тогочасного законодавства у сфері донорства, а не тільки чинні презумпції, адже лише система отримання згоди вилу-

чення донорського матеріалу в померлої особи не може бути основоположним критерієм для розвитку всього інституту трансплантації.

Білорусь займає одне з перших місць в Європі та перше серед країн колишнього СРСР за кількістю проведених трансплантацій органів і тканин. До 1990 р. трансплантація в цій країні, як і по всьому СРСР, здійснювались у процесі регулювання підзаконними нормативно-правовими актами – інструкціями, методичними вказівками. Першим законодавчим актом, який регламентував умови проведення пересадки органів і тканин, був Закон «Про трансплантацію органів та тканин людини», прийнятий у 1997 р. Відповідно до змін до цього закону, які було прийнято у 2007 р., у країні ввели в дію застосування системи «презумпції згоди» на вилучення донорського матеріалу для трансплантації після смерті особи.

Застосування цієї системи вважає доцільним Д. С. Березовцова, яка стверджує, що в разі її застосування збільшується можливість отримання донорського матеріалу. Вирішуючи питання вибору системи презумпцій, на думку дослідниці, необхідно надавати більшу перевагу порятунку життя хворого, аніж захисту права особистої недоторканості тіла потенційного донора [6, с. 235].

Відповідно до зазначеного Закону про трансплантацію органів у РБ в разі настання біологічної смерті особи лікарі після направлення повідомлення до органів прокуратури та за згодою родичів померлого мають право вилучити донорський матеріал з медичною метою. Особа може визнаватись донором, якщо в її історії хвороби або в інших офіційних документах немає інформації про заборону на вилучення органів після смерті.

Законодавством РБ чітко визначено коло представників неповнолітньої особи, якими є батьки або усиновлювачі, органи опіки та піклування, такий підхід спрощує процедуру вилучення донорського матеріалу у неповнолітніх осіб. Кожному громадянину РБ надано право написати заяву на заперечення проти використання його органів для цілей трансплантації до державної організації охорони здоров'я за місцем проживання, встановлено форму такої заяви та способи її подання. За статистикою станом на 2015 р. у системі «презумпції згоди» в РБ було проведено 445 операцій із трансплантації органів, а саме: 333 нирки, 72 печінки, 33 серця, 5 підшлункової залози та 2 легень. Проводиться близько двадцяти операцій із вилучення органів на один мільйон населення, що вдвічі більше, ніж у РФ, де проводиться десять таких операцій на один мільйон населення, та в десять разів більше, ніж в Україні, якщо враховувати той самий період [7].

Проведення операції з пересадки органів у РБ можливим та доступним для кожного громадянина. Якщо, наприклад, здійснення трансплантації нирки для іноземця коштуватиме 66 000 доларів США, то для громадянина Білорусії така операція буде безплатною, адже здійснюється коштом держави. Відповідно до такої системи, здійснивши одну операцію іноземцю, держава отримує фінанси, за які можна виконати 5–6 таких трансплантацій своїм громадянам. Таким чином держава розвиває інститут трансплантології, а також забезпечує права кожного громадянина на безоплатну медичну допомогу [8, с. 17].

Ізраїль є країною, розвиток трансплантології в якій займає передові світові позиції, трансплантація, як і вся медицина Ізраїлю, викликає великий інтерес у світової спільноти. Зокрема, це пов'язано із досить розвинутою та сучасною системою

нормативно-правового регулювання в цій країні. Ще в 1953 р. в Ізраїлі було прийнято Закон «Про анатомію та патологію», яким визначено, що тіло людини, яка померла, може бути використано для цілей медицини, а також дозволено здійснювати вилучення донорського матеріалу задля лікування та/або порятунку життя хворого реципієнта. При цьому для кожної ситуації передбачено особливий механізм дії: якщо пересадка органів від померлого необхідна для проведення лікування пацієнта, то проведення операції можливе лише, якщо до початку проведення операції буде повідомлено рідних померлого, а якщо трансплантація органів необхідна для врятування життя, сім'ю померлого має бути повідомлено не пізніше крайнього строку, коли вилучення органів є можливим, як виключення, лікарю надається право вилучити органи без попередження близьких родичів, якщо невідоме їхнє місцезнаходження [9].

Вказаним законом передбачається п'ять випадків для визначення волі особи щодо вилучення в неї органів після смерті з метою здійснення трансплантації:

1. якщо померлий за життя надав письмову згоду на вилучення органів, то думка родичів не береться до уваги;

2. якщо померлий за життя надав письмову відмову проти здійснення вилучення органів, то наявність згоди жодного з родичів не є підставою для пересадки органів;

3. якщо померлий за життя не надав згоду на вилучення в нього трансплантату, їх вилучення не дозволяється;

4. якщо померлий донор не висловив позиції щодо погодження або відмови від вилучення у нього органів, законом допускається вилучення органів і тканин лише в разі дотримання таких умов:

а) є отримана письмова згода від одного з визначених близьких родичів;

б) жодним із близьких родичів такого споріднення не було подано письмової, вмотивованої заяви проти вилучення органів і тканин;

5. якщо вилучення органів необхідне для врятування життя хворого реципієнта, діє «презумпція згоди».

Ізраїльський Закон про трансплантацію є єдиним у світі законодавчим актом, в якому регламентується надання переваги у розподілі органів із листа очікування. Ним передбачено три рівні пріоритету в листі очікування:

– особи, родичі яких в минулому вже жертвували свої донорські органи після смерті;

– особи, зареєстровані як потенційні донори не менше трьох років;

– особи, які особисто не підписали карту донора, але мають родичів першої черги, які зареєстровані вже не менше трьох років.

Така система надання пріоритету направлена на стимулювання громадян виявляти бажання ставати донорами після смерті.

Використання інституту надання згоди на посмертне донорство polegше підписання особою картки «Аді» (так в Ізраїлі називається картка донора, яку видають особі, що виявила бажання стати донором органів після смерті). Виникнення цієї назви пов'язано з людиною на ім'я Ехуд Бен-Дрор, який помер у двадцять вісім років через трансплантацію нирки. Хлопець тривалий час чекав на трансплантацію та мріяв про існування картки, які би видавалися тим, хто дав свою згоду на донорство після смерті. До його тридцятиріччя друзі та родичі вирішили

перетворити його мрію на реальність, роздрукувавши й поширивши такі картки. З 1989 р. застосування таких карток було офіційно затверджено в країні. У 2015 р. понад 800 000 громадянам Ізраїлю підписали картки «Аді» [10, с. 23].

Проаналізувавши законодавство Ізраїлю у сфері трансплантації органів, можна дійти висновку, що в Ізраїлі на законодавчому рівні закріплені обидві презумпції, а їх застосування визначається в залежності від ступеню необхідності у здійсненні такого вилучення задля врятування життя реципієнту, що означає, що право на життя особи визначено вищим правом, аніж право на недоторканність до тіла померлого. До недоліків належать відсутність чіткого порядку встановлення місцезнаходження родичів задля отримання згоди, а також недостатня визначеність понять «із метою лікування реципієнта» та «з метою порятунку життя реципієнта», що уможливує неоднакове застосування цих понять лікарями, а в результаті зловживання цим тлумаченням та неправомірні дії.

Відмінною від обох чинних презумпцій можна визнати систему надання згоди на посмертну трансплантацію в Японії, де до прийняття у 1997 р. Закону «Про трансплантацію» лікар до того, як провести вилучення органів у трупа, мав отримати письмову згоду на це від родичів, якщо померлий не залишив розпорядження за життя. Якщо померлий залишив таке розпорядження, а думка родичів є протилежною, то пріоритетним є рішення саме родичів. Така модель згоди протестувалася японськими правниками, що з часом призвело до прийняття чинного закону, який змінив систему, але думка родичів й нині відіграє важливу роль під час прийняття рішення щодо вилучення органів померлого. Така система пов'язана з особливим звичаєвим правом Японії, за яким прийнято вважати, що в результаті сімейного життя між померлим та членами його сім'ї встановлений тісний духовний зв'язок, що дає його родичам право приймати рішення щодо вилучення органів померлого задля трансплантації.

Отже, аналіз законодавства зарубіжних країн у сфері трансплантації органів дає змогу визначити, що в світі немає чітко визначеної системи, однакової для всіх країн, за якою здійснюється правове регулювання трансплантації. Незважаючи на те, що ВООЗ було створено збірник Керівних принципів регулювання трансплантації органів та тканин, не у всіх країнах їх використовують під час створення свого законодавства, а якщо і використовують, то лише як основу та застосовують на свій лад, внаслідок чого в законодавствах різних країн утворилося багато спірних питань, пов'язаних із проблемою неоднакового застосування принципів та відсутності єдиного ідеально діючого механізму регулювання трансплантації. До таких невіршених питань належить вирішення питання обов'язковості наявного генетичного зв'язку з реципієнтом при виборі донора. Вибір між двома системами здійснення посмертного вилучення органів «презумпції згоди» або «презумпції незгоди» залишається в різних країнах найбільш дискусійним питанням у цій сфері, адже його тісно пов'язують із вирішенням проблеми недостатності донорського матеріалу. Також невіршеними залишаються питання вибору реципієнта, збільшення кількості донорських органів і, відповідно, врятованих життів та питань боротьби з «чорним донорством».

Висновки. Одне видається очевидним: для розвитку трансплантології у сучасному світі замало змін національного законодавства кількох країн, для суттєвого прориву у цій сфері не-

обхідні спільні зусилля усієї світової спільноти. Як зазначають В. П. Сальников та С. Г. Стеценко, саме право має сприяти розвитку трансплантації органів, а необхідність вирішення цього питання має визнаватися вченими всіх країн [11, с. 39].

Література:

1. Об отказе в принятии к рассмотрению запроса Саратовского областного суда о проверке конституционности статьи 8 Закона Российской Федерации «О трансплантации органов и (или) тканей человека : определение Конституционного Суда РФ от 4 декабря 2003 г. № 459-О». *Вестник Конституционного Суда РФ*. 2004. № 3. URL: <http://ivo.garant.ru/#/document/12134429:0>
2. Стеценко С. Г. Трансплантология : юридические проблемы. *Законность*. 2004. № 11. С. 44–46.
3. Комашко М. Н. Проблема презумпции согласия на изъятие органов и (или) тканей для трансплантации. *Медицинское право*. 2006. N 3 (15). С. 16–22.
4. Curtis E. Harris, M. S., M. D., J. D. and Stephen P. Alcorn, J. D. To Solve a Deadly Shortage: Economic Incentives for Human Organ Donation. *ISSUES L. & MED*. 2001. N 16. P. 213–233.
5. Пашков В. М. Анатомічні матеріали померлої людини: презумпція згоди. *Український медичний часопис :наук.-практ. загальномед. журн.* / Нац. мед. акад. післядиплом. освіти ім. П. Л. Шупика. Київ, 2013. № 6. С. 126–128.
6. Береговцова Д. С. Трансплантация органов и тканей и права человека. *Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D: Экономические и юридические науки*. 2010. № 4. С. 234–239.
7. Руммо О. Трансплантолог о том, как, кому и за сколько в Беларуси пересаживают органы. URL: <http://m9gkb.by/prensa/prensa/497-transplantolog-oleg-rummo-o-tom-kak-komu-i-za-skolko-v-belarusi-peresazhivayut-organy>
8. Презумпция спасения : круглый стол. *Беларуская думка*. 2008. № 7. С. 14–23.
9. Medicine&Law. *Encyclopedia Judaica*. 2008. URL: http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_02_0013_0_13494.html#In_the_State_of_Israel
10. Виноградов В. Л. Опыт Израиля в организации программы органного донорства. Интервью с трансплант-координатором Кириллом Грозовским. *Общество трансплантологов*. 2015. № 2. С. 20–25.
11. Сальников В. П., Стеценко С. Г. Общие принципы правового регулирования трансплантации органов и тканей человека. *Юрист*. 2000. № 6. С. 38–40.

Клименко Е. В., Патратий О. В. История развития правового регулирования трансплантации органов в странах Евразии

Аннотация. В статье исследована история развития законодательства стран Евразии в сфере трансплантации органов для анализа и заимствования зарубежного опыта по правовому регулированию в сфере трансплантации органов с целью усовершенствования отечественного законодательства в указанной сфере.

Ключевые слова: трансплантация, трансплантология, донор, реципиент.

Klymenko O., Patratii O. History of development of legal regulation of organ transplantation in Eurasia countries

Summary. The article examines the history of the development of the legislation of the Eurasian countries in the field of organ transplantation, to analyze and borrow foreign experience on legal regulation in the field of organ transplantation in order to improve the domestic legislation in this area.

Key words: transplantation, transplantology, donor, recipient.

Олійник А. Ю.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного та публічного права
факультету підприємництва та права
Київського національного університету технологій та дизайну

ВИДИ ОБМЕЖЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СВОБОДИ ОСОБИ НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуто види обмеження конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність в Україні. Аналізуються конкретні види обмежень названої свободи особи. Пропонується авторська характеристика конкретних видів конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність та даються висновки і рекомендації.

Ключові слова: види обмеження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність, обмеження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність певної категорії громадян, обмеження конституційної свободи особи на підприємництво, пов'язане з монополією держави на певну діяльність, обмеження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність за інших підстав.

Постановка проблеми. Обмеження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність тісно пов'язано з конституційним правом. Право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, належить кожній особі. Заборона чинними законами окремих видів підприємницької діяльності й обмеження зайняття підприємницькою діяльністю для окремих категорій фізичних осіб свідчить про їхню теоретичну значущість та необхідність вирішення важливих практичних завдань щодо реалізації особою конституційної свободи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема обмежень конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність розглядалася вченими-теоретиками і конституціоналістами й юристами інших галузей права. Авторами пропонуються різні обмеження конституційних прав і свобод фізичної особи. Серед них праці: К. Боберської, О. Вінника, О. Гончаренко, А. Колодія, А. Кучеренка, В. Погорілка, С. Різника, Н. Саниахметової, В. Федоренка, В. Щербини й ін. Досліджені конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в групах вільної і дозвільної. Окремо види обмежень конституційних свобод особи на підприємницьку діяльність в Україні ще не досліджувалися.

Мета статті – зробити аналіз різних видів обмежень конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність в Україні. Відповідно до мети завданнями даного дослідження є: а) вивчення різних поглядів авторів щодо проблеми обмеження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність; б) формулювання ознак та визначення видів обмеження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність; в) характеристика окремих видів обмеження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність; г) пропозиція висновків та рекомендацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підприємницька діяльність є одним із видів господарської діяльності

і поділяється на вільну і дозвільну [1]. Право на заняття підприємницькою діяльністю є найвищою соціальною цінністю. Конституція України гарантує кожному право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42). Конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність закріплюється ст. 43 Господарського кодексу (далі – ГК) України, де наголошується на тому, що підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом. К. Боберська досліджувала передумови зародження конституційної свободи і законодавчого обмеження підприємницької діяльності та зробила висновок стосовно того, що процес закріплення права на підприємницьку діяльність доцільно розподілити на окремі етапи, у межах яких можна виокремити яскраво виражені тенденції. Проаналізувавши закріплення права на зайняття підприємницькою діяльністю крізь призму історико-правових джерел, поглядів науковців і творців текстів конституцій та їх проєктів, К. Боберська підкреслює, що генезис вищезазначеного права був нерозривно пов'язаний із формуванням української державності [2, с. 121]. Отже, з висновку К. Боберської простежується можливість особи вільно займатися підприємницькою діяльністю (мати конституційну свободу) й активної контрольної функції держави, що гарантує верховенство права під час обмеження конституційної свободи особи на підприємництво.

А. Ковач досліджує умови реалізації конституційного права людини і громадянина на підприємництво і розрізняє такі правові категорії, як «суб'єкт підприємницької діяльності», «суб'єкт господарювання» та «суб'єкт права на підприємницьку діяльність», оскільки вони не є тотожними як за обсягом та змістом, так і за формою. Адже, якщо суб'єктом підприємницької діяльності особа стає лише з моменту її реєстрації в такій іпостасі встановленим законом порядком, то правом на підприємницьку діяльність кожний суб'єкт потенційно наділяється з моменту народження, а інститут «реєстрації» є стадією реалізації даного права, яка і відбувається за наявності певних встановлених законом умов. Отже, основною умовою реалізації права на підприємницьку діяльність треба вважати легалізацію підприємницької діяльності суб'єкта [3, с. 213–214].

А. Колодій і А. Олійник підприємництво розуміють як самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик, не заборонену законом діяльність із виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та заняття торгівлею з метою одержання прибутку. На їхню думку, підприємницькою діяльністю можуть займатися громадяни України, громадяни інших держав, особи без громадянства, але вона обмежується законом щодо депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади й органів місцевого самоврядування. До того ж, відпо-

відно до Закону України «Про підприємництво» від 7 лютого 1991 р., забороняється зайняття підприємницькою діяльністю військовослужбовців, службових осіб органів прокуратури, суду, державної безпеки тощо [4, с. 193].

А. Кучеренко, характеризуючи конституційне право на підприємницьку діяльність, підкреслює той факт, що реалізація названого конституційного права багато в чому залежить від ефективної діяльності держави з його забезпечення. На його думку, важливим питанням під час дослідження умов реалізації конституційного права людини і громадянина на підприємництво є легалізація цієї діяльності. Легалізацію діяльності підприємців відносять до адміністративних заходів, оскільки вона полягає в державній реєстрації, видачі ліцензій, отриманні патентів, сертифікації, стандартизації тощо, тобто в процедурах, які встановлені нормативно, є обов'язковими для підприємця та реалізуються через діяльність державних органів. З метою створення сприятливих умов для підприємця держава надає підтримку підприємництва в таких формах: 1) сприяє організації матеріально-технічного забезпечення й інформаційного обслуговування підприємців, підготовці та перепідготовці кадрів; 2) стимулює інноваційну діяльність, освоєння нових видів продукції та послуг; 3) надає підприємцям цільові кредити; 4) надає підприємцям інші види допомоги [5, с. 39–41].

В. Погорілко, В. Федоренко відносять конституційне право на підприємницьку діяльність до економічних прав і свобод. На їхню думку, за змістом право дозволяє здійснювати на свій ризик діяльність, що передбачає отримання прибутку. За суб'єктами назване право належить усім громадянам України, іноземцям і особам без громадянства. Винятком є депутати, посадові і службові особи органів державної влади й органів місцевого самоврядування, військовослужбовців, співробітників правоохоронних органів, суддів та ін. [6, с. 226]. Отже, В. Погорілко і В. Федоренко, досліджуючи конституційне право на підприємницьку діяльність, розрізняють конституційну свободу підприємництва й обмеження свободи за суб'єктами.

С. Різник дослідив забезпечення державою конституційного права людини і громадянина на підприємницьку діяльність, де запропонував нові поняття «безпосередня підприємницька діяльність», під якою він розуміє підприємницьку діяльність, що здійснюється суб'єктами підприємницької діяльності (фізичними та юридичними особами, зареєстрованими у встановленому законом порядку), та «опосередкована підприємницька діяльність» як підприємницька діяльність, що здійснюється фізичними особами через належних їм на праві власності юридичних осіб [7].

Н. Саниахметова визначає підприємницьку діяльність як націлену на отримання прибутку економічну діяльність із виробництва товарів, виконання робіт, надання послуг, що має самостійний та ініціативний, творчий і інноваційний, систематичний і ризиковий, правомірний і соціально відповідальний характер, здійснювана легітимним суб'єктом, що несе самостійну юридичну відповідальність. Визначальною для характеристики підприємництва є його класифікація: 1) за критерієм предмета – на виробниче і комерційне; 2) за критерієм суб'єкта – на здійснюване фізичними особами та юридичними особами [8]. На нашу думку, за названими критеріями можна групувати обмеження конституційної свободи на підприємницьку діяльність.

В. Щербина розглядає господарську діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів

та з метою одержання прибутку як підприємницьку, а суб'єкти такої діяльності (підприємництва) є підприємцями. Підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, що варто розглядати як свободу підприємницької діяльності [9].

Отже, аналіз останніх досліджень та публікацій щодо проблеми обмежень конституційних прав і свобод особи на підприємницьку діяльність свідчить про те, що вченими теоретиками і конституціоналістами пропонуються різні поняття і види обмежень конституційної свободи фізичної особи.

На підставі проаналізованих публікацій можна дати визначення видів обмеження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність та сформулювати критерії для їх класифікації. Види обмеження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність – це згруповані за критеріями виробничої і комерційної діяльності, суб'єктами й іншими групами обмеження та заборони підприємцям здійснювати певну підприємницьку діяльність, що відповідає міжнародним нормами та нормам і принципам Конституції і законів України.

Розрізняють такі критерії обмежень і заборон: а) за видами виробничої і комерційної діяльності; б) за суб'єктами; в) за іншими критеріями групування. Обмеження конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність у виробничій чи комерційній сферах господарювання можуть мати місце за: 1) видами діяльності; 2) організаційно-правовими формами господарювання; 3) формами власності; 4) місцем заняття підприємництвом; 5) видами господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню; 6) обсягом виробництва та реалізації товару шляхом встановлення квот; 7) здійсненням підприємництва, яке має бути сертифіковане; 8) предметом діяльності; 9) суміщенням видів діяльності й ін.

Так, за видами діяльності можуть мати місце обмеження, пов'язані з охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік яких визначається встановленим Кабінетом Міністрів України порядком, а також діяльність, пов'язана із проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз та розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, зокрема з їх космічними запусками із будь-якою метою, та може здійснюватися тільки державними підприємствами й організаціями. Проведення ломбардних операцій може здійснюватися державними ломбардами і повними товариствами [10].

Будь-яка підприємницька діяльність потребує проведення процедури державної реєстрації, яка регламентується Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців». Організаційно-правові форми господарювання, де обмежується підприємництво, пов'язані з монополією держави на певну діяльність (діяльність із виготовлення та реалізації наркотичних засобів, зброї та вибухових речовин, із виготовлення цінних паперів та грошових знаків), може здійснюватися тільки державними підприємствами, а проведення ломбардних операцій також і повними товариствами, виготовлення та реалізація зброї та боєприпасів до неї, видобування бурштину тощо може здійснюватися тільки тими підприємствами, перелік яких встановлює Кабінет Міністрів України [11].

Хоча всі форми власності за загальним правилом рівні, але держава залишає за собою монополієне право на виготовлення та реалізацію наркотичних речовин, зброї та вибухових

речовин, із виготовлення цінних паперів та грошових знаків. Держава може підтримувати деякі стратегічні для неї види підприємницької діяльності особливими правовими та, насамперед, економічними засобами. Це стосується і сільськогосподарського виробництва [11].

У низці випадків установлюються спеціальні територіальні умови. Так, спеціальні правила підприємництва встановлені щодо територій, які мають особливий правовий статус (прикордонні, зони вільного підприємництва, здійснення підприємництва в портах тощо) [11].

Види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, та порядок їх ліцензування визначається Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності», який ухвалено 2 березня 2015 р. [12]. Так, виробництво та торгівля спиртом (стиловим, коньячним, плодовим), алкогольними напоями, тютюновими виробами може здійснюватися лише на підприємствах за умови наявності в них спеціальних ліцензій [11]. З урахуванням відставання норм окремих законів від життя щодо процедур ліцензування в багатьох випадках не відповідає вимогам верховенства права. Пропонуємо принцип «дотримання законності» уточнити таким чином – «дотримання верховенства права» (ст. 3, п. 1, пп. 3) [12].

Певні обсяги виробництва та реалізації товару, а також способи здійснення підприємницької діяльності, яка має бути екологічно безпечна, не суперечити засадам моралі, людяності, гуманізму, передбачають потребу встановлення квот. Квоти можуть бути встановлені як самою державою, так і володільцем виключного права, а саме виробництво здебільшого має бути сертифіковане [11].

Важливу роль у групуванні обмежень конституційної свободи на підприємницьку діяльність відіграють предмет діяльності та суміщення видів діяльності. Так, не допускається роздрібна торгівля вибухонебезпечними та піротехнічними виробами. Також не допускається одночасна торгівля промисловими та продовольчими товарами, а також деякими продовольчими товарами (шоколадні вироби з рибопродукцією). Не допускається конкуренція видів діяльності між повним товариством та його учасником. Останній не може займатись тим же видом діяльності, що повне товариство. Чинні нормативні акти встановлюють низку інших обмежень та правил, яких повинні дотримуватись у своїй діяльності суб'єкти підприємництва [11].

Чинне законодавство України закріплює обмеження конституційної свободи на підприємницьку діяльність для певної категорії суб'єктів. Так, законодавство встановлює неможливість заняття підприємницькою діяльністю військовослужбовців, службових осіб органів прокуратури, суду, державної безпеки, нотаріату, внутрішніх справ, органів державної влади та місцевого самоврядування. Не можуть займатися підприємницькою діяльністю й особи, які вчинили злочин і до яких судом застосовано покарання у вигляді позбавлення права на заняття окремим видом діяльності. Особи, які мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво й інші корисливі злочини, які не можуть бути зареєстровані як підприємці, не можуть бути співзасновником підприємства, обіймати в підприємницьких товариствах і об'єднаннях керівні посади і посади, пов'язані з матеріальною відповідальністю [13]. Громадяни чи піддані інших держав не можуть займатися на території України аудиторською діяльністю та бути повіреним у справах інтелектуальної власності [11].

Законодавством України конституційна свобода на підприємництво може обмежуватися і за інших критеріїв групування. Зокрема, законодавчо встановлено перелік видів діяльності, підприємництво в яких не передбачено. Так, діяльність, пов'язана з: а) обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; б) виготовленням і реалізацією військової зброї та боєприпасів до неї, вибухових речовин; в) видобуванням бурштину; г) охороною окремих особливо важливих об'єктів державної власності, перелік яких визначається встановленим Кабінетом Міністрів України порядком; г) розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, зокрема з їх космічними запусками з будь-якою метою, та в деяких інших випадках може здійснюватися тільки державними підприємствами й організаціями. Діяльність, пов'язана з технічним обслуговуванням та експлуатацією первинних мереж (крім місцевих мереж) та супутникових систем телефонного зв'язку в мережах зв'язку загального користування (крім супутникових систем телефонного зв'язку в мережах загального користування, які мають наземну станцію спряження на території України та створюються або розгортаються за допомогою національних ракет-носіїв або національних космічних апаратів), пересиланням грошових переказів, листів до 20 грамів, поштових карток, виплатою та доставкою пенсій, грошової допомоги малозабезпеченим громадянам тощо, здійснюється виключно державними підприємствами й об'єднаннями зв'язку [13].

Серед окремих видів обмежень конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність можна назвати підприємництво, пов'язане з: а) охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності; б) виробництвом бензинів і моторних сумішей; в) здійсненням страхової та банківської діяльності й ін. Так, згідно із ч. 2 ст. 4 Закону України «Про підприємництво», діяльність, пов'язана з охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік яких визначається у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку, а також діяльність, пов'язана із проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз та розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, зокрема з їх космічними запусками із будь-якою метою, може здійснюватися тільки державними підприємствами й організаціями, а проведення ломбардних операцій – також і повними товариствами. Згідно із ч. 4 ст. 4 Закону України «Про підприємництво», діяльність, пов'язана з виробництвом бензинів моторних сумішевих або з додаванням (змішуванням) біоетанолу та/або біокомпонентів на його основі до вуглеводневої основи (бензинів, фракцій, компонентів тощо), здійснюється підприємствами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики в паливно-енергетичному комплексі.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про страхування», страховиками визнаються фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств із додатковою відповідальністю. Вони, згідно із Законом України «Про господарські товариства», з урахуванням особливостей, передбачених Законом, можуть займатися страховою діяльністю, якщо одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення такої діяльності. Згідно зі ст. 6. Закону України «Про банки і банківську діяльність», банки в Україні можуть

створюватися у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку [13].

Висновки. Підбиваючи підсумок, пропонуємо такі висновки та рекомендації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій щодо проблеми обмежень конституційних прав і свобод особи на підприємницьку діяльність свідчить про те, що вченими-теоретиками і конституціоналістами недостатньо проводяться дослідження поняття і видів обмежень конституційної свободи фізичної особи на підприємницьку діяльність.

Видами обмежень конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність є згруповані за критеріями виробничої і комерційної діяльності, суб'єктами й іншими групами обмеження та заборони підприємцям здійснювати певну підприємницьку діяльність відповідно до міжнародних договорів, нормам Конституції та законів України. Розрізняють такі критерії обмежень і заборон: а) за видами виробничої і комерційної діяльності; б) за суб'єктами; в) за іншими критеріями групування.

Рекомендуємо, з урахуванням відставання норм окремих законів і невідповідності їх потребам життя та вимогам верховенства права, принцип «дотримання законності» (ст. 3, п. 1, пп. 3) уточнити таким чином: «дотримання верховенства права».

Література:

1. Види підприємницької діяльності. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: <http://wikipe.com.ua/1x4c09.html> (дата звернення: 22.02.2019).
2. Боберська К. Право на зайняття підприємницькою діяльністю в конституціях та нормативно-правових актах України 1710–1991 рр. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 118–121.
3. Ковач А. Право людини на підприємництво. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 212–215.
4. Колодій А., Олійник А. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 350 с.
5. Кучеренко А. Конституційне право людини на підприємництво. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Юридичні науки». 2013. № 2 (5). С. 39–44.
6. Погорілко В., Федоренко В. Конституційне право України : підручник / за заг. ред. В. Федоренка. 3 вид., перероб. і доопр. Київ : КНТ ; Видавництво «Ліра-К», 2011. 532 с.
7. Різник С. Забезпечення державою конституційного права людини і громадянина на підприємницьку діяльність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Ужгород, 2008. 18 с.
8. Предпринимательское право в вопросах и ответах : учебное пособие / под ред. Н. Саниахметовой. Харьков : Одиссей, 2000. 416 с.

9. Щербина В. Господарське право : підручник. 2 вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком-Інтер, 2005. 592 с.
10. Обмеження у здійсненні підприємницької діяльності. URL: https://pidruchniki.com/12050723/pravo/obmezheniya_zdiysnenni_pidpriyemnitskoyi_diyalnosti (дата звернення: 22.02.2019).
11. Обмеження у здійсненні підприємницької діяльності. URL: <https://buklib.net/books/37836/> (дата звернення: 22.02.2019).
12. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 2 березня 2015 р. № 222–VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 23. Ст. 158.
13. Варналії З. Основи підприємницької діяльності. 2. Обмеження у здійсненні підприємницької діяльності. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/23348-2-obmezheniya-u-zdysnenni-pdprimnitskoy-diyalnost.html> (дата звернення: 22.02.2019)

Олейник А. Е. Виды ограничений конституционной свободы личности на предпринимательскую деятельность в Украине

Аннотация. В статье рассмотрены виды ограничения конституционной свободы физического лица на предпринимательскую деятельность в Украине. Анализируются конкретные виды ограничений названной свободы личности. Предлагаются авторская характеристика конкретных видов конституционной свободы личности на предпринимательскую деятельность, выводы и рекомендации.

Ключевые слова: виды ограничения конституционной свободы личности на предпринимательскую деятельность, ограничения конституционной свободы личности на предпринимательскую деятельность определенной категории граждан, ограничение конституционной свободы личности на предпринимательство, связанное с монополией государства на определенную деятельность, ограничения конституционной свободы личности на предпринимательскую деятельность других оснований.

Oliynyk A. Types of restrictions on the constitutional freedom of a person to entrepreneurial activity in Ukraine

Summary. The article deals with the types of restrictions on the constitutional freedom of an individual to engage in entrepreneurial activities in Ukraine. The specific types of restrictions of the named freedom of the person are analyzed. The author's characteristic of concrete types of constitutional freedom of a person for entrepreneurial activity is offered and conclusions and recommendations are given.

Key words: types of restriction of constitutional freedom of person to entrepreneurial activity, restriction of constitutional freedom of person to entrepreneurial activity of certain category of citizens, restriction of constitutional freedom of person to entrepreneurship is connected with monopoly of state for certain activities, restriction of constitutional freedom of person to entrepreneurial activity for other reasons.

*Кириченко В. М.,**кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології та права
Запорізького національного технічного університету**Соколенко Ю. М.,**асистент кафедри політології та права
Запорізького національного технічного університету*

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ (ДО 70-РІЧЧЯ ПРИЙНЯТТЯ)

Анотація. У статті висвітлюються історичні умови підготовки та причини прийняття Загальної декларації прав людини, її значення для кожної людини та людства загалом. Підкреслюється, що Загальна декларація за роки існування перетворилась із політичної декларації на документ політико-правового характеру, більшість її положень конкретизувались і деталізувались у міжнародно-правових актах у сфері прав людини та конституціях багатьох держав світу, у тому числі й в Конституції України.

Водночас звертається увага на неузгодженість деяких норм Конституції України з відповідними положеннями Загальної декларації та необхідність її подальшого науково-теоретичного переосмислення.

Ключові слова: Загальна декларація прав людини, міжнародно-правові акти, Конституція України, права і свободи людини, стандарти прав людини.

Постановка проблеми. Історія підготовки та прийняття Загальної декларації прав людини була непростю. Робота над її текстом тривала 2 роки в умовах постійної жорсткої дипломатичної боротьби представників різних філософських, ідеологічних і релігійних поглядів. Незважаючи на це, після численних тривалих дискусій цей документ був прийнятий абсолютною більшістю голосів держав-учасниць ООН. Загальна декларація прав людини стала віхою всесвітнього рівня, якій немає аналогу. За своєю правовою сутністю Загальна декларація є багатогранним документом, в основу якого закладено кілька головних ідей, зокрема вона проголосила концепцію прав людини та встановила стандарти прав людини, які стали предметом уваги і справою міжнародного права.

І тому без розкриття історико-правових аспектів Загальної декларації прав людини неможливо проаналізувати зміст її положень та якість їх впровадження в національні конституції, в тому числі й в Конституцію України, а також сформулювати висновок про їх належне виконання в правозастосовній практиці.

Джерельним підґрунтям для дослідження теми стали Загальна декларація прав людини та інші міжнародно-правові акти у сфері прав людини, які конкретизували та деталізували її зміст, а також численні праці вітчизняних і зарубіжних учених багатьох галузей суспільствознавства та юридичних наук. Проте, незважаючи на наявність величезної кількості наукової літератури з цього питання, зазначена проблематика не втрачає своєї актуальності й в умовах сьогодення та з урахуванням того, що не всі цілі Загальної декларації досягнуті, вона потребує подальшого науково-теоретичного переосмислення

та здійснення практичних заходів, спрямованих на ефективізацію її положень.

Метою статті є висвітлення історичних обставин та причин ухвалення Загальної декларації прав людини, а також застосування її положень у конституційній практиці України.

Вклад основного матеріалу дослідження. У ХХ столітті сталася подія, яка значно вплинула на розвиток світової цивілізації та назавжди залишилася в пам'яті людства: 10 грудня 1948 року в Парижі на 183 пленарному засіданні третьої сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята Загальна декларація прав людини, яка, за висловлюванням В. Ф. Погорілка, стала актом «самозбереження людства, реакцією на фашизм, тоталітаризм, диктатуру і подібні негативні явища, згубні для людини і людства, і разом з тим це якісно новий людський вимір, нова міра гідності людини, новий рівень людської свідомості і буття, нижче якого людина не має сходити, оскільки там може бути інший світ – нелюдський, із точки зору сучасної людини» [1, с. 7].

При цьому варто нагадати, що Українська РСР була однією з 56 держав-членів ООН, які брали участь в обговоренні і прийнятті Загальної декларації прав людини, хоча вона разом із Білоруською РСР, Південно-Африканською республікою, Польщею, Саудівською Аравією, СРСР, Чехословаччиною і Югославією утрималась під час голосування. Це було пов'язано, насамперед, із тим, що в колишньому СРСР на законодавчому рівні була закріплена пануюча в юриспруденції ідея пріоритету держави над особою, яка розглядалась з точки зору державних інтересів, і саме тому держава визначала обсяг прав і свобод людини і громадянина.

Ще напередодні прийняття Загальної декларації голова делегації СРСР А. Я. Вишинський висловив ставлення «соціалістичних країн» до прав людини як до «пишної фразеології» [2, с. 370]. Таке ставлення до прав людини було властиве тоталізованому політичному режиму, який існував у нашій країні в попередні часи [3, с. 92].

Незважаючи на різні ідеології держав-учасниць ООН, їхні правові системи, суперечності та інші чинники, що не давали їм змоги порозумітися в багатьох положеннях Загальної декларації, кінець кінцем були подолані в такий спосіб: принципіві положення для багатьох держав у тексті документа намагались не уточнювати та не давати визначення багатьом поняттям, тобто положення мали загальний характер. Шукаючи компроміс, сторони виходили з позиції різного тлумачення цих положень та способів здійснення певних прав. У результаті здійсненої роботи, яку провели делегації багатьох держав, Загальна декла-

рація була ухвалена 48 голосами держав-членів ООН (8 утрималися) і, згідно зі Статутом ООН, вважається прийнятою одностайно.

Варто наголосити, що причини, що зумовили необхідність прийняття Загальної декларації прав людини, полягають в такому: 1) неможливість забезпечити свободу, справедливий та загальний мир без визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, рівних та невід'ємних їх прав; 2) наявність варварських актів щодо зневажання і нехтування правами людини, які обурюють совість людства; 3) підтвердження народами Об'єднаних Націй віри в основні права людини, гідність і цінність людської особи і рівноправність чоловіків і жінок; 4) прагнення людей створити світ, в якому вони будуть мати свободу слова і переконань, будуть вільні від страху і нужди; 5) узяття на себе державами-членами ООН зобов'язання сприяти співробітництву з нею, підтримці загальної поваги і додержання прав людини та основних свобод; 6) велике значення для повного виконання цього зобов'язання має загальне розуміння характеру цих прав і свобод; 7) необхідність охороняти права людини силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення.

За обсягом Загальна декларація прав людини – документ невеликий. Він складається з преамбули, в якій викладено обґрунтування історичних цілей та 30 статей, в яких перелічуються громадські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини, а також у ній закладені основоположні принципи міжнародного розуміння прав людини, що стали підвалинами міжнародного права. Основними елементами розуміння прав людини вона називає рівність усіх людей у гідності і правах; загальність прав, тобто належність усіх прав кожній людині незалежно від її раси, статі, мови, релігії, політичних переконань, соціального стану, національності, місця проживання тощо, необмеженість кола прав, взаємопов'язаність усіх прав людини, можливість правомірних обмежень прав людини, домінуюче становище людини щодо держави.

Загальна декларація вперше дала класифікацію прав і основних свобод людини, поділивши їх на громадянські та політичні права, з одного боку, та на економічні, соціальні, культурні права – з другого.

Декларація сприяла зародженню принципово нового ставлення до прав людини як до проблеми, якою мають опікуватися не лише окремі держави, а й людство загалом.

За своєю формою Загальна декларація прав людини є резолюцією Генеральної Асамблеї ООН і як така не може розглядатись як міжнародний договір, не може створювати міжнародних правових зобов'язань. Але надзвичайно високий гуманістичний її зміст та авторитет документа, що вплинув на долю держав та людства після Другої світової війни, її незаперечна роль у піднесенні цінності та гідності людини об'єктивно не дозволяють вбачати в Загальній декларації звичайну міжнародну рекомендацію. І тому за роки свого існування Загальна декларація перетворилась із політичної декларації на документ політико-правового характеру. Про це свідчить те, що учасники Тегеранської конференції з прав людини 1968 р. офіційно оголосили Загальну декларацію обов'язковою та запросили керуватись її текстом як стандартом поведінки з населенням, а учасники Віденської конференції з прав людини 1993 р. підкреслили: «Всі права людини універсальні, неподільні, вза-

ємозалежні і взаємопов'язані. Міжнародне співтовариство повинно ставитися до прав людини глобально, на справедливій і рівній основі. Хоча значення національної і регіональної специфіки різних історичних, культурних і релігійних особливостей необхідно мати на увазі, держави, незалежно від їх політичних, економічних і культурних систем, зобов'язані заохочувати і захищати права людини».

Таку саму позицію висловила й Венеційська Комісія, зазначивши зокрема, що «хоча Всесвітня декларація не є юридично зобов'язальною, більшість її принципів розглядаються як такі, що відображають норми звичаєвого міжнародного права» [4, с. 250].

Варто зазначити, що на основі Загальної декларації прав людини було укладено багато міжнародних і регіональних правових актів. Насамперед, її положення набули розвитку в Пакті про громадянські і політичні права 1966 р., Пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., Американській конвенції про права людини 1969 р., Африканській Хартії прав людини і народу 1981 р. тощо.

Загальна декларація стала основою більшості повоєнних конституцій держав світу щодо закріплення прав людини. І тому не менш як 90 національних конституцій, прийнятих після 1948 р., містять перелік функціональних прав, які або відтворюють посилання Загальної декларації, або включені до них під її впливом [5, с. 8]. Наприклад, у п. 2 ст. 10 Конституції Іспанії зазначено: «Норми, що пов'язані з основними правами та обов'язками, які закріплені в Конституції, відповідають Загальній декларації прав людини, міжнародним договорам і угодам з цих питань, ратифіковані Іспанією [6, с. 373], у п. 1 ст. 4 Конституції Молдови – «конституційні положення про права і свободи людини тлумачаться та застосовуються відповідно до Загальної декларації прав людини<...>» [7, с. 290], у ст. 5 Конституції Андорри закріплено, що «Загальна декларація прав людини інтегрована в андоррський юридичний порядок» [8, с. 228]. Але найбільше це помітно в конституціях країн Східної Європи та держав, колишніх союзних республік Союзу РСР [1, с. 8].

Особливо це помітно на прикладі України, яка включила до розділу II своєї Конституції чимало нормативних приписів, які відтворюють відповідні положення Загальної декларації та більшості пактів і інших актів ООН, які конкретизують і деталізують її.

Таким чином, Україна, обравши шлях демократичного розвитку та визнавши Загальну декларацію прав людини і принципи дотримання прав людини, які закріплені в універсальних міжнародних і регіональних правових актах у сфері прав людини, впевнено входить до європейського правового простору.

Вітчизняний законодавець під час розроблення нової Конституції України, відмежовуючись від скампрометованих зверхніх підходів до феномену прав людини, що були складником соціальної практики в колишньому СРСР, а також у країнах так званого соціалістичного табору, не тільки закріпив у Конституції України нову концепцію прав людини і розширив коло конституційних прав і свобод, а й розташував їх у тій послідовності, в якій вони історично зароджувалися та розвивалися.

На підставі ґрунтовного аналізу змісту і форми закріплення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина Ю. В. Кириченко стверджує, що майже всі статті розділу II Конституції

України тією чи іншою мірою відбивають зміст і порядок розташування прав і свобод, аналогічний до того, який є характерним для універсальних міжнародно-правових актів у сфері прав людини. І далі вчений наводить приклади того, як Україна включила до своєї Конституції чимало нормативних приписів, які змістовно чи навіть текстуально відтворюють відповідні положення Загальної декларації прав людини: ст. 1 Декларації, в якій йдеться про те, що «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах» має свій змістовний аналог у ст. 21 Конституції України; припис ст. 3 про те, що «кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканість» відповідно в ст. ст. 27 та 29 Конституції; припис ст. 5 про те, що «ніхто не повинен зазнавати торгур, або жорсткого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання» – у ст. 28 Конституції; припис ст. 7 про те, що «всі люди рівні перед законом» – у ст. 24 Конституції; припис ст. 12 про те, що «ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканість його житла, таємницю його кореспонденції <...>» – у ст. ст. 30, 31, 32 Конституції тощо [9, с. 92–93]. Тобто статті розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України, на думку багатьох українських науковців, загалом витримують логіку викладення, яку запроваджено в Загальній декларації, що засвідчує націленість нашої держави на сприйняття та реалізацію міжнародних стандартів у відповідній сфері [10, с. 186–187, 192; 11, с. 11–12]. Про це свідчили й неодноразові офіційні висновки міжнародних експертів під час підготовки проекту нової Конституції України, які вважали цей проект взірцем в імplementації міжнародно-правових актів із прав людини і, насамперед, Загальної декларації прав людини з точки зору повноти системності прав людини, їх пріоритетів, гарантованості і чіткості, недвозначності.

Але, незважаючи на зазначене та на те, що окремі положення розділу II Конституції України порівняно з відповідними положеннями міжнародно-правових актів сформульовані більш актуально та юридично точно, варто констатувати, що деякі із них є надмірно абстрактними та неповною мірою відповідають сучасним загальносвітовим і європейським стандартам, а також залишається проблематичною реалізація, насамперед, низки соціальних і культурних прав, передбачених Загальною декларацією. Тобто, як зауважує П. М. Рабінович, Україна «поки що не належить до тих держав, які є лідерами у цій справі» [12, с. 39].

Висновки. Отже, історична винятковість і унікальність прийняття 70 років тому Загальної декларації прав людини полягає в тому, що в цьому документі викладена концепція прав людини, яка з категорії національних систем права (передовсім європейських країн) стала юридичною категорією міжнародного права, а також встановлено стандарти прав людини, до досягнення яких мають постійно прагнути всі народи та держави світу. За роки існування Загальна декларація перетворилась із політичної декларації на документ політико-правового характеру, який, можна стверджувати без перебільшення, здійснив величезний вплив на демократизацію внутрішнього життя багатьох держав, у тому числі й України, яка, визнавши Загальну декларацію прав людини та включивши до своєї Конституції чимало нормативних приписів, які змістовно чи навіть текстуально відтворюють її положення, впевнено входить до європейського правового простору.

Водночас, незважаючи на широку номенклатуру закріплених у Конституції України прав і свобод людини і громадянина, деяка частина з них неповною мірою відповідає сучасним загальносвітовим і європейським стандартам, також залишається проблематичною реалізація і захист низки прав, передбачених Загальною декларацією, особливо соціальних і культурних, значна частина яких нині є символічною. Враховуючи те, що всі цілі Загальної декларації прав людини повністю ще не досягнуто, нині вона цілком зберігає свою актуальність та потребує подальшого науково-теоретичного переосмислення і здійснення практичних заходів, спрямованих на ефективізацію її положень.

Література:

1. Погорілко В. Загальна декларація прав людини – одна з найважливіших загальнолюдських цінностей ХХ століття. *Право України*. 1999. № 4. С. 7–9.
2. Вышинский А. Я. Вопросы международного права и внешней политики. Москва : Юриздат, 1951.
3. Конституційно-правові засади становлення української державності : монографія / В. Я. Тачій, Ю. М. Тодика, О. Г. Данильян та ін.; за ред. В. Я. Тачія, Ю. М. Тодики. Харків : Право, 2003. 328 с.
4. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ : ДУХ і ЛІТЕРА, 2016. 760 с.
5. Права человека : итоги века, тенденции, перспективы / Под общ. ред. Е. А. Лукашевой. Москва : Изд-во НОРМА (Изд-во группа НОРМА-ИНФРА-М), 2002. 435 с.
6. Конституции государств Европейского Союза / Под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва : Изд-во группа НОРМА-ИНФРА-М, 1997. 816 с.
7. Конституции стран СНГ и Балтии : учебное пособие / Сост. Г. Н. Андреева. Москва : Юрист, 1999. 640 с.
8. Конституции государств Европы : в 3-х т. / Под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва : Изд-во НОРМА, 2001. Т. 1. 824 с.
9. Кириченко Ю. В. Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду : монографія. Київ : «Центр учбової літератури», 2017. 540 с.
10. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 536 с.
11. Шаповал В., Кришанівський С. Конституція України 1996 р. і права людини: питання державно-правової теорії. *Український часопис прав людини*. 1996. № 3–4. С. 7–14.
12. Рабінович П. Загальна декларація прав людини: Україна. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 4. С. 34–43.

Кириченко В. Н., Соколенко Ю. Н. Всеобщая декларация прав человека: историко-правовые аспекты (к 70-летию принятия)

Аннотация. В статье освещаются исторические условия подготовки и причины принятия Всеобщей декларации прав человека, ее значение для каждого человека и человечества в целом. Подчеркивается, что Всеобщая декларация прав человека за годы существования превратилась из политической декларации в документ политико-правового характера, большинство ее положений конкретизировались и детализировались в международно-правовых актах в сфере прав человека и конституциях большинства государств мира, в том числе и в Конституции Украины. Одновременно обращается внимание на несогласованность некоторых норм Конституции Украины с соответствующими положениями Всеобщей декларации и необходимости ее дальнейшего научно-теоретического переосмысления.

Ключевые слова: Всеобщая декларация прав человека, международно-правовые акты, Конституция Украины, права и свободы человека, стандарты прав человека.

Kyrychenko V., Sokolenko Yu. Universal Declaration of Human Rights: historical and legal aspects (on the 70th anniversary of adoption)

Summary. The article covers the historical conditions of preparation and the reasons for the adoption of the Universal Declaration of Human Rights, its importance for every person and humanity as a whole. It is emphasized that the General Declaration for years of existence has turned from a political declaration into a political and legal document, the majority of its provisions were specified and de-

tailed in international legal acts in the field of human rights and constitutions of many countries of the world, including the Constitution of Ukraine.

At the same time, attention is drawn to the inconsistency of certain norms of the Constitution of Ukraine with the relevant provisions of the Universal Declaration and the need for its further scientific and theoretical rethinking.

Key words: Universal Declaration of Human Rights, international legal acts, the Constitution of Ukraine, human rights and freedoms, human rights standards.

Вакарова О. В.,
аспірант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ ЯК ОРГАН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

Анотація. Стаття присвячена питанням реформування Національної поліції та становлення її як правоохоронного та правозахисного інституту держави, спрямованого на утвердження і забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Проведено аналіз і розкрито особливості закріплення функцій Національної поліції в Конституції України. Визначено особливості правового статусу поліції, місця цього інституту в системі органів державної влади, специфіки його завдань. Виявлено недоліки законодавства, яке регламентує діяльність Національної поліції, та надано рекомендації щодо їх усунення.

Ключові слова: Національна поліція, орган правопорядку, правоохоронний орган, правозахисний орган, Конституція України, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, конституційна реформа.

Постановка проблеми. Революція Гідності 2013–2014 рр. засвідчила критичну необхідність реформування більшості сфер державного та суспільного життя в Україні. Наслідком вказаних подій став початок фундаментальних перетворень, спрямованих на забезпечення реального виконання норм та утвердження правових принципів, закріплених у фундаментальному Законі нашої держави – Конституції України.

Особливо важливим є реформування правоохоронної діяльності держави та системи органів державної влади, які забезпечують її здійснення. З метою спрямування цієї сфери у русло гарантування та забезпечення прав та інтересів суспільства та кожного громадянина, а не держави, реформовано або ж створено ряд органів, що постають як правоохоронні органи нової формації.

Оновлення стосувалося й одного з ключових правоохоронних органів держави – міліції. Реформування цього інституту було суттєвим: здійснена спроба перетворення із правоохоронного органу пострадянського типу, подекуди із каральними повноваженнями, у державний інститут правової охорони та захисту людини і громадянина із чітким регламентуванням прав та обов'язків, меж компетенції, акценту на необхідності укріплення конституційного ладу та правових принципів. Крім того, конституційна реформа закріпила новий термін, який певною мірою стосується й органів поліції – «органи правопорядку».

Відтак новий статус вже перетвореної Національної поліції України потребує наукового осмислення та з'ясування місця й ролі цього інституту в державному механізмі та процесі забезпечення верховенства Конституції України.

Метою публікації є аналіз і розкриття особливостей нового правового статусу поліції як правоохоронного та правозахисного органу державної влади нової формації в контексті забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Вклад основного матеріалу дослідження. Проблематикою роботи системи правоохоронних органів і поліції займалися такі вчені, як В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.Г. Барабаш, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, М.Ю. Бурдін, О.М. Головка, А.М. Колодій, М.В. Лошицький, В.Т. Маляренко, О.В. Марцеляк, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, О.І. Остапенко, Р.С. Павловський, О.В. Скрипнюк, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, М.І. Хавронюк, Ю.С. Шемшученко, Ю.О. Тихоміров, В.А. Юсупов та ін. Виходячи з проведених досліджень, питання діяльності системи правоохоронних і правозахисних органів у контексті забезпечення прав і свобод людини є перманентно актуальними, зважаючи на необхідність утвердження та розвитку України як держави правової, соціальної, демократичної.

Конституція України в ч. 3 ст. 17 вказує на те, що забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом [3].

Це єдине формулювання в Основному Законі, яке містить словосполучення «правоохоронні органи». Таким чином, чітко визначено специфіку завдань військових формувань і правоохоронних органів держави, їх особливі конституційні повноваження.

Натомість схожим до вказаного словосполучення є використане у п. 2 ч. 1 ст. 131-1 формулювання «органи правопорядку», що в контексті зазначене як: «в Україні діє прокуратура, яка здійснює: <...> 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку».

Цей термін не є широкоживаним як у законодавстві, так і в наукових роботах, що ставить логічне запитання про його природу і сутність.

Саме слово «правопорядок» не є новелою і є конституційним терміном, який вживається у нормах, що регламентують повноваження місцевих державних адміністрацій та Автономної Республіки Крим (п. 2 ст. 119 та п. 7 ст. 138 Конституції України відповідно), як порядок, який має бути забезпечений цими органами державної влади. Натомість у контексті саме правоохоронної системи цей термін у Конституції України вжито вперше, оскільки досудове розслідування та інші функції, закріплені в п. 2 ст. 131-1 Основного Закону, стосуються саме цих інституцій, до яких належать, зокрема, поліція та прокуратура.

Ст. 131-1 була внесена до Конституції України Законом України № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції

України (щодо правосуддя)» [5]. Звертаючись до пояснювальної записки до цього законопроекту й аналізуючи відповідну мотивацію його авторів, можна зрозуміти, що для них це питання не є об'єктом для дискусій. У пояснювальній записці вказано: «Відповідно до світової практики та усталеної в Європі юридичної термінології до інституту «орган правопорядку» (Law Enforcement Agencies) належать здебільшого поліцейські служби (цивільна поліція, мілітаризована поліція (жандармерія), військова поліція, інші органи, до компетенції яких віднесені слідство та оперативно-розшукова діяльність». Тобто, спільним для відповідних органів є те, що до їх компетенції належить проведення слідчої й оперативно-розшукової діяльності.

З цього приводу доречно навести результати дослідження, проведеного професором Н. Ярмиш. Вона вказує, що вживаний у Конституції України термін «органи правопорядку» доцільно розглядати як аналог терміна «органи охорони правопорядку» та вважати, що такими є органи, які у своєму складі мають силові, озброєні підрозділи та працівники яких наділені правом застосовувати примушування, зокрема з використанням вогнепальної зброї. Однак варто врахувати, що у ст. 131-1 Конституції України йдеться про нагляд прокуратури лише за тими «органами правопорядку», які здійснюють негласні та інші слідчі і розшукові дії. Тому для здійснення відповідного прокурорського нагляду потрібно не лише знати, що певний орган є саме «органом правопорядку» (точніше – органом охорони правопорядку), а й бути впевненим, що цей орган наділений функцією здійснювати «негласні та інші слідчі і розшукові дії» [10, с. 83].

Тобто, оцінюючи значення терміна «органи правопорядку», слід виходити саме з функціонального навантаження відповідних органів державної влади. Варто зауважити, що запозичення навіть усталеного в міжнародній законотворчій практиці терміна, у цьому разі – Law Enforcement Agencies, та імплементація у Основний Закон без аналізу його відповідності й узгодження із рештою термінологічної бази чинного законодавства створює ризики для неточного його розуміння й ефективного застосування.

Упродовж багатьох років у вітчизняній юридичній науці та практиці основним актом, яким користувалися для визначення переліку органів, що здійснюють правоохоронні функції, був Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 р. № 3781-ХІІ [6]. Так, згідно з ч. 1 ст. 2 цього акта до правоохоронних органів належать органи прокуратури, Національної поліції, Служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. Натомість очевидним є недосконалість такого формулювання, Конституційний Суд України у своєму рішенні вказав на те, що зазначений перелік не є універсальним і не підлягає застосуванню в усіх сферах правовідносин у державі [8].

З іншого боку, запровадження терміна «органи правопорядку» очевидно відповідає міжнародній практиці розуміння ролі, статусу та повноважень органів, відповідальних за правоохоронну функцію держави. А тому використання цього терміна законодавцем певною мірою узгоджується із прагненням

України реформувати правоохоронні інституції в органи забезпечення (охорони) правопорядку. А це більше співвідноситься із закріпленими у Конституції України правовими принципами та нормами-цілями.

Таким чином, у світлі закріплення терміна «органи правопорядку» у Конституції України є необхідність приведення у відповідність решти законодавства до положень Основного Закону з метою однакового розуміння та використання цього поняття. Також це стосується й базового Закону України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 р. № 580-VIII [7], у якому поліція не визначена як орган правопорядку.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Деякі норми вищевказаного Закону сформульовані таким чином, що «органи правопорядку» є тотожними «правоохоронним органам»: поліція відповідно до покладених на неї завдань: <...> виконує в межах компетенції запити органів правопорядку (правоохоронних органів) інших держав або міжнародних організацій поліції відповідно до закону та міжнародних договорів України (п. 25 ст. 23 Закону). Або цей термін вживається для означення аналогу поліцейських органів інших держав: поліція у процесі своєї діяльності взаємодіє з органами правопорядку та іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів (ст. 5 Закону).

Складається враження, що законодавець остаточно для себе не визначив статус органів поліції як органів правопорядку, правоохоронних органів чи центрального органу виконавчої влади зі специфічними повноваженнями. Хоча усі три визначення відповідають правовому статусу Національної поліції України згідно з нормами Конституції України та чинного законодавства.

Не вдаючись до дискусії стосовно розмежування понять «правова охорона» та «правовий захист», варто звернутися до положень Основного Закону. Так, згідно з ч. 2 ст. 3 Конституції права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Таким чином, Національна поліція як центральний орган виконавчої влади й елемент державного механізму зобов'язана здійснювати діяльність, спрямовану на утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Норми Конституції України визначають вектор діяльності поліції, закріплюючи його у руслі створення таких умов, які б гарантували можливість ефективної охорони, захисту та гарантування прав і свобод людини та громадянина.

Як відзначається у науковій літературі, Національна поліція повинна чітко дотримуватися законодавчих норм, у т. ч. норм конституційного і міжнародного права в галузі захисту прав і свобод людини та громадянина [1, с. 496].

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах:

- 1) забезпечення публічної безпеки і порядку;
- 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;

3) протидії злочинності;

4) надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Незважаючи на те, що «захист прав і свобод людини та громадянина» не згадується як у визначенні поліції в ч. 1 ст. 1 базового Закону, так і в завданнях поліції, вказаних вище, як функція поліції він зазначений в інших положеннях Закону України «Про Національну поліцію», зокрема:

– у статтях, що деталізують принципи діяльності поліції: поліція забезпечує постійне інформування органів державної влади й органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку (ч. 2 ст. 9). Поліція забезпечує захист прав і свобод людини незалежно від політичних переконань і партійної належності (ч. 1 ст. 10);

– у повноваженнях міністра внутрішніх справ: забезпечує формування державної політики у сфері <...> охорони та захисту прав і свобод людини (п. 1 ч. 1 ст. 16);

– у повноваженнях керівника поліції: вносить на розгляд Міністра внутрішніх справ України пропозиції щодо забезпечення формування державної політики у сфері <...> охорони та захисту прав і свобод людини (п. 3 ч. 1 ст. 22).

Таким чином, положення профільного Закону доводять, що Національна поліція як інститут держави здійснює як правоохоронні, так і правозахисні функції, а це створює додаткові умови для ефективного забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Зазначення «захисту прав» серед основних завдань поліції, а також у самому визначенні цього органу прямо не вплине на якість роботи поліцейських, однак дозволить розширити розуміння як суспільством, так і працівниками цих структур важливості орієнтації роботи на забезпечення, в широкому розумінні, прав і свобод людини й орієнтації на утвердження правових принципів, закріплених у Конституції України. Позитивний ефект означені зміни здійснять і на імідж Національної поліції, яка сприйматиметься і як правозахисний інститут.

У ході перетворення поліції зазнала зміни й назва цього органу, що відображає дійсне бажання законодавця змінити статус, місце та, насамперед, «обличчя» нового інституту держави.

Як зазначає В.С. Селюков, реформування міліції та перетворення її в Національну поліцію вимагає створення демократичного громадянського контролю за нею та підвищення рівня довіри суспільства як результату формування сучасного позитивного іміджу поліцейського службовця в Україні [9, с. 199].

Саме слово «поліція», як вказано в науковій літературі, у первісному значенні означало внутрішньодержавне управління загалом, без виокремлення певного органу, який би це управління чи його частину мав би здійснювати. Сьогодні цей термін має інше значення – це консолідована система спеціальних, переважно державних органів для забезпечення захисту суспільного і державного ладу, наявного правопорядку [4, с. 21].

Перетворення правоохоронного та правозахисного інституту поліції відбувалося, в т. ч., і через прагнення українського суспільства та держави створити орган, який би відповідав міжнародним стандартам у цій галузі.

Поліція в зарубіжних державах є професійним збройним формуванням виконавчої влади, якому притаманні владні повноваження, особлива система управління та специфічні методи виконання покладених на нього завдань. Особливою ознакою таких органів є можливість застосування санкціонованого примусу. Вказана особливість визначає місце та роль цих органів у системі влади й суб'єктів правоохоронної діяльності.

Як відзначається у дослідженнях на цю тему, теорію і практикою демократичних держав вироблений комплекс заходів, спрямованих на забезпечення загальносоціального характеру поліцейської діяльності: орієнтування поліції на захист фундаментальних принципів демократії, позбавлення її організаційно-правових можливостей діяти незалежно від інших державних і громадських структур, деполітизація поліцейської діяльності [2, с. 37].

Ступінь універсальності цих заходів важко оцінити, оскільки кожна країна має різний шлях та історію формування правоохоронної та правозахисної системи із більшим чи меншим ухилом до її демократичності. А це вимагає індивідуального підходу до оцінки з метою уникнення сліпих запозичень.

Однак врахування успішного світового досвіду держав, які створили ефективні правоохоронні та правозахисні інститути, а також використання напрацювань міжнародних організацій у цій сфері є важливим у справі якісних перетворень і побудови демократичних, правоорієнтованих і людиноцентристських державних інституцій.

Висновки. Підводячи підсумки, варто зазначити, що оновлення законодавства та перетворення Національної поліції на правоохоронний і правозахисний інститут є важливим кроком, який засвідчує рух державотворення до утвердження прав і свобод людини та громадянина, створення умов для їх реального гарантування та забезпечення на основі правових принципів, закріплених у Конституції України. Водночас проведена конституційна реформа щодо правосуддя та реформа поліції потребує подальшого законодавчого вдосконалення, зокрема внесення змін до законодавства щодо приведення його у відповідність до Конституції України з приводу застосування терміна «органи правопорядку». Потребує узгодження використання термінології з приведенням її до однакового відображення у текстах нормативно-правових актів, що регламентують роботу поліції, а також ряд інших змін.

Література:

1. Біленчук П.Д. Доктринальні засади підготовки висококваліфікованих юристів нової генерації у XXI столітті: засоби, методи, технології. *Криміналістика* : підручник. Київ : Вид. дім «Дакор», 2014. С. 494–503.
2. Денисюк Д.С. Стан і перспективи реформування органів внутрішніх справ України: досвід поліції зарубіжних держав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2014. Вип. 29 (2.2). С. 36–39. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_29\(2\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_29(2)).
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами та доповненнями). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed20160930>.
4. Курко М.Н., Біленчук П.Д., Ярмолюк А.А. Поліція України (національна поліція): історіографія створення, стан законодавчого і ресурсного забезпечення та перспективи розвитку. *Право.ua*. 2015. № 1. С. 21–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2015_1_4.
5. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02 червня 2016 р. № 1401-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1401-19/paran161#n161>.

6. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>.
7. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Кузьменка Віталія Борисовича щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 364 Кримінального кодексу України (справа щодо застосування кваліфікуючої ознаки «працівник правоохоронного органу» до працівника державної виконавчої служби) від 18 квітня 2012 р. № 10-рп/2012. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-12>.
9. Селюков В.С. Від міліції до поліції: правові проблеми, чинники, вектори реформування. *Вісник ХНУВС*. 2013. № 1 (60). С. 198–206.
10. Ярмиш Н. Зміст терміна «органи правопорядку», використаного у ст. 131-1 Конституції України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 79–84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2016_4_14.
11. Белов Д.М., Сестренікова О., Система захисту прав і свобод людини і громадянина: актуальні питання. *Medzinárodná vedecko-praktická konferencia «Priority a stratégie pre rozvoj právnej vedy vo svete vedy» Sládkovičovo, Slovenská republika (28–29 októbra 2016 r.)*. S. 25–26.

Вакарова А. В. Национальная полиция Украины как орган обеспечения прав и свобод человека и гражданина

Аннотация. Статья посвящена вопросам реформирования Национальной полиции и становления ее как правоохранительного и правозащитного института государства, направленного на утверждение и обеспечение прав

и свобод человека и гражданина. Проведен анализ и раскрыты особенности закрепления функций Национальной полиции в Конституции Украины. Определены особенности правового статуса полиции, места этого института в системе органов государственной власти, специфики его задач. Выявлены недостатки законодательства, регламентирующего деятельность Национальной полиции, и даны рекомендации по их устранению.

Ключевые слова: Национальная полиция, орган правопорядка, правоохранительный орган, правозащитный орган, Конституция Украины, обеспечения прав и свобод человека и гражданина, конституционная реформа.

Vakarova O. National police of Ukraine as a body protecting the rights and freedoms of man and citizen

Summary. The article is devoted to the issues of reforming the National Police and its formation as a law enforcement and human rights institution of the state, aimed at establishing and ensuring the rights and freedoms of man and citizen. The analysis and features of consolidation of functions of the National Police in the Constitution of Ukraine have been analysed. The peculiarities of the legal status of the police, the place of this institution in the system of state authorities, the specifics of its tasks are determined. The shortcomings of legislation that regulates the activities of the National Police and provided recommendations for their elimination are revealed.

Key words: National police, law enforcement agencies, law enforcement agencies, human rights bodies, Constitution of Ukraine, ensuring rights and freedoms of man and citizen, constitutional reform.

Кривенко В. В.,
аспірант Інституту права імені Князя Володимира Великого
Міжрегіональної академії управління персоналом

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ І ПОВ'ЯЗАНИМ ІЗ КОРУПЦІЄЮ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ

Анотація. У статті наведено основні результати дослідження проблеми запобігання корупційним і пов'язаним із корупцією правопорушенням в органах місцевого самоврядування України, що полягають у теоретичному узагальненні й новому вирішенні наукового завдання щодо формування кримінологічних засад запобігання корупційним і пов'язаним із корупцією правопорушенням в органах місцевого самоврядування України.

Ключові слова: державний орган, органи місцевого самоврядування, злочин, корупція, корупційне правопорушення, правопорушення, пов'язане з корупцією, запобігання корупції, особа корупціонера в органах місцевого самоврядування.

Постановка проблеми. Конституція України в ч. 2 ст. 6 проголосила, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України. Наведене положення Основного Закону держави, однозначно, є головною загальною засадою, визначальним чинником діяльності посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування виключно в рамках правового поля, жодне їхнє рішення не може суперечити закону.

Розпочата у 2014 році реформа децентралізації передбачає передачу від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень, ресурсів і відповідальності. Відповідальність у тому числі включає дотримання вимог антикорупційного законодавства, що є неможливим без незалежного рівня обізнаності про свої права й обов'язки. Нехтування ними дуже часто призводить до притягнення їх представників до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової або дисциплінарної відповідальності за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення з відповідними правовими наслідками.

Так, вивчення слідчої, прокурорської та суддівської практик показало, рівень корупційної злочинності в Україні щодо загальної злочинності становить 1,2%, кількість засуджених осіб коливається від 500 осіб до 1000 осіб щороку, причому частка засуджених представників органів місцевого самоврядування не перевищує 10%, тоді як більше ніж 40% притягнутих осіб до адміністративної відповідальності, пов'язаної з корупцією, становлять представники органів місцевого самоврядування (здебільшого це сільський, селищний рівні та невеличких містечок або районних центрів).

Над питаннями запобігання корупції в різних сферах існування суспільства працювали такі науковці, як В.І. Антипов, В.С. Батиргарєєва, А.М. Бойко, О.Ю. Бусол, В.В. Голі-

на, Б.М. Головкін, О.П. Горох, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, О.Г. Кальман, О.Г. Колб, О.М. Литвинов, Д.С. Машлякевич, Д.Г. Михайленко, М.І. Мельник, А.А. Музика, В.Я. Настюк, В.М. Попович, В.В. Пивоваров, Є.Л. Стрельцов, М.І. Хавронюк, В.В. Шаблистий, О.Ю. Шостко та ін. Також Л.Т. Головічук протягом 2012–2016 років опублікувала цикл статей про запобігання зловживання владою або службовим становищем працівниками митниці; є окремі публікації Д.О. Олійника, який підготував і захистив дисертацію з приводу запобігання корупційним злочинам, що вчиняються під час здійснення митних процедур.

Разом із тим комплексного монографічного дослідження проблеми запобігання корупційним правопорушенням в органах місцевого самоврядування України не проводилося, що негативно впливає на їхню діяльність і певним чином гальмує реформу децентралізації України.

Отже, кардинальне оновлення антикорупційного законодавства з 2014 року, створення нових антикорупційних органів і проблеми щодо правового забезпечення їхньої діяльності, значна поширеність корупційних і пов'язаних із корупцією правопорушень в органах місцевого самоврядування України, як наслідок, їх недостатнє теоретичне розроблення зумовили вибір теми дослідження, представлення результатів якого і є метою статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведене нами дослідження є першим у кримінологічній науці комплексним монографічним дослідженням, у якому розглянуто проблему кримінологічних засад запобігання корупційним і пов'язаним із корупцією правопорушенням в органах місцевого самоврядування України. У результаті проведеної роботи сформульовано певні положення.

Так, уперше виокремлено показники корупційних і пов'язаних із корупцією правопорушень серед представників органів місцевого самоврядування й встановлено їх досить неоднозначні тенденції: має місце масовість адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією (більше ніж 42%), тоді як питома вага корупційних злочинів у структурі корупційної злочинності не перевищує 10%, а досліджувана сфера становить 1,2%; випадки притягнення до дисциплінарної та цивільно-правової відповідальності є поодинокими, що унеможливає виділення їх показників для відповідного аналізу й вироблення профілактичних заходів.

Обґрунтовано положення щодо необхідності передбачення в Законі України «Про прокуратуру» повноважень спеціалізованої антикорупційної прокуратури у сфері запобігання корупційним і пов'язаним із корупцією правопорушенням;

запропоновано зробити обов'язком антикорупційного прокурора встановлення в кожному кримінальному провадженні про корупційні злочини причин та умов їх учинення й винесення подання щодо їх усунення.

Змодельовано теоретичний портрет особи злочинця, який учиняє корупційні правопорушення в органах місцевого самоврядування України. Доведено, що він складається з двох частин: 1) посадові особи органів місцевого самоврядування 1–3 категорій (здебільшого чоловіки), яких притягають виключно до адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією, що, скоріше, свідчить про латентність їхньої корупційної злочинної діяльності. Більше того, після накладення судом стягнення у вигляді певного розміру штрафу такі особи залишаються на своїх виборних посадах; 2) посадові особи органів місцевого самоврядування 4–7 категорій, що належать до ситуативного типу дрібного корупціонера, які просто використовують займану посаду для незаконного збагачення.

Нами запропоновано доповнити ст. 59 Закону України «Про запобігання корупції» таким положенням: будь-які правові наслідки внесення відомостей до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, стосуються виключно тієї особи, щодо якої здійснено відповідний запис; доповнити положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, розширеним переліком підстав виключення записів із цього реєстру – смерть особи, щодо якої зроблено запис, і перебіг строків давності – 10 років для корупційного злочину та 5 років для інших корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень.

У результаті дослідження вдосконалено доктринальне положення щодо системи рівнів правового забезпечення запобігання корупційним і пов'язаним із корупцією правопорушенням в органах місцевого самоврядування України: 1) міжнародний; 2) національний (загальнодержавний); 3) відомчий і міжвідомчий; 4) місцевий (акти органів місцевого самоврядування), а також положення кримінологічної науки щодо менш значного впливу на рівень корупції в державі низького рівня оплати праці осіб, уповноважених на виконання функцій держави або органів місцевого самоврядування.

Набули подальшого розвитку твердження щодо важливості співпраці органів місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства у сфері запобігання та протидії корупції шляхом їх залучення до забезпечення прозорості прийняття управлінських рішень на місцях, а також положення про те, що головним загальносоціальним заходом запобігання корупційним злочинам та іншим подібним правопорушенням серед представників органів місцевого самоврядування є широка просвітницька кампанія, яку мають реалізовувати фахівці з необхідними знаннями й навичками.

Висновки. Нами наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що полягає у формуванні кримінологічних засад запобігання корупційним і пов'язаним із корупцією правопорушенням в органах місцевого самоврядування України, а саме:

1. Характеристика корупційних і пов'язаних із корупцією правопорушень в органах місцевого самоврядування України як об'єкта кримінологічного дослідження дала змогу вести мову про те, що проблема запобігання коруп-

ційним правопорушенням в органах місцевого самоврядування України існує реально. Постійно оновлювана політика у сфері боротьби з корупцією значно ускладнює кримінально-правові дослідження із цього приводу, тоді як саме кримінологічна наука дає змогу розробляти заходи запобігання навіть тим діями, які не визнані злочинами кримінальним законом. Реформа децентралізації матиме успіх тоді, коли буде мінімізовано корупційні ризики в цій сфері. Одним із головних загальносоціальних заходів запобігання корупційним злочинам та іншим подібним правопорушенням серед представників органів місцевого самоврядування є широка просвітницька кампанія, яку мають реалізовувати фахівці з необхідними знаннями й навичками.

2. Виокремлено кримінологічні показники корупційних і пов'язаних із корупцією правопорушень в органах місцевого самоврядування України з корупційної злочинності загалом: установлено, що вектор діяльності правоохоронних органів у сфері протидії корупції спрямований на легке досягнення бажаного результату роботи шляхом притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією, здебільшого представників органів місцевого самоврядування, тоді як до кримінальної відповідальності вони майже не притягаються, що викликано в тому числі проблемами кримінально-правового та кримінального процесуального забезпечення антикорупційної діяльності загалом.

3. Доведено, що корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення в органах місцевого самоврядування зумовлені цілим комплексом криміногенних детермінант: економічні (неузгодженість інтересів держави з особистими інтересами особи), політичні, правові (відсутність системного та налагодженого механізму вдосконалення законодавчої бази з регулювання антикорупційної діяльності), ідеологічні, організаційно-управлінські фактори (недоліки функціонування механізму державного управління антикорупційною діяльністю) й недоліки в діяльності правоохоронних органів (зокрема недосконалість механізмів координації та взаємодії правоохоронних органів під час виявлення й розслідування корупційних злочинів).

4. Установлено стан нормативно-правового забезпечення запобігання корупційним і пов'язаним із корупцією правопорушенням в окремих зарубіжних країнах (пострадянських). Тільки РФ із усіх країн пострадянського простору не ратифікувала Конвенцію ООН проти корупції та Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією, де до цих пір сутність корупції зводиться до отримання хабара як суто матеріальної категорії.

Доведено, що Законом України «Про прокуратуру» в частині повноважень Спеціалізованої антикорупційної прокуратури обмежується виключно контролем процесу розслідування корупційних злочинів, тоді як запобіжна або профілактична діяльність інших спеціалізованих підрозділів з протидії корупції фактично не контролюється прокурорами спеціалізованої антикорупційної прокуратури, що вимагає внесення відповідних змін і доповнень до чинного законодавства.

5. Аргументовано, що важливим чинником боротьби з корупцією в Україні є діяльність громадських організацій у здійсненні заходів запобігання корупції в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування. Рекомендації Transparency International є певним орієнтиром розроблення та запровадження заходів загальносоціального запобігання як корупції загалом, так й в органах місцевого самоврядування зокрема.

6. Доведено, що дієвими заходами загальносоціального запобігання корупційним і пов'язаним із корупцією правопорушенням в органах місцевого самоврядування України є такі:

1) подальше впровадження реформи децентралізації, що ще більше посилить роль органів місцевого самоврядування в розвитку місцевих громад, а від їх посадових осіб вимагатиме чіткого дотримання в тому числі вимог антикорупційного законодавства;

2) проведення широкої антикорупційної просвітницької та тренінгової діяльності щодо прищеплення нетерпимості до будь-яких корупційних проявів в органах місцевого самоврядування. Цей захід можна реалізувати на місцевому рівні шляхом залучення юридичних закладів вищої освіти, що представлені в кожній області й м. Києві під час координації такої роботи обласними державними адміністраціями. Представники об'єднаних територіальних громад, які отримують удосконалені знання про дотримання антикорупційних вимог, поширюватимуть їх у своїй громаді;

3) продовження роботи щодо мінімізації бюрократичних бар'єрів, спрощення та підвищення оперативності реєстраційних, дозвільних і ліцензійних процедур, що надаються місцевими радами: максимальне розширення надання необхідної інформації громадянину в он-лайн режимі тощо;

4) оптимізація контрольно-наглядових функцій органів місцевого самоврядування, вдосконалення системи перевірок діяльності суб'єктів підприємництва, недопущення незаконного втручання в їхню діяльність. Муніципальні контролюючі органи повинні координувати свою роботу з іншими правоохоронними органами, вживати заходи щодо її прозорості, в тому числі шляхом он-лайн трансляції певних резонансних заходів – ліквідації незаконних малих архітектурних форм, евакуації дуже дорогого автомобіля, що належить впливовій особі, тощо;

5) подальше впровадження ефективних правових механізмів державних закупівель, забезпечення гласності, прозорості й підтримання конкурентного середовища в розміщенні державних закупівель: зобов'язати всі без винятку закупівлі з місцевих бюджетів здійснювати виключно з використанням електронної системи публічних закупівель ProZorro;

6) у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, комунального обслуговування та інших сферах соціально-економічного розвитку територіальної громади мінімізувати ризики щодо забезпечення життєво важливих сфер життя суспільства неякісними матеріалами передусім за рахунок коштів місцевого бюджету;

7) подальше залучення громадськості до прийняття управлінських рішень на місцях, до формування антикорупційної політики.

7. Серед заходів спеціально-кримінологічного запобігання корупційним правопорушенням в органах місцевого самоврядування України заслуговують на увагу такі:

1) виявлення, постановка на облік і проведення профілактичної роботи серед осіб, посади яких можна зарахувати до категорії з підвищеним корупційним ризиком (голови місцевих рад, їх секретарі, землевпорядники та ін.), і серед тих представників органів місцевого самоврядування, для яких депутатська діяльність не є основним місцем роботи;

2) обмеження та мінімізація негативного впливу криміногенної групи, що сприяє різним корупційним проявам в органах місцевого самоврядування України;

3) усунення умов, що створюють реальні або потенційні можливості для корупційних проявів в органах місцевого самоврядування України;

4) припинення підготовлюваних або вчинюваних корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень в органах місцевого самоврядування України;

5) впровадження критеріїв ефективності, стандартів і систем оцінювання якості виконання посадовими особами й іншими працівниками місцевих органів влади своїх посадових або службових обов'язків.

Кривенко В. В. Результаты исследования проблемы предотвращения коррупционных и связанных с коррупцией правонарушений в органах местного самоуправления Украины

Аннотация. В статье приведены основные результаты исследования проблемы предотвращения коррупционных и связанных с коррупцией правонарушений в органах местного самоуправления Украины, состоящие в теоретическом обобщении и новом решении научной задачи по формированию криминологических принципов предотвращения коррупционных и связанных с коррупцией правонарушений в органах местного самоуправления Украины.

Ключевые слова: государственный орган, органы местного самоуправления, преступление, коррупция, коррупционное правонарушение, правонарушение, связанное с коррупцией, предотвращение коррупции, лицо коррупционера в органах местного самоуправления.

Kryvenko V. Results of the investigation of the problem of prevention of corruption and connection with corruption offenses in the organs of local government of Ukraine

Summary. The article presents the main results of the study of the problem of preventing corruption and corruption-related offenses in the organs of local self-government in Ukraine, consisting of a theoretical synthesis and a new solution to the scientific problem of the formation of the criminological principles for the prevention of corruption and corruption-related offenses in the organs of local self-government of Ukraine.

Key words: state body, bodies of local self-government, crime, corruption, corruption offenses, offenses related to corruption, corruption prevention, corruptor's person in local self-government bodies.

Степанова Т. В.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри адміністративного та господарського права
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ – БАГАТОЕЛЕМЕНТНИЙ СКЛАДНИК СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню складної внутрішньої структури права на інформацію в судовому процесі. Встановлено, що вказане право може бути реалізоване учасниками провадження та інколи іншими особами, встановленими процесуальним законодавством, в активній та пасивній формі. Висвітлено зв'язок права на інформацію з обов'язком інформування учасників судового процесу. Обґрунтовано, що право на інформацію, як багатоелементний складник судового процесу, потребує подальшого дослідження на науковому рівні та розроблення системи гарантій реалізації не тільки даного процесуального права в цілому, але й дієвих гарантій реалізації кожного з його складників.

Ключові слова: право на інформацію, судовий процес, судочинство, учасники процесу, права учасників процесу.

Постановка проблеми. Активному розвитку суспільства і держави властиве значне зростання ролі інформації та інформаційних технологій, які пронизують всі сфери життєдіяльності, в тому числі судочинство. Актуальність дослідження зумовлена потребою вивчення складної внутрішньої структури права на інформацію, кореляції даного права з процесуальними обов'язками учасників судового процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інформаційні правовідносини в цілому та право на інформацію зокрема були предметом досліджень різних галузей правової науки. Загальні питання правового регулювання права на інформацію розкривалися в працях Л.П. Коваленко, І.В. Костенко, О.М. Селезньової, В.В. Шемчука та деяких інших авторів. Право на інформацію в різних видах судочинства досліджували Н.В. Іванюта, О.В. Іващенко, А.Ю. Каламайко, С.С. Кузьмін, А.М. Найченко, Л.Р. Сердюк, О.М. Сибіга та інші. Проте дослідження внутрішньої структури права на інформацію в ході розгляду судових справ раніше не здійснювалося.

Метою статті є виокремлення складників права на інформацію у вітчизняному судовому процесі та виявлення зв'язку даного права з процесуальним обов'язком учасників судового процесу щодо інформування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процесуальне право учасника судового процесу можна визначити як забезпечену законом міру дозволеної поведінки (активної, пасивної), яку особа вправі реалізувати в ході розгляду справи задля задоволення своїх законних вимог та інтересів.

Одним з основних та невід'ємних прав учасників провадження, яке має складну внутрішню структуру, є право на інформацію. Вказане право може бути реалізоване учасниками

провадження та інколи іншими особами, встановленими процесуальним законодавством, в активній та пасивній формі.

До реалізації права на інформацію в пасивній формі можна віднести наступні загальні права учасників судового процесу:

а) бути своєчасно повідомленим про свої права, передбачені процесуальним законом, отримати їх роз'яснення.

Ст. 345 Кримінального процесуального кодексу України, ст. 12 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 13 Господарського процесуального кодексу України, ст. 203 Кодексу адміністративного судочинства України закріплюють, що суд роз'яснює у разі необхідності учасникам судового процесу їх процесуальні права та обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій. Тому, за загальним правилом, на першому судовому засіданні (підготовчому засіданні) за умови появи нових учасників справи суддя роз'яснює таким учасникам їх права та обов'язки;

б) мати доступ до інформації, що перебуває у розпорядженні суду.

Вказане право тісно пов'язане з попереднім і практично витікає з нього. Дійсно, важливим складником процесуального статусу учасників судового процесу слід визнати право на доступ до інформації, що перебуває у розпорядженні суду. Вказаному праву корелює обов'язок суду надавати інформацію, необхідну для всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи. З одного боку, суд визначається з належністю, допустимістю та достовірністю доказів та долучає їх до справи, з іншого боку, учасники судового процесу повинні мати доступ до всіх матеріалів, документів та іншої інформації, що перебуває у розпорядженні суду. Вказане є реалізацією в судовому процесі ч. 1 ст. 13 Закону України «Про доступ до публічної інформації».

І.В. Костенко слушно визначає поняття права громадян на доступ до інформації, що перебуває у розпорядженні суду, крізь призму теорії суб'єктивних публічних прав, а саме як можливість громадян одержувати відображену та задокументовану будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформацію, що була отримана або створена в процесі виконання судом своїх повноважень, передбачених чинним законодавством, у межах публічно-правових відносин [1, с. 13].

Обсяг (межі) права на доступ до інформації в процесі залежить від процесуального положення учасника судового процесу. Наприклад, у випадку заявлення особою про вжиття заходів забезпечення позову та (або) доказів, якщо він обґрунтовує необхідність неповідомлення особи про такі заходи, суд про-

водить судові засідання без його залучення та навіть без повідомлення, оскільки в протилежному випадку така особа зможе скористуватися вказаною інформацією для «втрати» документів або іншої інформації, необхідної для розгляду справи або виконання в подальшому судового акта.

Є. Пілат слушно виділяє у складі права на доступ до інформації такі елементи (правомочності), які можуть бути реалізовані всіма без винятку суб'єктами зазначеного права: право доступу до документів та інших матеріалів, інформаційних ресурсів та інформаційних систем; право на звернення за інформацією до певних суб'єктів; право отримувати інформацію від конкретних суб'єктів; право фіксувати інформацію, у тому числі за допомогою технічних засобів; право на відтворення інформації (отриманої у не заборонений законом спосіб); право на доведення інформації до конкретних суб'єктів через її опублікування, а також поширення через мережі обміну даними (зокрема Інтернет), передачі через засоби масової інформації в режимі повідомлень; право на отримання консультації з питань доступу до інформації [2, с. 131].

Вказані складники доступу підтверджують думку, що право осіб на інформацію корелює з обов'язком не тільки суду, але й усіх інших учасників судового процесу щодо надання такого доступу у межах, що відповідають процесуальному положенню такого учасника.

До реалізації права на інформацію в активній формі можна віднести наступні загальні права учасників судового процесу:

а) наводити свої доводи і міркування з усіх питань, що виникають у ході судового процесу, заперечувати проти клопотань і доводів інших учасників провадження.

Слід зауважити, що права наводити свої доводи і міркування та заперечувати проти клопотань і доводів інших учасників судового процесу є активною формою захисту прав не тільки учасників справи, але й інших учасників провадження. Вони ні за яких умов не можуть бути реалізовані в пасивній формі;

б) вимагати фіксування судового процесу з допомогою звукозаписувального технічного засобу та отримання копії технічного запису судового процесу.

Фіксування судових засідань технічними засобами забезпечується положенням ст. 129 Конституції України як норми прямої дії [3].

Згідно зі ст.ст. 27, 343 Кримінального процесуального кодексу України, ст. 247 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 222 Господарського процесуального кодексу України, ст. 229 Кодексу адміністративного судочинства України суд під час судового розгляду справи здійснює повне фіксування судового засідання за допомогою відео- та (або) звукозаписувального технічного засобу в порядку, передбаченому Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему.

Технічний запис судового засідання є додатком до протоколу судового засідання і після закінчення судового засідання приєднується до матеріалів справи. Учасник справи має право отримати копію технічного запису судового процесу;

в) ознайомлюватися в установленому порядку з протоколом судового засідання та технічним записом фіксування судового процесу і подавати щодо них свої зауваження.

Вказане право учасників судового процесу витікає з попереднього та є його логічним продовженням. Так, відповідно до ст.ст. 42, 56 Кримінального процесуального кодексу України, ст. 249 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 224 Господарського процесуального кодексу України, ст. 231 Кодексу адміністративного судочинства України лише основні учасники справи мають право знайомитися з технічним записом судового процесу, протоколом судового засідання та протягом п'яти днів з дня підписання протоколу у справі подати до суду письмові зауваження з приводу неповноти або неправильності технічного запису або відомостей, вміщених у протоколі судового засідання. Суд розглядає зауваження щодо технічного запису судового процесу та протоколу судового засідання не пізніше п'яти днів з дня їх подання і за результатами розгляду постановляє ухвалу, якою враховує зауваження або мотивовано відхиляє їх. У разі пропуску строку подання зауважень і відсутності підстав для його поновлення суд залишає їх без розгляду.

Проте надання вказаного права лише основним учасникам судового процесу не можна визнати обґрунтованим, оскільки інші учасники судового процесу (експерт, експерт з питань права, перекладач) також повинні мати можливість знайомитися з технічним записом судового процесу, протоколом судового засідання та подавати до суду письмові зауваження з приводу неповноти або неправильності технічного запису або відомостей, вміщених у протоколі судового засідання, що стосується їх участі в засіданні. Дійсно, інформацію, надану експертом, або переклад, зроблений перекладачем, може бути перекручено, пошкоджено, невірно зафіксовано. Тому вказані особи, оскільки це є інформацією про даних осіб та торкається їх прав, також повинні мати можливість за необхідності реалізувати право на інформацію;

г) користуватися електронними (цифровими) технологіями при реалізації своїх прав.

Останнім часом набуває значної актуальності впровадження електронного урядування. Першим кроком у цьому напрямі стали закони України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронний цифровий підпис».

У судовій сфері ідея електронного уряду реалізується за допомогою електронних баз даних, які надають можливість підтвердити наявність у особи адвокатського свідоцтва в Єдиному реєстрі адвокатів України на сайті Національної асоціації адвокатів України, знайти судові рішення та ознайомитися з його змістом в Єдиному державному реєстрі судових рішень України, перевірити стан виконання судового рішення в Єдиному державному реєстрі виконавчих проваджень на сайті Міністерства юстиції України тощо.

Процесуальній сфері притаманна також «позиція щодо використання правової інформації з ненормативних джерел» [4, с. 94] (зокрема, інформація, яка міститься у рішеннях Конституційного Суду України, Верховного Суду). Деякі дослідники відносять до таких джерел також рішення судів всіх рівнів

та навіть «усі процесуальні документи» [4, с. 94] по конкретній справі (зокрема, інформацію, яка міститься «у позові, клопотаннях, апеляційних та касаційних скаргах» [4, с. 94]), проте з останнім складно погодитися.

На цей час в тестовому режимі вже працює Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, що забезпечує розподіл справ між суддями, надання учасникам процесу інформації про стан розгляду справ, реєстрацію вхідної і вихідної кореспонденції та етапів її руху, автоматичне формування статистичної звітності про діяльність судів та інше. В ході розгляду конкретних судових справ впровадження електронних засобів теж має місце (наприклад, при проведенні судового засідання в режимі відеоконференції).

Завдяки впровадженню «електронного суду» в учасників судового процесу з'явилася можливість подачі заяв, скарг, клопотань онлайн, що сприяє оперативному розгляду матеріалів і документів у справі, а в цілому – значній економії часу і збереженню грошових коштів. Одночасно вважаємо, що «електронний суд» не зможе замінити традиційні засади судочинства і повинен використовуватися тільки як додатковий засіб для зручності учасників судового процесу. Звичайно, неможливо повноцінний судовий процес замінити «електронним», оскільки безпосередній огляд і дослідження оригіналів документів, які є доказами у справі, надає суду можливість визначити законність або незаконність вимог сторін та винести обґрунтоване судове рішення.

Заслугує на увагу пропозиція деяких дослідників щодо спрощення подання типових позовів шляхом заповнення типової (зразкової) форми на сайті суду. Вказане значно спростуватиме обробку даних при отриманні такого позову, дозволить ввести повну автоматизацію реєстрації та розподілу такої справи між суддями конкретного суду, а також значно прискорить та спростить строки та процедуру розгляду такої справи, що розвантажуватиме суди.

Крім того, вдосконалення програм фіксування судового засідання в перспективі може скасувати необхідність участі в процесі секретаря судового засідання, а зосередити процес фіксування в єдиному окремому приміщенні, що забезпечуватиме реальну економію коштів на пересилання та тиражування значної кількості документів, усуватиме дублювання функцій посадових осіб суду.

Право на інформацію корелює з обов'язком інформування інших учасників процесу про обставини та факти, що є важливими для розгляду та вирішення справи, витікає з права всіх учасників процесу бути обізнаними з такими обставинами та фактами.

О.В. Іващенко вузько тлумачить поняття «інформування» як сукупність норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються з приводу форм інформування, процесуального порядку інформування, закріплюють

коло його учасників, їх права, обов'язки і законні інтереси та правові наслідки у разі невиконання його вимог [5, с. 8]. Дослідниця обмежує види інформування лише чітко встановленими законом, і відносно кримінального процесу визначає такими видами лише виклик, повідомлення і повістку.

Вважаємо, що під інформуванням учасників процесу слід розуміти активні дії осіб із повідомлення іншим учасникам процесу даних (інформації), що є важливою для розгляду та вирішення справи. Тобто інформування як обов'язок учасників судового процесу завжди має вираз в активній, волевій формі. Це може бути роз'яснення учасникам судового процесу їх прав та обов'язків, яке здійснює суддя відносно осіб, залучених у процес, доступ до матеріалів справи, інформація про перенесення судового засідання або перерву, зупинення розгляду справи, інформування учасників процесу та судді про появу нових фактів, обставин та доказів у справі, оголошення судового рішення тощо. Вказані дії можуть бути реалізовані як в ході розгляду справи, так і поза його межами (прикладом останнього може бути оприлюднення оголошень про виклик у мережі Інтернет на офіційному веб-порталі судової влади України відповідно до листа Державної судової адміністрації № 10-2141/18 від 24.01.2018 р. [6]).

Висновки. З урахуванням вищевикладеного слід підсумувати, що право на інформацію – це явище, що має складну внутрішню структуру, утворену із взаємопов'язаних елементів. Воно є багатоелементним складником судового процесу, потребує подальшого дослідження на науковому рівні та розроблення системи гарантій реалізації не тільки даного процесуального права в цілому, але й дієвих гарантій реалізації кожного з його складників.

Література:

1. Костенко І.В. Адміністративно-правове забезпечення реалізації права громадян на доступ до інформації, що перебуває у розпорядженні суду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 19 с.
2. Пілат Є. Право на доступ до інформації як елемент правового статусу особи. *Вісник Львівського університету. Серія: юридична.* 2010. Вип. 50. С. 127–132.
3. Рішення Конституційного Суду України від 08.12.2011 р. № 16–рп/2011 (справа про фіксування судового процесу технічними засобами). *Офіційний вісник України.* 2011. № 99. Стр. 63. Ст. 3638.
4. Іванюта Н.В. Правова інформація у господарському судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2017. Випуск 46. Том 1. С. 92–95.
5. Іващенко О.В. Інформування учасників кримінального провадження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса, 2013. 20 с.
6. Про розміщення оголошень про виклик на офіційному веб-порталі судової влади України: Лист Державної судової адміністрації № 10-2141/18 від 24.01.2018 р. URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/file/2018_new_DSA_NAKAZ/OGOLOCHENA_.pdf

Степанова Т. В. Право на информацию – многоэлементная составляющая судебного процесса

Аннотация. Статья посвящена исследованию сложной внутренней структуры права на информацию в процессе. Установлено, что указанное право может быть реализовано участниками производства и в некоторых случаях иными лицами, установленными процессуальным законодательством, в активной и пассивной форме. Раскрыта связь права на информацию с обязанностью информирования участников судебного процесса. Обосновано, что право на информацию, как многоэлементная составляющая судебного процесса, требует дальнейшего исследования на научном уровне и разработки системы гарантий реализации не только данного процессуального права в целом, но и действенных гарантий реализации каждой из его составляющих.

Ключевые слова: право на информацию, судебный процесс, судопроизводство, участники процесса, права участников процесса.

Stepanova T. The right to information as a multiple part the legal proceedings

Summary. The subject of the article is a structure of the right to information as one of the main and unavoidable rights of the participant in the legal proceedings. It was ascertained that the right may be exercised by the participant in the legal proceedings as well as some third persons in an active and passive ways. The author enlightens the conjunction of the right to information and a duty to inform the participant in the legal proceedings. It is grounded in the article that there is a need to investigate elements of the right to information as a multiple part of the legal proceedings and to provide legal guaranties for them.

Key words: right to information, legal proceedings, court trials, participant in the legal proceedings, procedural rights.

*Грудницька С. М.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач сектору сприяння розвитку економіки-правових досліджень
відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки
Інституту економіко-правових досліджень Національної академії наук України*

*Титова О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарського права
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

ПРАВОВІ ОСНОВИ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОСНОВНИХ УЧАСНИКІВ ЕНЕРГОПРОСТОРУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню питань правових основ громадського контролю за діяльністю основних учасників енергопростору в процесі переходу до нової моделі функціонування енергетичного сектору України.

Запропоновано розглядати громадський контроль як вид участі громадян в управлінні публічними справами, підгрунтям для чого є теоретичні уявлення про контроль як функцію управління. Публічною сферою пропонується вважати сферу діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також публічних суб'єктів господарювання, до яких належать основні учасники відносин на енергопросторі. Аргументовано, що засоби досягнення мети громадського контролю за діяльністю основних учасників енергопростору мають передбачати змогу блокувати рішення підконтрольного об'єкта, які порушують баланс інтересів, та забезпечити оперативне узгодження діяльності підконтрольного об'єкта з балансом інтересів. Сформульовано інші положення і пропозиції.

Ключові слова: господарські відносини, баланс інтересів, громадський контроль, інститути громадського суспільства, конфлікт, органи державної влади, суб'єкти, енергопростір.

Постановка проблеми. Як зазначено в Енергетичній стратегії України на період до 2035 року, «у світі відбуваються зміни у підходах до формування енергетичної політики держав: здійснюється перехід від застарілої моделі функціонування енергетичного сектору, в якому домінували великі виробники, викопне паливо, неефективні мережі, недосконала конкуренція на ринках природного газу, електроенергії, вугілля, до нової моделі, в якій створюється більш конкурентне середовище, врівнюються можливості для розвитку й мінімізується домінування одного з видів виробництва енергії або джерел та/або шляхів постачання палива» [1].

Сучасне суспільство постає перед нами як таке, що постійно рухається, змінює свої форми, перебуває в постійному русі і становленні [2, с. 180]. Одночасно перехідні епохи завжди є важким випробуванням для народів і окремої людини [3, с. 40], і це стосується нині усіх сфер суспільного та економічного життя. У сфері енергетики це ускладнюється тим, що однією з негативних рис державної політики розвитку енергетичної галузі та енергетичного ринку в Україні є її надмірна, порівняно з розвинутими європейськими країнами, відірва-

ність від громадськості та гостра відсутність суспільного консенсусу у цій сфері. Тоді як в європейських країнах саме під впливом громадськості відбуваються сучасні трансформації енергетичної сфери.

Наприклад, зміни в енергетичній політиці Німеччини, за словами К. Розенбергер, стали відповіддю на вимоги населення, що накопичувалися протягом десятиліть [4]. Що стосується України, то сучасні реалії політико-правового життя вказують на те, що технології прийняття владних рішень різного рівня нині не визначають одним з основних принципів у своїй діяльності елемент участі громадськості та окремих громадян в обговоренні проектів владних рішень і контролю за їх виконанням [5, с. 14]. За даними експертного опитування Міжнародного центру перспективних досліджень, оцінюючи вплив громадського сектору на зміст реформ у національній енергетиці, по 28,6% опитаних висловили протилежну думку і охарактеризували його як низький і високий. При цьому по 21,4% респондентів охарактеризували його як дуже низький і середній [6].

Натомість визначення та реалізація державної політики в сфері енергетики в Україні, її просування на шляху євроінтеграції та виведення держави на рівень максимальної енергетичної незалежності потребує більш активного залучення громадськості та застосування дієвих механізмів громадського контролю. Варто погодитися із фахівцями, які зазначають, що українське суспільство потребує створення механізмів контролю за діяльністю державних органів влади й суб'єктів господарювання у сфері користування природними ресурсами, що видобуваються з українських надр або транспортуються територією України та формують левову частку суспільного багатства, і цей контроль має охоплювати весь технологічний ланцюжок «видобуток – транспортування споживання», де циркулюють основні фінансові потоки [7, с. 87–88].

Правові основи громадського контролю у соціальній системі, у т.ч. у сфері господарювання, досліджувалися багатьма вченими (А. С. Крушник, Я. Г. Воронін, Л. Р. Наливайко, А. Ф. Орешкова, К. А. Добровіцька та ін.). Натомість дослідження здебільшого стосувалися сфери державного управління та місцевого самоврядування. Деякі дослідження торкалися відносин у галузі енергетики, наприклад, Я. Г. Воронін досліджував питання правової регламентації громадського контролю у нафтогазовому комплексі України. Однак дослі-

дження здійснювалися в основному крізь призму відносин громадянського суспільства з державою як носієм державної влади. Натомість питання громадського контролю за діяльністю основних учасників енергопростору потребують більш розгорнутих предметних досліджень, які б охоплювали енергопростір загалом, відносини не лише з органами державної влади та місцевого самоврядування, а і з суб'єктами господарювання, які мають публічну природу, та спрямовувались на захист прав і свобод суб'єктів господарювання засобами громадського контролю.

Метою статті є дослідження правових основ громадського контролю за діяльністю основних учасників енергопростору та обґрунтування пропозицій щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В питаннях визначення сутності та змісту громадського контролю в умовах сучасності, незважаючи на досить численні дослідження правників та представників інших наук у цій сфері, справа не дійшла до формування обґрунтованої усталеної позиції.

А. С. Крупник розглядає громадський контроль як інструмент громадської оцінки ступеня виконання органами влади та іншими підконтрольними об'єктами їхніх соціальних завдань. Тобто характерні відмінності громадського контролю від будь-якого іншого виду контролю, на думку автора, лежать у суб'єктно-об'єктній сфері і полягають у тому, що, по-перше, громадський контроль здійснюється саме громадськістю (організованою та неорганізованою), і, по-друге, що у процесі здійснення громадського контролю контролюється виконання саме соціальних завдань, безпосередньо пов'язаних із захистом і реалізацією прав і свобод громадян, задоволенням та узгодженням соціальних потреб та інтересів населення [8, с. 3].

Такий вірний, по суті, підхід, що акцентує на процесуальній складовій частині явища, часто використовується дослідниками. Наприклад, К. А. Добровіцька також зазначає, що громадський контроль – це певна наглядова діяльність із боку фізичних або юридичних осіб за органами державної влади та їх посадовими особами, наскільки вони виконують покладені на них завдання та в чий інтерес [9, с. 304].

Приблизно схожий підхід, як правило, брали за основу і автори чисельних проектів законів, про громадський (або публічний) контроль (з 2001 по 2015 роки було підготовлено та передано до Верховної Ради щонайменше п'ять проектів). Так, Проект Закону України «Про громадський контроль» № 6358 від 13.07.2001 року визначав громадський контроль – як організаційно оформлену діяльність громадян України з контролю за відповідністю діяльності об'єктів громадського контролю нормам Конституції України, законів України, інших нормативно-правових актів та за дотриманням ними державної дисципліни. Під державною дисципліною пропонувалося розуміти точне і неухильне дотримання об'єктами громадського контролю посадових обов'язків, встановлених законодавством правил поведінки, діяльності, стосунків, а також своєчасне і у повному обсязі виконання ними державних завдань і зобов'язань [10].

Більш широким є підхід, за якого, вказуючи на наявність діяльності, як складової частини контролю, фахівці включають до його змісту вказівку також і на мету та сутнісний результат такої діяльності.

Так, наприклад, Л. Р. Наливайко та А. Ф. Орешкова надають визначення громадського контролю як одного з видів соціаль-

ного контролю у формі публічної перевірки діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування з використанням комплексу здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів із боку громадян та їх об'єднань в умовах розбудови демократичної, соціальної, правової держави. Метою громадського контролю, за позицією авторок, є сприяння їхній ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій захисту прав, свобод, інтересів громадян [11, с. 51].

О. О. Борбунок дає визначення громадського контролю як системи заходів правового, організаційного та інформаційного характеру, які здійснюються громадськістю задля забезпечення дотримання органами державної влади, місцевого самоврядування та їх посадовими особами положень законодавства України з метою запобігання порушень, їх своєчасного виявлення та усунення [12, с. 128].

М. П. Бублій взагалі робить висновок, що більшість сучасних дослідників сходиться на думці, що громадський контроль – це діяльність, перш за все, інститутів громадянського суспільства та окремих громадян, яка спрямована на встановлення відповідності дій органів державної влади нормам законодавства, а також на коригування виявлених відхилень [13].

Як видно, **суб'єктний склад громадського контролю** в авторів різниться – фізичні і юридичні особи, громадяни України, громадяни та їх об'єднання, інститути громадянського суспільства та окремі громадяни тощо. Натомість він має бути зведений до одного знаменника.

У найбільш загальному вигляді можна визначити, що основними суб'єктами громадського контролю є інститути громадянського суспільства.

До них належать громадські об'єднання, релігійні, благодійні організації, творчі спілки, професійні спілки та їх об'єднання, асоціації, організації роботодавців та їх об'єднання, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації, інші невідприємницькі товариства та установи, легалізовані відповідно до законодавства (п. 7 Порядку проведення консультацій із громадськістю з питань формування та реалізації державної політики Постанови КМУ від 3 листопада 2010 року № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» в редакції від Постанови КМ № 234 від 08.04.2015 року).

Також від імені та в інтересах громадськості можуть виступати громадяни – індивідуально або колективно. В останньому випадку колективи громадян можуть використовувати у своїй діяльності ту чи іншу організаційно-правову форму з правами або без прав юридичної особи, яка передбачена законодавством. Таким чином, суб'єктами громадського контролю можуть виступати і фізичні, і юридичні особи.

У найбільш загальному вигляді суб'єкти громадського контролю – це будь-які індивідуальні і колективні суб'єкти права (з правами або без прав юридичної особи), окрім тих суб'єктів права, діяльність яких є об'єктом громадського контролю.

Об'єктом громадського контролю є діяльність публічних утворень, які створюються і діють виключно в суспільних інтересах. До них належать органи державної влади, органи місцевого самоврядування та створені ними або за їх участі організації (підприємства державної, комунальної форми власності, господарські товариства з державною або комунальною часткою участі, державні установи тощо).

Водночас, окрім суб'єктів, що мають публічно-правову природу, об'єктом громадського контролю може бути діяльність суб'єктів господарювання, що мають публічну правову природу.

Пропозиція про запровадження терміна «публічна правова природа» (на відміну від традиційного вузькоюридичного терміна «публічно-правова природа», зі збереженням обох термінів, які співіснують, не виключаючи один одного) висловлювалася раніше [14]. Її реалізація має фундаментальне значення для господарського права перспективного періоду, наприклад, для позначення правової природи кластера, але не тільки. Скажімо, публічну правову природу мають публічні акціонерні товариства, а основні учасники відносин на енергопросторі України часто здійснюють свою діяльність саме в цій організаційно-правовій формі. Якщо традиційно «публічно-правова природа» передбачає відносини влади-підпорядкування в середині системи, то правова природа кластера за її соціально-економічною сутністю є публічною з огляду на те, що в умовах постіндустріального інформаційно-мережевого суспільства кластер уособлює відкриту множину реальних та потенційних учасників. Таку відкриту множину реальних та потенційних учасників уособлюють і публічні акціонерні товариства на енергопросторі України, у зв'язку з чим пропонується розглядати їх як публічні корпорації (про це в окремій публікації).

Що являє собою громадський контроль за сутністю і змістом – як видно з наведених вище уявлень, мало визначене питання.

Використовуються досить обмежені уявлення про сутність громадського контролю, адже він не може розглядатися лише як сутність «інструмент громадської оцінки ступеня виконання підконтрольними об'єктами їхніх соціальних завдань», або як відповідна «наглядова діяльність, наскільки вони виконують покладені на них завдання та в чий інтересах», або «публічна перевірка діяльності», навіть якщо її метою є «сприяння ефективній діяльності». Адже громадська оцінка, нагляд, перевірка – не самоціль, а дійсне сприяння ефективній діяльності можливе лише за наявності **реальних важелів впливу на прийняття рішень**.

Тому більш обґрунтованими є підходи, коли під час визначення сутності громадського контролю йдеться про **забезпечення** дотримання підконтрольними об'єктами положень законодавства України з метою запобігання порушень, їх своєчасного виявлення та усунення.

Засоби забезпечення можуть бути різними. Наприклад, Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996, передбачає здійснення громадського контролю за врахуванням органом пропозицій та зауважень громадськості, забезпечення ним прозорості та відкритості своєї діяльності, доступу до публічної інформації, яка знаходиться у його володінні, а також дотриманням ним нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання та протидію корупції.

Натомість питання стоїть про надання громадськості можливості застосування дієвих засобів громадського контролю, які б реально забезпечували його ефективність. Йдеться про

надання гарантій участі громадян в управлінні державними справами, як це передбачено ст. 38 Конституції України. Зокрема, ця стаття передбачає, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами. При цьому громадяни можуть реалізовувати свої права індивідуально або колективно, безпосередньо або через інститути громадянського суспільства.

Розглядати громадський контроль як вид участі громадян в управлінні державними справами спонукають і теоретичні уявлення про контроль як функцію управління. Контроль як функція управління – це процес перевірки того, що підконтрольний об'єкт досягає своїх цілей. Варто визнати, що метою громадського контролю є забезпечення балансу інтересів у суспільстві, реалізація прав і свобод всіх і кожного, гарантованих Конституцією України. Засоби досягнення цієї мети мають передбачати згоду блокувати відхилення підконтрольного об'єкта від заданої програми, а в разі виявлення відхилень – згоду забезпечити приведення підконтрольного об'єкта у певний стан. Задля цього суб'єкт контролю має володіти важелями, здатними забезпечувати відповідний ефект.

З посиланням на ст. 5 та ст.ст. 22, 23 Конституції України (згідно з якими конституційні права і свободи кожного не є вичерпними і обмежуються лише правами і свободами інших) ці висновки можуть бути поширені на комунальний сектор та інші сектори економіки, що мають публічну природу.

Порядок прийняття рішень органами публічної сфери не передбачає участі громадськості як одного з основних принципів прийняття таких рішень. Ці питання мають першочергове значення серед питань, що стосуються розвитку громадського контролю. Пріоритетними зонами громадського контролю є зони підвищеного конфлікту інтересів. Енергопростір є однією з основних зон конфлікту інтересів, що вимагає особливої уваги до врегулювання питання здійснення громадського контролю у сфері енергетики.

Як свідчить практичний досвід взаємодії державного та громадського сектору в Україні, саме підхід, який передбачає мету громадського контролю – запобігання, виявлення, коригування, усунення негативних проявів у сфері державного управління, варто взяти за основу, досліджуючи проблему громадського контролю в енергетичній сфері.

На жаль, нині ми маємо досвід, коли офіційно передбачена участь громадськості у здійсненні контролю у різних сферах державного та інших видів публічного управління або не відбувається (відбувається формально), або має місце певний «симбіоз» підконтрольних та контролюючих суб'єктів. У зв'язку із цим визначення мети та наслідків громадського контролю набуває практичної значущості і фактично стає необхідним.

Нині в Україні унормування здійснення громадського контролю у різних сферах суспільного та економічного життя, включаючи енергетичну, має дещо неупорядкований характер, незважаючи на те, що безпосередня участь громадськості в управлінні державними справами передбачена Конституцією України (ст.ст. 5, 38). На загальному рівні його засади визначаються у таких законах, як Закон України «Про звернення громадян», Закон України «Про доступ до публічної інформації» тощо. Також діє невелика кількість спеціальних нормативних актів – наприклад, Закон України «Про демократичний цивільний контроль над воєнною організацією і правоохоронними органами держави», Постанова КМУ «Питання проведення

антидискримінаційної експертизи та громадської антидискримінаційної експертизи проектів нормативно-правових актів» тощо. Щодо галузевих законодавчих актів, то тільки невелика їх кількість містить окремі норми щодо участі громадськості (ст. 71 «Громадський нагляд (контроль) у сфері освіти» Закону України «Про освіту»; ст. 21 «Громадський контроль за використанням та охороною земель» Закону України «Про охорону земель» тощо). Варто погодитися із дослідниками, які зазначають, що нині в Україні часто формується лише модель громадського контролю, проте не завжди визначаються механізми її функціонування, що свідчить про небажання держави перейти від розмов про громадський контроль до забезпечення його ефективного та реального функціонування [15, с. 98].

Що стосується унормування здійснення громадського контролю в енергетичній сфері та її окремих галузях, то його стан не є задовільним, особливо зважаючи на значущість цього сектору для життя не тільки сучасних громадян України, а й наступних поколінь. Тут можна вказати і на недостатньо унормований механізм контролю громадськості, невключення найуразливіших верств населення у процес обговорення політики розвитку енергетичної сфери тощо. Можна зазначити збільшення залучення громадськості до вирішення питань зеленої енергетики, але воно переважно продовжує мати характер загальних обговорень та піару, і, на жаль, дійсно необхідні зміни громадськість часто вимушена просувати самотужки (наприклад щодо усунення застарілих норм, які ускладнюють прокладення електричних мереж від сонячних електростанцій до інших об'єктів [16] тощо).

Здійснений фахівцями аналіз стану громадського контролю в окремих галузях енергетичного сектору України також свідчить про його недосконалість, відсутність відповідних норм у галузевих нормативних актах [7, с. 87].

Одночасно варто зазначити наявність позитивних тенденцій, зумовлених активізацією євроінтеграційного руху України. Так, 16 листопада 2018 року набув чинності Закон України «Про забезпечення прозорості у видобувних галузях», який визначає правові засади регулювання та організації збирання, розкриття та поширення інформації з метою забезпечення прозорості та запобігання корупції у видобувних галузях в Україні. Це є значущим кроком на шляху України до імплементації Ініціативи прозорості видобувних галузей, який почався ще в 2009 р. [17].

Згідно зі ст. 3 Закону «Про забезпечення прозорості у видобувних галузях» метою розкриття інформації у видобувних галузях є надання громадськості доступу до повної та об'єктивної інформації щодо платежів суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у видобувних галузях, на користь отримувачів платежів, створення передумов для суспільно відповідального використання такими суб'єктами корисних копалин загальнодержавного значення, а також для суспільного ознайомлення та обговорення питань, пов'язаних із використанням та управлінням державою і територіальними громадами корисними копалинами загальнодержавного значення. Що ж стосується безпосередньо громадського контролю, то він згадується у ст. 8 цього Закону в контексті вимог до створення багатосторонньої групи з імплементації ІПВГ: ч. 4 ст. 8 передбачає, що формування складу багатосторонньої групи з імплементації ІПВГ здійснюється на паритетних засадах із представників груп заінтересованих осіб, у тому числі громадських об'єднань.

Але, на жаль, ані Закон України «Про забезпечення прозорості у видобувних галузях», ані інші акти чинного законодавства не визначають конкретні принципи, за якими відбувається процес відбору відповідних громадських об'єднань, вимоги до них тощо. Тому, на жаль, немає застережних механізмів щодо включення до багатосторонньої групи «кишенькових», «бутафорських» тощо та навіть просто неефективних громадських об'єднань. Громадянське суспільство в Україні також не має нині внутрішньо притаманного механізму, який давав би змогу повністю запобігати та своєчасно долати такі негативні явища і, відповідно, певне унормування громадського контролю є доцільним та необхідним.

У 2009 році групою неурядових організацій в Україні було створено Асоціацію «ЕнергоТранспарентність», яка взяла на себе зобов'язання просувати ІПВГ, вести діалог з українськими владними органами та компаніями із видобувного сектору, а також міжнародними зацікавленими інституціями [18, с. 18]. Але в сучасних умовах, коли стан справ у сфері енергетики безпосередньо впливає на політичну незалежність держави, на подолання можливих наслідків зміни клімату для життя майбутніх поколінь, контроль громадськості стає тією складовою частиною, загальні принципи побудови і функціонування якої потребують більш чітко та відповідального унормування.

Тому необхідним є встановлення у Законі «Про забезпечення прозорості у видобувних галузях» вимог до громадських об'єднань, які можуть бути учасниками багатосторонньої групи з імплементації ІПВГ, передбачити щорічну ротацію (наприклад $\frac{1}{4}$ складу) таких об'єднань, закріпити принцип відсутності конфлікту інтересів у членів таких об'єднань та таку умову, як обов'язкове регулярне ознайомлення широкої громадськості з діяльністю відповідних громадських об'єднань як учасників багатосторонньої групи.

І, хоча, як зазначають фахівці, інституціоналізація різних механізмів залучення громадськості не є обов'язковою умовою успіху, вона забезпечує захист цих механізмів від свавільного використання, маніпуляцій і впливу політичних змін [19, с. 5].

Нині громадський контроль не є досконалим механізмом контролю над владою, оскільки такий контроль зазвичай не має юридично-владного змісту, а рішення за результатами його здійснення мають, як правило, рекомендаційний характер. Проте він може бути одним із найбільш продуктивних, а головне демократичних засобів протистояння узурпації влади та її відриву від інтересів та потреб громадян, який має бути підкріплений «бажанням» із боку законодавчих інститутів щодо проведення відповідних реформ [20, с. 300]. Тому запровадження природної конкуренції та альтернативності у здійсненні громадського контролю як у видобувних галузях, так і у сфері енергетики взагалі є не тільки доцільним, а й необхідним.

Перспективний характер має конструктивне вирішення питання про допущення засобів громадського контролю за діяльністю основних учасників енергопростору дієвими важелями впливу, які б передбачали блокування рішень підконтрольного об'єкта, що порушують баланс інтересів, та забезпечення оперативного узгодження діяльності підконтрольного об'єкта з балансом інтересів.

Висновки.

1. Аргументовано, що основними суб'єктами громадського контролю за діяльністю основних учасників енергопростору є інститути громадянського суспільства. Також у відносинах громадського контролю від імені та в інтересах громадськості можуть виступати громадяни, які мають право здійснювати повноваження громадського контролю індивідуально або колективно. Такими правами володіють і юридичні особи, що розглядаються як колективні утворення громадян. У найбільш загальному вигляді суб'єкти громадського контролю – це будь-які індивідуальні і колективні суб'єкти права (з правами або без прав юридичної особи), окрім тих суб'єктів права, діяльність яких є об'єктом громадського контролю.

2. Обґрунтовано, що об'єктом громадського контролю є діяльність публічних утворень, що здійснюють діяльність на енергопросторі: органи державної влади, органи місцевого самоврядування та створені ними або за їх участі організації (підприємства державної, комунальної форми власності, господарські товариства з державною або комунальною часткою участі, державні установи тощо), а також суб'єкти господарювання, що мають публічну правову природу (публічні акціонерні товариства).

3. Запропоновано розглядати громадський контроль як вид участі громадян в управлінні публічними справами, підґрунтям для чого є теоретичні уявлення про контроль як функцію управління. Публічною сферою пропонується вважати сферу діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також публічних суб'єктів господарювання, до яких належать основні учасники відносин на енергопросторі.

4. Сформульовано мету громадського контролю як забезпечення балансу інтересів у суспільстві та реалізації гарантованих Конституцією України прав і свобод всіх і кожного. Визначено пріоритетною зоною громадського контролю енергопростір як зону підвищеного конфлікту інтересів. Аргументовано, що засоби досягнення мети громадського контролю за діяльністю основних учасників енергопростору мають передбачати змогу блокувати рішення підконтрольного об'єкта, які порушують баланс інтересів, та забезпечити оперативне узгодження діяльності підконтрольного об'єкта з балансом інтересів.

5. Запропоновано встановити у Законі «Про забезпечення прозорості у видобувних галузях» вимоги до громадських об'єднань, які можуть бути учасниками багатосторонньої групи з імплементації ППВГ, передбачивши щорічну ротацію таких об'єднань, принцип відсутності конфлікту інтересів у членів таких об'єднань та таку умову, як обов'язкове регулярне ознайомлення широкої громадськості із діяльністю відповідних громадських об'єднань як учасників багатосторонньої групи.

Література:

1. Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: Схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р. Урядовий кур'єр. 2017. № 167.
2. Шаповал П. Феномен транзитивності в історії суспільно-економічної думки. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2011. Вип. 2. С. 178–182.
3. Поліщук О. Колективна дія громадянського суспільства у соціальній системі. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2012. № 2. С. 40–45.
4. Розенбергер К. Політика України в галузі енергетики. URL: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?.. (дата звернення: 11.11.2018).
5. Жаровська І. М. Громадський контроль як інтегральна складова у концепті владних відносин сучасної держави і громадянського суспільства. *Часопис Київського університету права. Теорія та історія держави і права. Філософія права*. 2012. № 3. С. 14–17.
6. Аналіз якості проведених реформ та їх міжсекторального впливу: опитування на тему: «Оцінка проведення реформи національної енергетики». URL: icps.com.ua/assets/uploads/images/.../statistikaenergetika.pdf.
7. Воронін Я. Г. Громадський контроль у нафтогазовому комплексі України: питання правової регламентації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 10-2. Том 1. С. 87–90.
8. Крупник А. С. Громадський контроль: сутність та механізми здійснення. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. Он-лайн збірник наук. праць ОРІДУ НАДУ при Президентіві України. 2007. Вип. № 1. URL: http://novyi-stryi.at.ua/gromkontrol/KRUPNYK_A_pro_grom_kontrol.pdf.
9. Добровіцька К. А. Основні поняття та правове регулювання громадського контролю діяльності органів місцевого самоврядування. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 43. С. 303–308.
10. Про громадський контроль : Проект Закону України №6358 від 13.07.2001 р. URL: w1.c1.rada.gov.ua/.../webproc2_5_1_J?..
11. Наливайко Л. Р., Орешкова А. Ф. Громадський контроль в умовах сучасних євроінтеграційних процесів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 47–55.
12. Борбунюк О. О. Форми громадського контролю як засобу забезпечення законності нормативно-правових актів у державному управлінні. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 127–132.
13. Бублій М. П. Особливості здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування. *Міжнародний науковий журнал*. 2016. № 5(1). С. 14–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2016_5%281%29_5.
14. Грудницька, С. М., Нестиренко, Л. А. Правові основи кластерної самоорганізації і саморегулювання енергопростору. *Форум Права*. 2018. № 53(5). С. 13–27. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2527932>.
15. Організація та здійснення громадського контролю у сфері забезпечення охорони громадського порядку та громадської безпеки. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія : Право*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2015. Т. 2. Вип. 34. С. 98–101.
16. Грамотенко О. Мы запустили законодательную инициативу. URL: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=1923520044621174&id=1879436242362888.
17. Про приєднання України до Ініціативи щодо забезпечення прозорості у видобувних галузях : Постанова Кабінету Міністрів України № 1098. *Урядовий кур'єр*. 2009. № 199.
18. Впровадження Ініціативи прозорості видобувних галузей в Україні : Практичний посібник. ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-ІІ) впровадження». Київ, 2016. 64 с.
19. Модель громадського контролю за витратами в сфері охорони здоров'я міжнародний центр перспективних досліджень (Україна). Центр дослідження економічної політики, Євробалканський інститут (Македонія), Центр дослідження публічної політики (Казахстан). Київ. 2006. URL: icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/budget_watch_healthcare_ukr.pdf.
20. Кравчук В. Нормативно-правове забезпечення громадського контролю в Україні. *Публічне право*. 2016. № 2. С. 300–306.

Грудницькая С. Н., Титова А. В. Правовые основы общественного контроля деятельности основных участников энергопространства

Аннотация. Статья посвящена исследованию вопросов правовых основ общественного контроля деятельности основных участников энергопространства в процессе перехода к новой модели функционирования энергетического сектора Украины.

Предложено рассматривать общественный контроль как вид участия граждан в управлении публичными делами, основой для чего являются теоретические представления о контроле как функции управления. Публичной сферой предлагается считать сферу деятельности органов государственной власти и органов местного самоуправления, а также публичных субъектов хозяйствования, к которым относятся основные участники отношений в энергопространстве. Аргументировано, что средства достижения цели общественного контроля деятельности основных участников энергопространства должны предусматривать возможность блокировки решений подконтрольного объекта, которые нарушают баланс интересов, и обеспечения оперативного приведения деятельности подконтрольного объекта в соответствие с балансом интересов. Сформулированы другие положения и предложения.

Ключевые слова: хозяйственные отношения, баланс интересов, общественный контроль, институты гражданского общества, конфликт, органы государственной власти, субъекты, энергопространство.

Hrudnytska S., Tytova O. Legal Basis of Public Control over the Activities of the Main Participants in the Energy Space

Summary. The article is focused on studying the issues of legal basis of public control over the activities of the main participants in the energy space in the process of transition to a new model of functioning of the energy sector of Ukraine.

The authors have offered to consider public control as a type of citizens' participation in the management of public affairs, the basis for which is theoretical concepts about control as a management function. The public sphere has been suggested to consider the sphere of state authorities and local self-government agencies' activities, as well as public entities, which include the main participants of the relations in the energy space. It has been argued that the means of achieving the goal of public control over the activities of the main participants in the energy space should include the possibility of blocking the decisions of the allied subject, which violate the balance of interests, and ensuring the operative compliance of the activity of the allied object with the balance of interests. Other provisions and propositions have been formulated.

Key words: economic relations, balance of interests, public control, institutions of civil society, conflict, state authorities, subjects, energy space.

Басай О. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗВИТОК ВЧЕННЯ ПРО ПРИНЦИПИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Анотація. Для правильного розуміння вчення про принципи сучасного цивільного права досліджені витоки цієї категорії. Розглянуто розвиток наукової думки про принципи цивільного права в період Давньої Греції, Давнього Риму, Середньовіччя й епохи Відродження. Проаналізовані такі категорії римського приватного права, як справедливість і добросовісність.

Ключові слова: принцип, категорія, цивільне право, витоки, еволюція, справедливість, добросовісність.

Постановка проблеми. Теорія цивільного права завжди потребувала терміна «принцип». З його допомогою доктрина узагальнює напрацьоване, організовує емпіричний матеріал, емко і коротко означає те істотне, що має не локальний, а найбільш загальний характер [1, с. 122]. Досягненням цивілістичної науки є розробка поняття і змісту принципів цивільного права саме на галузевому рівні, уточнення формулювань, приведення у відповідність до вимог часу понятійного апарату.

Принципи права – виключно складне для розуміння явище. Упродовж тривалого часу вони викликали і продовжують викликати найгостріші дискусії: що є принципом права, як він впливає на формування позитивного права, як співвідноситься з правовою нормою і т. п. [2, с. 13].

Для правильного розуміння вчення про принципи сучасного цивільного права варто звернутися до витоків цієї категорії, адже потреба в узагальнених, засадничих правилах поведінки формувалася тисячоліттями. Внаслідок їх багатократного і довготривалого застосування ці правила склалися у вигляді звичаїв, що повторювалися від покоління до покоління і стали своєрідною принциповою основою (принципами) для появи права людей, набуваючи елементів нормативності, невідворотності покарання у разі їх порушення. Так зародилися у далекому минулому правові принципи, які своє первинне закріплення отримали у біблейських заповідях, що стали керівними положеннями (принципами) для людського суспільства і втілили в собі його засади [3, с. 230].

Дослідженню принципів права присвячували свої праці такі вчені, як І.А. Покровський, Г.Ф. Шершеневич, К.П. Победоносцев, Д.Й. Мейер, В.П. Грибанов, С.С. Алексєєв, О.С. Йоффе, О.О. Красавчиков, С.Н. Братусь, А.М. Колодій, О.Г. Комісарова, Н.П. Асланян, Г.В. Свердлик, О.А. Кузнецова, А.В. Луць, Є.О. Харитонов, Р.Б. Шишка та ін. Проте у науці цивільного права немає комплексних досліджень, присвячених саме еволюційному розвитку цивільно-правових принципів, чим і зумовлена актуальність цього дослідження.

Метою статті є розгляд принципів цивільного права у світлі їх еволюційного процесу, що дозволяє показати, через які причини виникли й одержали законодавче визнання принципи цивільного права; під впливом яких чинників відбувалося їх

формування і розвиток; які цілі переслідував законодавець, висуваючи на передній план ті або інші принципи; яка роль відводилася принципам цивільного права в різні історичні періоди.

Вклад основного матеріалу дослідження. Принципи об'єктивно зумовлені характером суспільних відносин, на яких базується система права, вони формуються не довільно, а відповідно до об'єктивних закономірностей, які відображаються в їх змісті і складають їх суть [4, с. 47]. «Принцип» – це об'єктивна закономірність, притаманна будь-якому суспільно-політичному явищу, сформульована у вигляді певної ідеї, правила або засади [5, с. 89].

Термін «принцип» ототожнювався у філософів Стародавньої Греції з уявленнями про основу, початок, джерела, першопричину. Але почали формувати принципи цивільного права як правові категорії саме римські юристи.

Згадки про фундаментальні засади права можна зустріти в основних джерелах права у будь-яких правових системах. Проте найбільш ґрунтовно ці принципи були розроблені у римському праві. Саме слово «принцип» походить від латинського «*principium*», яке означає основні, найзагальніші вихідні положення, засоби, правила, що визначають природу явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [6, с. 25].

Значний вплив на розвиток цивілістичної думки в Україні, як і в багатьох інших країнах світу, здійснило саме римське приватне право. Його джерела й, особливо, розробки римських юристів мають вважатися відправною точкою розвитку принципів цивільного права.

Історія еволюції римського права має унікальний характер. На його формування впливали і грецька філософія, і право інших народів. Римські юристи зробили суттєвий внесок у вивчення проблем теорії права, зокрема розробку основоположних понять, концепцій юриспруденції. Під впливом стоїцизму природне право для них уявлялося як ідеальне. Завдяки такому ідеальному підходу було створено абстрактну систему права, яка складалася із системи інститутів і принципів [7, с. 15].

Важливо зазначити, що розвідки стосовно засад приватного права провадилися на конкретних прикладах, життєвих казусах і зазвичай не мали характеру загальних розмірковувань. Сказане не означає, що теорія права виконувала другорядну роль, але теоретичні побудови були результатом довгого ланцюжка аналізу реальних (а пізніше – спеціально змодельованих) судових спорів [8, с. 67]. Та все ж варто наголосити на високому становищі римських юристів, чий тлумачення норм набули загальнообов'язкового характеру і стали своєрідним джерелом права, а консультативна практика та науково-практичні висновки безпосередньо вплинули на розвиток права. Тому принципи правової доктрини можна вважати принципами римського права [6, с. 25].

Значний внесок у розвиток наукової думки про принципи тогочасного приватного права зробив Марк Тулій Цицерон, причому його досягненнями ми керуємося й сьогодні. У своїй праці «Про закони» він обґрунтував теорію природного права та зазначав, що доволіно прийнятним законам протистоять закони природи. У цій роботі можна відзначити наявність такої категорії, як «справедливість». Цицерон повертається до поняття справедливості та її співвідношення з законністю. Пізніше ця категорія переростає в принцип справедливості. За Цицероном, перше завдання справедливості – нікому не завдавати шкоди, не користуватися спільною власністю як суспільною, а приватною – як своєю [9, с. 14].

Римські юристи, котрі бачили в справедливості онтологічну й аксіологічну основи права, вважали справедливість ідеєю, ідеалом права, а саме право – цілеспрямованим рухом до досягнення справедливості [10]. Саме це підкреслює вислів Ульпіана в I книзі у титулі I першої книги Дигест «Про справедливість і право». «Тому, хто вивчає право, необхідно насамперед довідатися, звідки походить слово «право» (jus). Право отримало свою назву від слова «справедливість» (justitio), бо «право є мистецтвом благого і справедливого (Iustestars boni et aequi)» [11, с. 27].

Паул зазначав: «У справах, особливо юридичних, треба пам'ятати про справедливість» (Д. 50.17.90). «Це бажано з міркувань справедливості, хоча право й не приписує» (Д. 39.3.2.5). Марцел наводить таке положення імператора Антоніна «Хоча й важко змінювати встановлений порядок, але там, де цього вимагає явна справедливість, необхідно надати допомогу» (Д. 4.1.7. пр) [8, с. 71].

Ідеї давньогрецької філософії щодо місця принципу справедливості та ідеї природного права кардинально вплинули на подальший розвиток приватного права. Саме завдяки їй римське приватне право змогло набути абстрактності, яка дозволяла регулювати цивільні правовідносини, що постійно розвивалися. У творах давньогрецьких авторів і в законодавчих актах часто зустрічаються посилання на справедливість, добру совість [12, с. 142].

У розробках римських правників періоду формування приватного права часто відображається така етична категорія, як «bona fides», куди слово «добрий» спочатку увійшло як прикметник. Ця категорія у процесі формування приватного права набула самостійності, існувала як цілісне поняття, приблизно тотожне нашому «добросовісність, совісність, сумлінність» [13, с. 132].

Отже, саме римські юристи вперше розробили чіткий механізм реалізації концепції добросовісності у цивільних правовідносинах, спрямували таким чином розвиток обороту від правил незручного та консервативного «суворого» права до нового, більш універсального стану, який відповідав динамічним інтересам учасників договірних правовідносин [13, с. 133].

У римських юристів можна зустріти і початки принципу неприпустимості позбавлення права власності. Так, основою вчення Цицерона про справедливість і несправедливість є уявлення про недоторканність власності, і тому найважливіший обов'язок полягає у додержанні й охороні цієї недоторканності. Такий висновок знаходить підтвердження і в аналізі промови Цицерона Цецину: «Яка користь буде від набутку без впевненості у тому, що збережеш його за правом власності, яка користь володіти маєтком без установленого прашурами права кордонів, права володіння?» [8, с. 62].

Платон у «Державі», конструюючи ідеальну справедливу державу, обґрунтовує принцип рівності чоловіка та жінки. Тут чітко виражений принцип рівності. Хоча О.В. Аксенова стверджує, що римське право за своєю суттю відкидає рівність всіх перед законом, оскільки право, застосовуючи рівну мірку до індивідів, що відрізняються один від одного і фізично, і розумово, й етично, порушувало, на думку римлян, справедливість, яка полягала в тому, що кращі повинні отримати краще, а гірші – гірше [10].

Та все ж навряд можна заперечити, що з плином часу принцип формальної рівності у сфері приватного права набув поширення насамперед завдяки розвитку торгівлі (але тільки для вільних осіб).

Економічні відносини у Давньому Римі вимагали втілення у правовій формі ідеї власності як основи економічного обороту, ідеї рівності в замкнутому колі обраних, якими були римські рабовласники, й ідеї свободи для них [14].

Принцип судового захисту цивільного права й інтересу сягає корінням Давнього Риму. Казуїстичність римського права ґрунтується на усвідомленні високої ролі судової влади. «Я маю позов» означає, що «я маю право», «jura novit curia» (суд знає право) – описують це відношення римські вислови. Законами XII таблиць було «заборонено жертвувати храмам ту річ, яка є предметом судового розгляду; інакше ми підлягаємо штрафові у розмірі подвійної вартості речі, але ніде не з'ясовано: повинен цей штраф сплачуватися державі чи тій особі, яка заявила домагання на цю річ». «Якщо викликають (кого-небудь) на суд, хай (викликаний) йде. Якщо (він) не йде, хай (той, хто викликав) підтвердить (свій виклик) при свідках, а потім веде його насильно» [15]. Ці дані підкреслюють високу роль судової влади в Давньому Римі.

Що стосується принципу свободи договору, то можна стверджувати, що він також бере свій початок із давніх часів. У римському праві існували договори суворого права і договори, засновані на добрій волі. У договорах суворого права існував культ буквального тексту договору. У договорах, заснованих на добрій волі, головну роль грало не формальне тлумачення договору, а його сенс. Тобто, тут бачимо принцип свободи договору. Але, як проголошує сентенція давньоримських юристів, «Legum servi esse debemus, ut liberi esse possimus» – «Потрібно підкорятися законам, щоб бути вільними (ми маємо бути рабами законів, щоб мати можливість бути вільними)» [16]. Відповідно, тогочасне уявлення про свободу договору багато в чому відповідає сучасному.

Але варто враховувати, що за рабовласницьких відносин творчість римських юристів не містила теоретичного узагальнення законодавства і практики. Вона мала суто казуїстичний характер, здійснюючись переважно у формі обговорення конкретних спорів, у зв'язку з якими пропонувалися відповідні рішення приватноправових питань. Водночас, як відомо, ще римськими юристами класичного періоду були вироблені спеціальні критерії (справедливості, природного права), які використовувалися не лише для тлумачення правових норм, але і дозволяли їм, посилаючись на вимоги справедливості та природного права, домагатися зміни позитивного законодавства і затвердження нових правил і форм регулювання відносин приватного обороту. Жодна гілка приватного права не залишалася поза межами критики під кутом зору цих критеріїв. Тому систему римського приватного права, що склалася, римські

юристи пізнішого періоду могли лише поліпшити, але не могли додати до неї вже нічого істотно нового. В одній зі складових частин Укладення Юстиніана – Інституціях – містилися витяги з творів відомих римських юристів, які призначалися як елементарний навчальний посібник для осіб, котрі вивчають право [17, с. 56].

Варто також врахувати, що римськими юристами принципи використовувалися не як самостійні регулюючі начала, а як відправні ідеї, якими вони керувалися у систематизації правових інститутів.

Особливої уваги з боку вчених принципи цивільного права отримали в середньовічній Європі.

На розвиток науки в середньовічній Європі значний вплив мала церква. В XI ст., не маючи вже необхідності змагатися з іншими світоглядами, маючи у Західній Європі не лише інтелектуальну, але й духовну і навіть політичну владу, церква почала сприяти вивченню інших культур і вчень. Цьому сприяло й те, що у духовенства, у зв'язку з економічним розквітом Європи, з'явилося більше часу для інтелектуальних вправ, матеріал для яких значно збільшився за обсягом (розширення контактів із Візантійською та ісламською цивілізаціями дало можливість ознайомлення зі стародавніми манускриптами, еллінськими творами тощо). Церква почала опікуватися освітою та просвітою, що традиційно вирізнялися широтою, глибиною та суврою дисципліною [8, с. 154].

За таких умов розвивалася наукова думка про принципи цивільного права у Середньовічній Європі. Вирішальними були погляди Фоми Аквінського (1225–1274), якого вважають найвидатнішим філософом-схоластом (і вчення якого стало законом для католицького світу після енцикліки папи Лева XIII у 1879 р.). Як і римські філософи та правники, він виходив із того, що право пов'язане зі справедливістю, а остання є постійним прагненням того, щоб кожен одержав належне йому [8, с. 155–156].

І.І. Царьков вважає, що церква так і не змогла викоринити антитеологічні вчення і результати її боротьби мали виключно тимчасовий характер, тож різноманітні судження про те, що середньовічна політико-правова думка була глибоко теологічною, правове знання було слугою теології і, відповідно, не має ніякої теоретичної та практичної цінності для сучасності, є лише «спадковими» помилками епохи Відродження та Нового часу. Багато сучасних авторів змінили свою думку з цього приводу і вважають, що середні віки були важливим формоутворюючим періодом у розвитку політичного устрою європейської спільноти, що саме у період середньовічного «правового ренесансу» (XII – XIII ст.) були сформовані правові поняття, які й досі використовуються у політико-правовому знанні, а теологія підказала середньовічним мислителям ідею універсального правопорядку [18, с. 191].

Початковий етап формування принципів цивільного права як правових категорій припадає на XII ст., коли почалося створення системи канонічного права.

Серед тогочасних юристів переважала думка, що фундаментальні правові принципи мають не тільки логічний аспект, будучи підпорядкованими розуму, але й моральний, будучи підпорядкованими совісті.

У період середньовіччя активно розвивається і вчення про принципи добросовісності та справедливості. По-перше, упродовж XI – XII ст. принцип добросовісності був історично

успадкованим практикою купців із римської концепції «доброї совісті». По-друге, юристи середньовіччя вважали, що поняття «добросовісність» і «справедливість» вимагають дотримання таких вимог: кожна сторона договору має дотримуватися свого слова; жодна зі сторін не повинна отримувати вигоду відносно іншої сторони шляхом обману або примусу; кожна сторона має дотримуватися зобов'язань, які визнає будь-яка чесна особа, навіть якщо ці зобов'язання не закріплені в договорі. І по-третє, на думку інших вчених, у період середньовіччя ідея втілення у праві принципів добросовісності та справедливості була також виражена за допомогою принципів моральності (*honestas*) і християнської справедливості (*aequitas cristiana*), котрі виконували в канонічному праві функцію, аналогічну тій, яку в римському праві відігравала *bona fides* [19, с. 19]. Водночас середньовічні мислителі намагалися узгодити справедливість з ідеєю перерозподілу надлишкового багатства, і Фома Аквінський навіть вважав, що людина у крайній нужді має право претендувати на чужу власність [9, с. 14].

А.В. Попова відзначила той цікавий факт, що середньовічні юристи, формуючи та застосовуючи положення про добросовісність залежно від конкретного виду спору, вважали, що добросовісність могла означати: тримати слово, попереджувати обман і хитрість, поважати зобов'язання. Між іншим, ними були сформовані і ті положення, які створили основу змісту сучасного принципу добросовісності. Добросовісність належить до вимог природного права. По-друге, принцип добросовісності стосується норм міжнародного права. По-третє, каркасом добросовісності виступає усвідомлення, що ніхто не повинен бути збагачений за чийсь рахунок [20, с. 2].

Н.Л. Бондаренко робить справедливий висновок, що систематизація канонічного права, розпочавшись у XII ст., базувалася на понятті й ідеях природного права. Природне право було зразком, який церква виставляла перед світською владою і відповідно до якого слід було створювати право самої церкви. Каноністи спробували пристосувати ідеальні норми природного права для вирішення конкретних правових ситуацій. Саме у цей історичний період ідеям природного права була надана форма правових принципів. Принципи законності, рівності, справедливості, свободи договору належали до природних, невідчужуваних прав людини. Це був другий етап становлення принципів цивільного права, етап створення цілісної системи принципів цивільного права. У цей період ідеям природного права була надана форма правових принципів, призначених для регулювання сфери приватних відносин [21, с. 27].

Наступний етап створення цілісної системи цивільно-правових принципів припадає на початок XVIII ст., коли через віки забуття були відроджені цінності природного права. Джерелом права була оголошена людина, котра володіє правами незмінними, невідчужуваними і неподільними. Найціннішими з цих прав уявлялися: непорушність приватної власності; рівність всіх перед законом; свобода (насамперед договорів); законність; справедливість. Саме ці принципи були покладені в основу всіх подальших значних кодифікацій цивільного права [21, с. 64].

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що принципи цивільного права пройшли значний шлях розвитку, перш ніж закріпитися у національному законодавстві та в доктринальній літературі в сучасному вигляді. Ідеї давньогрецької філософії щодо місця принципу справедливості та ідеї природного права

кардинально вплинули на подальший розвиток приватного права. Римські юристи вперше розробили чіткий механізм реалізації концепції добросовісності у цивільних правовідносинах; у них же можна зустріти і початки принципу неприпустимості позбавлення права власності. Принцип судового захисту цивільного права й інтересу також сягає корінням Давнього Риму. Встановлено, що, хоч і опосередковано, римське право вже «знало» принципи судового захисту цивільного права й інтересу та рівності учасників цивільних відносин, свободи договору.

У період Середньовіччя активно розвивається вчення про принципи добросовісності та справедливості, а в епоху Відродження найціннішими були проголошені принципи непорушності приватної власності, рівності всіх перед законом, свободи (передусім договорів), законності; справедливості.

Звичайно, кожна епоха актуалізує принципові міркування про світ, а одна з причин цього – очевидне незадоволення колишніми управлінськими парадигмами й ідеологічними установками. Критика ж стереотипів минулого завжди переростає в напружений пошук нових універсалій [22, с. 121]. Правові дискусії і дослідження у сфері цивільного права пов'язані передусім із переоцінкою змісту та переліку принципів цивільного права.

Тому принципи необхідно розуміти відповідно до духу часу та типу держави, адже світогляд людей змінюється й еволюціонує з плином часу, тип його основи вкорінюється у свідомість людей залежно від типу суспільства.

Література:

- Комиссарова Е.Г. Принципы в праве и основные начала гражданского законодательства : дисс. ... док. юрид. наук. Екатеринбург, 2002. 172 с.
- Костин В.В. Принципы осуществления и защиты права собственности : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. 177 с.
- Акопян А. Юридическое (нормативное) и этическое (нравственное) понимание права. *Правоведение*. 2005. № 563. С. 220–231.
- Бондаренко Н.Л. Формирование принципов гражданского права: историко-правовые закономерности и факторы влияния. *Философия права*. 2007. № 1 (21). С. 45–50.
- Муніципальне право України : підручник / за ред. В.Ф. Погорілка, О.Ф. Фрицького. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
- Фуллей Т. Римське право як основа сучасних загальнолюдських принципів права. *Актуальні проблеми держави та права*. 2001. Вип. 13. С. 20–26.
- Бабич І.Г. Принцип справедливості в римському праві і у сучасному зобов'язальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2006. 20 с.
- Харитонов Е.О. Рецепція римського приватного права: теоретичний та історично-правовий аспект. Одеса : Мінпресінформ України, 1997. 283 с.
- Горбатенко В.П. Філософсько-правові детермінанти сучасного розуміння справедливості. *Правова держава*. 2009. № 14. С. 14–16.
- Аксенова В.О. Принципы римского права. *Вестник ТИС-БИ*. 2007. № 1. URL: <http://www.law.edu.ru/magazine/document.asp?magID=4&magNum=1&magYear=2007&articleID=1263556>.
- Дудченко В.В. До дослідження загальних принципів римського та мусульманського права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 31. С. 26–29.
- Бабич І.Г. Принципи природного права в еволюції римського приватного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 31. С. 140–143.
- Павленко Д.Г. Принцип добросовісності у римському приватному праві та зобов'язальному праві України: порівняльно-правовий аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 8. С. 18–21.
- Димитриев М.А. К вопросу об основных идеях российского гражданского права. URL: <http://www.ibil.ru/index.php?type=review&area=1&p=articles&id=93>.
- Законы XII таблиц (Leges duodecim Tabularum). Таблица I. п. 1. URL: http://kulturoznanie.ru/?work=rome_law_tables.
- Забоев К.И. Принцип свободы договора в российском гражданском праве : дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2002. 227 с.
- Гражданское право современной России. Очерки теории : научное издание / под ред. Н.М. Коршунова. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. 592 с.
- Царьков И.И. О правовых принципах в средневековой юриспруденции. *Правоведение*. 2003. № 2 (247). С. 197–207.
- Павленко Д. Принцип добросовісності у договірному праві країн континентальної системи права. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 3. С. 19–22.
- Попова А.В. Понятие принципа добросовестности в обязательственном праве: европейские и российские подходы. *Юрист*. № 9. 2005. С. 2–9.
- Бондаренко Н.Л. Принципы гражданского права: эволюция и современность. *Политика и общество*. 2006. № 7–8. С. 63–71.
- Бойко А. Теория принципов уголовного права. *Уголовное право*. 2005. № 4. С. 121–124.

Басай О. В. К вопросу о развитии учения о принципах гражданского права

Аннотация. Для правильного понимания учения о принципах современного гражданского права исследованы истоки этой категории. Рассмотрено развитие научной мысли о принципах гражданского права в период Древней Греции, Древнего Рима, Средневековья и эпохи Возрождения. Проанализированы такие категории римского частного права, как справедливость и добросовестность.

Ключевые слова: принцип, категория, гражданское право, истоки, эволюция, справедливость, добросовестность.

Basai O. On the development of the doctrine of civil law principles

Summary. For a truthful understanding of the doctrine of the principles of modern civil law, the origins of this category are investigated. Development of scientific thought about the civil law principles in the period of Ancient Greece, Ancient Rome, the Middle Ages, and the Renaissance is considered. Such categories of Roman private law as justice and honesty are analysed.

Key words: principle, category, civil law, origins, evolution, justice, honesty.

Скрипник В. Л.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри галузевих юридичних наук
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського

ПОСЛУГИ ЯК ОСОБЛИВИЙ ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Анотація. Стаття присвячена визначенню правової природи й істотних ознак послуги як правової категорії. Досліджено методологічні підходи до вивчення послуг як об'єкта цивільних прав. Установлено, що послуга – це прямина діяльність, яка спрямована на сприяння вилученню корисних властивостей уже наявного об'єкта або на недопущення настання негативних наслідків для замовника послуги. Доведено, що послуги як об'єкт цивільних прав виникають унаслідок цільової діяльності, спрямованої на виконання замовлення контрагента.

Ключові слова: послуга, цивільні правовідносини, договір, Цивільний кодекс України, об'єкт цивільних прав, суб'єктний склад.

Постановка проблеми. У Цивільному кодексі України (далі – ЦК) у системі об'єктів цивільних прав уперше як самостійний об'єкт у вітчизняному законодавстві розглядаються послуги. Послуги сьогодні є однією з найпоширеніших правових категорій у цивільному обороті. Це поняття є однією із провідних категорій у мові, яку використовує законодавець. І це не випадково, оскільки надзвичайно бурхливий розвиток суспільних відносин, пов'язаних із наданням послуг, зумовлює і потребу їх належної регламентації. ЦК України регламентує значну кількість самостійних договорів (доручення, комісії, перевезення, зберігання, охорони та ін.), об'єктом яких є саме послуги.

Проте невизначеність у законодавстві поняття послуги як об'єкта цивільних прав створює неоднозначність їх розуміння в теорії та зумовлює помилкове тлумачення на практиці правових норм, які регламентують порядок надання окремих видів послуг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У цивілістичній літературі зроблені перші кроки щодо дослідження послуг як об'єкта цивільних прав із загальнотеоретичних позицій. Незважаючи на звернення до цієї проблематики низки вчених (В. Васильєва, А. Герц, О. Дзера, Н. Кузнецова, В. Луць, Р. Майданик, І. Спасибо-Фатєєва, Н. Федорченко та ін.), окремі питання правового регулювання послуг як об'єкта цивільних прав залишаються без однозначного вирішення і детально не висвітлені. Визнаючи наукову і практичну цінність уже проведених досліджень, водночас необхідно зауважити, що сьогодні повною мірою не реалізований науковий підхід щодо комплексного оцінювання послуг як об'єкта цивільних прав та їх правового регулювання.

Метою статті є з'ясування правової природи та найістотніших ознак послуги як правової категорії, проведення чіткої ідентифікації послуг у системі об'єктів цивільних прав і виявлення специфіки правовідносин, предметом яких є послуги.

Виклад основного матеріалу дослідження. У цивільному законодавстві України, як і в законодавстві більшості пострадянських республік, поняття послуги як об'єкта цивільних прав

безпосередньо відсутнє, проте в статті «Договір про надання послуг» наводиться поняття договору про надання послуг.

До договорів про надання юридичних і фактичних послуг належать транспортні договори (перевезення, буксирування, транспортного експедирування, експлуатації під'їзних шляхів та ін.) доручення, комісії, консигнації, зберігання, охорони, факторингу, страхування, банківської гарантії, на розрахунково-касове обслуговування тощо.

Об'єктом цієї групи договорів є послуги [1, с. 245].

Саме особливість такого об'єкта – послуги – об'єднує наведені групи зобов'язань в окремий вид цивільно-правових договорів. Незважаючи на появу в ЦК України окремого розділу, присвяченого договорам про надання послуг, і розгляд послуги як окремого самостійного об'єкта цивільних прав, саме поняття «послуга» законодавець не наводить.

Вивчення послуг як об'єкта цивільних прав може відбуватися за різними методологічними підходами. На підставі аналізу правової системи всіх цивільно-правових договорів про надання послуг можна спробувати виявити загальні, характерні риси послуг і побудувати універсальне поняття послуги, а також визначити її елементи і специфіку, яка зумовлена особливостями того чи іншого договору.

Проте вразливістю такого підходу є певні труднощі, пов'язані з аналізом величезної кількості іменних та безіменних договорів із надання послуг, і труднощі, пов'язані з можливістю побудови оптимальної моделі цієї правової категорії.

Інший шлях орієнтований на аналіз доктринальних і правових конструкцій об'єкта цивільних прав і дослідження загальної частини інституту договірних зобов'язань та створення загальної моделі послуги, яка не залежатиме від специфіки того чи іншого зобов'язання з надання послуг.

Очевидно, що саме оптимальне поєднання цих підходів дозволить досягти поставленої мети.

У 70–80 рр. минулого століття розгорнулася широка дискусія щодо перспектив розвитку законодавства у сфері послуг. Варто звернути увагу на те, що розглядалися три концепції:

1) диференціальна, що передбачала видання спеціальних законів з окремих галузей сфери обслуговування (В. Язов, О. Садиков, Ю. Калмиков, М. Баріно);

2) інтегральна, суть якої зводилася до ідеї інтеграції в одному законі всієї охорони прав споживачів (В. Мозолін, А. Кабалкін);

3) гіпотеза спеціалізованих основ [2, с. 217].

Що ж потрібно розуміти під послугою? Якщо звернутися до походження цього слова, то під послугою зазвичай розуміється: 1) дія, вчинок, що дає користь, допомагає іншому; 2) робота, виконувана для задоволення чийх-небудь потреб; обслуговування [3, с. 346].

Серед консенсуальних контрактів у римському приватному праві схема *locatio – conductio* містила три різних види зобов'язань, які в сучасному праві належать до самостійних договорів (найм майна, найм послуг і підряд). Договір найму послуг (особистий найм) передбачав здійснення трудової діяльності, яку працівник зобов'язаний був виконати особисто в обмін на певну винагороду [4, с. 252].

Основні елементи цього давньоримського договору про надання послуг відображені і у вітчизняному законодавстві. Так, у ст. 40 пам'ятника вітчизняного права «Руська правда» згадується про договір поклажі і зазначається, що «той, у кого лежав товар, свідка не виставляє», оскільки він благадіяв і зберігав. Тобто поклажа вважалася радше побутовою послугою, ніж цивільно-правовим зобов'язанням [5, с. 12].

Особливості укладення договору поклажі існували і на українських землях, де велике значення мала звичаєво-правова регуляція процедури укладення договору. Його правочинність визначалася наявністю обов'язкових атрибутів і здійсненням певних обрядодій. Договір особистого найму мав ураховувати попит, пропозицію і певну обрядовість: молитва, рукобиття, могорич, чаювання, завдаток [6, с. 9].

У Загальному цивільному уложенні Австрійської імперії 1811 р., дія якого поширювалася на західноукраїнські землі, у гл. 26 «Про оплаті договори особистих послуг», у ст. 1151 договір щодо найму послуг розмежовується на власне договір щодо надання послуг і договір на виготовлення якогось твору за певну грошову винагороду, тобто договір підряду [7, с. 1123].

Сучасні договори про надання послуг є результатом розвитку інституту договору особистого найму.

Послуги як об'єкт цивільних прав були проігноровані законодавцем і в Цивільному кодексі (далі – ЦК) Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) 1922 р. і в ЦК УРСР 1963 р.

Ще до легалізації в цивільному законодавстві послуг як самостійного об'єкта цивільних прав В. Луць зазначав, що результат діяльності щодо надання послуг полягає в самому наданні послуг (тобто діяльності). Під час надання послуг продається не сам результат, а дія, яка до нього привела [8, с. 572].

За відсутності легального визначення послуги сучасні науковці пропонують своє бачення цього поняття.

На думку В. Васильєвої, послуга – це вид суспільного блага, за допомогою якого задовольняються потреби внаслідок вчинення суб'єктом дій (здійснення діяльності), у корисних властивостях яких і полягає суб'єктивний інтерес особи [9, с. 95].

Послугу визначають у вигляді певної правомірної операції, тобто у вигляді низки доцільних дій виконавця або в діяльності, що є об'єктом зобов'язання, яка має нематеріальний ефект, несталлий речовий результат або уречевлений результат, пов'язаний з іншими договірними відносинами, і характеризується властивостями здійсненності, невід'ємності від джерела, миттєвої споживаності, неформалізованості її якості [10, с. 217].

Окремі вітчизняні вчені під послугами розуміють такі об'єкти цивільних правовідносин, які здійснюються за допомогою конкретних дій, виконання яких мають певну мету, спрямовані на задоволення певних нематеріальних потреб [11, с. 71]. Така дефініція нам не здається вдалою, оскільки по суті йдеться не про поняття послуги як окремої правової категорії, а про її «здійснення», тобто допускається змішування поняття «об'єкт»

і «здійснення об'єкта». Не можна вважати вдалими і словосполучення «здійснення об'єкта».

Як ознаку послуги вирізняють негарантованість результату деяких послуг (медичних, правових) [12, с. 515]. На нашу думку, негарантованість результату не можна вважати ознакою будь-якої послуги, як і будь-якого цивільно-правового договору, оскільки ця правова категорія перебуває в дещо іншій площині – не в правовій характеристиці об'єкта, а у виконанні зобов'язання, пов'язаного із цим об'єктом. Немає підстав вести мову про гарантованість (чи негарантованість) виконання будь-якого цивільно-правового договору, наприклад, купівлі-продажу, найму, позики тощо.

Невиконання договірних зобов'язань може бути пов'язане як безпосередньо з винною (чи навіть безвинною) поведінкою контрагента, так і з обставинами, які від нього не залежать (непереборна сила, казус). Тому в разі невиконання договору йдеться не про «гарантованість» чи «негарантованість договору», а про гарантії захисту інтересів кредитора в разі порушення договірних умов, тобто про гарантії відшкодування збитків чи упущеної вигоди контрагенту.

Послуга – це діяльність, яка спрямована не на створення якогось матеріалізованого об'єкта, мета послуги – сприяти вилученню корисних властивостей вже наявного об'єкта, не допустити настання негативних наслідків для замовника послуги. Ця діяльність щодо сприяння становить цінність для особи, якій надається послуга, що споживається водночас з її наданням.

У чинному законодавстві об'єкти класифіковані за різними критеріями, передусім за їхніми властивостями.

У літературі пропонується поділити договори про надання послуг на: 1) договори, в яких позитивний результат діяльності виконавця не охоплюється предметом договору і перебуває за межами договірної зобов'язання (договір на надання юридичних послуг, щодо представлення інтересів у суді); 2) договори, що своїм предметом охоплюють і результат діяльності (договір перевезення, зберігання) [13, с. 155].

Така класифікація не впливає на правову природу об'єкта правовідносин – послуги. Для послуги як об'єкта цивільних прав характерно, що вона може як мати зречевлену форму, так і не набувати такої форми. Якщо послуга пов'язана з незречевленою формою, вона є водночас і процесом свідомої діяльності, і продуктом такої діяльності, набуваючи схожості з підрядом. За відсутності зречевленого результату така діяльність є типовою послугою як самостійний об'єкт цивільних правовідносин.

Властивості об'єктів цивільних прав зумовлені тими інтересами, які вони повинні задовольняти. Задоволення інтересу може бути пов'язане з:

а) природними властивостями об'єкта (наприклад, речі, яку споживають чи використовують; інформація, знання якої дозволяє в результаті отримання нових знань про предмет чи явище переформатувати уявлення і набути користі);

б) корисними властивостями, які як самостійний об'єкт з'являються в результаті укладеного договору як наслідок виконаної роботи чи наданої послуги.

Для послуги як для об'єкта цивільних прав характерною особливістю є не лише її зміст, а і суб'єкт, який надає цю послугу. У формуванні змісту послуги беруть участь обидва учасники відносних правовідносин, лише за погодження

істотних умов надання послуги вона є об'єктом цивільних правовідносин. У законодавстві передбачена презумпція особистого виконання договору про надання послуг. Важливою характеристикою послуги, що визначає його ціннісну вартість, є виконавець послуги. Для послуги як об'єкта цивільних прав важливим є її «носіє», тобто, хто саме надаватиме ту чи іншу послугу. Скажімо, у речових правовідносинах належність матеріального об'єкта тому чи іншому суб'єкту цивільних правовідносин зазвичай не має значення, оскільки цінність об'єкта визначається не належністю його конкретній особі, а суто самим об'єктом. Що стосується вартості послуги, то залежно від її носія визначається і товарна цінність такої послуги, і взагалі потреба в ній.

На відміну від інших об'єктів, які мають матеріальну субстанцію і існують у світі об'єктивно, незалежно від ставлення до них суб'єктів цивільних правовідносин, послуги як об'єкт виникають лише внаслідок цільової діяльності на замовлення контрагента. Окремі послуги як об'єкт цивільних правовідносин можуть набувати унікальної правової природи. Можна підтримати висновок Ю. Заїки, що в правовідносинах, де об'єктом є послуги з охорони фізичної особи, об'єкт договору й один із суб'єктів договору можуть збігатися [14, с. 136]. Тобто це парадоксальне положення не відповідає класичному твердженню, що об'єкт повинен бути протиставлений суб'єкту.

О. Кохановська слушно зазначає, що інформацію як об'єкт цивільного права розглядають у таких проявах: як особисте немайнове благо, як результат інтелектуальної діяльності і як інформаційний продукт, ресурс, документ, тобто об'єкт, який може бути інформаційним товаром і предметом будь-яких правочинів, з урахуванням особливостей і специфіки його як об'єкта особливого роду [15, с. 269].

Отже, необхідно відмежовувати послугу як самостійний об'єкт цивільних прав і результат цієї послуги як самостійний об'єкт цивільних прав у вигляді, наприклад, інформації. Критерієм такого розмежування є мета, заради якої контрагент вступає в цивільні правовідносини. Отримати послугу, наприклад, зі зберігання, чи результат такої послуги, наприклад, інформацію.

Цілком слушним є і твердження О. Харитонова й О. Харитонові стосовно того, що в деяких цивільних відносинах може існувати комплексний предмет, який стосується речей і дій або дій і результатів дій [16, с. 107].

Послуга не існує абстрактно, це об'єктивна правова категорія, яка характеризується низкою ознак. Оскільки послуга як об'єкт властива лише для відносних правовідносин, то визначення в договорі всіх необхідних ознак, які характеризують послугу, яка повинна бути надана, зумовлюють і належність виконання, яке завдяки природі послуги може передбачати як досягнення певного визначеного результату (перевезення вантажу певним транспортом, у певні строки, у певний пункт призначення), так і відсутність визначеного результату (надання юридичних, освітніх послуг). Незалежно від об'єкта виконавець несе відповідальність, якщо надана послуга не відповідає умовам договору (скажімо, репетитор не ознайомив учня з усією навчальною програмою, передбаченою договором, або зменшив кількість годин та ін.).

Послуга як об'єкт характеризується низкою ознак – строком виконання, суб'єктом виконання, змістом послуги, спо-

собом виконання, обмеженням щодо особи, яка може надати послугу. Строк (термін) виконання у відносних зобов'язаннях може набувати характеру істотної умови договору (як початок надання послуги, так і строк припинення послуги).

У ст. 901 ЦК України платність послуги презюмується, оскільки обов'язок сплатити за послугу в замовника не виникає лише тоді, коли це прямо передбачено в договорі. Ціна послуги як об'єкта цивільних прав є важливою умовою договору, проте відсутність еквівалентності не змінює правової природи об'єкта, оскільки послуги можуть надаватися і безоплатно, не змінюючи свого цивільно-правового характеру.

Залежно від правового режиму послуги поділяються на публічні та приватні. За метою ці різновиди послуг тождесні: призначення кожної – задоволення потреб замовника, проте правова регламентація їх різна, що впливає не лише на елементи послуги, зміст договору, пов'язаного з наданням послуги, а і на суб'єктний склад виконавця.

Послуга зазвичай повинна бути спрямована на певний об'єкт матеріального світу (зберігання чи охорона речей, перевезення вантажу), проте це не виключає існування послуги в «чистому вигляді» (юридичні, освітні тощо).

Викликає сумнів справедливості універсального твердження, що результат послуги – це корисний ефект дій послугодавача, який є нетривалим у часі [17, с. 91], оскільки можна навести приклад послуг, результатами яких замовник користується постійно, оскільки сама природа певної послуги наділяє її такою властивістю.

Правовий режим послуги як об'єкта цивільних прав охоплює поняття та зміст послуги, яка може надаватися, особливості суб'єктного складу виконавців, процедуру надання тієї чи іншої категорії послуг.

Висновки. Послуга – це правомірна діяльність, яка спрямована на сприяння вилученню корисних властивостей уже наявного об'єкта або на недопущення настання негативних наслідків для замовника послуги. Ця діяльність щодо сприяння становить цінність для особи, якій надається послуга, що починає споживатися водночас з її наданням. Головною властивістю послуги є можливість задовольняти певні потреби. За відсутності цієї ознаки діяльність не може розглядатися як послуга.

Оплатні послуги можуть бути об'єктом цивільних прав лише у відносних правовідносинах, в яких послуга є водночас і об'єктом зобов'язання, і об'єктом цивільних прав, на який спрямоване виконання зобов'язання. У публічних договорах зазвичай відсутня презумпція надання послуги певною визначеною особою, оскільки контрагента цікавить саме послуга як об'єкт, на який спрямоване правовідношення і заради якого сторона і вступає в правовідносини.

На відміну від об'єктів матеріального світу, які існують об'єктивно і незалежно від учасників цивільних правовідносин, послуги як об'єкт цивільних прав виникають як результат цільової діяльності, спрямованої на виконання замовлення контрагента.

Адаптація та гармонізація вітчизняного законодавства у сфері надання послуг потребує перегляду й уточнення окремих нормативних положень (закріплення в законодавстві поняття «послуги», уточнення дефініцій «безоплатні послуги»), подальшого розроблення в цивілістичній доктрині вчення про об'єкти цивільних прав і про послуги як їхні складові частини.

Література:

1. Луць В. Контракти в підприємницькій діяльності : навчальний посібник. Київ : Юрінком-Інтер, 2008. С. 245.
2. Герц А. Договірні зобов'язання у сфері надання медичних послуг : монографія. Хмельницький, 2015. С. 47.
3. Словник української мови: в 11 т. Т. 7. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
4. Санфилиппо Чезаре. Курс римського частного права : учебник / под ред. Д. Дождєва. Москва : БЕК, 2002. 400 с.
5. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях. Т. 1 / Ю. Білоусов та ін. Київ : Правова єдність, 2009. С. 12.
6. Івановська О. Звичаєве право в Україні. Етнографічний аспект. Київ, 2002. С. 9.
7. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях. Т. 1 / уклад. Ю. Білоусов та ін. Київ : Правова єдність, 2009. С. 1123.
8. Зобов'язальне право: теорія і практика : навчальний посібник / О. Дзера та ін. Київ : Юрінком-Інтер, 1998. С. 572.
9. Васильєва В. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг. Івано-Франківськ, 2006. С. 95.
10. Степанов Д. Услуги как объект гражданских прав. Москва : Статут, 2005. С. 217.
11. Святошнюк С. Послуги як об'єкти цивільних прав. *Вісник Одеського національного університету*. Правознавство. 2016. Т. 21. № 2 (29). С. 66–71.
12. Харьковская цивилистическая школа: объекты гражданских прав : монография / И. Спасибо-Фатеева и др. Харьков : Право, 2015. С. 515.
13. Федорченко Н. Договірні зобов'язання з надання послуг: проблеми теорії та практики : монографія. Київ, 2015. С. 155.
14. Заїка Ю. Договір охорони в системі цивільних договорів. *Приватне право і підприємництво*. 2018. Вип. 18. С. 136.
15. Кохановська О. Втілення та реалізація ідей розробників ЦК України щодо нормативного закріплення поняття та видів об'єктів цивільних прав. *Актуальні проблеми приватного права України : збірник статей*. Київ : ПрАТ «Юридична практика», 2014. С. 269.
16. Харитонов С. Цивільні правовідносини : монографія. Одеса : Фенікс, 2011. 456 с.
17. Гейнц Р. Послуга як об'єкт цивільних прав за Цивільним кодексом України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : зб. наук. статей*. Вип. 30. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2012. С. 86–93.

Скрыпник В. Л. Услуги как особый объект гражданских прав

Аннотация. Статья посвящена определению правовой природы и существенных признаков услуги как правовой категории. Исследованы методологические подходы к изучению услуг как объекта гражданских прав. Установлено, что услуга – это правомерная деятельность, которая направлена на содействие в извлечении полезных свойств уже существующего объекта или на недопущение наступления негативных последствий для заказчика услуги. Доказано, что услуги как объект гражданских прав возникают вследствие целевой деятельности, направленной на выполнение заказа контрагента.

Ключевые слова: услуга, гражданские правоотношения, договор, Гражданский кодекс Украины, объект гражданских прав, субъектный состав.

Skrypnyk V. Services as a special object of civil rights

Summary. The article is intended to define the legal nature and essential features of the service as a legal category. Methodological approaches to the study of service as an object of civil rights are explored. Found that service is rightful activity, which is aimed at promoting the removal of useful properties of an existing object or preventing the occurrence of negative consequences for the customer service. It is proved that services as an object of civil rights arise as a result of civil activity, aimed at fulfilling the order of the counterparty.

Key words: service, civil-law relations, treaty, Civil Code of Ukraine, civil rights object, subjective composition.

Менджул М. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА ІРЛАНДІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню основних засад регулювання сімейних відносин у Великобританії та Ірландії. У результаті порівняльного дослідження встановлено спільні й особливі принципи сімейного права. Особливу увагу приділено аналізу судової практики застосування таких спільних принципів: рівності, справедливості та добробуту дитини. Серед особливих засад регулювання сімейних відносин виділено: принцип компенсації за будь-які фінансові незручності, спричинені відносинами в шлюбі (в Англії й Уельсі); принцип спільної відповідальності держави та батьків за добробут дітей (у Північній Ірландії); принципи партнерства та стабільності шлюбу (в Ірландії). Запропоновано впровадити окремі принципи регулювання сімейних відносин у законодавство України.

Ключові слова: принцип, сімейне право, сімейні відносини, подружжя, батьки та діти, закон, судовий прецедент, Великобританія, Ірландія.

Постановка проблеми. У XXI ст. не тільки відбувається стрімкий інноваційний та технологічний розвиток, але і сфера приватного та сімейного життя людини піддається все більшому втручанню. В умовах розроблення пропозицій щодо вдосконалення сімейного законодавства України важливо проаналізувати засади регулювання сімейних відносин в європейських державах, що, на нашу думку, дозволить розробити цінні рекомендації.

Проблеми принципів сімейного права, їхню роль у регулюванні окремих інститутів сімейного права були предметом наукового аналізу в працях В. Борисової, І. Жилінкової, Л. Красицької, З. Ромовської, В. Чернеги, С. Шимон, Н. Шерстневої, О. Явор та ін. У вітчизняних публікаціях науковці порівнювали регулювання окремих правових інститутів в Україні й Англії (В. Кожевникова [1], О. Олійник [2], А. Пашинський [3], Л. Радченко [4] та ін.). Водночас принципи правового регулювання сімейних відносин у Великобританії й Ірландії досліджено недостатньо.

Мета статті – зробити порівняльний аналіз принципів правового регулювання сімейних відносин у Великобританії й Ірландії з метою розроблення рекомендацій для реформування сімейного законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Великобританія складається із трьох юрисдикцій: Англії й Уельсу, Північної Ірландії, Шотландії. Кожна з них має свої особливості в регулюванні сімейних відносин.

В Англії й Уельсі сімейні відносини регулюються окремими законами та судовими прецедентами. Серед законодавчих актів, що регулюють сімейні відносини, варто виділити такі: Закон про власність заміжніх жінок (1882 р.), Закон про подружні випадки (1973 р.), Закон про місце проживання подружжя та судочинство (1973 р.), Закон про подружні та сімей-

ні провадження (1984 р.), Закон про дітей (1989 р.), Закон про утримання дітей (1991 р.), Закон про сімейне право (1996 р.), Закон про усиновлення (2002 р.), Закон про цивільне партнерство (2004 р., дозволив одностатевим парам реєструвати партнерство), Закон про шлюб (2013 р., надав право одностатевим парам укладати шлюб), Закон про дітей та сім'ї (2014 р.) та деякі інші.

Закон про дітей (1989 р.) установлює принцип добробуту дитини, який суди повинні застосовувати для вирішення будь-якого питання щодо виховання дитини або управління її майном. Крім того, встановлено принципи батьківської відповідальності, урахування думки дитини та розгляду питань щодо дітей у розумні строки (оскільки «у кожному провадженні в разі порушення питання щодо виховання дитини будь-яка затримка у вирішенні цього питання може завдати шкоди добробуту дитини») [5].

Закон про сімейне право (1996 р.) містить такі два загальні принципи: підтримки інституту шлюбу та гарантування права кожному з подружжя вживати заходів для збереження цілісності шлюбу [6]. Принцип недопущення насильства в сім'ї впливає з норм інших законодавчих актів та судової практики.

В Англії й Уельсі принципи сімейного права сформовані насамперед прецедентною практикою. Так, у рішенні *White* (2000 р.) палата лордів визначила два ключові принципи: 1) не повинно бути жодної дискримінації, якщо один із подружжя займався веденням домашнього господарства, то внесок кожного із подружжя треба розглядати як рівноцінний; 2) суд повинен відійти від «критерію рівності» тільки тоді і тією мірою, коли цього потребує справедливість [7]. В інших справах палата лордів підтвердила основні принципи, зазначені в рішенні *White*, проте в рішенні *Miller / McFarlane* (2006 р.) виробила додаткові критерії, що обґрунтовують перерозподіл власності під час розлучення. Зокрема, під час розподілу майна суд повинен враховувати: потребу, сформовану відносинами між сторонами; принцип компенсації за будь-які фінансові незручності, спричинені відносинами в шлюбі; принцип спільного використання результатів (майна), набутих у шлюбі [8]. Кінцева мета застосування цих принципів – надати кожному з подружжя рівні можливості після розірвання шлюбу. У рішенні *Charman* (2007 р.) Апеляційний суд розглянув три принципи, визначені в рішенні *Miller / McFarlane*, і констатував, що головним критерієм є справедливість.

Інтереси дитини є першочерговими під час вирішення спорів. Згідно із Законом про дітей (1989 р.), суд повинен враховувати: побажання та почуття дитини (з урахування віку дитини та її розуміння питання); фізичні, емоційні й освітні потреби дитини; імовірний вплив на дитину будь-якої зміни обставин; вік, стать і будь-які характеристики дитини, які суд вважає

доречними; шкоду, якої зазнала дитини, або ж ризик страждання; як кожен із батьків чи особа, що їх замінює, може задовольнити потреби дитини; обсяг повноважень, наявних у суді відповідно до Закону 1989 р. щодо розглянутого провадження. В англійському праві ці критерії також називають «контрольним переліком добробуту». Принцип добробуту з контрольним переліком критеріїв обов'язково застосовується англійськими судами під час вирішення питання про виховання дитини й управління її майном.

У Північній Ірландії до головних принципів регулювання сімейних відносин належать принципи батьківської відповідальності та добробуту дитини. До закріплення цих принципів у Законі про дітей 1995 р. вони були вироблені судовою практикою [9, с. 157]. З аналізу положень вказаного акта випливає принцип пріоритету сімейного виховання.

Принцип батьківської відповідальності доповнюється обов'язком державних органів, захищаючи добробут дітей, сприяти вихованню дітей їхніми родинами. Цей підхід зумовлено концепцію спільної відповідальності держави та батьків за добробут дітей, водночас не заперечується першочерговий характер батьківської відповідальності.

Закон про дітей Північної Ірландії 1995 р. багато в чому подібний до Закону про дітей 1989 р., який діє на території Англії й Уельсу. Водночас Законом про дітей Північної Ірландії запроваджено принцип «без наказу» (або «невтручання»), що сприяє невтручанням судів за відсутності доказів, які б підтверджували, що втручання необхідне для покращення добробуту дитини. Законом встановлено обов'язок судів урахувати загальний принцип, що будь-яка затримка у вирішенні питання може зашкодити добробуту дитини [9, с. 158].

Для Шотландії так само характерні принципи добробуту дитини, справедливості, рівності, моногамії тощо. Водночас, на відміну від Англії й Уельсу, у Шотландії довгий час поруч із формальними шлюбами визнавалися і неформальні. Після внесених змін до законодавства (4 травня 2006 р.) можуть бути укладені тільки офіційні (формальні) шлюби.

До Закону про шлюб 1939 р. у Шотландії, дотримуючись принципів канонічного права, визнавалися три типи неформального шлюбу: 1) шлюб “*per verba de praesenti*”, коли чоловік та жінка, без будь-яких свідків, взаємно задекларували, що беруть один одного за чоловіка і дружину (з 1 липня 1940 р. такий шлюб не визнається); 2) шлюб “*per verba de futuro subsequente copula*” уважався укладеним, коли чоловік та жінка домовилися одружитися в майбутньому з визначенням дати і мали статевий контакт (такий шлюб не можна укладати з 1 липня 1940 р.); 3) шлюб, який вважався укладеним у зв'язку зі спільним проживанням чоловіка і дружини, які погодилися жити разом і вважалися одруженими серед близьких та знайомих (третій тип неформального шлюбу не можна укладати із 4 травня 2006 р.). Неформальні шлюби, укладені до внесення змін у законодавство, вважаються в Шотландії дійсними.

Закон про шлюб Шотландії (1977 р.) установив можливість укладення формального шлюбу як цивільним, так і релігійним порядком, але з дотриманням однакових процедур. По-перше, сторони повинні подати «повідомлення про шлюб» реєстратору в окрузі, де вони бажають одружитися, а також свідоцтва про народження. Після цього реєстратор округу фіксує дані сторін і визначається дата шлюбу, що дає можливість громадськості заперечити проти шлюбу. Зазвичай між днем повідомлення про

шлюб та шлюбом має бути не менше чотирнадцяти днів, цей термін реєстратор може скоротити у виняткових випадках. Після завершення вказаного терміну, якщо реєстратор установить відсутність перешкод для укладення шлюбу, він видає так звані «графік шлюбу». Якщо наречені бажають провести релігійну церемонію, то «графік шлюбу» є своєрідною ліцензією, яка дає право проводити церемонію. У разі світської церемонії реєстратор округу зберігає «графік шлюбу» і реєструє шлюб [10].

На утвердження принципу свободи розірвання шлюбу в Шотландії ухвалений спеціальний Закон про розлучення (1976 р.). Після внесених змін Законом про сімейне право (2006 р.) підставою для розлучення стала зміна статті одним із подружжя, підтверджена відповідним свідоцтвом [11]. Принципи «добробуту дитини» та «відповідального батьківства» закріплені Законом про дітей (1995 р.). У Шотландії шлюб одностатеві пари можуть укладати із 2014 р. [12].

У р. 9 Закону про сімейне право Шотландії (1985 р.) визначено, що суд під час розгляду справ про розподіл майна подружжя та цивільного партнерства повинен керуватися принципом справедливості, зазначено п'ять основних засад, а саме: майно повинно бути справедливо розподілене; має бути врахована будь-яка економічна перевага, яку отримує особа від внесків іншого, та будь-яка економічна втрата, яку зазнала особа в інтересах іншого або сім'ї; справедливе врахування будь-яких економічних переваг або втрат, яких зазнає один із подружжя у зв'язку з доглядом за дітьми віком до 16 років, і такі витрати мають бути розподілені між сторонами; тому з подружжя, який був фінансово залежний від іншого, повинно бути надано достатнє фінансове забезпечення, яке б дозволило йому надалі обійтися без втраченої підтримки (але не більше трьох років); той із подружжя, який на момент розлучення, ймовірно, зазнає серйозних фінансових труднощів через розірвання шлюбу, повинен отримати утримання, яке позбавить його тягара, протягом розумного періоду часу [13]. У науковій літературі зазначено, що така система принципів надмірно обмежує судів у розгляді справ. Ми підтримуємо думку, що коли вказані засади застосовувати в єдності, а не ізольовано, і в контексті принципу справедливості, то система є гнучкою [14].

В Ірландії основні засади регулювання сімейних відносин регулюються Конституцією, ухваленою 1 липня 1937 р. Ст. 41 Конституції Ірландії визнає сім'ю як первинну природну і фундаментальну групу суспільства, а також як моральний інститут, що має невід'ємні та невідчужувані права, які є первинними та превалюють над позитивними нормами. У вказаній статті містяться принцип державного захисту сім'ї, матерів, а також особливого захисту інституту шлюбу, на якому базується сім'я, принцип моногамії [15]. Особам однієї статті в Ірландії надано право укладати шлюби після проведення референдуму та внесення змін до Конституції в 2015 р. [16].

В Ірландії 24 листопада 1995 р. на референдумі громадяни підтримали надання права на розлучення [17, с. 175]. Запровадження принципу свободи розлучення в Ірландії тільки наприкінці ХХ ст. зумовлено значним впливом католицької церкви, адже приблизно 95% ірландців – католики.

За результатами аналізу ст. 41 Конституції Ірландії можна говорити про наявність такого принципу, як стабільність шлюбу, оскільки розірвання шлюбу можливе лише тоді, коли суд переконаний у тому, що: 1) на день відкриття провадження подружжя проживало окремо один від одного протягом періоду

або періодів, що становили щонайменше чотири роки протягом попередніх п'яти років; 2) немає розумної перспективи примирення подружжя; 3) розірвання є необхідним з урахуванням обставин, що існують або виникнуть для подружжя, дітей або будь-якої іншої особи, передбаченої законом; 4) дотримано інших умов, установлених законом. Аналогічна норма міститься в Законі про сімейне право (розлучення) (1996 р.) [18].

Ст. 42 Конституції Ірландії визначає: «Державою визнається, що первинним і природним вихователем дитини є сім'я і гарантується дотримання невід'ємного права й обов'язку батьків забезпечувати, відповідно до своїх засобів, релігійне і моральне, інтелектуальне, фізичне і соціальне виховання своїх дітей». У ст. 42а Конституції Ірландії закріплено принципи захисту прав дітей, пріоритету інтересів дитини та принцип урахування думки дитини. Зокрема, у Конституції зазначено, що законодавством має передбачатися забезпечення, наскільки це можливо, щоб у всіх провадженнях щодо прав та інтересів будь-якої дитини, яка здатна формулювати власні погляди, її думка з'ясована і взята до уваги з урахуванням віку та зрілості дитини [15].

Принципи, утверджені в Конституції Ірландії, конкретизуються також у таких законах: Закон про сімейне право (підтримання подружжя та дітей) 1976 р., Закон про опіку над немовлятами (1964 р.), Закон про реформування судочинства та сімейного права (1989 р.), Закон про сімейне право (1995 р.), Закон про сімейне право (розлучення) 1996 р., Акт про цивільне партнерство, деякі права та зобов'язання співтовариств 2010 р. (надав право одностатевим парам реєструвати цивільні партнерства), Закон про дітей і сімейні відносини 2015 р. (містить низку суттєвих змін щодо становища дітей в ірландському сімейному праві, зокрема, спрямованих на усунення диференціації між дітьми, народженими в шлюбі, та позашлюбом).

У Законі про опіку над немовлятами (1964 р.) зазначено, що всі питання у сфері опіки над дітьми узгоджуються із принципом «добробуту дитини» як першочерговим та головним. Під час визначення питань щодо опіки та піклування, контакту суд повинен узгодити батьківські права з добробутом дитини [19]. Закон про реформування судочинства та сімейного права (1989 р.) конкретизує термін «добробут дитини», зокрема, у ст. 3 визначено, що «добробут» передбачає «релігійний, моральний, інтелектуальний, фізичний і соціальний добробут дітей» [20]. Законом про дітей і сімейні відносини (2015 р.) внесено зміни до Закону про опіку над дітьми (1964 р.) і визначено, що суд повинен керуватися принципом найкращих інтересів дитини.

Науковці зазначають також важливість принципу партнерства, зокрема щодо формування майна подружжя. Рішення Верховного суду Ірландії в справі *T. v. T.* є найбільш послідовною і всебічною спробою ірландських судів розглянути принципи, що застосовуються до поділу майна в разі розлучення, зокрема принципи рівності та справедливості [21].

Висновки. У Великобританії є особливості регулювання сімейних відносин в Англії й Уельсі, Північній Ірландії, Шотландії. У межах цих юрисдикцій є як різні законодавчі акти, так і різна судова практика. Проте як у Великобританії, так і в Ірландії діють спільні принципи сімейного права, зокрема: рівності, справедливості, добробуту дитини, батьківської відповідальності, пріоритету інтересів дитини, урахування думки дитини, пріоритету сімейного виховання дитини, недопущення

насильства в сім'ї, моногамії й ін. Принцип свободи розірвання шлюбу найпізніше утвердився в Ірландії (1995 р.). Одностатеві пари дістали право укладати шлюб в Англії й Уельсі у 2013 р., у Шотландії у 2014 р., в Ірландії у 2015 р. Ми встановили і низку особливих принципів регулювання сімейних відносин: принцип компенсації за будь-які фінансові незручності, спричинені відносинами в шлюбі (в Англії й Уельсі), принцип спільної відповідальності держави та батьків за добробут дітей (у Північній Ірландії), принципи партнерства та стабільності шлюбу (в Ірландії).

У законодавство України варто впровадити такі принципи регулювання сімейних відносин, як принцип розгляду питань щодо дітей у розумні строки та принцип компенсації за будь-які фінансові незручності, спричинені відносинами в шлюбі.

Література:

1. Кожевникова В. Правове регулювання здійснення та обмеження права на утримання одного з подружжя. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 35–39.
2. Олійник О. Майнові відносини подружжя: порівняльно-правовий аспект. *Юриспруденція: теорія і практика: науково-практичний журнал*. Центр правових досліджень С. Фурси. Київ. 2009. № 5 (55). С. 2–7.
3. Пашинський А. Поділ майна подружжя за англійським правом. *Юридична газета*. 16 серпня 2017. URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/simeyне-pravo/podil-mayna-podruzhhya-zangliyskim-pravom.html>
4. Радченко Л. Шлюбний договір в іноземних правопорядках: окремі засади правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 38–41.
5. Children Act, 1989. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/introduction>
6. Family Law Act, 4 July 1996. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/27/introduction>
7. Stewart James, Floyd Edward, Dziobon Rebecca. Family law in the UK (England and Wales): overview. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/1-590-4465?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&comp=pluk&bhpc=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/1-590-4465?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&comp=pluk&bhpc=1)
8. Judgments – Miller (Appellant) v. Miller (Respondent) and McFarlane (Appellant) v. McFarlane (Respondent), 24 May 2006. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/ld200506/ldjudgmt/jd060524/mill-1.htm>
9. McCormick Conor. Capitalising on the conceptual divide: access to public and private justice in children's proceedings. *Northern Ireland Legal Quarterly*. 2016. № 67 (2). P. 155–172.
10. Marriage (Scotland) Act 1977. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1977/15>
11. Family Law (Scotland) Act 2006. URL: <https://www.legislation.gov.uk/asp/2006/2/section/3>
12. Marriage and Civil Partnership (Scotland) Act 2014. URL: <http://www.legislation.gov.uk/asp/2014/5/introduction>
13. Family Law (Scotland) Act 1985. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1985/37/section/9>
14. Mair Jane. Principles in Practice: financial provision on divorce in Scotland. URL: <http://eprints.gla.ac.uk/141622/3/141622.pdf>
15. Constitution of Ireland, 1 July, 1937. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en/part13>
16. Thirty-fourth Amendment of the Constitution Act, 2015. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/2015/ca/34/enacted/en/html>
17. Christine P. James. Cead mile failte? Ireland welcomes divorce: The 1995 Irish divorce referendum and the family (divorce). URL: <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1277&context=djcil>

18. Family law (divorce) act, 1996. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1996/act/33/enacted/en/html?q=Family+Law+Divorce+Act+1996+1996+Act>
19. White Michael. Background paper to presentation "Challenges in family law proceedings". URL: <http://www.maurahurleysolicitors.com/wp-content/uploads/2016/06/Mr.-Justice-Michael-White-Challenges-in-Family-Law-Practice-Background-Paper.pdf>
20. Judicial Separation and Family Law Reform Act, 1989. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1989/act/6/enacted/en/html>
21. Buckley L. "Proper provision" and "Property Division": Partnership in Irish matrimonial property law in the wake of T v. T. *Irish Journal of Family Law*. № 3. P. 8–15. URL: <https://aran.library.nuigalway.ie/bitstream/handle/10379/1763/Proper%20Provision.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Менджул М. В. Принципы правового регулирования семейных отношений в Великобритании и Ирландии

Аннотация. Статья посвящена исследованию основных принципов регулирования семейных отношений в Великобритании и Ирландии. В результате сравнительного анализа установлены общие и особые принципы семейного права. Особое внимание уделено анализу судебной практики применения таких общих принципов: равенства, справедливости и благосостояния ребенка. Среди особых принципов регулирования семейных отношений выделены: принцип компенсации за любые финансовые неудобства, вызванные отношениями в браке (в Англии и Уэльсе), принцип совместной ответственности государства и родителей за благополучие детей (в Северной

Ирландии), принципы партнерства и стабильности брака (в Ирландии). Предложено внедрить отдельные принципы регулирования семейных отношений в законодательство Украины.

Ключевые слова: принцип, семейное право, семейные отношения, супруги, родители и дети, закон, судебный прецедент, Великобритания, Ирландия.

Mendzhul M. Principles of legal regulation of family relations in the UK and Ireland

Summary. The article is devoted to the study of the basic principles of regulation of family relations in the UK and Ireland. As a result of the comparative study, the general and special principles of family law have been established. Particular attention is paid to the analysis of judicial practice of the application of such common principles as equality, justice and welfare of the child. Among the special principles of regulating family relations is the principle of compensation for any financial inconvenience caused by marriage (in England and Wales), the principle of the joint responsibility of the state and parents for the well-being of children (in Northern Ireland), the principles of partnership and the stability of marriage (in Ireland). It is proposed to introduce separate principles of regulation of family relations in the legislation of Ukraine.

Key words: principle, family law, family relations, marriage, parents and children, law, precedent, United Kingdom, Ireland.

Гуйван П. Д.,

кандидат юридичних наук, докторант,
Заслужений юрист України

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЩОДО МЕЖ ЗДІЙСНЕННЯ ДИСКРЕЦІЇ ПІД ЧАС ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. Робота присвячена дослідженню проблематики дієвості та ефективності судового розсуду під час правозастосовної діяльності. Визначені критерії та основні чинники детермінації у цій сфері. Встановлено необхідність вироблення одноманітних підходів при судовій оцінці пропорційності владного втручання у права громадян. Проаналізовано європейський правозастосовний досвід правового регулювання. Надано конкретні рекомендації щодо застосування цих підходів у національному судівництві.

Ключові слова: судовий розсуд, дискреція, легітимність рішення суду.

Постановка проблеми. Обмежуючим фактором для рішень представників влади згідно з визначенням дискреційних повноважень є закон і такі принципи, закріплені у міжнародному праві, як верховенство права, справедливість, чесність та гуманність. Законність розсуду є основоположною засадою правозастосовної діяльності. Адже, коли носій дискреційних повноважень, приймаючи рішення, не дотримуватиметься відповідного нормативно-правового акта щодо меж розсуду і порушить закон, буде прийняте неправомірне рішення. Але правове застосування норм, окрім законності, має спиратися також і на такі наявні чинники, як суспільна прийнятність та легітимність вказаної дії. Такі фактори є особливо визначальними при оцінці пропорційності втручання у такі основоположні свободи людини, як право на повагу до приватного і сімейного життя, свободу вираження поглядів, думки, совісті і релігії, право на мирне володіння своїм майном тощо. Вказані права є об'єктами спеціального захисту Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, і юридичний інструментарій вказаного захисту потребує ретельних та виважених кроків під час здійснення дискреції у застосуванні права, зокрема, при судовому розсуді. Отже, втручання не порушуватиме конвенційні приписи, якщо воно здійснюється згідно із законом, переслідує законну мету та коли воно є необхідним у демократичному суспільстві задля досягнення цієї мети. У демократичній державі обов'язковою вимогою, що висувається до дискреційної влади, має бути відповідність методів її реалізації та кінцевих цілей суспільним інтересам. Лише на такій основі дискреційній діяльності надається необхідна їй якість – легітимність. Легітимність – істотний елемент поняття дискреційної влади [1, с. 109].

Метою статті є аналіз проблеми меж здійснення дискреції під час правозастосування.

Виклад основного матеріалу. Вирішуючи конкретний приватний спір, суд водночас реалізує певний публічний інтерес. Публічна природа такого інтересу полягає в тому, що характер повноважень владного органу та порядок їхньої реалізації виражений у системі чинних позитивних правових норм, які

виходять від держави, що забезпечує надійне регламентування легітимної поведінки. Прийнято вважати, що саме публічний інтерес відображається у нормативно-правових приписах. Це дійсно так, адже регулюючи поведінку невизначеного кола осіб упродовж тривалого періоду, вказані правила набувають значення загального механізму і стають такими, що формують характер суспільних відносин. Опосередкований у такий спосіб характер соціальної поведінки набуває еталонного вигляду і формує правовий порядок у державі. Тож, наділений дискреційними можливостями носій владних повноважень у процесі розсуду задовольняє саме публічний інтерес шляхом виконання службових обов'язків, покладених на нього в нормативних актах, що закріплюють його правовий статус. Отже, наявність владних повноважень вказує на реальну здатність суб'єкта забезпечити поведінку іншої сторони в необхідних межах. Ця здатність зумовлена двома факторами: вираженням публічного інтересу і здійсненням владного повноваження. Ці фактори має об'єднувати ідея розумного поєднання і узгодження приватних і публічних інтересів [2, с. 101].

Повноваження органу влади трактується як сукупність елементів його правового статусу. Здійснюючи розсуд у рамках судового правозастосування, суддя мусить обирати з кількох опцій найбільш прийнятну та таку, що відповідає обставинам конкретного випадку. Але при цьому обов'язковою умовою є те, що кожен із можливих варіантів відповідає вимозі законності. В доктрині справедливо зазначається, що усі підстави розсуду так чи інакше пов'язані з правовою нормою або з фактом її відсутності, тому є правовими за своєю природою. Існування «неправових» підстав розсуду виключається, а розсуд, що не базуватиметься на правових підставах, фактично буде не чим іншим, як свавіллям [3, с. 84]. Отже, можемо впевнено говорити про те, що судовий розсуд у процесі здійснення правосуддя є невід'ємним елементом відповідних процесуальних повноважень суду. Інакше бути не може, бо поза межами судових повноважень дискреція втрачає бодай мінімальний юридичний сенс чи якусь логіку застосування. Адже реалізація можливостей правового статусу органу влади або зловживання ними фізично може відбутися лише під час здійснення своїх повноважень стосовно виконання владно-розпорядчих чи інших адміністративних функцій. По-іншому таке порушення відбуватися не може: поза межами своєї компетенції діяння взагалі не вважається вчиненою владним органом як таким, втрачається властивість державно-правового акту як публічно значимого явища. Тобто здійснити розсуд, не маючи на те повноважень, суд не вправі. Отже, обраний судом варіант поведінки має бути порівняно з іншими законними альтернативами найбільш оптимальним, тобто доцільним і справедливим, який відповідає вимогам дотримання норм права, враховує конкретні фактичні

дані та обставин справи та спрямований на досягнення відповідної легітимної цілі.

З урахування зазначеної концепції варто вказати, що вибір суду, здійснений ним стосовно обрання найбільш прийнятної з альтернативних опцій поведінки, обов'язково має бути обґрунтований та вмотивований. Обґрунтованість акта полягає в тому, що висновки, яких дійшов правозастосовний орган, мають базуватися на встановлених фактах, а мотивованість – це наявність у самому документі посилання на обставини, встановлені на підставі цих фактів, та їхню оцінку, на тлумачення застосованої правової норми при кваліфікації правовідношення. Інакше кажучи, правозастосовний акт є обґрунтованим, коли його висновки ґрунтуються на об'єктивній реальності, встановленій під час вивчення конкретних обставин справи, а мотивованість акта виявляється в юридичній аргументації, переконливості, що досягнуто шляхом викладення фактичних і правових підстав прийнятого рішення. З урахуванням наявного у справі фактичного матеріалу та, адаптуючи чинні правові акти до окремої спірної ситуації, судовий орган, реалізуючи дискрецію, мусить вибирати той варіант, що найбільш дієво та ефективно задовольняє правозастосовну мету – встановлення об'єктивної істини у справі. Саме це гарантує правозастосовному вердикту законність.

У доктрині питанням вивчення повноважень правозастосовних органів, які в теорії права отримали назву дискреційних, присвячені праці таких вчених, як А. Барак, М. І. Козюбра, Ю. В. Грачова, А. С. Макаренко, М. К. Закурін, О. В. Капліна, М. Коваль, А. Т. Бонер, М. А. Погорецький, М. Б. Рісний, О. І. Рарог, О. С. Лагода, Т. С. Мартянова, О. І. Сеньків, І. А. Тітко та інші. У цих працях проведені дослідження правозастосовного розсуду та пов'язаних із ним проблем його класифікації, визначення меж застосування, форм вияву, вплив об'єктивних та суб'єктивних факторів, що визначають ефективність принципів справедливого судівництва, яких необхідно дотримуватися тощо. Але правовий аналіз далекі не може вважатися вичерпаним. Це, насамперед, посвідчується численними прикладами суб'єктивізму та низьким рівнем фахової підготовки суддів національної системи при реалізації дискреції під час оцінки правомірності владного втручання у конвенційні права і свободи громадян. На серйозні недоліки в коментованій царині неодноразово вказував і Європейський суд із прав людини. Тож, детальне дослідження доктринальних та практичних підходів (передусім ЄСПЛ) щодо належного здійснення судового розсуду та адаптація отриманих результатів до української системи судівництва є метою цієї роботи.

Правозастосовний процес є особливим різновидом юридичного процесу, під яким прийнято розуміти систему логічно взаємопов'язаних дій і операцій, в якій виражається державна діяльність із видання правових актів, здійснення юридично значущих вчинків. Юридичний процес персоніфікує організаційну сторону правозастосування, його елементи і основні стадії здійснення реалізації правових норм [4, с. 29]. Науковці, що досліджували проблематику судового розсуду, наголошували, що вказаний інструментарій є невід'ємним та об'єктивно необхідним елементом повноважень суду, який належним чином має використовуватися при оцінці обставин справи та застосуванні відповідного нормативного припису. Це значною мірою зумовлено фізичною неспроможністю законодавства врегулювати усі можливі фактично ситуації шляхом універсалізації

правових приписів. Зокрема, Є. В. Васковський вказував, що, незважаючи на всі зусилля, найдетальніше дотримання всіх правил тлумачення, суд не в змозі визначити з повною достовірністю норму, яка необхідна йому для побудови силогізму. Тоді, коли не можна звернутися за вказівкою і роз'ясненням до законодавця, відкривається великий простір для судового розсуду [5, с. 222].

За загальним уявленням, дискреція надає її носію свободу вибору, що дає йому змогу вільно, без попереднього дозволу чи додаткової вказівки закону діяти на свій розсуд. Отже, судовий розсуд зазвичай тлумачиться як право суду на здійснення такого вибору. З цією позицією не можна повністю погодитися, до неї варто зробити окремі застереження. Маємо зазначити, що юридична сутність судової дискреції не лише визначається як право, а одночасно становить і обов'язок правозастосовного органу. Розсуд суду має бути спрямований на вибір закону та ефективну реалізацію припису диспозиції відповідної правової норми, яка підлягає застосуванню. Але такий розсуд не може бути безмежним. Кожен з альтернативних варіантів дій, які правозастосовний орган вправі обирати, має бути регламентований чи дозволений відповідною вказівкою правової норми. Такий висновок витікає з припису ч. 2 ст. 19 Конституції України, за яким органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Межі судового розсуду – це встановлений у законному порядку в нормативних правових актах та інших формах права вид правових обмежень, що встановлює рамки, в яких суд має можливість вольового вибору для оптимального вирішення юридичного питання [6, с. 52]. Це означає, що альтернативні варіанти рішень, які може обирати суд у сфері реалізації своїх дискреційних повноважень, мають бути юридично допустимими, тобто відповідати вимогам закону. Тож, заслуговує на увагу таке визначення суддівського розсуду, яке подається у науковій літературі: дискреція – це розумова діяльність щодо вибору вирішення правозастосовного завдання в умовах проблемності нормативно-правового акта, а також обрання серед формально рівнозаконних варіантів вирішення питання в ситуації невизначеності права і/або факту [7, с. 14].

Дійсно, застосування дискреції необхідне у процесі розгляду справ різної галузевої належності. Скажімо, у кримінальному судочинстві слідчий, дізнавач, прокурор та інші учасники процесу можуть застосовувати свої державно-владні повноваження виключно до учасників процесу і виключно тією мірою, яку дозволяє статус учасника провадження. Разом із тим дотримання меж своїх повноважень шляхом здійснення розсуду активно проявляється на етапі оцінки питання про прийняття чи відхилення судом матеріалів, які подаються тією чи іншою стороною, а також зняття питань, що задаються стороною (в тому числі – при перехресному допиті). На стадії фактичної оцінки обставин справи судовий орган шляхом застосування дискреції визначає, чи мають місце певні суспільні відносини і яка їхня юридична значимість, чи належать вони до середовища правової регламентації, чи перебувають вони в сфері підвідомчості правозастосовного органу. Також вчиняються інші дії, спрямовані на формування фактичних даних, на підставі яких з'ясовуються обставини справи: формується коло суб'єктів спірних відносин, відбуваються збір, аналіз, закріплення і перевірка ма-

теріалів, що стосуються цієї справи. Процесуальне завершення оформлення результатів судового розсуду відбувається шляхом його відображення в резолютивному акті як результат розумового процесу з оцінки зібраних юридичних фактів (доказів) у справі. І це є виявленням суддівської дискреції назовні.

Такі процесуальні можливості стосовно підтримки та проведеної тієї чи іншої позиції під час доведення можуть потягти зловживання своїм розсудом шляхом недопущення певного фактичного матеріалу для його використання в процесі з мотивів невідносності чи неприйнятності, які значною мірою мають суб'єктивні критерії оцінювання. Безспірним є той факт, що соціальні засади та правове обґрунтування необхідності дискреції криються в неоднозначному та не завжди визначеному характері охоронюваних законом загальних цінностей суспільства. Ці цінності, безумовно, знайшли своє відображення у загальних нормах права і у такий спосіб набули правового статусу. Але закон не може закріпити всі аспекти процесуального порядку в діях правозастосовного органу у процесі вирішення конкретного спору. Тож, складність закріплення цінності в межах конкретної норми і призводить до дискреції. Так, відомо, що чинне процесуальне законодавство потерпає від неконкретності та неорганізованості правил, що сприяють встановленню обставин справи, змагальності, визначеності належності фактичного матеріалу. Та, з іншого боку, часто буває просто неможливо, а іноді і недоцільно встановлювати досить жорсткі та універсальні правила поведінки суду в таких випадках, бо це призвело би до втрати особливостей правового регулювання конкретних специфічних випадків. Європейський суд із прав людини з цього приводу зазначив: «Закон, який надає право на власний розсуд, має вказувати на рамки цього розсуду. Проте Суд визнає неможливість досягнення абсолютної впевненості у формуванні законів і ризику того, що пошук визначеності може спричинити зайву жорсткість. Навряд чи можна було б сформулювати закон, який би охоплював кожен можливість. З огляду на ці міркування, Суд наголошує, що багато законів неминуче сформульовані в термінах, які у більшій чи меншій ступені, розпливчасті і чия інтерпретація і застосування є питаннями практики» [8, п. 88]. Отже, за вказаних обставин, аби розсуд був справедливим та ефективним, суд мусить під час його здійснення керуватися чинниками вищого порядку, як-от світові засади верховенства права, юридичної визначеності, справедливості, та дотримуватися мети захисту прав і свобод особи.

Зокрема, принцип верховенства права окреслює межі для реалізації суддівського розсуду. Призначення таких меж полягає у тому, що вони виступають легальними рамками, які визначають можливу поведінку суб'єкта правовідносин. Зрештою вони виконують важливу роль з обмеження невиправданої свободи особи, орієнтації суб'єктів права на соціально-корисну поведінку [9, с. 126]. Таким чином, орган влади або посадова особа, приймаючи рішення на власний розсуд, зважає, насамперед, на загальні вказівки закону і мети, яку законодавець переслідує. Ці вимоги проектується на конкретні обставини справи. При цьому суб'єкти правозастосування керуються загальними принципами права, законами суспільного розвитку. Рівний за ступенем вплив здійснюють економічні закони, норми моралі і моральності, а також наявний у суб'єкта розсуду власний досвід [10, с. 35–36]. Але головним фактором, який визначає вибір суду серед кількох дозволених при реалізації

належного йому розсуду, є доцільність та відповідність його фактичним обставинам справи.

У науковій літературі досить значна увага приділяється питанням регламентації дискреційних повноважень органів та посадових осіб владних інституцій. Вказується, що ліквідувати небезпеку суб'єктивізму і сваволі можна лише введенням дискреції суду до рамок певних правових обмежень. У цьому контексті традиційним є переконання про необхідність застосування заходів нормативного та оперативного характеру щодо обмеження розсуду там, де він занадто широкий [11, с. 48–49]. При цьому показово, що провідні науковці, які досліджують цю проблематику, не вбачають істотної різниці між термінами «межі судової дискреції» та «обмеження судової дискреції» і використовують їх виключно як слова-синоніми [12, с. 27].

У вітчизняній науці висловлена думка, що обмеження суддівської дискреції можуть бути двох видів: процесуальні та органічні. Процесуальні обмеження гарантують справедливість під час здійснення судової дискреції у процесі (суддя має рівно ставитися до сторін, своє рішення приймати на підставі фактів та доказів, представлених до суду, власне рішення він має обґрунтовувати та вмотивовувати, суддя має бути незалежним та безстороннім, не мати особистої зацікавленості у результатах розгляду справи та бути неупередженим тощо). Органічні обмеження означатимуть, що здійснення дискреції має бути раціональним, послідовним та узгодженим, суддя також має діяти розумно, беручи до уваги ті обмеження, що накладаються правовою системою [13, с. 262]. Отже, наявність меж здійснення судового розсуду далі не варто кваліфікувати як обмеження прав суду. У такий спосіб реалізуються основні принципи справедливого судочинства у вигляді неупередженості суду, змагальності сторін, процесуальної рівності суб'єктів у системі здійснення правосуддя.

Питання суддівської дискреції охоплюють не лише проблематику вибору між кількома діями чи рішеннями, кожне із них формально відповідає закону, але й стосуються також дуже актуальної проблематики вибору правозастосовним органом між законним і незаконним рішенням. На жаль, у вітчизняному судівництві часто спостерігаються випадки, коли суди приймають процесуальне рішення, якого вони не вправі були виносити. До прикладу, у справі № 553/3161/16-ц Апеляційний суд Полтавської області зняв із розгляду апеляційну скаргу позивача з огляду на взаємовиключність мотивів судового рішення місцевого суду спрямував справу до суду першої інстанції для повторного визначення його шляхом прийняття додаткового рішення. У такий спосіб апеляційний суд припустився відразу двох грубих порушень українського процесуального закону: він, по-перше, вчинив дії, які не мав права вчиняти, а, по-друге, спонукав місцевий суд до вчинення дій, які той також не має права вчиняти. За чинним на той час процесуальним законом ст. 307 ЦПКУ встановлювала виключний перелік повноважень апеляційного суду. За наслідками розгляду апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції апеляційний суд має право: 1) постановити ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишення рішення без змін; 2) скасувати рішення суду першої інстанції і ухвалити нове рішення по суті позовних вимог; 3) змінити рішення; 4) постановити ухвалу про скасування рішення суду першої інстанції і закриття провадження у справі або залишення заяви без розгляду. Отже, апеляційний суд має переглянути рішення по суті і за результатами перегляду

прийняти відповідне рішення. У разі незгоди з аргументацією місцевого суду, в тому числі і стосовно мотивів прийняття рішення, він вправі змінити його.

Неважко помітити, що таких повноважень стосовно направлення рішення до місцевого суду для повторного його розгляду апеляційному суду законом не надано. Будучи апеляційною інстанцією, цей суд має переглядати справу за правилами її розгляду у суді першої інстанції і наділений повноваженнями інакше оцінювати обставини, якими обґрунтовувалися вимоги і заперечення, та докази, якими вони підтверджуються. Між тим, суд першої інстанції вдруге розглянув спір у справі № 553/3161/16-ц, рішення за яким не набрало законної сили, і прийняв нове рішення (додаткове рішення), яке відрізняється від першого рішення місцевого суду у цій справі від 13 жовтня 2016 р. лише одним словом. Внаслідок прийняття додаткового рішення відбулася зміна резолютивної частини судового рішення того самого місцевого суду. Така дія місцевого суду напругу суперечить вимозі п. 20 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» № 14 від 18 грудня 2009 р., яка не дає змогу змінювати суть основного рішення додатковим рішенням [14].

Попри подальші оскарження до судів вищих інстанцій, рішення суду було залишене без змін. Мотивовано це було тим, що суди скористалися правом на дискрецію. І хоча дискрецією тут насправді не пахне (бо вибір між варіантами діяння звівся до вибору між законною та незаконною поведінкою на користь останньої), все ж національні суди вищого рівня скористалися національним правилом, згідно з яким правильне по суті судові рішення не може бути скасоване внаслідок процесуальних порушень суду. Отже, в Україні відсутні належні правові засоби захисту у разі грубого зловживання правозастосовним органом правом на розсуд.

Зовсім інший підхід до цього питання спостерігається у діяльності Європейського суду з прав людини. Тлумачачи положення п. 1 ст. 6 Конвенції, який у відповідній частині передбачає таке: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи <...> незалежним і безстороннім судом, встановленим законом», ЄСПЛ у справі «Верітас проти України» [15, п. 27] зазначив, що, «перевищивши свої повноваження, які були чітко викладені у кодексі, суд не може вважатися «судом, встановленим законом» у значенні п. 1 ст. 6 Конвенції. Таке ж порушення було зафіксоване Судом у справі «Сокуренько та Стригун проти України» [16, п. 26]. За обставинами справи було встановлено, що згідно зі ст. 111-18 Господарського процесуального кодексу Верховний Суд України, скасувавши постанову Вищого господарського суду, міг або повернути справу на новий розгляд до нижчого суду, або ж припинити провадження у справі. Натомість він залишив у силі постанову Апеляційного суду, і такі дії не були передбачені Господарським процесуальним кодексом. Суд також зазначає, що не було жодної правової норми, яка б надавала повноваження Верховному Суду ухвалювати такого роду рішення.

Висновки. Дослідивши значення дискреційних повноважень суду задля реалізації мети справедливого судочинства, можемо дійти певних висновків. Розвиток правової держави має бути надійно забезпечений механізмом здійснення справедливого судочинства, який у всіх своїх проявах має бути передбачуваним, стабільним та очікуваним. Заради цього мають ефективно діяти правила, що детермінують порядок застосування суддів-

ської дискреції. Дотримання вказаних вимог є запобіжником, який дасть змогу гарантувати громадянам впевненість у реальності захисту їхніх прав у судовому порядку на національному рівні. Нині в нашому судівництві маємо численні приклади суб'єктивізму та некомпетентності, які приховуються за фасадом широкого судового розсуду. Крім того, вітчизняні суди часто взагалі обирають, вважаючи це елементом власної дискреції, незаконні методи здійснення правосуддя. Але чи може бути законним по суті рішення, якщо процесуально суд вчинив недозволені законом дії, наприклад, не прийняв своєчасно надані сторонами докази, не забезпечив змагальність та рівноправність сторін? Питання, звісно, риторичне. Та, як впливає з української правозастосовної традиції, це дуже вірогідно. Принаймні, наше законодавство не містить щодо таких порушень жодних каральних наслідків. Водночас ЄСПЛ дотримується іншої концепції. І такий розвиток подій не сприяє підвищенню авторитету національного судівництва. Визначеність у застосуванні судами норм права у межах можливого розсуду є ознакою присутності принципу верховенства права в їхній діяльності. Попри те, що конкретні обставини у справі та регулятивний механізм правової норми можуть тлумачитись по-різному, на пріоритетному місці завжди мають перебувати права і свободи людини.

Література:

1. Старик А. М. Дискреційна влада в сучасному світі. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 108–113.
2. Ткач Г. Поняття владного повноваження. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Вип. 49. С. 101–105.
3. Рісний М. Б. Правозастосувальний розсуд (загальнотеоретичні аспекти): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 Львів, 2006. 189 с.
4. Вопленко Н. Н. Реализация права : учебное пособие. Волгоград, ВолГУ, 2001. 48 с.
5. Васьковский Е. В. Судейское усмотрение при толковании законов. *Право*. 1901. № 50. С. 215–225.
6. Ермакова К. П. Правовые пределы судебного усмотрения. *Журнал российской права*. 2010. № 8. С. 50–58.
7. Никонов М. А. Судейское усмотрение: уголовно-процессуальные аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2014. 32 с.
8. Рішення ЄСПЛ від 25 березня 1983 р. у справі «Сільвер та інші проти Сполученого Королівства» (Silver and Others v. the United Kingdom), заяви № 5947/72, 6205/73, 7052/75, 7061/75, 7107/75, 7113/75, 7136/75. URL: http://www.hrcr.org/safrica/privacy/silver_uk.html.
9. Резанов С. А. Міжнародний досвід оптимізації використання дискреційних повноважень як один з аспектів реалізації національної стратегії розвитку. *Міжнародне право розвитку: сучасні тенденції та перспективи* : матеріали міжнарод. науч.-практ. конф. Одеса, 2015. С. 126–129.
10. Боннер А. Т. Применение закона и судебное усмотрение. *Советское государство и право*. 1979. № 6. С. 34–42.
11. Студеникина М. С. Содержание и границы усмотрения в деятельности государственных органов и должностных лиц, осуществляющих правоприменение в сфере управления. *Правоприменение в советском государстве*. Москва, 1985. С. 39–51.
12. Барак А. Судейское усмотрение / Пер. с англ.; науч. ред. В. А. Кикоть, Б. А. Страшун; Вступ. Статья М. В. Баглая. Москва : Норма, 1999. 364 с.
13. Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. 640 с.
14. Справа № 553/3161/16-ц. Архів Ленінського районного суду м. Полтави за 2016 рік.

15. Рішення ЄСПЛ від 13 листопада 2008 року у справі «Верітас проти України», заява № 39157/02. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_418.
16. Рішення ЄСПЛ від 20 липня 2006 року у справі «Сокурєнко та Стригун проти України», заява № 29458/04 та N 29465/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_115.

Гуйван П. Д. Отноительно границ осуществления дискреции при правоприменении

Аннотация. Работа посвящена исследованию проблематики действенности и эффективности судебного усмотрения в правоприменительной деятельности. Определены критерии и основные факторы детерминации в данной сфере. Установлена необходимость выработки единообразных подходов при судебной оценке пропорциональности властного вмешательства в права граждан. Проанализирован европейский правоприменительный опыт правового регулирования. Предоставлены конкрет-

ные рекомендации по применению данных подходов в национальном судопроизводстве.

Ключевые слова: судебное усмотрение, дискреция, легитимность решения суда.

Guivan P. Regarding the limits of implementation of discretion in law enforcement

Summary. The work is devoted to the study of the issues of efficiency and effectiveness of judicial discretion in law enforcement activities. The criteria and the main factors of determination in this sphere are determined. The necessity of developing uniform approaches in the judicial estimation of the proportionality of power interference in the rights of citizens is established. The European law enforcement experience of legal regulation is analyzed. Specific recommendations for the application of these approaches in national legal proceedings are provided.

Key words: judicial discretion, discretion, legitimacy of court decision.

*Швидка Т. І.,**кандидат юридичних наук,**асистент кафедри господарського права**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,**адвокат*

ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

Анотація. Регулювання конкуренції відбувається як на національному, так і на міжнародному рівні. Враховуючи процеси глобалізації, питання ефективності застосування національних норм конкурентного права постає під велике питання. А отже, уніфікація правил та принципів конкуренції і створення інтернаціонального антимонопольного комітету є вкрай актуальним питанням в умовах сьогодення. Регулювання конкуренції в міжнародному масштабі відбувається на рівні Європейського Союзу, СОТ та інших міжнародних інституцій.

Ключові слова: економічна конкуренція, конкурентна політика держави, антимонопольне регулювання, конкурентне законодавство, глобалізація.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації та інтеграції економіки України у світовий ринок актуальним є дослідження монополізації в глобальному вимірі, що напряму впливає на становлення національного малого та середнього бізнесу на просторах міжнародного ринку. Умови існування глобальних світових ринків передбачають розроблення країною стратегії і тактики виходу на міжнародну арену з власним конкурентоздатним виробництвом, дозволяють бути достойними конкурентами, при цьому рівень конкурентності повинен бути забезпечений як усередині країни, так на міжнародній арені господарювання.

Аналіз останніх досліджень. Під час написання статті автором було проаналізовано багато наукових статей та нормативно-правових актів національного та міжнародного права, включаючи праці таких вчених, як Д. Задахайло, В. Геєць, К. Смирнова, В. Муравйов, О. Маслак, Л. Квятковська, П. Куліничев, І. Савченко та інші.

Мета статті – розглянути та проаналізувати стан міжнародної конкуренції та вплив глобалізації на функціонування суб'єктів національного ринку. Визначити основні правила та принципи регулювання конкуренції в рамках Європейського Союзу та СОТ.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація міжнародного економічного простору актуалізує розгляд проблеми забезпечення добросовісної конкуренції як на всесвітньому, так і на національному ринках. Рівень конкурентоспроможності національної економіки багато в чому визначається діяльністю монополій як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. На сьогодні Україна займає певні позиції на просторах міжнародного ринку в різних сферах промисловості, але лівова частина впливу припадає на основних міжнародних суб'єктів економічної конкуренції – транснаціональних корпорацій. В умовах глобалізації та інтеграції економіки України у світовий ринок актуальним є дослідження монополізації в глобальному вимі-

рі, що напряму впливає на становлення національного малого та середнього бізнесу на просторах міжнародного ринку.

На фоні глобалізаційних процесів особливо актуальною виглядає проблема формування єдиного підходу в галузі забезпечення добросовісної конкуренції та підвищення рівня конкурентоздатності національної економіки. Курс країни повинен бути спрямований на зростання рівня конкурентоздатності національних товарів і послуг на світовій арені. *Умови існування глобальних світових ринків передбачають розроблення країною стратегії і тактики виходу на міжнародну арену з власним конкурентоздатним виробництвом, дають можливість виступати достойними конкурентами, при цьому рівень конкурентності повинен бути забезпечений як усередині країни, так на міжнародній арені господарювання. Антимонопольне регулювання повинно бути побудовано, враховуючи інтереси малого, середнього та крупного бізнесу, поряд із запобіганням монополізації ринків.* Авжеж, без вдалого регулювання конкурентних відносин та налагодження рівня конкурентності всередині країни неможливо досягнути рентабельності та ефективності галузей економіки, які можуть стати конкурентоспроможними на світовому ринку [1]. Як зазначає Д.В. Задахайло, вступ України до СОТ також вимагає за допомогою активних засобів державного регулювання забезпечити національним товаровиробникам максимально високий рівень конкурентоздатності [2, с. 18].

Сучасні глобалізаційні процеси призводять до трансформації конкурентних відносин у таких напрямках: по-перше, в умовах глобалізації конкуренція трансформується в багаторівневу систему, яка передбачає розвиток специфічних форм конкурентних відносин у залежності від співвідношення глобального та національного рівнів; по-друге, відбувається зміна форм і методів конкуренції, що полягає в переважанні елементів співробітництва та партнерства над суперництвом унаслідок якісних змін цілей господарювання суб'єктів глобалізованого простору [5, с. 58].

У рамках першого напрямку мається на увазі конкуренція ТНК з національними суб'єктами господарювання на національних ринках, що передбачає кооперацію та конкуренцію в процесі франчайзингу. А інший рівень передбачає конкуренцію всередині ТНК між їх підрозділами. Конкуренція на цьому рівні може проявлятися у двох формах в залежності від наявності або відсутності жорстких структурних взаємозв'язків усередині транснаціональної освіти: або як боротьба за залучення внутрішніх потоків ресурсів, або як конкуренція між структурними підрозділами за споживача [11].

В умовах технологічного прогресу змінюється структура ринку, відкриваються кордони, з'являються та впроваджують-

ся у виробництво новітні технології, створюються та функціонують нові компанії в різних сферах виробництва – все це не може функціонувати в рамках глобальної монополізації, адже останнє призводить до неспроможності новим суб'єктам міжнародного ринку конкурувати з уже стійкими картелями, міжнародними концернами, синдикатами, які займають монополне становище на просторах світового ринку. Конкуренція – це найважливіша ланка всієї системи ринкового господарства; це суперництво, боротьба між виробниками товарів та послуг за кращі, економічно вигідні умови виробництва та реалізації продукту. Вона є тією ринковою силою, що забезпечує взаємодію попиту і пропозиції, яка урівноважує ринкові ціни.

Сьогодні ми маємо ситуацію на світовому ринку, що явно виражає олігопольний характер конкуренції в більшості галузей економіки, в якому спостерігається домінування невеликої кількості світових лідерів; у кожній галузі виробництва існують від одного-двох до десятків наймасштабніших учасників, які розподіляють між собою той чи інший ринок.

Як приклад розглянемо ринок платіжних систем, основними лідерами якого є компанії *Visa Inc.* та *MasterCard Worldwide*, які займають приблизно 55% цього ринку. Обидві компанії є транснаціональними корпораціями, які надають послуги проведення платіжних операцій клієнтам у всьому світі. Натомість українська платіжна система *PrivatMoney*, яка з 2010 року ввійшла на міжнародний ринок у даній сфері, не має спроможності конкурувати з основними вищезазначеними суб'єктами, адже останні безумовно диктують «правила гри» іншим суб'єктам цього сегменту ринку. Така ж ситуація – майже в будь-якій галузі виробництва, починаючи від ринку мобільних телефонів, де безспірними флагманами є *Apple* і *Samsung*, закінчуючи ринком виробництва літаків, що розподіляють між собою компанії-гіганти “Boeing” та “Airbus”.

Однією з тенденцій ТНК є злиття і поглинання, що надають більші конкурентні переваги і без того могутнім ТНК. Прикладом такого поглинання виступає на ринку виробництва шоколадної продукції транснаціональна корпорація *Mars Incorporated*, яка займає більше 40% цього ринку. *Mars Inc.* володіє такими компаніями, як *Wrigley*, *Masterfoods*, *Royal Canin*, *Pedigree Petfoods*. Після придбання компанії *Wrigley* корпорація *Mars* стала провідною світовою кондитерською компанією, яка володіє брендами, що займають лідируючі позиції в більшості країн світу: *M&M's*, *Snickers*, *Dove*, *Mars*, *Extra*, *Orbit*, *Milky Way*. В області виробництва кормів для тварин – *Pedigree*, *Royal Canin* і *Whiskas*. Таку ж політику демонструє і компанія *Nestle*, що займає велику частку на ринках кондитерських виробів (*Kit Kat*, *Aero* та ін), напоїв (*Nestea*, *Perrier*, *S.Pellegrino*, *Vittel*), корму для тварин (*Purina*, *Felix*, *Friskies* та ін). Таких прикладів можна приводити безліч. Серед найбільших світових монополістів можна також виділити компанії *Google* і *Microsoft*, *Coca-cola company*, *Pepsico*, *Procter & Gamble*, *Kraft*, *Danone* тощо, які мають різні напрямки діяльності і займають долю різних сегментів ринку, а отже, загубивши свої позиції в одному секторі, компанія може залишитися лідером в іншому або відкривати нові напрямки виробництва. Причому злиття і поглинання відбувається в різних сегментах ринку ще для того, щоб уникнути «реального» визнання заняття монополного положення на тому чи іншому ринку. Фактично майже на всіх ринках відбувається конкуренція між крупними ТНК, у той час як дрібні національні компанії не можуть виходити на ринки

із своєю власною конкурентоспроможною продукцією, адже ні в ціновому сегменті, ні в якісному не можуть здобути лідируючих позицій. Отже, вимушені грати за правилами монополістів.

Гіршою ситуація є, коли мова йде про картельні змови, особливо міжнародного масштабу, що є прямим порушенням міжнародної антимонопольної політики та призводить до неспроможності виходу на світовий ринок національних суб'єктів виробництва, а також конкуренції з уже існуючими лідерами.

Для підтримки добросовісної конкуренції та недопущення зловживання монополієм становищем необхідно врегулювати діяльність ТНК на світовому ринку, необхідним є розроблення (в розрізі міжнародного права) уніфікованих правил поведінки ТНК, а також врегулювання конкурентних відносин між ТНК та суб'єктами малого і середнього бізнесу. Важливим є вдосконалення національного законодавства у сфері регулювання конкурентних відносин суб'єктів господарювання, а саме стосовно діяльності дочірніх підприємств міжнародних ТНК на території України та додержання конкурентних вимог із національними виробниками.

Необхідно наголосити, що міжнародне та національне законодавство має сприяти розбудові ринків, що функціонують на засадах економічної конкуренції. В цьому сенсі слід зазначити створення Світової організації торгівлі, яка стала однією з найвпливовіших та найефективніших інституцій, діяльність якої пов'язана з регулюванням та забезпеченням конкурентних відносин. Головна мета діяльності СОТ полягає в тому, щоб торгівельні стосунки країн відбувалися на конкурентних принципах. Вступ країни до СОТ передбачає дотримання угод СОТ такими країнами [8]. Україна також в 2008 році стала повноправним членом СОТ.

Серед принципів, що передбачають угоди СОТ, виділяють: принцип недискримінації на митному кордоні, який передбачає відмову від дискримінації іноземних виробників порівняно з національними виробниками тієї чи іншої продукції або надання послуг на національному ринку. Принцип захисту національної промисловості, тобто захисту національного товаровиробника, заснований лише на митних тарифах, а не на торгівельно-політичних заходах. Прозорість торгівельної політики. Вирішення торгівельних суперечок відбувається шляхом консультацій та переговорів. Принцип недопущення надання субсидій як допомоги одним учасникам, за якого відбувається ставлення інших суб'єктів господарювання в невідгдане положення. Створення прозорих механізмів державної допомоги та недопущення обмеження конкуренції. Категорично заборонено надання субсидій власним виробникам порівняно з іноземними. Правилами СОТ заборонено або обмежено надання тільки тих субсидій, які мають негативний вплив на торгівлю та спотворюють умови міжнародної конкуренції, категорично заборонено надання субсидій власним виробникам порівняно з іноземними, що порушують умови недискримінаційності.

Після підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом Україна взяла на себе певні зобов'язання щодо імплементації чинного законодавства ЄС у правове поле України, зокрема у 2018 році було прийнято Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [10]. Сьогодні в Україні триває активний процес модернізації інституту державної підтримки, що передбачає оновлення та вироблення нових механізмів відбору стосовно суб'єктів господарювання, яким має надаватися певна підтримка (допомога).

Варто зазначити, що в рамках СОТ було прийнято Антидемпінговий кодекс – Угоду про застосування Статті 6 ГАТТ 1994 року [9], де встановлене поняття демпінгу, тобто товар вважається таким, що демпінгується, якщо вводиться в торгівлю іншої країни за вартістю, меншою від звичайної, якщо експортна ціна товару, що експортується з однієї країни до іншої, менша від порівняльної ціни, яка встановлюється в ході звичайної торгівлі на аналогічний товар, призначений для споживання в країні-експортері. Угода СОТ про застосування антидемпінгових процедур дає змогу урядам країн-членів СОТ застосовувати відповідні заходи проти товарів, що ввозяться на територію країни за демпінговими цінами, у випадках, коли це завдає матеріального збитку вітчизняним товаровиробникам у даній галузі. Угодами СОТ встановлюються правила, дотримання яких необхідно для країн під час застосування заходів захисту від демпінгового або субсидованого імпорту або зростання імпорту, що завдає серйозної шкоди національному виробництву [8].

Проте демпінг розглядається СОТ тільки як економічне правопорушення, яке здійснюється іноземним виробником умисно шляхом продажу товарів за ціною, нижчою за нормальну вартість, унаслідок чого національним виробникам аналогічних товарів заподіюється матеріальна шкода, оскільки вони не мають змоги реалізувати товар за нормальною ціною та втрачають прибуток. Демпінг – міжнародне явище, оскільки реалізується одним виробником продукції на території іншої держави шляхом експорту та імпорту товарів. Для боротьби із цим явищем на міжнародному рівні в Антидемпінговому кодексі СОТ встановлені норми, що регулюють процедуру порушення антидемпінгового розслідування та застосування антидемпінгових заходів, які полягають у введенні, за рішенням виконавчої влади, антидемпінгового мита, в тому числі тимчасового антидемпінгового мита тощо.

Більшість умов та принципів, що передбачені в угодах СОТ, схожі із принципами регулювання конкуренції в рамках ЄС, що відбувається на рівні Регламентів і Директив. Основними принципами регулювання конкуренції в ЄС, закріпленими у статтях 101-108 Договору про функціонування ЄС (Лісабонський договір) [6], є заборона картельних змов та будь-яких узгоджень, які шкодять конкуренції; заборона зловживання монополією становити; контроль за злиттями та за наданням державної допомоги; захист від недобросовісної конкуренції [7].

Адже важливим моментом є те, що діяльність СОТ не тільки має бути спрямована на впорядкування відносин шляхом заборон, а й набути активного функціонального призначення щодо стимулювання правовими засобами відтворення тих елементів ринкової економіки, які є нерозвинутими, що передбачає формування необхідного комплексу ринкових умов.

Безумовно, вступ України в СОТ – це певний крок уперед, відкриття нових можливостей виходу на міжнародний ринок із власною конкурентоспроможною продукцією, вхід на національний ринок іноземних товарів за доступними цінами та ін. Але є і моменти, які негативно позначилися на деяких вітчизняних виробниках, які не змогли подолати конкуренцію з імпортними товарами. Сьогодні актуальною є проблема не просто уніфікації та гармонізації українського законодавства до європейського законодавства, а постає питання створення нових механізмів регулювання конкуренції на світовому ринку та підтримання національного товаро-

виробника. Авжеж, без вдалого регулювання конкурентних відносин та налагодження рівня конкурентності всередині країни неможливо досягнути рентабельності та ефективності галузей економіки, які можуть стати конкурентоспроможними на світовому ринку.

Існує нагальна необхідність активної протидії проявам олігархічної економіки засобами конкурентного права для створення реального конкурентного середовища, що забезпечує постійне зниження виробничих витрат та запровадження інновацій.

Усе це потребує не тільки застосування методів захисту конкуренції, але й стимулювання конкурентного середовища. Не менш важливим є запровадження методів попередження, запобігання і припинення здійснення антиконкурентних правопорушень.

Висновки. 1. Умови існування глобальних світових ринків передбачають розроблення країною стратегії і тактики виходу на міжнародну арену з власним конкурентоздатним виробництвом та можливість виступати достойними конкурентами, при цьому рівень конкурентності повинен бути забезпечений як усередині країни, так на міжнародній арені господарювання. Антимонопольне регулювання повинно бути побудоване з урахуванням інтересів малого, середнього та крупного бізнесу, поряд із запобіганням монополізації ринків.

2. Однією з тенденцій ТНК є злиття і поглинання, що надають більші конкурентні переваги і без того могутнім ТНК. Причому злиття і поглинання відбувається в різних сегментах ринку, важливе для того, щоб уникнути «реального» визнання заняття монополією положення на тому чи іншому ринку. Майже на всіх ринках відбувається конкуренція між крупними ТНК, у той час як дрібні національні компанії не можуть виходити на ринки зі своєю власною конкурентоспроможною продукцією, адже ні в ціновому сегменті, ні в якісному не можуть здобути лідируючих позицій. Отже, контроль за злиттями і поглинаннями повинен відбуватися з урахуванням інтересів дрібних суб'єктів ринку.

3. Для підтримки добросовісної конкуренції та недопущення зловживання монополією становити необхідно врегулювати діяльність ТНК на світовому ринку; необхідним є розроблення (в розрізі міжнародного права) уніфікованих правил поведінки ТНК, а також урегулювання конкурентних відносин між ТНК та суб'єктами малого і середнього бізнесу. Важливим є вдосконалення національного законодавства у сфері регулювання конкурентних відносин суб'єктів господарювання, а саме стосовно діяльності дочірніх підприємств міжнародних ТНК на території України та додержання конкурентних вимог із національними виробниками.

4. Необхідно наголосити, що міжнародне та національне законодавство має сприяти розбудові ринків, які функціонують на засадах економічної конкуренції. В цьому сенсі слід відмітити створення Світової організації торгівлі, яка стала однією з найвпливовіших та найефективніших інституцій, діяльність яких пов'язана з регулюванням та забезпеченням конкурентних відносин. Головна мета діяльності СОТ полягає в тому, щоб торгівельні стосунки країн відбувалися на конкурентних принципах.

5. Важливим моментом є те, що діяльність СОТ не тільки має бути спрямована на впорядкування відносин шляхом заборон, а й має набути активного функціонального призначення

щодо стимулювання правовими засобами відтворення тих елементів ринкової економіки, які є нерозвинутими, що передбачає формування необхідного комплексу ринкових умов.

6. Необхідно враховувати той момент, що в СОТ входять держави з різним рівнем економічного розвитку. Є держави, де недостатньо розвинені ринкові відносини, і застосування уніфікованих правил СОТ може призвести до гальмування стабільного економічного розвитку. Також необхідно наголосити на можливості створення органу, який діє в рамках СОТ, метою діяльності якого є врегулювання міжнародних суперечок, що виникають у сфері конкуренції.

Література:

1. Гесць В.М. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів : монографія. Частина 1. 2008. URL : <https://textbooks.studio/natsionalnaya-ekonomika-uchebnik/zakonodavchiy-zahist-ekonomichnoji.html>.
2. Задихайло Д.В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави : монографія. Харків : Юрайт, 2012. 456 с.
3. Смирнова К.В. Сучасні тенденції правового регулювання конкуренції. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 121 (частина I). 2014. С. 157–166.
4. Муравйов В.І. Право Європейського Союзу: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 704 с.
5. Маслак О., Квятковська Л. Конкуренція: її сутність та особливості в умовах глобалізації. *Технологический аудит и резервы производства*. 2014. № 3/3(17). С. 57–61.
6. Договір про функціонування Європейського союзу. Консолідована версія. Consolidated version of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. С. 326 (26.10.2012), 1–390. URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>.
7. Офіційний сайт Європейської комісії. URL : http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-1784_en.htm.
8. Членство України в СОТ: огляд зобов'язань та коментарії до них. URL : http://www.ier.com.ua/files/Books/16_Chlenstvo_v_SOT/16_book_2008_Guidebook_TIBA_ua.pdf.
9. Угода про застосування Статті VI Генеральної угоди з тари-

фів та торгівлі 1994 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_010.

10. Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» від 1 липня 2014 року № 1555-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 34. Ст. 1173.
11. Савченко І.А. Сучасні підходи до економічної сутності конкурентних відносин. *Ефективна економіка*. № 2. 2013. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1785>.

Швыдка Т. И. Проблемы международно-правового регулирования отношений экономической конкуренции

Аннотация. Регулирование конкуренции происходит как на национальном, так и на международном уровне. Учитывая процессы глобализации, проблемы эффективности применения национальных норм конкурентного права подпадают под большой вопрос. А значит, унификация правил и принципов конкуренции и создание международного антимонопольного комитета является крайне актуальным вопросом в современных условиях. Регулирование конкуренции в международном масштабе происходит на уровне Европейского Союза, ВТО и других международных организаций.

Ключевые слова: экономическая конкуренция, конкурентная политика государства, антимонопольное регулирование, конкурентное законодательство, глобализация.

Shvydka T. Issues of international legal regulation of protection of economic competition

Summary. The regulation of competition takes place both at the national and international level. Taking into account the processes of globalization, the problem of the effectiveness of the application of national competition law issues is questionable. Therefore, the unification of the rules and principles of competition and the creation of an international antimonopoly committee is a very topical issue in the present. The regulation of competition on an international scale takes place at the level of the European Union, the WTO, and other international institutions.

Key words: economic competition, state competition policy, antitrust regulation, competition law, globalization.

Сергієнко Н. А.,

кандидат юридичних наук,
адвокат,старший викладач кафедри публічного та приватного права
факультету права та міжнародних відносин
Київського університету імені Бориса Грінченка

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ СМЕРТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ, ЯКА БУЛА СТОРОНОЮ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена аналізу правових наслідків смерті фізичної особи, яка була стороною виконавчого провадження: у теоретичному аспекті та в аспекті дій виконавця у зв'язку з наведеною подією. Зауважено неоднозначність судової практики стосовно оцінки дій виконавця, учинених щодо закінчення виконавчого провадження у зв'язку зі смертю фізичної особи, яка була стороною виконавчого провадження. Пропонується алгоритм дій виконавця за встановлення смерті фізичної особи, яка була стороною виконавчого провадження.

Ключові слова: виконавче провадження, закінчення виконавчого провадження, заміна сторони виконавчого провадження.

Постановка проблеми. Тематика примусового виконання рішень судів, інших органів (посадових осіб) (далі – рішення) була і залишається цікавою як для вчених-юристів, так і для юристів-практиків. Зважаючи на стан виконання рішень в Україні, можна зробити висновок, що це давня і серйозна проблема. Згадаймо хоча б рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15 жовтня 2009 р. (заява № 40450/04) [1]: тоді ЄСПЛ констатував наявність в Україні несумісної з Конвенцією практики систематичного невиконання рішень національних судів, за виконання яких вона несе відповідальність, у зв'язку із чим сторони, права яких порушені, не мають ефективних засобів юридичного захисту; Україну зобов'язано запровадити ефективний засіб юридичного захисту або комплекс таких засобів юридичного захисту, спроможних забезпечити адекватне й достатнє відшкодування за невиконання або затримки у виконанні рішень національних судів відповідно до принципів, установлених практикою Суду. Проте 12 жовтня 2017 р. у рішенні ЄСПЛ у справі «Бурмич та інші проти України» (заява № 46852/13 та інші) [2] Суд зазначив, що питання, розглянуті Судом у межах даної справи, приєднаних до неї заяв і заяв у подібних справах, що перебувають на розгляді в Суді (справи, подібні до справи «Юрій Миколайович Іванов проти України»), мають розглядатися відповідно до зобов'язань, які випливають із пілотного рішення в справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» (*Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*) (заява № 40450/04, рішення від 15 жовтня 2009 р.). Наведені заяви вирішено передати Комітету міністрів Ради Європи з метою їх розгляду в межах ужиття заходів загального характеру для виконання зазначеного пілотного рішення в справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», зокрема щодо забезпечення відшкодування за невиконання або тривале виконання рішень національних судів. Тобто за роки, що минули між на-

веденими рішеннями Суду, ефективні засоби юридичного захисту в контексті тривалого невиконання рішень так і не були запроваджені. Великі надії можна було покласти на реформування системи та процедури примусового виконання рішень, що була передбачена в Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., схваленій Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015 [3]. Зокрема, ухвалено Закон України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», положення Закону України «Про виконавче провадження» викладені в новій редакції, в Інструкцію з організації примусового виконання рішень, затверджену наказом Міністерства юстиції України від 2 квітня 2012 р. № 512/5 (далі – Інструкція з організації примусового виконання рішень), внесено численні зміни. Приписи наведених нормативно-правових актів неодноразово обговорювались як юристами-науковцями, так і юристами-практиками. Однак питанням закінчення виконавчого провадження, зокрема через смерть фізичної особи, яка була стороною виконавчого провадження, майже не приділена увага. А самостійні наукові розроблення саме цієї теми майже відсутні. Тому дослідження наведеної теми здається актуальним. Тематика виконавчого провадження, зокрема і стосовно окремих аспектів закінчення виконавчого провадження, представлена в наукових роботах С. Фурси, О. Снідевича, С. Бичкової, А. Авторгова, Р. Ляшенка та деяких інших учених-юристів.

Мета статті – дослідити правові наслідки смерті фізичної особи, яка була стороною виконавчого провадження, у теоретичному аспекті та в аспекті дій виконавця у зв'язку з цією подією.

Виклад основного матеріалу. Така подія, як смерть фізичної особи, породжує низку як матеріально-правових, так і процесуально-правових наслідків. Зокрема, згідно з положеннями п. 3 ч. 1 ст. 39 Закону України «Про виконавче провадження», виконавче провадження підлягає закінченню в разі смерті, оголошення померлим або визнання безвісно відсутнім стягувача чи боржника. Р. Калінін під час аналізу процедури закінчення виконавчого провадження зазначає, що державний виконавець має встановити юридичні факти, з якими законодавець пов'язує закінчення виконавчого провадження; однією з обставин для ухвалення рішення про закінчення виконавчого провадження є смерть стягувача чи боржника [4, с. 72]. Отже, за буквального тлумачення наведених законодавчих приписів установа обставини смерті сторони виконавчого провадження є підставою для закінчення виконавчого провадження. Якщо виявиться, що в померлого, який був стороною у виконавчому

провадженні, є спадкоємці, то вони зможуть ініціювати в суді питання про заміну боржника або стягувача у виконавчому листі в порядку положень ч. 5 ст. 442 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України, ч. 5 ст. 334 Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) України, ч. 4 ст. 379 Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС) України, а потім звернутися до виконавця з відповідною заявою про відкриття виконавчого провадження. У наведеному випадку й арешти, накладені виконавцем у виконавчому провадженні, будуть зняті, і відомості про боржника будуть вилучені з Єдиного реєстру боржників, будуть скасовані всі інші заходи, вжиті для виконання рішення. Ураховуючи нинішню завантаженість судів, останні не завжди розглядають заяви про заміну сторони виконавчого провадження її правонаступником у строки, визначені законом. За цей час, за відсутності чинних арештів, інших заходів примусового виконання, ймовірно є відчуження майна, яке могло б бути предметом, за рахунок якого могло б бути виконано рішення, отже, може бути значно ускладнено процес звернення стягнення на таке майно, якщо надалі правонаступники померлої сторони виконавчого провадження ініціюють відкриття виконавчого провадження.

Що стосується буквального тлумачення положень п. 3 ч. 1 ст. 39 Закону України «Про виконавче провадження», то цікаві формулювання можна віднайти в практиці деяких судів: дана норма (тобто п. 3 ч. 1 ст. 39 Закону України «Про виконавче провадження» – *Н. С.*) є імперативною, можливості ухвалення виконавцем будь-яких інших процесуальних рішень у разі смерті боржника – фізичної особи даний Закон («Про виконавче провадження» – *Н. С.*) не передбачає [5]; у ст. 39 Закону України «Про виконавче провадження» визначено підстави для закінчення виконавчого провадження. Зокрема, виконавче провадження підлягає закінченню в разі «<...> смерті <...> стягувача чи боржника». Рішення державного виконавця про закінчення виконавчого провадження оформлюється постановою [6]; чинним законодавством чітко регламентовано, що після настання обставин, передбачених у п. 3 ч. 1 ст. 39 Закону України «Про виконавче провадження», або після того, коли виконавцю стало відомо про такі обставини, виноситься постанова про закінчення виконавчого провадження [7].

Хоча приписи п. 3 ч. 1 ст. 39 Закону України «Про виконавче провадження» однозначні та лаконічні, варто зауважити, що після смерті сторони виконавчого провадження постає необхідність вирішення питання можливості правонаступництва його прав та обов'язків. Також варто мати на увазі, що завданням органів державної виконавчої служби та приватних виконавців є своєчасне, повне і неупереджене виконання рішень, примусове виконання яких передбачено законом (ст. 3 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів»). Отже, як здається, було передчасним стверджувати, що коли виконавець дізнався про смерть стягувача або боржника, то все, що йому необхідно зробити, це закінчити виконавче провадження, винісши відповідну постанову. У цьому контексті заслуговує на увагу практика деяких судів України. Так, Макарівський районний суд Київської області у своїй ухвалі від 10 жовтня 2018 р. у справі № 1016/655/12 зазначив, що в разі смерті, оголошення померлим або визнання безвісно відсутнім стягувача чи боржника таке виконавче провадження може бути закінчено, якщо інша сторона або заінтересована особа, будучи належно повідомле-

ною про ці обставини та попередженою про наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій, не звернеться до виконавця або до суду із заявою про заміну сторони виконавчого провадження її правонаступником [8]. Нерідко суди, визнаючи протиправною постанову виконавця про закінчення виконавчого провадження у зв'язку зі смертю сторони виконавчого провадження, констатують, що виконавцю потрібно було вчинити певні дії, пов'язані з наслідками смерті сторони виконавчого провадження, а не просто закінчувати виконавче провадження: «державним виконавцем не виконано дій для встановлення особи законного представника боржника ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_1, після смерті його матері ОСОБА_2, не повідомлено належним чином стягувача про обставини, що ускладнюють виконання рішення суду (смерть законного представника малолітнього боржника), не звернуто до суду про встановлення чи зміну порядку і способу виконання рішення, не звернуто до суду про заміну сторони виконавчого провадження» [9]; «після отримання інформації про смерть боржника ОСОБА_2 державний виконавець зобов'язаний був вжити заходів для встановлення кола спадкоємців на майно після смерті боржника, тобто звернутися до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини з метою встановлення осіб, які зверталися із заявами на прийняття спадщини після смерті останньої. Однак державним виконавцем не вчинено вищевказаних дій та усіх заходів для примусового виконання рішення суду, зокрема, не повідомлено стягувача про смерть боржника, не надано йому права на ознайомлення з матеріалами виконавчого провадження щодо смерті боржника, що безпосередньо стосувалося його прав у вказаному виконавчому провадженні, зокрема щодо подання заяви про заміну сторони виконавчого провадження, зупинення виконавчого провадження» [10].

Отже, постає питання: яким чином має діяти виконавець, якщо йому стало відомо про смерть сторони виконавчого провадження, щоби його дії відповідали закону? Спробуємо віднайти відповідь. Справді, приписи п. 3 ч. 1 ст. 39 Закону України «Про виконавче провадження» передбачають, що виконавче провадження підлягає закінченню в разі «припинення юридичної особи – сторони виконавчого провадження, якщо виконання її обов'язків чи вимог у виконавчому провадженні не допускає правонаступництва, смерті, оголошення померлим або визнання безвісно відсутнім стягувача чи боржника». Як здається, тут неможливо не помітити невдале формулювання наведеної норми права, адже з якихось причин формулювання «<...> якщо виконання її обов'язків чи вимог у виконавчому провадженні не допускає правонаступництва <...>» поставлено лише після формулювань про припинення юридичної особи – сторони виконавчого провадження. А ось щодо випадків «<...> смерті, оголошення померлим або визнання безвісно відсутнім стягувача чи боржника» наведена норма начебто «обривається», адже стосовно випадків смерті оголошення померлим або визнання безвісно відсутнім стягувача чи боржника відсутнє формулювання «<...> якщо виконання її обов'язків чи вимог у виконавчому провадженні не допускає правонаступництва» у контексті підстави для закінчення виконавчого провадження. Як здається, смерть, оголошення померлим або визнання безвісно відсутнім фізичної особи, яка була стороною виконавчого провадження, має визначатися як підстава для його закінчення лише коли виконання її обов'язків чи вимог у виконавчому провадженні не допускає правонаступництва. Тому доцільним

є внесення відповідних змін до п. 3 ч. 1 ст. 39 ст. 39 Закону України «Про виконавче провадження».

А. П'ятницький зазначає, що підстава для закінчення виконавчого провадження, передбачена п. 3 ч. 1 ст. 39 ст. 39 Закону України «Про виконавче провадження», є логічною, проте вбачає тут проблематику, що в такому разі стягувач залишається ні з чим, а всі його витрати (матеріальні, часу тощо) зводяться нанівець; пропонує законодавцю передбачити можливість повернення стягувачу його грошових витрат, зокрема авансу на проведення виконавчого провадження щодо примусового виконання судового рішення [11, с. 110–111]. Варто зазначити, що положення ч. 3 ст. 43 Закону України «Про виконавче провадження» як раз і передбачають, що авансовий внесок повертається стягувачу, якщо інше не передбачено цим Законом, після закінчення виконавчого провадження або повернення виконавчого документа стягувачу. До речі, О. Кузь слухно зазначає, що недоліком даної норми є те, що законодавець передбачив можливість повернення стягувачу лише авансового внеску, а повернення додаткового авансування, яке стягувач зобов'язаний здійснити згідно зі ст. 43 Закону, не передбачив [12]. У ч. 3 ст. 43 Закону України «Про виконавче провадження» ідеться не про частину авансового внеску, яка залишилася невикористаною. Отже, якщо виконавцем під час здійснення виконавчого провадження використана частина авансового внеску, сторона виконавчого провадження померла, а її правонаступників (спадкоємців) немає, то по закінченню виконавчого провадження все одно поверненню підлягає вся сума авансового внеску. Що стосується повернення авансового внеску в разі повернення виконавчого документа стягувачу, то питань не має – ч. 2 ст. 37 Закону України «Про виконавче провадження» передбачає повернення стягувачу не всієї суми авансового внеску, а невикористаної суми авансового внеску. Для недопущення порушення прав стягувачів здається доцільним, щоб аналогічно було врегульовано питання щодо повернення стягувачу авансового внеску в разі закінчення виконавчого провадження, додаткового авансування – щоб поверненню підлягала та його частина, що залишилася невикористаною на час закінчення виконавчого провадження. У зв'язку з наведеним вважаємо доцільним внесення відповідних змін до ч. 3 ст. 43 Закону України «Про виконавче провадження».

Крім того, приписи п. 3 ч. 1 ст. 39 ст. 39 Закону України «Про виконавче провадження» варто тлумачити не буквально, а в змістовому та функціональному зв'язку із положеннями: ст. 3 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» щодо завдання органів Дежавної виконавчої служби (далі – ДВС) та приватних виконавців; ч. 5 ст. 15 Закону України «Про виконавче провадження» щодо звернення до суду із заявою про заміну вибулою стороною виконавчого провадження її правонаступником. Отже, отримавши дані про смерть сторони виконавчого провадження, виконавець, залежно від обставин (зокрема, чи наявні належні та допустимі докази даної події, чи наявні лише дані, що така особа померла тощо), може отримати підтвердження чи спростування таких даних, звернувшись, відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження», із запитом до органу реєстрації актів цивільного стану.

Зазначимо неточність у формулюванні абз. 1 п. 16 Порядку ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян,

затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2007 р. № 1064 (далі – Порядок ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян): на безоплатне отримання витягу з Реєстру мають право: суди (судді), органи досудового розслідування, нотаріуси й інші органи державної влади (посадові особи), органи місцевого самоврядування (посадові особи), якщо запит зроблено у зв'язку зі здійсненням ними повноважень, визначених актами законодавства. Якщо відповідний запит робить державний виконавець, то питань не має. Відповідно до ч. 1 ст. 8 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», державні виконавці, керівники та спеціалісти органів державної виконавчої служби є державними службовцями. Поняття державного службовця в ч. 2 ст. 1 Закону України «Про державну службу» надається, зокрема через формулювання зайняття громадянином посади державної служби в органі державної влади. Інакша ситуація складається із приватним виконавцем, адже він не є ні органом державної влади / місцевого самоврядування, ні посадовою особою відповідних органів; він є суб'єктом незалежної професійної діяльності (ч. 2 ст. 16 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів»). Однак державний виконавець та приватний виконавець мають ідентичне завдання діяльності – своєчасне, повне і неупереджене виконання рішень, примусове виконання яких передбачено законом. Тому державний виконавець і приватний виконавець повинні мати належний спектр прав, реалізація яких обумовить можливість виконання зазначеного вище завдання їхньої діяльності. У цьому аспекті важливим є корелювання положень законодавства щодо виконавчого провадження та положень актів законодавства в інших сферах – сферах правовідносин, в яких виконавець бере участь у зв'язку з виконанням ним відповідного рішення. Пропонується в абз. 1 п. 16 Порядку ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян до переліку суб'єктів, які мають право на безоплатне отримання витягу з Реєстру, включити і приватних виконавців.

Після отримання даних про смерть сторони виконавчого провадження виконавцю доцільно звернутися до компетентних органів / осіб для отримання відомостей про заведення спадкової справи, видачу свідоцтв про право на спадщину. Наведене дасть змогу виконавцеві з'ясувати, чи звертався хтось зі спадкоємців померлої сторони виконавчого провадження за отриманням спадщини, якщо так, то хто; згідно з даними про видачу свідоцтв про право на спадщину можна визначити, що саме було успадковано. Це важливо, оскільки закон передбачає задоволення вимог кредиторів спадкодавця спадкоємцями в межах вартості майна, одержаного в спадщину; якщо таких спадкоємців декілька, то в розмірі, який відповідає його частці в спадщині (ч. 1 ст. 1282 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України). Для отримання таких даних, на нашу думку, виконавець може звернутися до нотаріальної контори, приватного нотаріуса, посадових осіб органів місцевого самоврядування (див. ст. ст. 34, 37 Закону України «Про нотаріат»), реалізуючи своє право, передбачене п. 3 ч. 3 ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження». Зауважимо, що приписи ч. 8 ст. 8 та ч. 14 ч. 8 Закону України «Про нотаріат» передбачають можливість видачі нотаріусом довідок про вчинені нотаріальні дії й інших документів на обґрунтовану письмову вимогу державного виконавця, приватного виконавця за виконавчим

провадженням; надання нотаріусом в установленому порядку та у випадках, передбачених Законом України «Про виконавче провадження», інформації органу державної виконавчої служби або приватному виконавцю не є порушенням нотаріальної таємниці. Виконавцю доцільно дізнатися не лише дані про видані свідоцтва про право на спадщину, а і про заведення спадкової справи, тому що не завжди спадкоємці поспішають з отриманням свідоцтв про право на спадщину – звертаються з відповідними заявами до нотаріуса, іншої особи, яка може вчиняти відповідні дії, на підставі яких заводиться спадкова справа, а от свідоцтва на спадщину не завжди отримують (хтось не має коштів, щоби оплатити нотаріальні дії; хтось свідомо зволікає з його отриманням, намагаючись уникнути відповідальності за зобов'язаннями спадкодавця в межах вартості успадкованого майна). До речі, що стосується останнього, то заслугоує на увагу постановою Верховного Суду України від 12 квітня 2017 р. у справі № 6–2962цс16, в якій розмежовано поняття прийняття спадщини (гл. 87 ЦК України «Здійснення права на спадкування») й оформлення спадщини (гл. 89 ЦК України «Оформлення права на спадщину»), і зазначено, що «<...> спадкові права є майновим об'єктом цивільного права, оскільки вони надають спадкоємцям можливість успадкувати майно (прийняти спадщину), але право розпорядження нею виникає після оформлення успадкованого права власності у встановленому законом порядку <...>», «<...> хоч отримання спадкоємцем, який прийняв спадщину, свідоцтва про право на спадщину відповідно до ст. 1296 ЦК України є правом, а не обов'язком спадкоємця, однак відсутність у спадкоємця такого свідоцтва не може бути підставою для відмови в задоволенні вимог кредитора. Якщо спадкоємець прийняв спадщину стосовно нерухомого майна, але зволікає з виконанням обов'язку, передбаченого в ст. 1297 ЦК України (обов'язок спадкоємця звернутися за свідоцтвом на спадщину на нерухоме майно – *Н. С.*), зокрема з метою ухилення від погашення боргів спадкодавця, кредитор має право звернутися до нього з вимогою про погашення заборгованості спадкодавця [13]. Для отримання відомостей про спадкоємця (спадкоємців), про отримане у спадщину майно (його найменування, опис, вартість, частка тощо), інших даних для виконавця досить інформативними є дані Спадкового реєстру (див. Положення про Спадковий реєстр, затверджене наказом Міністерства юстиції України від 7 липня 2011 р. № 1810/5 (далі – Положення про Спадковий реєстр)). Однак Положення про спадковий реєстр взагалі не передбачають надання інформації зі Спадкового реєстру на запит державного чи приватного виконавця. Формулювання пп. 4.4. р. IV Положення про спадковий реєстр передбачають, що відомості зі Спадкового реєстру надаються безоплатно на письмовий запит суду, прокуратури, органів дізнання і досудового слідства у зв'язку із цивільними, господарськими, адміністративними або кримінальними справами, справами про адміністративні правопорушення, що перебувають у провадженні таких органів. За таких обставин здається можливим: звернення виконавця до суду із заявою / поданням про заміну сторони виконавчого провадження та подання ним заяви про витребування судом доказів – інформаційної довідки зі Спадкового реєстру щодо заведення спадкової справи у зв'язку зі смертю боржника, для можливості вирішення питання про заміну сторони виконавчого провадження. З урахуванням положень п. 3 ч. 3 ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження», ч. 8 ст. 8 та ч. 14, 8 Закону

України «Про нотаріат» приписи Положення про Спадковий реєстр у контексті надання відомостей зі Спадкового реєстру на запит виконавців мають бути узгоджені із законодавством про виконавче провадження, про нотаріат, а саме щодо надання відповідних інформаційних довідок за запитом державного виконавця, приватного виконавця. Застосування виконавцем для отримання витягу зі Спадкового реєстру положень пп. 3.3 р. III Положення про спадковий реєстр також здається можливим, тільки для цього необхідна наявність у виконавця документів, що підтверджують факт смерті, в оригіналі (пп. 3.3 р. III Положення про спадковий реєстр не передбачають пред'явлення копій відповідних документів).

Залежно від отриманих даних виконавець надалі може: 1) звернутися до суду із заявою (згідно із ЦПК України, ГПК України) / поданням (згідно з КАС України) про заміну сторони виконавчого провадження її правонаступником; 2) закінчити виконавче провадження. Що стосується першого випадку, то варто зауважити таке. правонаступництво у виконавчому провадженні – це заміна сторони (правопопередника) іншою особою (правонаступником) у зв'язку з вибуттям із виконавчого провадження суб'єкта встановленого або підтвердженого рішенням суду матеріального правовідношення, за якої до правонаступника переходять усі права й обов'язки правопопередника у виконавчому провадженні [15, с. 6]. Варто звернути увагу на формулювання речення першого абз. 1 ч. 5 ст. 15 Закону України «Про виконавче провадження»: у разі вибуття однієї зі сторін виконавець за заявою сторони, а також заінтересована особа мають право звернутися до суду із заявою про заміну сторони її правонаступником. Схожим чином виглядають формулювання речення першого п. 12 р. II Інструкції з організації примусового виконання рішень. Наведені положення обумовлюють звернення виконавця до суду для вирішення питання про заміну сторони виконавчого провадження її правонаступником наявністю відповідної заяви сторони. Водночас приписи ст. 442 ЦПК України, ст. 334 ГПК України, ст. 379 КАС України, якими визначається порядок здійснення такої заміни, відповідної умови не містять. На наведені питання вже була звернута увага представниками наукової юридичної спільноти [15, с. 71–72]. З одного боку, виконавець зобов'язаний виконувати положення НПА, якими регламентується його діяльність, враховуючи, що законність є однією із засад виконавчого провадження (п. 3 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про виконавче провадження»), з іншого боку – чітко дотримуватися приписів ч. 5 ст. 15 Закону України «Про виконавче провадження», п. 12 р. II Інструкції з організації примусового виконання рішень щодо обов'язкового отримання виконавцем заяви відповідної сторони як передумови подальшого звернення до суду із заявою / поданням про заміну сторони виконавчого провадження неможливо, адже така сторона вже померла, тому нічого виконавцю не подасть. Тому виконавець має звертатися до суду для вирішення питання про заміну сторони виконавчого провадження без очікування будь-яких заяв від сторони як обов'язкової передумови для такого звернення. Не варто забувати, що звернення виконавця та/або заінтересованої особи до суду із заявою про заміну вибулої сторони правонаступником у порядку, встановленому ч. 5 ст. 15 Закону України «Про виконавче провадження», є підставою для зупинення вчинення виконавчих дій (п. 5 ч. 1 ст. 34 вищезгаданого Закону), про що виконавець має винести постанову. За результатами розгляду питання про заміну сторони виконавчо-

го провадження судом постановляється ухвала. Водночас положення п. 12 р. II Інструкції з організації примусового виконання рішень передбачають, що на підставі постановленої судом ухвали виконавець своєю постановою замінює сторону виконавчого провадження. Як здається, така постанова є зайвою, адже питання про заміну сторони виконавчого провадження вирішується судом, що зазначається в постановленій ним ухвалі. Тому доцільно вилучити вищезгадані формулювання із приписів п. 12 р. II Інструкції з організації примусового виконання рішень. У зв'язку з тим, що питання про заміну сторони виконавчого провадження вирішено судом, виконавець має винести постанову про продовження примусового виконання рішення, продовжити примусове виконання рішення.

Трапляється, що спадкоємці померлої сторони виконавчого провадження відсутні чи усунуті від права на спадкування, чи не прийняли спадщину, чи відмовилися від прийняття спадщини. У такому разі варто пам'ятати про механізм визнання спадщини відумерлою (ст. 1277 ЦК України). Згідно з абз. 1 ч. 1 ст. 1277 ЦК України, визначено обов'язок органу місцевого самоврядування подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою. Однак нині відсутній механізм контролю за виконанням органом місцевого самоврядування наведеного обов'язку. Згідно з абз. 3 ч. 1 ст. 1277 ЦК України, визначено право кредитора спадкодавця, а якщо до складу спадщини входять земельні ділянки сільськогосподарського призначення, – власників або користувачів суміжних земельних ділянок подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою. Однак це право наведених осіб, вони його можуть реалізовувати на власний розсуд, і ні виконавець, ні інший суб'єкт не можуть змусити наведених суб'єктів подати відповідну заяву до суду. Відповідно до положень ч. 4 ст. 1277 ЦК України, територіальна громада, яка стала власником відумерлого майна, зобов'язана задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця, що заявлені відповідно до ст. 1231 цього Кодексу. Отже, територіальна громада, яка стала власником відумерлого майна, відповідно до ст. 1277 ЦК України, зобов'язана задовольнити не будь-які вимоги кредиторів спадкодавця, а лише щодо компенсації майнової (збитків) та моральної шкоди, яка завдана спадкодавцем. На підставі наведеного вище можна узагальнити, що за відсутності спадкоємців у померлої сторони виконавчого провадження, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, відмови їх від прийняття спадщини виконавцеві немає сенсу чекати вирішення питання про визнання спадщини відумерлою, оскільки: 1) взагалі невідомо, чи буде коли-небудь вирішено дане питання (виконавець не має повноважень впливати на суб'єктів, які зобов'язані / мають право ініціювати перед судом вирішення даного питання); 2) якщо навіть таке питання і буде ініційоване відповідними суб'єктами, законодавство не містить приписів, як має діяти виконавець, доки це питання вирішується; 3) навіть якщо і буде вирішено питання про визнання спадщини відумерлою, а відповідний орган місцевого самоврядування стане власником визнаної відумерлою спадщини, то теоретична можливість заміни боржника у виконавчому провадженні на такий орган місцевого самоврядування буде обумовлена змістом правовідношення, передбаченого примусово виконуваним рішенням, – воно має стосуватися не будь-якого правовідношення, а обов'язку компенсувати майнову шкоду (збитки) та моральну шкоду, яка завдана спадкодавцем (ст. 1231 ЦК України). Єдиним виходом здається закін-

чення виконавчого провадження. У разі ж вирішенні питання про визнання спадщини відумерлою, за наявності інших умов, передбачених законом, – ініціювання заміни боржника у виконавчому листі на орган місцевого самоврядування, який став власником відумерлої спадщини.

Висновки. Отже, виконавець, установивши на підставі належних та допустимих доказів факт смерті фізичної особи, яка була стороною виконавчого провадження, має вчинити дії щодо отримання даних, необхідних для вирішення питання про заміну такої сторони її спадкоємцями (дані про спадкоємців, обсяг спадщини тощо) та звернутися до суду з відповідною заявою / поданням про заміну сторони виконавчого провадження, без очікування будь-яких заяв від сторони як обов'язкової передумови для такого звернення. Якщо ж у померлої сторони виконавчого провадження відсутні спадкоємці або вони усунені від права на спадкування, або не прийняли спадщину, або відмовилися від неї, то виконавче провадження підлягає закінченню, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 39 Закону України «Про виконавче провадження». Доцільним є внесення змін та доповнень до актів законодавства, зокрема: 1) п. 3 ч. 1 ст. 39 Закону України «Про виконавче провадження» викласти в такій редакції: «припинення юридичної особи – сторони виконавчого провадження, якщо виконання її обов'язків чи вимог у виконавчому провадженні не допускає правонаступництва, смерті, оголошення померлим або визнання безвісно відсутнім стягувача чи боржника, якщо виконання їх обов'язків чи вимог у виконавчому провадженні не допускає правонаступництва»; 2) ч. 3 ст. 43 Закону України «Про виконавче провадження» викласти в такій редакції: «Після закінчення виконавчого провадження або повернення виконавчого документа стягувачу повертаються невикористані суми внесених ним авансового внеску, додаткового авансування, якщо інше не передбачено цим Законом»; 3) абз. 1 п. 16 Порядку ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2007 р. № 1064, викласти в такій редакції «На безоплатне отримання витягу з Реєстру мають право: суди (судді), органи досудового розслідування, нотаріуси, приватні виконавці, органи державної влади (посадові особи), органи місцевого самоврядування (посадові особи), якщо запит зроблено у зв'язку зі здійсненням ними повноважень, визначених актами законодавства»; 4) у пп. 4.4 р. IV Положення про спадковий реєстр, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 7 липня 2011 р. № 1810/5, після словосполучення «що перебувають у провадженні таких органів» додати словосполучення «державних виконавців, приватних виконавців»; 5) у п. 12 р. II Інструкції з організації примусового виконання рішень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 2 квітня 2012 р. № 512/5, формулювання «На підставі постановленої судом ухвали виконавець своєю постановою замінює сторону виконавчого провадження» та «постанова виконавця» вилучити.

Література:

1. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15 жовтня 2009 р. (заява № 40450/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479
2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бурмич та інші проти України» (заява № 46852/13 та інші). URL: <https://rm.coe.int/attachment-1-judgment-burmych-gc-46852-13-ukr-translation-168078eb76>

3. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр.: Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015?find=1&text=%E0%E4%E2%EE%EA#w111>
4. Калінін Р. Завершення виконавчого провадження за законодавством України як різновид адміністративної процедури. *Вісник Запорізького національного університету*. Юр. науки. 2013. Вип. 2. С. 69–75.
5. Ухвала Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 13 грудня 2018 р. у справі № 359/9526/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78826041>
6. Ухвала Романівського районного суду Житомирської області від 16 листопада 2018 р. у справі № 290/710/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78260133>
7. Ухвала Біляївського районного суду Одеської області від 25 вересня 2018 р. у справі № 496/4109/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76713214>
8. Ухвала Макаріївського районного суду Київської області від 10 жовтня 2018 р. у справі № 1016/655/12. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77157636>
9. Ухвала Херсонського міського суду Херсонської області від 29 листопада 2018 р. у справі № 766/16956/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78949240>
10. Ухвала Горохівського районного суду Волинської області від 22 грудня 2018 р. у справі № 155/1177/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78824866>
11. П'ятиницький А. Адміністративно-правове забезпечення реалізації заходів примусового виконання судових рішень в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Суми, 2018. 225 с.
12. Кузь А. Проблемы исполнительного производства «по-новому» и пути их решения (часть первая). *ЮрЛіга*: веб-сайт. URL: https://jurliga.ligazakon.net/experts/146/703_problemy-ispolnitelnogo-proizvodstva-po-novomu-i-puti-ikh-resheniya-chast-pervaya
13. Постанова Верховного Суду України від 12 квітня 2017 р. у справі № 6-2962цц16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66119053>
14. Бичкова С. правонаступництво у виконавчому провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2013. № 6–2. Т. 2. С. 5–8.
15. Сергієнко Н. Реформа виконавчого провадження та судочинства: взаємодія виконавців із судами. *Реформа виконавчого провадження: сьогодення та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практич. конф., 30 березня 2018. Київ, 2018. С. 70–73.

Сергієнко Н. А. Правовые последствия смерти лица, бывшего стороной исполнительного производства

Аннотация. Статья посвящена анализу правовых последствий смерти физического лица, бывшего стороной исполнительного производства, в теоретическом аспекте и в аспекте действий исполнителя в связи с этим событием. Обращено внимание на неоднозначность судебной практики по оценке действий исполнителя, предпринятых в связи со смертью физического лица, бывшего стороной исполнительного производства. Предлагается алгоритм действий исполнителя в случае установления смерти физического лица, бывшего стороной исполнительного производства.

Ключевые слова: исполнительное производство, окончание исполнительного производства, замена стороны исполнительного производства.

Sergiienko N. Legal consequences of individual death, who was the side of executive process

Summary. The article is devoted to the analysis legal consequences of individual death, who was the side of executive process: on the theoretical aspect and on the aspect of executor acts because of this event. In the article, the attention is paid to different judicial practice on the evaluation executor acts that have been done because of the individual death, who was the side of executive process. The algorithm of executor acts, out to be done, because of the individual death, who was the side of executive process, is offered in the article.

Key words: executive process, termination of executive process, change of side of executive process.

*Можайкіна О. С.,**кандидат психологічних наук,**доцент кафедри міжнародного приватного, комерційного та цивільного права
Київського національного торговельно-економічного університету*

МЕДІАТОР У ВРЕГУЛЮВАННІ КОНФЛІКТУ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню окремих аспектів правового статусу медіатора у врегулюванні конфлікту. Проаналізовано обов'язки медіатора, які випливають зі змісту основних принципів медіації. Визначено й охарактеризовано організаційну, аналітичну, контрольну функції медіатора, а також функції активного слухання, генерації ідей, збереження позитивного психологічного клімату та навчання.

Ключові слова: медіація, медіатор, принципи медіації, правовий статус, функції медіатора, конфліктологічна компетентність

Постановка проблеми. Останнім часом в Україні спостерігається неабияка цікавість до позасудових способів урегулювання конфліктів (спорів). Одним із найпопулярніших та поширених позасудових способів є медіація (посередництво), яка передбачає структуровану добровільну та конфіденційну процедуру позасудового врегулювання спору (конфлікту), в якій медіатор (посередник) допомагає сторонам у розумінні їхніх інтересів та пошуку ефективних шляхів досягнення взаємоприйняттого рішення [1, с. 55]. Тобто медіація допомагає знайти вихід із конфліктів із мінімальними фінансовими, часовими й емоційними витратами.

Дослідження української правової науки здебільшого присвячені самій процедурі медіації, принципам її проведення, а також окремим аспектам застосування в різних галузях. Одним із маловивчених питань у даний час є питання правового статусу самого медіатора як одного з головних учасників зазначеної процедури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням правового регулювання медіації в Україні та за кордоном, особливостям її застосування в різних галузях присвячено чимало праць вітчизняних учених, серед яких дослідження О. Белінської, Г. Єрмоєнко, Н. Мазаракі, Г. Огренчук, М. Поліщук, Л. Романадзе й ін. Однак поза увагою залишилися питання щодо ролі медіатора в зазначеній процедурі, вимог до його кваліфікаційного рівня, прав та обов'язків тощо.

Мета статті – зробити аналіз ролі й окремих аспектів правового статусу медіатора в процедурі врегулювання спору (конфлікту).

Виклад основного матеріалу дослідження. Розкриття ролі та правового статусу медіатора в процедурі медіації потребує передусім висвітлення основних принципів медіації. В одному з попередніх досліджень, на основі аналізу наукової літератури та з урахуванням закордонної практики, визначено, що до принципів медіації в цивільно-правових відносинах належать такі: принципи власної відповідальності, добровільності, конфіденційності, нейтральності (безпристрасності), незалежності, відкритості результату, поінформованості, а також структурованості та гнучкості медіаційного процесу [1, с. 56].

Зауважимо, що медіація проводиться безпосередньо медіатором (посередником), тому саме він має забезпечити дотримання зазначених принципів. Крім того, кожен із зазначених принципів покладає на медіатора певні обов'язки. Так, принцип нейтральності (безпристрасності) передбачає, що медіатор може брати участь лише в тих процедурах, в яких його ставлення є нейтральним, безпристрасним, безстороннім. До обов'язків і заборон, які передбачені цим принципом, належать такі:

- не віддавати перевагу жодній зі сторін конфлікту;
- забезпечувати рівність сторін у медіації;
- не оцінювати дії і висловлювання будь-якої зі сторін із позиції їхньої правильності або справедливості;
- уникати упереджень, заснованих на суб'єктивних поглядах сторін конфлікту;
- не дозволяти собі висловлювань або дій, які б створювали враження упередженості;
- не нав'язувати власної думки сторонам конфлікту щодо можливих варіантів урегулювання конкретного спору (конфлікту).

Нейтральність, безпристрасність та безсторонність медіатора сприяють конструктивній взаємодії під час проведення процедури медіації, оскільки сторони більше схильні до продуктивного обговорення своєї проблеми за участю третьої, нейтральної особи. На думку Р. Гордієнко, концепція безсторонності медіатора є центральною в процесі медіації. Безсторонність означає свободу від фаворитизму та неупередженість. Медіатор не приймає подарунки, послуги або інші блага, отримання яких може викликати сумніви в тому, що медіатор неупереджений [2, с. 203].

Звертаємо також увагу на той факт, що проект закону України «Про медіацію» від 17 грудня 2015 р. № 3665 розмежовує нейтральність та незалежність медіатора, щодо останнього визначає, що медіатор не залежить від сторін медіації, державних органів, інших юридичних і фізичних осіб [3]. Вважаємо, що незалежність медіатора схожа з незалежністю адвоката. І тут є слушною думка В. Заборовського, який розглядає незалежність адвоката на зовнішньому й внутрішньому рівнях. Автор зазначає, що незалежність адвоката на зовнішньому рівні асоціюється насамперед із забороною будь-якого втручання та перешкод у здійсненні його професійної діяльності, а на внутрішньому рівні незалежність адвоката має сприйматися, зокрема, як сукупність морально-етичних та психологічних його якостей, які відображають ставлення адвоката до здійснюваної ним адвокатської діяльності, за умови відсутності будь-якої позапрофесійної (зокрема, особистої) зацікавленості в процесі її реалізації [4, с. 243].

У контексті даного дослідження на особливу увагу заслуговують фахові вимоги до медіатора, які визначені в ст. 16 проекту

закону України «Про медіацію». Відповідно до вказаної норми, медіатором може бути фізична особа, яка досягла двадцяти п'яти років, має вищу або професійно-технічну освіту та пройшла професійне навчання медіації, що має включати 90 академічних годин початкового навчання, зокрема не менше 45 академічних годин навчання практичним навичкам [3]. Отже, медіатором може стати економіст, інженер, лікар, будівельник, програміст, а також представники інших професій. Звертаємо також увагу на те, що в проекті зазначеного закону не передбачено єдиної вимоги до освітнього рівня. Такий підхід до визначення статусу, на наш погляд, є поверховим і потребує суттєвого перегляду. Кількість годин для підготовки медіаторів також визначено неоднозначно. Незрозумілим є поняття «початкове навчання» та «навчання практичним навичкам».

Наведемо приклади закордонної практики. Зокрема, у Законі про медіацію Словачької Республіки передбачено, що медіатором може бути особа, яка має вищу освіту (магістерський рівень), пройшла спеціальну підготовку медіатора в обсязі 200 годин (підтверджується відповідним сертифікатом) і успішно склала професійний іспит медіатора. У зазначеному Законі також передбачено, що навчання медіатора зосереджено на:

- вивченні основ права загалом, а також цивільного, трудового, комерційного, сімейного права та законодавства про захист прав споживачів;

- галузі міжособистісного спілкування, теорії конфліктів та психологічних аспектах їх урегулювання;

- правилах поведінки медіатора та формуванні в нього соціальних навичок;

- проведенні процесу медіації, підготовці угоди про початок медіації й угоди про завершення медіації.

Також Законом про медіацію (Словачька Республіка) передбачено, що особа, яка успішно склала професійний іспит та отримала сертифікат медіатора, повинна протягом шести місяців зареєструватися в Міністерстві юстиції Словачької Республіки. Якщо цього не зроблено в зазначений строк, особа повинна пройти повторне навчання та повторно скласти професійний іспит.

Безсумнівно, для врегулювання конфліктів (спорів) можна і не бути юристом за освітою, але правові знання медіатора потрібні. Тому вважаємо, що проект закону України «Про медіацію» потребує доопрацювання та внесення змін щодо вимог до фахової підготовки медіаторів, які б передбачали більшу кількість годин для опанування основ правових знань.

Зазначимо, що в Сполучених Штатах Америки та Німеччині медіатором може бути особа будь-якої професії та кваліфікації. Часто медіаторами стають особи, які не мають юридичної освіти (архітектори, дизайнери, психологи тощо). Однак на практиці більш затребуваними є медіатори, які мають знання і досвід у галузі права.

Варто також звернути увагу на функції, які виконує медіатор під час процедури медіації. Проект закону України «Про медіацію» лише визначає, що медіатор самостійно обирає засоби і методи проведення медіації, узгоджує порядок проведення медіації зі сторонами медіації з дотриманням вимог чинного закону, правил проведення медіації, правил ділової та професійної етики медіаторів [3]. Однак ні проект закону, ні будь-які інші нормативно-правові акти чітко не регламентують функції медіатора і потребують детального вивчення. Аналіз наукових джерел та практична діяльність дають можливість виділити

організаційну, аналітичну, контрольну функції, а також функції активного слухання, генерації ідей, збереження позитивного психологічного клімату та навчання.

Передусім медіатор організовує проведення медіації: готує приміщення для переговорів, забезпечує все необхідне для ефективної роботи (канцелярське приладдя, фліпчарти, питна вода тощо), допомагає сторонам визначити і надалі дотримуватися регламенту, забезпечує коректність спілкування між сторонами.

Також медіатор виконує роль аналітика конфлікту. За допомогою медіаційних технік та інструментів медіатор виявляє інтереси сторін конфлікту, які стоять за їхніми позиціями, і допомагає сторонам усвідомити власні інтереси й інтереси іншої сторони. На основі виявлених інтересів медіатор допомагає сторонам в генерації ідей для пошуку взаємоприйнятних рішень. Отже, під час аналізу медіатор допомагає сторонам по-новому побачити конфлікт, визначити перспективи його врегулювання, зрозуміти і прийняти інтереси і потреби іншої сторони.

Контрольна функція полягає в тому, що медіатор забезпечує реалістичність висловлювань, ресурсів та домовленостей сторін конфлікту. На завершальній фазі процесу медіатор повинен переконатися в тому, що всі домовленості, досягнуті в медіації, є реалістичними та прийнятними для обох сторін конфлікту.

Протягом усієї процедури медіації медіатор повинен активно слухати кожну зі сторін конфлікту, щоби розуміти і регулювати змістовну й емоційну складові частини. Активне слухання встановлює зворотній зв'язок зі сторонами, фіксує їхні емоції та дозволяє відмежувати факти від їх оцінки, інтерпретації. У разі високої ескалації конфлікту активне слухання сприяє зниженню емоційної напруги. Медіатор надає сторонам необхідну інформацію або допомагає їм знайти її самостійно, зокрема виконанням функцій аналізування й активного слухання. Однак варто зауважити, що надання інформації не ототожнюється з наданням фахової консультації (правової, фінансової тощо).

Медіатор також виконує функцію генерації ідей щодо варіантів рішення. Він не має права пропонувати сторонам варіанти рішень, але спонукає їх до самостійного пошуку таких варіантів. Нагадаємо, що пошук варіантів рішень у багатьох школах медіації розглядається як самостійна фаза, головним принципом якої є «кількість ідей краще за якість».

Крім зазначеного, серед основних завдань і функцій медіатора підтримання сприятливого і довірливого психологічного клімату. Виконання цієї функції передбачає забезпечення конструктивності в переговорах, яке не допускає приниження людської гідності.

Навчальна функція передбачає, що медіатор навчає сторони веденню переговорів, спрямованих на співробітництво, формує в них конфліктологічну компетентність, яка зможе допомогти в подальшому житті. За твердженням В. Вошколуп, конфліктологічна компетентність – це здатність уміло ідентифікувати конфлікти, що можуть виникати в оточенні, діагностувати їхні причини, формувати шляхи їх конструктивного вирішення та (або) можливого запобігання і зменшення негативних наслідків їх прояву на основі наявних знань, умінь та навичок [5, с. 187].

Висновки. У підсумку варто зазначити, що на даний час на законодавчому рівні не визначено правового статусу медіатора та його функцій у процедурі медіації. Наявна нагальна потреба в ухваленні Закону України «Про медіацію» та внесенні змін до

його проекту, які б передбачали чіткі вимоги до особи медіатора. Загальновідомі та визначені в проекті закону України «Про медіацію» принципи медіації покладають на медіатора виконання певних обов'язків. Крім того, у врегулюванні спору (конфлікту) медіатор виконує організаційну, аналітичну, контрольну й інші функції, які сприяють ефективності переговорного процесу та досягненню сторонами взаємоприйняттого рішення.

Література:

1. Можайкіна О. Поняття та зміст основних принципів медіації в цивільно-правових відносинах. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 55–58.
2. Гордієнко Р. Медіація та її роль у консалтинговій діяльності у сфері охорони здоров'я. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 202–205.
3. Про медіацію: проект закону України від 17 грудня 2015 р. № 3665 / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463
4. Заборовський В. Незалежність та самостійність адвоката: проблеми розмежування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2017. Вип. 42. С. 242–246.
5. Вошколуп Г. Конфліктологічна компетентність як складова професійної компетентності майбутніх фахівців. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Педагогіка і психологія». 2016. № 1. С. 184–189.

Можайкіна Е. С. Медиатор в урегулюванні конфлікта: отдельные аспекты правового статуса

Аннотация. Стаття посвящена дослідженню окремих аспектів правового статусу медіатора в урегулюванні конфлікта. Проаналізовані обов'язності медіатора, обумовлені змістом основних принципів медіації. Визначені та охарактеризовані організаційна, аналітична, контрольна функції медіатора, а також функції активного слухання, генерації ідей, збереження позитивного психологічного клімату і навчання.

Ключевые слова: медіація, медіатор, принципи медіації, правовий статус, функції медіатора, конфліктологічна компетентність

Mozhaikina O. Mediator in Conflict Resolution: Certain Features of Legal Status

Summary. The article is devoted to certain features of legal status of mediators in conflict resolution. Their duties which are originated from basic principles of mediation are analyzed. Besides, their organizational, analytical and controlling roles are determined and described, including active listening, idea generation, communication facilitation and training.

Key words: mediation, mediator, principles of mediation, legal status, roles of mediator, conflict resolution competence.

*Парагайло В. О.,
аспірант кафедри поліцейського права
Національної академії внутрішніх справ*

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ» В НОРМАТИВНИХ АКТАХ ТА ЮРИДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація. Розглядаються основні наукові підходи до визначення поняття «культурні цінності». Досліджуються основні міжнародні та вітчизняні нормативно-правові акти, які містять визначення культурних цінностей та перелік об'єктів, що їм відповідають. Аналізується доктринальне тлумачення поняття культурних цінностей, їх основних ознак та критеріїв, за якими можна віднести ті чи інші об'єкти до культурних цінностей.

Ключові слова: дефініція, культурні цінності, культурна спадщина, надбання держави, ознаки культурних цінностей.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства відбуваються кардинальні зміни суспільно-політичного та соціально-економічного життя. Держава переглядає погляди та підходи щодо збереження культурного надбання України, а також проводить відповідні заходи щодо збереження та повернення культурних цінностей. Змінюється ставлення до культурно-історичного надбання нашої держави і в простих громадян, що пояснюється пробудженням національної самосвідомості українців. Усе це викликає посилений інтерес до вивчення поняття культурних цінностей, а з огляду на відсутність єдиних підходів до досліджуваного нами поняття актуалізує проведене дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Визначення поняття «культурні цінності» відбувалося на основі наукових доробків таких вітчизняних вчених, як В. Акуленко, Т. Курило, О. Менська, К. Федько та інших. Проте варто зазначити, що комплексного вивчення зазначеного поняття ще не було проведено.

Метою даної статті є комплексний аналіз теоретичних аспектів визначення поняття «культурні цінності».

Виклад основного матеріалу. З метою кращого розуміння категоріального апарату в досліджуваній сфері, на нашу думку, необхідним є проведення аналізу таких фундаментальних понять, як «культура» та «цінності», що є невіддільними складниками правової категорії «культурні цінності».

Сьогодні є близько 500 визначень поняття «культура», що свідчить передусім про його багатоаспектність та масштабність. Культура – слово латинського походження (лат. culture), яке дослівно перекладається як обробка, догляд, поліпшення.

З історичного погляду культура є сукупністю предметів і явищ, створених людською діяльністю, які відбивають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини. Вона розглядається як «сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством упродовж його історії, та різноманітних форм діяльності, спрямованих на їх виробництво, засвоєння та застосування» [1, с. 179].

Звернемося до словникового тлумачення даної дефініції. У Великому тлумачному словнику української мови культура визначається як «сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; рівень розвитку суспільства у певну епоху; те, що створюється для задоволення духовних потреб людини» [2, с. 596]. Чинне законодавство України також містить визначення культури. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про культуру» від 14.12.2010 № 2778-VI культура – це сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає усі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти [3].

Загалом у науці сформувалися три основні підходи до поняття «культура»:

- антропологічний, згідно з яким культура – це сукупність усіх благ, створених людиною;
- соціологічний, за яким культуру слід сприймати як сукупність усіх духовних цінностей;
- філософський – найширший, згідно з яким культура – це певний історичний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей особистості [4].

Другим складником поняття «культурні цінності» є дефініція «цінність», що може мати декілька значень: 1) виражена в грошах вартість чого-небудь, ціна; 2) те, що має матеріальну або духовну вартість; 3) важливість, значущість чого-небудь» [2, с. 1588]. Хоча не існує єдиного визначення даного поняття, оскільки воно є об'єктом дослідження різних наук, на нашу думку, насамперед «цінність» є філософською категорією і поєднує в собі духовний та матеріальний аспект сприйняття навколишнього світу.

Для повного та всебічного розуміння категорії «культурні цінності» розглянемо законодавче визначення, що міститься не тільки в чинних національних, а й в міжнародних правових актах, а також проаналізуємо основні доктринальні його тлумачення.

Варто зазначити, що поняття «культурні цінності» у правовому аспекті починає використовуватися в міжнародній теорії та практиці починаючи з 50-х років ХХ ст., коли після Другої світової війни виникла необхідність визначення переміщених культурних цінностей.

Загальновідомим міжнародним актом, що містить в собі визначення «культурні цінності» (англ. cultural property), є Гаазька конвенція «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» від 14.05.1954 р., яку прийнято на дипломатичній конференції під егідою Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО4) [5].

Вказана конвенція є першим документом міжнародного масштабу, який передбачає охорону рухомих та нерухомих культурних цінностей у разі збройного конфлікту, і саме цим актом вперше був введений термін «культурні цінності». Саме таке визначення містить і чинне вітчизняне законодавство, хоча поряд з ним існують і такі тотожні поняття, як «культурна спадщина», «культурне надбання» тощо.

Ще одним міжнародним актом, що визначає поняття культурних цінностей, є Рекомендації ЮНЕСКО про збереження культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських чи суспільних робіт 1968 р., в яких культурні цінності поділяються на рухомі та нерухомі об'єкти. До нерухомих об'єктів належать місцевості археологічного, історичного чи наукового значення, споруди чи інші об'єкти, які становлять історичну, наукову, мистецьку чи архітектурну цінність, як релігійні, так і світські, в тому числі архітектурні або традиційні ансамблі, історичні квартали в містах або сільських населених пунктах і етнологічні споруди попередніх культур, які ще й досі знаходяться в доброму стані. Це стосується таких нерухомих об'єктів, як руїни, що збереглися на поверхні землі, а також археологічні чи історичні залишки, виявлені в землі; термін «культурні цінності» охоплює також і їхнє безпосереднє оточення. Рухомими є цінності, що мають культурне значення, в тому числі цінності в нерухомих об'єктах чи вилучені з них, а також рухомі цінності, приховані в землі, які можуть бути виявлені в місцях, що мають археологічне чи історичне значення, чи інших місцях [6].

Чинне національне законодавство містить визначення культурних цінностей в таких нормативно-правових актах: Митному кодексі України від 11.07.2002 № 92-IV, законах України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21.09.1999 № 1068-XIV, «Про музеї та музейну справу» від 29.06.1995 № 249/95-ВР, Основи законодавства України про культуру від 14.02.1992 № 2117-XII, Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення» від 26.08.2003 № 1343, Наказі Міністерства культури України «Про затвердження Інструкції про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове ввезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України» від 22.04.2002 № 258, Наказі Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» від 23.03.2017 № 164 та інших.

Варто зазначити, що Основний Закон хоча і не дає визначення «культурних цінностей», все ж таки у ст. 54 встановлює, що культурна спадщина охороняється законом, держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей, що знаходяться за її межами [7].

Відповідно до Митного кодексу України культурні цінності – це об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України [8].

Закон України «Про музеї та музейну справу» від 29.06.1995 № 249/95-ВР визначає, що культурні цінності – об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збе-

реженню, відтворенню, охороні, перелік яких визначено Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [9].

Спеціальним законом в досліджуваній сфері є Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21.09.1999 № 1068-XIV, ст.1 якого встановлює, що культурні цінності – об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України [10].

Зазначений законодавчий акт містить і перелік об'єктів, що підпадають під поняття «культурні цінності», до яких належать:

- оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтаж з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва;
- предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва;
- предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок;
- складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва;
- старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції;
- манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонодокументи, окремо чи в колекції;
- унікальні та рідкісні музичні інструменти;
- різноманітні види зброї, що мають художню, історичну, етнографічну та наукову цінність;
- рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції;
- рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування;
- зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність;
- рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології.

Аналіз основних нормативно-правових актів дає підстави стверджувати про відсутність єдиного визначення поняття, а також відсутність точного (вичерпного) переліку об'єктів, що підпадають під категорію «культурні цінності». Це своєю чергою ускладнює не тільки розуміння понять, а й значним чином впливає на процедурні аспекти, що можуть виникати під час ввезення, вивезення чи переміщення об'єктів, що підпадають під категорію культурних цінностей. Не розкривають правові акти і ознаки культурних цінностей.

Для кращого розуміння теоретичних аспектів поняття «культурні цінності» варто звернутися і до його доктринальних тлумачень. Важливою проблемою в аналізі досліджуваного об'єкту є відсутність єдиного уніфікованого визначення поняття «культурних цінностей» в юридичній літературі. Так, О. Сергєєв пропонує визначати культурні цінності як особливо охоронювані

правом унікальні речові результати людської діяльності, які, будучи продуктом загальної праці, мають важливе історичне, наукове, художнє чи інше культурне значення для суспільства, тобто слугують єдиною ланкою різних поколінь людей, мають конкретноісторичний характер й виступають як фактор формування необхідного суспільству типу особистості [11, с. 32]. На думку О. Коваленко, культурні цінності, як об'єкти матеріальної та духовної культури, особливий вид цінностей, що мають художнє, історичне, етнографічне, наукове значення та необмежений потенціал зростання вартості у часі та підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України [12, с. 8]. Цікавим та обґрунтованим є погляд К. Федька на досліджуване нами поняття. На думку вченого, культурні цінності являють собою річ, яка створена працею людини, зареєстрована в установленому порядку, що володіє властивостями оригінальності, а також має виняткове значення з точки зору історії народів України, її культури та науки [13].

На думку М. Александрової, «культурні цінності – це охоронювані правом речові результати людської діяльності, що мають унікальний і загальний характер, володіють історичною, художньою, науковою чи іншою культурною значимістю для суспільства і таким чином впливають на формування особистості в суспільстві і зв'язок між поколіннями людей і народами» [14, с. 180].

Є. Медведєв визначає культурні цінності з філософської та юридичної точок зору. У філософському аспекті культурні цінності – це найкращий творчий результат людської праці в певний період часу, загально визнаний в національному або в міжнародному значенні, який є певним еталоном для наступних поколінь. У правовому аспекті культурні цінності, на думку автора, мають наступні ознаки: рукотворність, природність, унікальність, всеспільність, особлива значимість для суспільства, вік [15, с. 9–10].

С. Долгов до культурних цінностей відносить унікальні громадські твори релігійного або світського характеру, що охороняються правом, які внаслідок творчого самовираження людини в минулому або сьогодні мають вагому історичну, наукову, художню чи іншу культурні цінності для суспільства і виступають сполучною ланкою між різними поколіннями людей [16].

Важливою проблемою також є вироблення критеріїв, за якими ті чи інші об'єкти можна віднести до культурних цінностей. Як відмічає Н. Злобін, той чи інший результат творчої діяльності є культурною цінністю, тобто набуває значення факту й фактора культури лише тому, що його неповторні цілісність та унікальність несуть у собі елемент загальності, й тільки в тому випадку, якщо він соціально орієнтований на формування, розвиток людини [17, с. 114]. На нашу думку, єдиним найбільш універсальним узагальнюючим критерієм для визначення культурних цінностей є критерій їх суспільної значимості з точки зору загальносвітового контексту й окремої спільноти чи країни.

На підставі аналізу законодавчих та доктринальних визначень необхідним є виокремлення основних ознак культурних цінностей. Існують такі точки зору щодо визначення ознак культурних цінностей у фаховій літературі: універсальність (тобто предмет представляє всесвітній інтерес, має цінність для всіх народів); особливий правовий режим; оригінальність, етнічна приналежність [18, с. 31].

Окрім того, до основних ознак відносять: незамінність (неможливо створити абсолютно схожий, тотожний зразок); вартість в еквівалентному вираженні (культурні цінності підлягають майновій оцінці й можуть бути віднесені до предметів матеріального світу); відповідність часовому критерію – мають бути створені більш ніж 100 (50) років тому [19, с. 29].

На нашу думку, сутнісними, системоутворюючими ознаками культурних цінностей можна вважати наступні:

- унікальність;
- незамінність;
- суспільна значущість на рівні окремої країни чи світової спільноти;
- історична, художня, наукова значимість;
- створені внаслідок праці людини;
- матеріальна вартість;
- особливий правовий режим регулювання та обігу;
- обов'язковий порядок державної реєстрації.

Висновки. У ході дослідження ми з'ясували, що поняття «культурні цінності» є багатогранним поняттям, що використовується в різних сферах суспільного життя. Сьогодні відсутнє уніфіковане визначення культурних цінностей як в міжнародних, так і вітчизняних нормативно-правових актах. Окрім того, відсутня однотайність і в поглядах науковців на зазначену проблему. Проте усі наявні підходи не вирізняються принциповою відмінністю і сприяють насамперед більш глибокому дослідженню даної категорії. Під культурними цінностями ми розуміємо об'єкти матеріального світу, що становлять історичну, художню, наукову, естетичну та матеріальну цінність для окремої нації чи світової спільноти в цілому, а також підпадають під особливий правовий режим обігу. Об'єкти, що підпадають під категорію культурних цінностей, обов'язково повинні мати такі ознаки: унікальність; незамінність; суспільна значущість на рівні окремої країни чи світової спільноти; історична, художня, наукова значимість; створені внаслідок праці людини; матеріальна вартість; особливий правовий режим регулювання та обігу; обов'язковий порядок державної реєстрації.

Література:

1. Культура. *Політологічний енциклопедичний словник*. К., 1997. 440 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
3. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
4. Годун Н.Ю. Правова культура: дефініція поняття. *Наше право*. 2015. № 1. С. 11–15.
5. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту: від 14.05.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157
6. Рекомендація про збереження культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських чи приватних робіт від 19.11.1968. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_723
7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
8. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
9. Про музей та музейну справу: Закон України від 29.06.1995 № 249/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80>.

10. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.09.1999 № 1068-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>
11. Сергеев А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР. Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1990. 192 с.
12. Коваленко О.В. Облік та контроль культурних цінностей в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 08.00.09. К., 2015. 22 с.
13. Федько К. Проблема визначення поняття культурних цінностей в Україні. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 20.12. Випуск 105 (Частина I). С. 109–114.
14. Александрова М.А. Культурные ценности как правовая категория. Пакт Рериха: 70 лет: материалы международной научно-практической конференции. СПб.: Рериховский центр СПбГУ, 2005. С. 173–186.
15. Медведев Е.В. Уголовно-правовая охрана культурных ценностей: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: 12.00.08. Казань, 2003. 30 с.
16. Долгов С. Культурные ценности как объекты гражданских прав и их защита: гражданско-правовой и криминалистический аспекты: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: 12.00.03, 12.00.09. Москва, 2009. 25 с.
17. Проблемы философии культуры: опыт ист.-материалист. анализа / В.М. Межуев, Н.С. Злобин, В.Ж. Келле; под ред. В.Ж. Келле. Москва : Мысль, 1984. 325 с.
18. Цуглаева Н.В. Гражданско-правовой оборот музейных предметов и коллекций: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: 12.00.03. Волгоград, 2003. 31 с.
19. Богуславский М.М. Культурные ценности в международном обороте: правовые аспекты. Москва, 2005. 427 с.

Парагайло В. А. Основные подходы к определению понятия «культурные ценности» в нормативных актах и юридической литературе

Аннотация. Рассматриваются основные научные подходы к определению понятия «культурные ценности». Исследуются основные международные и отечественные нормативно-правовые акты, содержащие определение культурных ценностей и перечень объектов, которые им соответствуют. Анализируется доктринальное толкование понятия культурных ценностей, их основных признаков и критериев, по которым можно отнести те или иные объекты к культурным ценностям.

Ключевые слова: дефиниция, культурные ценности, культурное наследие, достояние государства, признаки культурных ценностей.

Prahailo V. Main approaches to the definition of concept “cultural values” in statutory enactments and legal literature

Summary. The main scientific approaches to the definition of the concept of “cultural values” are considered. The main international and domestic normative legal acts that contain the definition of cultural values and a list of objects according that correspond to them. The doctrinal interpretation of the notion of cultural values, their main features and criteria by which certain objects can be attributed to cultural values are analyzed.

Key words: definition, cultural values, cultural heritage, state acquirement, signs of cultural values.

Орел А. О.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ НОТАРІАЛЬНОГО ПОСВІДЧЕННЯ ДОГОВОРУ ДАРУВАННЯ

Анотація. У статті досліджено правову природу нотаріального посвідчення договору дарування. Здійснено аналіз наукових дефініцій щодо тлумачення терміна «нотаріальне посвідчення договору дарування», а також надано авторське поняття. Розкрито перелік особливостей нотаріального посвідчення договору дарування та з'ясовано зміст кожної з них.

Ключові слова: нотаріальне посвідчення, договір дарування, укладення договору, нотаріус, цивільне законодавство.

Постановка проблеми. Наукова значущість та актуальність дослідження поняття й особливостей нотаріального посвідчення договору дарування полягає в тому, що роль договору в умовах суспільного та державного життя України є стабільно високою. Водночас процедури укладення та припинення договорів дарування здебільшого залишаються поза увагою вітчизняних науковців, так само, як і питання, пов'язані з поняттям та особливостями. Сьогодні ми можемо зробити висновок про нечіткість процедури укладання та припинення договору дарування, хоча кількість укладання таких договорів є стабільно високою. Це ми можемо пояснити, серед іншого, невисоким рівнем цікавості до даного виду договору з боку науковців, низьким рівнем його наукового розроблення, а також невисокою обізнаністю населення про даний вид договорів і специфіку його нотаріального укладання. Саме тому звернення до питання поняття й особливостей нотаріального посвідчення договору дарування є важливим для нашого дослідження, адже дані теоретичні питання фактично залишилися поза увагою вітчизняних науковців. У свою чергу, їх з'ясування сприятиме вдосконаленню розуміння досліджуваного інституту, а також заповненню теоретичних прогалин, характерних для його сучасного стану.

Різноманітним аспектам теорії нотаріального посвідчення правочинів присвячували свої праці такі науковці, як: С.В. Богачов, О.М. Великорода, В.О. Гончаренко, Л.М. Горбунова, О.В. Дзера, М.С. Долинська, М.В. Домашенко, Ю.В. Желіховська, І.Ф. Іванчук, І.В. Ільченко, І.І. Каракаш, О.О. Кармаза, Г.В. Красій, А.І. Мірошніченко, І.В. Нестерова, С.О. Почтарьов, Л.О. Самілик, О.В. Старцев, Р.О. Стефанчук, О.С. Яворська та ін. Водночас питання поняття й особливостей нотаріального посвідчення договору дарування здебільшого залишається поза сферою досліджень вітчизняних науковців, що зумовлює доцільність його аналізу.

Мета статті – сформулювати авторське поняття «нотаріальне посвідчення договору дарування», а також визначити сутність особливостей даного правового явища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукової літератури та чинного законодавства свідчить про те, що визначення поняття «нотаріальне посвідчення договору дарування» нині відсутнє. Водночас наявні окремі дефініції поняття «договір дарування».

У ст. 717 Цивільного кодексу України [1] встановлено визначення поняття «договір дарування», яким є договір, згідно з яким одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність. Такою дефініцією оперує більшість вітчизняних науковців, тому звернемо увагу на деякі специфічні властивості дарування, закладені законодавцем у дану норму. По-перше, здійснено уточнення щодо сторін договору, якими є дарувальник та обдаровуваний. По-друге, договір дарування може укладатись не лише щодо поточної передачі майнових цінностей, а й щодо майбутньої. По-третє, дарунок переходить у власність. Тобто обдаровуваному переходить право власності на дарунок.

Деякі авторські дефініції даного питання, на нашу думку, розкривають його більш досконало. Наприклад, М.С. Долинська у своїй праці визначає поняття «угода про дарування». Так, на думку науковця, угодою про дарування є неформальна угода, за якою одна сторона, дарувальник, здійснює безоплатне майнове надання другій стороні з метою виявлення до неї щедрості [2, с. 269]. Із цього можна зробити такі висновки. По-перше, договір дарування, на відміну від договору купівлі-продажу, спадкування тощо, є неформальним договором, тобто він може не мати офіційного характеру залежно від об'єкта дарування. По-друге, договір дарування здійснюється між двома сторонами – дарувальником та обдаровуваним. Це ж підтверджується, зокрема, у нормі ст. 717 Цивільного кодексу України [1]. По-третє, дарування є безоплатним майновим наданням. Це означає, що дарувальник нічого не отримує взамін об'єкта дарування. Також це є свідченням того, що даруватися може суто об'єкти майнового характеру. Наприклад, даруватися не може обіцянка чи допомога. «Надання» означає, що об'єкт дарування передається дарувальником обдаровуваному. По-четверте, дарування здійснюється з метою виявлення до обдаровуваного щедрості. Тобто дарування не може здійснюватися з корисливою метою. Це ж підтверджується і в ч. 2 ст. 717 Цивільного кодексу України [1], в якій встановлено, що договір, який встановлює обов'язок обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру, не є договором дарування.

Автори видання «Договір дарування» тлумачать договір дарування на основі законодавчої дефініції, проте додатково роз'яснюють його як узгоджену волю обох сторін, яка являє собою не тільки акт розпорядження майном власника (дарувальника), але й акт прийняття дарунка обдаровуваним. Водночас обов'язково необхідна як воля дарувальника, так і згода обдаровуваного, який має право відмовитися від прийняття дарунка через якісь причини [3, с. 4]. Із цієї дефініції виділимо такі специфічні особливості договору дарування: 1) договір дарування є узгодженою волею сторін, тобто він є договором виключно за умови, коли і дарувальник, і обдаровуваний зацікавлені

в укладенні такого правочину; 2) обдарований має право відмовитися від прийняття дарунка.

У ст. 718 Цивільного кодексу України [1] визначено предмет договору дарування, яким можуть бути рухомі речі, зокрема гроші та цінні папери, а також нерухомі речі. Це дозволяє краще зрозуміти сутність законодавчого формулювання майна (дарунок).

Зважаючи на те, що більшість науковців у даній сфері оперують саме законодавчою дефініцією, на основі здійсненого аналізу визначимо **договір дарування** як неформальний договір, який відображає волю обох сторін, згідно з яким одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно рухомі речі, зокрема гроші та цінні папери, або нерухомі речі (дарунок) у власність із метою виявлення до неї щедрості, а друга сторона може цей дарунок прийняти або відмовитися від його прийняття.

Питання нотаріального посвідчення договору дарування врегульовано передусім ст. 719 Цивільного кодексу України [1]. Зокрема, встановлено, що договір дарування нерухомої речі укладається в письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню. Також у цій же статті визначено, що нотаріальному посвідченню підлягає договір дарування валютних цінностей фізичних осіб між собою на суму, яка перевищує п'ятдесятікратний розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Щодо цього варто зазначити таке. Хоча в даній статті законодавець не оперує термінологією, з її змісту нотаріальне посвідчення договору дарування можна визначити з урахуванням дефініції поняття «посвідчення». Так, «посвідчення» в енциклопедичній літературі визначається як: 1) підтвердження істинності, правильності чогось; свідчення, підтвердження чогось тощо: нотаріальне посвідчення; 2) офіційний документ, який підтверджує якийсь факт або містить короткі відомості про когось: особове посвідчення, посвідчення особи, посвідчення про відрядження [4]. Більш коректним у контексті нашого дослідження є перше визначення, і з його допомогою «нотаріальне посвідчення» можна визначити як підтвердження істинності, правильності чогось, що здійснюється нотаріусом установленим законом порядком. Тобто нотаріальне посвідчення договору дарування варто розуміти як підтвердження його істинності, наявності в сторін волі, права власності на майно в дарувальника тощо.

З попереднього аналізу, здійсненого в даній роботі, а також зі ст. 719 Цивільного кодексу України випливає, що **нотаріальне посвідчення договору дарування** – це підтвердження нотаріусом істинності та правильності неформального договору, який відображає волю обох його сторін, згідно з яким одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно нерухомі речі або валютні цінності на суму, яка перевищує п'ятдесятікратний розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, у власність із метою виявлення до неї щедрості.

У процесі дослідження ми звернули увагу на такі **особливості нотаріального посвідчення договору дарування**:

1) здійснюється щодо правочинів, укладених у письмовій формі;

2) здійснюється щодо правочинів дарування нерухомої речі та дарування валютних цінностей фізичних осіб між собою на суму, яка перевищує п'ятдесятікратний розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян;

3) здійснюється уповноваженими на те особами – нотаріусами.

Перша виділена нами особливість стосується форми правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню. Так, зі змісту ст. 719 Цивільного кодексу України [1] можна зробити висновок, що договір дарування може бути укладений і в усній, і в письмовій формі. Наприклад, у ч. 1 даної статті встановлено, що договір дарування предметів особистого користування та побутового призначення може бути укладений усно; зміст ч. 2 цієї ж статті свідчить про те, що договір дарування нерухомої речі укладається в письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню. Тобто зміст положень тієї самої статті свідчить про те, що форма укладення договору дарування може бути різною. Водночас логічним є висновок, що правочин, укладений в усній формі, не може бути посвідченим нотаріусом.

Інша виділена нами особливість полягає в тому, що нотаріальне посвідчення договору дарування здійснюється щодо правочинів дарування нерухомої речі та дарування валютних цінностей фізичних осіб між собою на суму, яка перевищує п'ятдесятікратний розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Так, письмова форма передбачена чинним Цивільним кодексом України для таких правочинів дарування: 1) договір дарування нерухомої речі; 2) договір дарування майнового права; 3) договір дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому; 4) договір дарування рухомих речей, які мають особливу цінність; 5) договір дарування валютних цінностей фізичних осіб між собою на суму, яка перевищує п'ятдесятікратний розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян. У кожному з перелічених випадків обов'язковою є письмова форма укладення правочину, але не в кожному випадку обов'язковим є нотаріальне посвідчення такого договору. Як нами зазначалося раніше, таких випадків фактично два – договір дарування нерухомої речі та договір дарування валютних цінностей фізичних осіб між собою на суму, яка перевищує п'ятдесятікратний розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Отже, тільки такі правочини можуть та мають бути нотаріально посвідченими.

Третя особливість нотаріального посвідчення договору дарування полягає в тому, що нотаріальне посвідчення договору дарування здійснюється уповноваженими на те особами – нотаріусами. Так, згідно зі ст. 3 Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р. № 3425–XII [5], нотаріус – це уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності. Із цієї дефініції можна зробити висновок про те, що нотаріуси посвідчують права, а також факти, що мають юридичне значення, тому логічним є поширення їхньої компетенції на посвідчення договорів дарування. Зокрема, у ст. 54 встановлено, що нотаріуси та посадові особи органів місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії, посвідчують угоди, щодо яких законодавством встановлено обов'язкову нотаріальну форму, а також, за бажанням сторін, й інші угоди. Як нами встановлено раніше, обов'язковим є нотаріальне посвідчення договорів дарування нерухомої речі та дарування валютних цінностей фізичних осіб між собою на суму, яка перевищує

п'ятдесятикратний розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян. У цій же статті встановлено, що нотаріуси або посадові особи, які вчиняють нотаріальні дії, перевіряють, чи відповідає зміст посвідчуваної ними угоди вимогам закону і дійсним намірам сторін. Тобто завдання нотаріуса як суб'єкта, що здійснює нотаріальне посвідчення договору дарування, перевірити, чи відповідає зміст договору дарування вимогам закону – наприклад, чи готовий обдарований прийняти дарунок. Також нотаріус зобов'язаний перевірити, чи відповідає зміст договору дарування дійсним намірам сторін. Це означає, що нотаріус зобов'язаний перевірити, чи є передача майна безоплатною, а сторони мають мету, зазначену в договорі. Звернемо увагу на те, що нотаріус не є суб'єктом, наділеним виключною компетенцією у сфері нотаріального посвідчення договору дарування, адже так само подібні функції може виконувати посадова особа органів місцевого самоврядування. Така можливість передбачена ст. 1 Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р. № 3425–XII [5] для тих населених пунктів, де немає нотаріусів.

Висновки. Отже, у процесі дослідження поняття й особливостей нотаріального посвідчення договору дарування нами встановлено, що поняття нотаріального посвідчення договору дарування є новим для вітчизняної науки. На наше переконання, його встановлення дозволило нам досконаліше зрозуміти сутність досліджуваного питання, а також його специфіки. У свою чергу, аналіз особливостей даного інституту засвідчив, що нотаріальне посвідчення договору дарування застосовується виключно щодо правочинів, укладених у письмовій формі, які стосуються дарування нерухомої речі та дарування валютних цінностей фізичних осіб між собою на суму, яка перевищує п'ятдесятикратний розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, та здійснюється уповноваженими на те особами – нотаріусами.

Література:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
2. Долинська М.С. Особливості нотаріального посвідчення договору дарування земельної ділянки. *Форум права*. 2012. № 1. С. 269–274.
3. Договір дарування / Л.М. Горбунова та ін. Київ : ТОВ «Поліграф-Експрес», 2006. 35 с.
4. Посвідчення, посвідка, свідоцтво, свідчення. URL: <http://slovopedia.org.ua/32/53407/31900.html>.
5. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425–XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.

Орел А. О. Понятие и особенности нотариального удостоверения договора дарения

Аннотация. В статье исследована правовая природа нотариального удостоверения договора дарения. Осуществлен анализ научных дефиниций относительно толкования термина «нотариальное удостоверение договора дарения», а также предоставлено авторское понятие. Раскрыт перечень особенностей нотариального удостоверения договора дарения и выяснено содержание каждой из них.

Ключевые слова: нотариальное удостоверение, договор дарения, заключение договора, нотариус, гражданское законодательство.

Orel A. The concept and features of notarization of gift deed

Summary. In the article the legal nature of the notarial certificate of the donation contract is defined. The analysis of scientific definitions concerning the interpretation of the term “notarial certificate of the donation contract” is carried out, as well as author’s concept is given. The list of features of the notarial certificate of the donation contract is revealed and the content of each of them is clarified.

Key words: notarization certificate, donation contract, contract conclusion, notary, civil legislation.

Соколинський Ю. В.,
кандидат юридичних наук

ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗМІСТ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Анотація. У статті визначено особливості недержавного пенсійного забезпечення. Проаналізовано чинне законодавство та науково-правову доктрину щодо визначення особливостей недержавного пенсійного забезпечення. Розглянуто систему недержавного пенсійного забезпечення.

Ключові слова: недержавне пенсійне забезпечення, пенсійний фонд, законодавство України, страхові компанії, банки.

Постановка проблеми. 1 січня 2004 року в Україні набули чинності Закони України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV [1] і «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV [2]. Норма статті 2 першого з них установила створення в Україні трирівневої системи пенсійного забезпечення, а саме: солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, за якою пенсії виплачуються за рахунок коштів Пенсійного фонду; накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді; системи недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців і їхніх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах і в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення. Актуальність звернення до дослідження питань сутності, змісту та структурних елементів недержавного пенсійного забезпечення полягає в тому, що сьогодні в Україні функціонують численні недержавні пенсійні фонди, створено необхідну інфраструктуру й прийнято відповідне законодавство, але разом із тим відсутнє охоплення системою недержавного пенсійного забезпечення великої кількості населення, а також відсутня обізнаність широкого загалу щодо можливостей її використання.

Сутність, зміст і структурні елементи недержавного пенсійного забезпечення досліджувались багатьма науковцями правової та економічної науки, такими як Н.Ю. Баланюк, Т.Е. Белялов, О.І. Білик, Н.З. Бородіна, О.М. Васильченко, Ю.В. Вітка, Ю.П. Владика, І.С. Гайдук, В.В. Гордієнко, К.А. Грем'яцька, І.І. Дороніна, В.П. Слагін, М.М. Клемпарський, Н.П. Ковальова, Л.В. Козаренко, І.Ю. Кондрат, Д.Г. Лук'яненко, О.В. Марценюк-Розарьонова, Г.В. Миськів, А.В. Михайлов, В.І. Міщенко, А.О. Надточій, С.С. Пахода, І.М. Свідерська, Н.М. Сташкевич, О.Й. Ткач, С.В. Ткаченко, І.В. Фарінович, В.В. Федина, Н.А. Цікановська, М.П. Шаварина, Н.В. Шаманська та інші. Проте вивчення питань, пов'язаних із розвитком недержавного пенсійного забезпечення, не втрачає своєї актуальності особливо в юридичній сфері, адже відповідних досліджень сьогодні здійснено занадто мало, а теорія недержавного пенсійного забезпечення має переважно економічний характер.

Метою статті є визначення особливостей і змісту недержавного пенсійного забезпечення.

Вклад основного матеріалу дослідження. Проаналізовані нами дефініції в чинних нормативно-правових актах дали змогу виділити такі особливості недержавного пенсійного забезпечення, які водночас дають можливість розрізнити його серед інших видів пенсійного забезпечення, а також розкривають його специфіку.

Перша ознака, виділена нами, полягає в тому, що недержавне пенсійне забезпечення є складником накопичувального пенсійного забезпечення. Так, згідно зі статтею 2 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV [1], система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів. Систему недержавного пенсійного забезпечення законодавцем зараховано до третього рівня. Вона базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців і їхніх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах і в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення. Недержавне пенсійне забезпечення є накопичувальним пенсійним забезпеченням, тобто воно полягає в акумуляції коштів особою на відповідних індивідуальних рахунках недержавного пенсійного фонду.

Наступні ознаки є близькими за сутністю й полягають у тому, що недержавне пенсійне забезпечення являє собою додаткове накопичення грошового пенсійного забезпечення протягом трудової діяльності, яке характеризується добровільною участю його учасників. Як нами встановлено, система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів: солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, системи недержавного пенсійного забезпечення [1]. Як випливає з норми статті 7 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV [2], участь фізичних осіб у будь-якому недержавному пенсійному фонді є добровільною. Основне призначення недержавного пенсійного забезпечення – це передусім надання учасникам недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат за рахунок сформованих пенсійних накопичень. Тобто особа, яка є учасником загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, може додатково взяти участь у недержавному пенсійному забезпеченні для збільшення пенсійних виплат у майбутньому.

Наступна особливість, виділена нами, прямо випливає з попередньо проаналізованих і полягає в тому, що участь у системі недержавного пенсійного забезпечення не виключає можливості участі в загальнообов'язковому державному

пенсійному страхуванні. Згідно з нормами Законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV [1] і «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV [2], перед особою не може стояти вибір щодо того, яку систему пенсійного страхування вона може обрати в обов'язковому порядку – солідарну систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування чи систему недержавного пенсійного забезпечення.

Остання ознака недержавного пенсійного забезпечення водночас розкриває специфіку цього інституту й дає змогу виділити його структурні елементи. Так, згідно з чинним законодавством (Законами України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV [1] та «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV [2], а також Податковим кодексом України від 02.12.2010 № 2755-VI [3]), проаналізованим нами раніше, недержавне пенсійне забезпечення здійснюється недержавними пенсійними фондами, страховими організаціями, банками та/або страховими організаціями за договорами страхування довічної пенсії. Про те, що вони є елементами недержавного пенсійного забезпечення, свідчить, зокрема, стаття 2 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV [2] «Система недержавного пенсійного забезпечення». Аналіз цієї норми дає можливість зробити висновок, що суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення можна умовно поділити на три групи: 1) суб'єкти, які власне становлять систему недержавного пенсійного забезпечення (недержавні пенсійні фонди, страхові організації, банки); 2) суб'єкти, які беруть участь у недержавному пенсійному забезпеченні (працівники та роботодавці); 3) суб'єкти, які сприяють функціонуванню системи недержавного пенсійного забезпечення (адміністратори пенсійних фондів, зберігачі, аудиторі, особи, які надають консультаційні й агентські послуги).

У рамках дослідження проаналізовано суб'єкти, які становлять систему недержавного пенсійного забезпечення (недержавні пенсійні фонди, страхові організації, банки), адже саме вони розкривають специфіку досліджуваного інституту. Участь суб'єктів, які беруть участі у недержавному пенсійному забезпеченні, є добровільною, а не обов'язковою. Суб'єкти, які сприяють функціонуванню системи недержавного пенсійного забезпечення, також не є стабільними категоріями в контексті недержавного пенсійного забезпечення. У свою чергу, недержавні пенсійні фонди, страхові організації та банківські установи є тими категоріями, які формують фундамент усієї системи недержавного пенсійного забезпечення. Роль кожного із зазначених суб'єктів у недержавному пенсійному забезпеченні в загальних рисах аналогічна, проте правовий статус кожного з них відрізняється. Саме тому в рамках нашого дослідження варто зупинитись на аналізі сутності кожного з елементів більш детально.

Так, стаття 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV [1] визначає недержавний пенсійний фонд як фонд, який створений і діє відповідно до законодавства про недержавне пенсійне забезпечення. Така дефініція з урахуванням положень цього нормативно-правового акта, а також Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV

[2] дає змогу встановити таке: 1) недержавний пенсійний фонд є неприбутковою організацією, яка акумулює страхові внески застрахованих осіб, не має на меті одержання прибутку й унеможливує використання фондів у комерційних цілях; 2) недержавний пенсійний фонд здійснює свою діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків. Разом із тим відзначимо, що така дефініція є однозначно невдалою, адже зазначені нами особливості прямо не впливають із її змісту, а встановлення сутності недержавних пенсійних фондів потребує аналізу норм одразу кількох нормативно-правових актів. Дещо дивним є визначення недержавного пенсійного фонду через термін «недержавний пенсійний фонд», адже в цьому контексті автор міг обрати категорію, яка б не менш влучно охарактеризувала сутність недержавних пенсійних фондів.

Аналіз наукової літератури засвідчив наявність низки значно вдальших дефініцій поняття «недержавний пенсійний фонд», аніж законодавчо закріплене. Звернемо також увагу на те, що деякі з них сформульовані ще до набуття чинності Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV [1], хоча більшість датовані періодом після прийняття цього нормативно-правового акта. Акцентуємо увагу на праці Ю.В. Вітки, яка під час дослідження особливостей цивільно-правового статусу недержавних пенсійних фондів визначила недержавний пенсійний фонд як юридичну особу, створену в організаційно-правовій формі непідприємницького товариства виключно з метою накопичення пенсійних активів і здійснення учасникам пенсійних виплат на підставах і в порядку, встановлених законом, і зобов'язану забезпечувати адміністрування, управління пенсійними активами та обслуговування пенсійних активів зберігачем [4, с. 4]. Уважаємо цю дефініцію вдалою і при цьому значно досконалішою, аніж ту, яку законодавець закріпив у Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV [1]. Із неї можна виділити таку особливість недержавних пенсійних фондів: вони створюються у формі юридичних осіб, а саме непідприємницьких товариств. У частині 1 статті 85 Цивільного кодексу України [5] визначено, що непідприємницькими товариствами є товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками.

В економічній науці поняття недержавних пенсійних фондів тлумачиться схожим чином, але з урахуванням галузевої специфіки. Так, А.В. Михайлов та О.В. Ткач одними з перших у вітчизняній науці сформулювали це поняття, причому за кілька років до законодавчого визначення в нормі Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV [1]. Так, на думку вчених, недержавний пенсійний фонд – це юридична особа, що має статус організації соціального забезпечення, яка створюється й функціонує виключно з метою накопичення пенсійних внесків учасників фонду (з подальшим управлінням і розміщенням пенсійних активів через довірених осіб в інтересах одержання інвестиційного доходу), а також здійснює виплати учасникам фонду в разі виникнення в них пенсійних підстав на умовах і в розмірах, визначених пенсійними контрактами [6, с. 111].

На думку М.В. Лазебної, недержавний пенсійний фонд варто розглядати у трьох значеннях: як соціально-захисний важіль

(для підвищення матеріального забезпечення працівників після їх виходу на пенсію); як механізм реалізації соціально-трудо-вих відносин між працівником і роботодавцем (що пов'язано з мотивацією до створення недержавного пенсійного фонду або участі в ньому); як систему інституціональних інвесторів, що мають у розпорядженні інвестиційний ресурс [7, с. 7]. Розуміння недержавного пенсійного фонду як механізму реалізації соціально-трудо-вих відносин між працівником і роботодавцем є більш спірним, адже цей інститут до цього часу не набув достатнього розвитку в нашій державі.

В.В. Корнєєв роз'яснює сутність недержавних пенсійних фондів як сукупність інститутів фінансового захисту й соціального забезпечення фізичних осіб, що продають своїм клієнтам фінансову безпеку (спокій, впевненість) на визначений строк [8, с. 118]. Ми не погоджуємося з формулюванням «продають фінансову безпеку». По-перше, недержавні пенсійні фонди є підприємницькими товариствами, а отже, вони не можуть нічого продавати своїм учасникам: ні послуги, ні безпеку, ні захист, жодні інші послуги. По-друге, сутність діяльності недержавних пенсійних фондів значно відрізняється від сутності діяльності юридичних осіб, які займаються господарською діяльністю, оскільки вона полягає в накопиченні пенсійних внесків учасників фонду, їх адмініструванні, а також здійсненні виплат. По-третє, некоректним є визначення стосовно того, що недержавні пенсійні фонди функціонують з метою надання спокою та впевненості, адже ці категорії належать до галузі психології, а не права чи економіки, є суто індивідуальними. Беручи до уваги все вищезазначене, робимо висновок про те, що визначення В.В. Корнєєва не відображає сутності недержавних пенсійних фондів.

Найбільш досконалу дефініцію, як нам видається, сформулював В.А. Мамчур, на думку якого недержавний пенсійний фонд – це фінансовий соціально-економічний інститут, що функціонує в рамках пенсійної системи, функціональною особливістю якого є накопичення коштів його учасниками на додаткову недержавну пенсію та здійснення пенсійних виплат у разі досягнення пенсійного віку чи на вимогу в разі важливої необхідності; його завданнями є збирання й акумулювання пенсійних внесків, формування пенсійних активів шляхом розміщення акумульованих пенсійних внесків на фінансовому ринку, здійснення пенсійних виплат і, найважливіше, захист пенсійних коштів від впливу зовнішніх і внутрішніх загроз [9, с. 53].

Отже, на основі здійсненого аналізу зробимо висновок щодо ролі недержавних пенсійних фондів у недержавному пенсійному забезпеченні, а також специфіки їх функціонування, що дасть змогу визначити цей елемент недержавного пенсійного забезпечення з-поміж інших елементів:

- 1) недержавний пенсійний фонд функціонує в рамках пенсійної системи;
- 2) недержавний пенсійний фонд створюється у формі юридичної особи, а саме підприємницького товариства;
- 3) недержавний пенсійний фонд є неприбутковою організацією, яка акумулює страхові внески застрахованих осіб, не має на меті одержання прибутку й унеможливує використання фондів у комерційних цілях;
- 4) недержавний пенсійний фонд здійснює свою діяльність виключно з метою збирання й акумулювання пенсійних вне-

сків, проте до його функцій також належить здійснення виплат у разі досягнення пенсійного віку чи на вимогу в разі важливої необхідності, адміністрування, управління, обслуговування та убезпечення пенсійних активів від впливу зовнішніх і внутрішніх загроз;

5) процедура недержавного пенсійного забезпечення за участі недержавних пенсійних фондів немає нічого спільного з продажем послуг фінансового забезпечення після настання пенсійного віку.

Як відзначається в науковій літературі, незважаючи на те що законом формально передбачено три рівноправні гравці на ринку недержавного пенсійного забезпечення, натеper найбільш поширеною формою недержавного пенсійного забезпечення в Україні є недержавні пенсійні фонди, оскільки страхові організації та банки поки що не проявляють активності щодо участі в системі недержавного пенсійного забезпечення, що зумовлено різноманітними чинниками насамперед нормативно-правового характеру [10, с. 150]. Але це не означає, що інші учасники недержавного пенсійного забезпечення на практиці не є такими. Банківські установи також є активними суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення. Проте їхня участь має певну специфіку. Як передбачається нормами Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV [2], у недержавному пенсійному забезпеченні банки фактично виконують дві функції. По-перше, вони є суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення, такими ж як і недержавні пенсійні фонди. По-друге, вони виконують роль зберігачів коштів недержавного пенсійного забезпечення, як свідчить наукова література і статистичні дані, остання функція банків у недержавному пенсійному забезпеченні реалізовується значно масштабніше.

Банківські установи можуть здійснювати недержавне пенсійне забезпечення, укладаючи договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень із метою акумулювання коштів для виплати їх власнику з настанням пенсійного віку в межах суми, визначеної для відшкодування внесків Фондом гарантування фізичних осіб. С.А. Теслюк звертає увагу на те, що зараз недостатньо розроблені підзаконні нормативно-правові акти Національного банку України щодо регулювання діяльності банків у сфері недержавного пенсійного забезпечення [10, с. 150]. Фактично регламентація їхньої участі в недержавному пенсійному забезпеченні здійснюється за допомогою Законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV [1] і «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III [11]. Але ці нормативно-правові акти містять лише норми загального характеру, а отже, у регулюванні участі банків у недержавному пенсійному забезпеченні сьогодні існує низка нерегламентованих моментів. Останній із наведених Законів узагалі не містить норм, присвячених недержавному пенсійному забезпеченню. Він урегулює діяльність банків у будь-яких правових відносинах загалом, а не конкретно пов'язаних із недержавним пенсійним забезпеченням.

Отже, підводячи підсумок, зазначимо, що роль банків у недержавному пенсійному забезпеченні, а також специфіка їх функціонування полягає в такому:

1) згідно з положеннями чинного законодавства, банки є одним із суб'єктів, які беруть участь у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах і в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення;

2) участь банків у недержавному пенсійному забезпеченні є двохаспектною: вони є, з одного боку, одним із трьох рівноправних учасників ринку недержавного пенсійного забезпечення, а із іншого – зберігачами пенсійних фондів;

3) сьогодні участь банку у правовідносинах недержавного пенсійного забезпечення як учасника ринку недержавного пенсійного забезпечення є менш розповсюдженою у вітчизняних реаліях, вони переважно виконують роль зберігачів коштів недержавного пенсійного забезпечення;

4) правове регулювання участі банків у недержавному пенсійному забезпеченні містить низку прогалин, як наслідок, діяльність цих суб'єктів у багатьох моментах урегулюється на загальних умовах. Тобто спеціальне нормативно-правове регулювання діяльності банків як суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення відсутнє;

5) гранична сума депозитного пенсійного рахунку порівняно незначна, що не дає особам змоги повною мірою забезпечити безбідну старість, проте поряд із цим банк гарантує клієнту дохідність, на відміну від недержавних пенсійних фондів.

Ще одним учасником ринку недержавного пенсійного забезпечення є страхові компанії, які також беруть участь у ньому як суб'єкти, що здійснюють страхування життя. Участь страхових компаній у недержавному пенсійному забезпеченні ще менш досліджена на науковому рівні та мало поширена на практиці. У науковій літературі традиційним є бачення страхових організацій як учасників недержавного пенсійного забезпечення як суб'єктів, що є учасниками відповідних правовідносин за рахунок укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV [2] та законодавства про страхування [12, с. 60]. Фактично такими положеннями обмежується розуміння участі страхових компаній у недержавному пенсійному забезпеченні.

Роль страхових компаній у недержавному пенсійному забезпеченні характеризується такою специфікою:

1) страхові компанії виступають у недержавному пенсійному забезпеченні як суб'єкт, що здійснює страхування життя, або як недержавний пенсійний фонд;

2) страхові компанії мають можливість здійснювати довічну (більш звичну для фізичних осіб і єдино правильну з погляду сутності пенсійного забезпечення) виплату пенсій;

3) страховики гарантують мінімальний розмір майбутньої пенсії, періодичність виплат, а також увесь обсяг допомоги, який буде надано сім'ї страхувальника після його смерті;

4) страхові компанії надають значно ширше коло послуг, ніж недержавні пенсійні фонди та банки;

5) страхові компанії мають значно більше можливостей щодо інвестування й, відповідно, приросту майбутнього пенсійного забезпечення.

Підсумовуючи дослідження структурних елементів недержавного пенсійного забезпечення, варто зазначити, що вони не конкурують між собою, адже, незважаючи на однакові цілі, їхня основна діяльність значно відрізняється одна від одної. Різний рівень популярності кожного з елементів недержавного пенсійного забезпечення можна пояснити наявністю прогалин у їх нормативно-правовому регулюванні, а також низькою поінформованістю громадян у сутності функцій кожного із суб'єктів.

Висновки. Отже, у процесі дослідження сутності, змісту і структурних елементів недержавного пенсійного забезпечення нами встановлено, що цей інститут, незважаючи на своє функціонування протягом більше ніж десяти років, так і не набув сьогодні достатньої популярності серед населення. Під недержавним пенсійним забезпеченням варто розуміти додаткове грошове забезпечення особи після її виходу на пенсію, окрім основного пенсійного забезпечення. Систему недержавного пенсійного забезпечення становлять недержавні пенсійні фонди, банки і страхові компанії, які надають різного роду послуги, пов'язані з недержавним пенсійним забезпеченням.

Література:

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 49–51. Ст. 376.
2. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 47. Ст. 372.
3. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*.
4. Вітка Ю.В. Недержавні пенсійні фонди: особливості цивільно-правового статусу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Львів, 2008. 16 с.
5. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
6. Михайлов А.В., Ткач О.Й. Недержавні пенсійні фонди: сьогодинський погляд у майбутнє. Київ: Вид-во «СПД Савчина», 2001. 244 с.
7. Лазебна М.В. Організаційно-економічний механізм державного регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.02.03. Київ, 2004. 18 с.
8. Корнєєв В.В. Фінансові інститути в системі недержавного пенсійного забезпечення. *Український соціум: науковий журнал*. 2006. № 5. С. 115–123.
9. Мамчур В.А. Недержавне пенсійне забезпечення як складова інституціональної системи соціальних гарантій населення. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 5. С. 51–68.
10. Теслюк С.А. Порівняльна характеристика суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2016. Вип. 9. С. 149–152.
11. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5. Ст. 30.
12. Назарова Г.В., Агавердієва Х.Ф. Характеристика системи недержавного пенсійного забезпечення та недержавних пенсійних фондів. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки»*. 2011. № 4 (2). С. 59–63.

Соколинский Ю. В. Особенности и содержание негосударственного пенсионного обеспечения

Аннотация. В статье определены особенности негосударственного пенсионного обеспечения. Проанализированы действующее законодательство и научно-правовая доктрина по определению особенностей негосударственного пенсионного обеспечения. Рассмотрена система негосударственного пенсионного обеспечения.

Ключевые слова: негосударственное пенсионное обеспечение, пенсионный фонд, законодательство Украины, страховые компании, банки.

Sokorynskyi Yu. Features and essence of non-state pension provision

Summary. The features of non-state pension provision is outlined. The current legislation and the scientific-legal doctrine concerning the definition of peculiarities of state non-pension provision are analyzed. The system of non-state pension provision is considered.

Key words: non-state pension provision, pension fund, legislation of Ukraine, insurance companies, banks.

*Баглаєнко С. С.,
здобувач кафедри правового забезпечення господарської діяльності
факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ГАРАНТІЇ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ОСІБ, ЩОДО ЯКИХ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ СЛУЖБОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. У статті на основі аналізу норм чинного законодавства України та наукових поглядів учених визначено й розглянуто гарантії дотримання прав осіб, щодо яких здійснюється службове розслідування в органах Національної поліції України. Наголошено, що стан реалізації таких гарантії не можна оцінити однозначно, що передусім пов'язано з недосконалістю відповідного законодавства. Визначено найбільш пріоритетні напрями поліпшення відповідних гарантії.

Ключові слова: гарантії, дотримання права, службове розслідування, Національна поліція України.

Постановка проблеми. Щоб службове розслідування було об'єктивне та справедливе, недостатньо неухильно дотримуватись відповідного порядку, важливим моментом є гарантування дотримання прав осіб, щодо яких таке розслідування проводиться. Під гарантією дотримання прав осіб, щодо яких здійснюється службове розслідування, варто розуміти сукупність законодавчо визначених інструментів і засобів, за допомогою яких указані особи матимуть можливість реалізувати свої права та захистити власні інтереси під час проведення службового розслідування щодо них. А отже, забезпечення відповідних гарантії має важливе як теоретичне, так і практичне значення.

Окремі проблемні питання проведення службових розслідувань в органах поліції в наукових дослідженнях розглядали М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко, В.Д. Ткаченко, Т.П. Мінка, А.А. Демідова, А.Б. Ярова, В.В. Хмелевська, Р.С. Мельник, Д.Д. Лилак, В.Г. Кузнецов, Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко, С.С. Шоптенко та багато інших. Однак, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, єдиного комплексного дослідження, присвяченого гарантіям дотримання прав осіб, щодо яких здійснюється службове розслідування в органах Національної поліції України, так і не проведено.

Саме тому **метою статті** є визначити й розглянути гарантії дотримання прав осіб, щодо яких здійснюється службове розслідування в органах Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед основних гарантії передусім варто вказати ті, які закріплені на рівні Основного Закону України та інших спеціалізованих нормативно-правових актів, таких як, наприклад, Закони України «Про захист персональних даних», «Про державну таємницю» тощо. Наприклад, відповідно до Конституції України, зокрема статті 55, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; стаття 57 закріпила, що кожному гарантується право знати свої пра-

ва й обов'язки. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення в порядку, встановленому законом. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки громадян, не доведені до відома населення в порядку, встановленому законом, є нечинними, тощо [1].

Ще однією загальною гарантією, яку варто вказати, є гарантія на захист своїх персональних даних особою, щодо якої проводиться службове розслідування. Персональні дані можуть бути зараховані до конфіденційної інформації про особу законом або відповідною особою. Не є конфіденційною інформацією персональні дані, що стосуються здійснення особою, яка займає посаду, пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень [2]. У контексті визначеної в дослідженні проблематики всі ці особи, які не стосуються службового розслідування, не підлягають розголошенню, не можуть і не повинні бути використані дисциплінарної комісією.

Однак у рамках дослідження нас більше цікавлять гарантії, які закріплені на рівні Дисциплінарного статуту Національної поліції України. Так, насамперед варто відзначити ту, яка передбачає, що особа має можливість надавати пояснення, подавати відповідні документи та матеріали, що стосуються обставин, що досліджуються [3]. Законодавець досить багато уваги приділив указаному вище питанню. Так, визначено обставини, за яких є неможливим отримати пояснення, а саме: отримання пояснень від поліцейського, який перебуває у стані алкогольного, наркотичного або токсичного сп'яніння, не допускається, а підлягає відкладенню до його протверезіння; отримання пояснень від поліцейського, який перебуває на чергуванні або патрулюванні, здійснюється лише після закінчення ним чергування, патрулювання або заміни його іншим поліцейським [3]. У разі ж відсутності поліцейського на службі дисциплінарна комісія викликає його для надання пояснень. Виклик для надання пояснень надсилається рекомендованим листом із повідомленням на адресу місця проживання поліцейського, що зазначена в його особовій справі. Виклик про надання пояснень надсилається з таким розрахунком, щоб поліцейський, який викликається, мав не менше ніж дві доби для прибуття на засідання дисциплінарної комісії. Фактом, що підтверджує отримання або неотримання поліцейським виклику про надання пояснень, є отримання органом, який проводить службове розслідування, поштового повідомлення про вручення або відмову від отримання такого виклику чи повернення поштового відправлення з позначкою про невручення. Поліцейський, який із поважних причин не може прибути для надання пояснень, зобов'язаний не менше ніж за добу до ви-

значеного часу повідомити про це дисциплінарну комісію з наданням підтвердних документів. Якщо поліцейський, викликаний для надання пояснень у визначеному цією статтею порядку, не з'явився та не повідомив про причини свого неприбуття, він вважається таким, що відмовився від надання пояснень. Отримання пояснень від поліцейського, який перебуває під вартою, здійснюється через адміністрацію місця ув'язнення шляхом його повідомлення про необхідність надіслати пояснення на зазначену дисциплінарною комісією адресу [3]. Не можна не звернути увагу й на те, що за поліцейським, стосовно якого проводиться службове розслідування, закріплено право відмовитися від надання пояснень. Факт такої відмови фіксується шляхом складення акта, що підписується членом дисциплінарної комісії, присутнім під час відмови, та іншими особами, присутніми під час відмови [3].

Наступною гарантією дотримання прав осіб, щодо яких здійснюється службове розслідування, є можливість подання клопотання про отримання й залучення до матеріалів розслідування нових документів, отримання додаткових пояснень від осіб, які мають стосунок до справи. Загалом клопотання – це офіційне прохання про виконання певної процесуальної дії та прийняття рішення з усіх питань, які мають значення для справи [4]. Надання вказаної гарантії, на нашу думку, має вагомим значення, оскільки особа, щодо якої проводиться службове розслідування, має можливість вплинути на процес проведення службового розслідування та самостійно зробити його більш оперативним, якісним і справедливим, що вже априорі є важливою гарантією дотримання її прав.

Крім того, в процесі проведення службового розслідування особа має можливість ознайомлюватися з матеріалами, зібраними під час проведення службового розслідування, робити їх копії за допомогою технічних засобів з урахуванням обмежень, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України, Законами України «Про захист персональних даних», «Про державну таємницю» й іншими законами. Наприклад, державна таємниця (секретна інформація) – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки й техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані в порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею й підлягають охороні державою [5].

Окрему увагу варто звернути на можливість особи, щодо якої проводиться службове розслідування, – це можливість подавати скарги на дії осіб, які проводять службове розслідування. Скарги на дії осіб, які проводили службове розслідування чи службову перевірку, подаються в місячний строк із дня встановлення заявником можливого порушення його прав, а на затверджені висновки розслідування чи перевірки – у місячний строк із дня ознайомлення з їх змістом. Варто також відзначити, що особи, які проводять службове розслідування, несуть персональну відповідальність за неповноту й необ'єктивність його висновків і за розголошення інформації щодо розслідування.

Одним із найбільш суттєвих новел Дисциплінарного статуту Національної поліції України стало те, що під час проведення службового розслідування особам надано право користуватися правничою допомогою. Це положення повністю відповідає статті 59 Конституції України, відповідно до якої

кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [1]. У практичному словнику синонімів української мови за редакцією С.М. Караванського слово «правничий» розглядається поряд із такими словами, як «правознавчий», «юридичний» [6, с. 323]. Отже, фактично слова «правничий», «юридичний», «правовий» є родовими синонімами. Так, А.В. Іванцова в дисертаційному дослідженні наголосила, що існують декілька основних поглядів на визначення поняття «правова допомога» [7]: 1) це допомога, яка надається тільки адвокатами й лише у випадку захисту особи від обвинувачення в кримінальній справі [8, с. 21]; 2) це будь-який вид правової допомоги, за винятком захисту особи від обвинувачення в кримінальних справах [9, с. 73]; 3) це будь-яка допомога правового характеру, що надається суб'єктам безоплатно на підставах, визначених у законі. За критерієм оплатності (безоплатності) правова допомога відрізняється від правових послуг, що завжди надаються на платній основі згідно з положеннями Цивільного кодексу України [10, с. 47]; 4) це будь-який вид допомоги, що надається тільки адвокатами, на відміну від допомоги приватно практикуючих юристів, які є лише фахівцями в галузі права, і юридичних осіб приватного права (юридичних фірм, компаній), що надають правові послуги. Це пояснюється тим, що діяльність адвокатів не є підприємницькою, тоді як зазначені фахівці в галузі права та юридичні фірми й компанії діють з метою отримання прибутку та їхня діяльність є підприємницькою [7: 11, с. 10].

Досить розгорнуто до визначення вказаного вище терміну підійшла Н.В. Хмелевська, яка відзначила, що правова допомога – будь-який вид чи сукупність видів юридичної допомоги, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини, особи, громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення в разі порушення. Автор підкреслює, що у визначенні правової допомоги сутність правової допомоги передбачається в більш широкому аспекті щодо її конкретного правового змісту (останній може стосуватися різних із виокремлених видів права), оскільки в розкритті сутності основною є спрямованість (адресність) на забезпечення реалізації прав і свобод людини, громадянина, особи, захисту цих прав і свобод, їх відновлення в разі порушення; конкретизація змісту правового характеру допомоги щодо прав і свобод, які потребують захисту чи відновлення в разі порушення, призводить до визначення виду чи сукупності видів юридичної допомоги, які включає певна правова допомога [12, с. 148].

Отже, під час проведення службового розслідування поліцейський може скористуватись послугами професіонала. Відповідно до Дисциплінарного статуту поліції, представником поліцейського може бути адвокат, повноваження якого підтверджені копією свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю, ордером і копією договору з представником. Представник користується правами поліцейського, щодо якого проводиться службове розслідування, крім прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо поліцейським і не може бути доручена представнику, а також користується правами з урахуванням обмежень, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України, Законами України «Про захист персональних даних», «Про державну таємницю» й іншими законами, з моменту надання дисциплінарній

комісії підтвердних документів [3]. Отже, забезпечення та реалізація зазначеної гарантії дотримання прав поліцейських під час проведення щодо них службового розслідування, беззаперечно, позитивно впливає на якість і результативність такого захисту, адже, незважаючи на те що поліцейський має спеціальні знання, їх не завжди достатньо для того, щоб належним чином захистити свої права рід час розслідування.

Й останньою з переліку, але не за значенням є гарантія дотримання прав осіб, щодо яких здійснюється службове розслідування, яка полягає в можливості оскаржити рішення дисциплінарної комісії. Оскарження може здійснюватись двома способами: 1) шляхом подання рапорту до прямого керівника особи, яка застосувала дисциплінарне стягнення; 2) шляхом звернення до суду. Так, у разі подачі рапорту про незгоду з дисциплінарним стягненням його розгляд повинен здійснюватись протягом 30 календарних днів з дня реєстрації в органі поліції шляхом проведення перевірки викладених у рапорті фактів та обставин, що, на думку поліцейського, не враховані під час проведення службового розслідування й під час прийняття рішення про застосування до нього дисциплінарного стягнення. У разі підтвердження фактів, викладених у рапорті, керівник, який здійснює його розгляд, зобов'язаний негайно вжити заходів щодо поновлення прав поліцейського, усунення обставин, що призвели до таких порушень, і вирішити питання про притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні порушень. Про результати розгляду рапорту уповноважений керівник письмово інформує поліцейського, який подав скаргу. У разі поновлення порушених прав поліцейського в судовому порядку вищий керівник зобов'язаний негайно вжити заходів щодо поновлення прав поліцейського, усунення обставин, що призвели до таких порушень, і притягти до відповідальності осіб, винних у вчиненні порушень [3].

Що ж стосується судового захисту судовий захист, то це одна з необхідніших та ефективних гарантій реальності прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, і цей захист ще більш ефективний в умовах реально утіленого принципу пріоритету прав людини. Судова форма розгляду протиріч, що виникають, покликана слугувати справжнім захистом і гарантом проти сваволі бюрократії й чиновництва, і вона дасть реальний шанс утвердити ідеї захисту прав людини. Вона є одним із основних гарантів здійснення й захисту прав людини в цивілізованому громадянському суспільстві [13, с. 137–138; 14]. Забезпечення права на судовий захист є ознакою правової держави, виявом чіткого розмежування функцій між гілками державної влади, встановленням системи стримувань і протигаг. Цим самим підтверджується прихильність України до визнання міжнародних норм про права людини та громадянина, викладених у Загальній декларації прав людини й Міжнародному пакті про громадянські та політичні права. Право на судовий захист гарантується як кожному громадянину і юридичній особі України, так й іноземцю, особі без громадянства, іноземній юридичній фірмі, які користуються ним нарівні з громадянами та юридичними особами України. Це положення є відтворенням Конституції України [15].

Отже, незалежно від того, у який спосіб буде оскаржено рішення дисциплінарної комісії, зазначене, беззаперечно, можна вважати однією з основоположних гарантій дотримання прав осіб, щодо яких здійснюється службове розслідування. Однак варто відзначити, що спірною є можливість

подання рапорту до прямого керівника особи, яка застосувала дисциплінарне стягнення. Ми переконані, що такий вид оскарження є недостатньо ефективним, а така заява повинна подаватись до керівництва вищого органу, адже досить часто керівники, щоб прикрити некомпетентність своїх підлеглих, роблять усе для того, що така скарга залишилась без належної уваги.

Висновки. Завершуючи наукове дослідження, варто відзначити, що, дійсно, законодавець зробив великий крок на шляху забезпечення гарантій дотримання прав осіб, щодо яких проводиться службове розслідування в органах Національної поліції України. Однак стан реалізації таких гарантій не можна оцінити однозначно, що передусім пов'язано з недосконалістю відповідного законодавства. Серед основних проблем у цій сфері варто назвати такі: 1) потрібно більш детально визначити, яка інформація щодо особи не може бути розголошена в процесі проведення службового розслідування; 2) забезпечити надання безкоштовної правничої допомоги поліцейським під час проведення службового розслідування; 3) більш детально описати процедуру оскарження рішення дисциплінарної комісії.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
2. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>.
3. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19/conv>.
4. Зейкан Я.П. Адвокат: навички професії: навчальний посібник. КИЇВ: КНТ, 2008. 788 с.
5. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12/conv>.
6. Караванський С.М. Практичний словник синонімів української мови. 2-е вид. Київ: Українська книга, 2000. 480 с.
7. Іванцова А.В. Організаційні форми діяльності адвокатури: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2010. 199 с.
8. Бірюкова А.М., Гончаренко С.В. Щодо проекту Закону України «Про адвокатуру», розробленого Міністерством юстиції України. Зауваження і пропозиції. Адвокат. 2004. № 1. 78 с.
9. Банчук О., Демкова М. Правова допомога: Зарубіжний досвід та пропозиції для України. Київ: Факт, 2004. 335 с.
10. Волков А., Гаврушко А. Бесплатная юридическая помощь. Юридическая практика. Москва, 2003. № 32 (294). С. 47.
11. Баренбойм П.Б., Резник Г.М. Адвокатура как защитник гражданского общества. Адвокат. 2004. № 8. С. 9–12.
12. Хмелевська Н.В. Розмежування понять «правова допомога» та «юридична допомога» як основа цілісної системи правової допомоги. Вісник Академії адвокатури України. 2012. № 3. С. 143–149.
13. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ: НАН України Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2002.
14. Регущевський Е.С. Конституційно-правові гарантії політичних прав та свобод людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Київ, 2004. 229 с.
15. Теліпко В.Е. Закон України «Про судоустрій і статус судців». Науково-практичний коментар / за ред. В.В. Молдована. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 528 с.

Баглаенко С. С. Гарантии соблюдения прав лиц, в отношении которых осуществляется служебное расследование в органах Национальной полиции Украины

Аннотация. В статье на основе анализа норм действующего законодательства Украины и научных взглядов ученых определены и рассмотрены гарантии соблюдения прав лиц, в отношении которых осуществляется служебное расследование в органах Национальной полиции Украины. Отмечено, что состояние реализации таких гарантий нельзя оценить однозначно, что в первую очередь связано с несовершенством соответствующего законодательства. Определены наиболее приоритетные направления улучшения соответствующих гарантий.

Ключевые слова: гарантии, соблюдение права, служебное расследование, Национальная полиция Украина.

Bahlaienko S. Guarantees of observance of the rights of persons in respect of which the official investigation is carried out in the bodies of the National Police of Ukraine

Summary. In the article, based on the analysis of the norms of the current legislation of Ukraine and the scientific views of the scientists, the guarantees of observance of the rights of persons on whom the official investigation is carried out in the bodies of the National Police of Ukraine are defined and considered. It is stressed that the state of realization of such guarantees can not be assessed unambiguously, which is primarily due to the imperfection of the relevant legislation. The most priority directions of improvement of the corresponding guarantees are defined.

Key words: guarantees, observance of law, official investigation, National Police of Ukraine.

Мішок С. М.,

здобувач кафедри правового забезпечення господарської діяльності
факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА АТЕСТАЦІЙНИХ КОМІСІЙ, УТВОРЕНИХ РОБОТОДАВЦЕМ

Анотація. У статті розглянуто правову проблематику становища атестаційної комісії працівників, що утворюється на підприємствах, в установах, організаціях на підставі рішення власника. Визначено види правомочності таких комісій і їхні повноваження, що визначаються локальними нормативними актами роботодавця. Особливо наголошується на праві роботодавця самостійно визначати правовий статус атестаційної комісії та усуненні на законодавчому рівні від участі в атестації працівників профспілкових організацій. Водночас розкриваються правові можливості участі профспілок в атестації працівників на основі колективно-договірного регулювання відносин у сфері праці.

Ключові слова: атестація, атестаційна комісія, роботодавець, профспілка, правовий статус атестаційної комісії.

Постановка проблеми. З метою забезпечення правового регулювання правовідносин необхідно закріплювати не лише правила поведінки в тих чи інших відносинах, а й передбачати коло потенційних учасників правовідносин, які в них вступають задля задоволення своїх законних прав та інтересів. А отже, нормативному визначенню прав та обов'язків суб'єктів правовідносин має передувати визначення суб'єктів права, які наділяються у правовідносинах суб'єктивними правами й обов'язками. Правове становище суб'єктів правовідносин характеризується їх здатністю бути носієм прав та обов'язків і здатністю своїми вольовими діями набувати і здійснювати права й обов'язки.

У контексті дослідження принципове значення має питання щодо визначення правового статусу атестаційних і кваліфікаційних комісій у процесі оцінювання професійного рівня працівника та визначення його відповідності кваліфікаційним вимогам тієї чи іншої посади. З упевненістю можна стверджувати, що такі комісії повинні мати можливість учиняти конкретні дії та вимагати від іншого учасника правовідносин виконання певних дій. Отже, правовий статус комісії, яка наділена правом здійснювати оцінювання професійного рівня працівника щодо відповідності кваліфікаційним вимогам і посадовим обов'язкам і проводити оцінювання професійного рівня працівника, потребує характеристики й аналізу.

Загалом питання правового становища учасників відносин у сфері праці належить до категорії загальноправової проблематики, яка постійно дискутується в науковій літературі з урахуванням змін до трудового законодавства. Проблеми суб'єктів права та їхнього статусу приділяють увагу майже всі науковці галузі трудового права, але вихідні доктринальні положення цієї проблеми розкриваються в роботах В.М. Андрієва, В.С. Венедіктова, М.І. Іншина, К.Ю. Мельника, Л.В. Могілевського, П.Д. Пилипенка, С.М. Прилипка, О.І. Процевського, А.М. Слюсара, Н.М. Хуто-

рян, І.І. Шамшиної, Г.І. Чанишевої, В.І. Щербини, О.М. Ярошенко та інших. Водночас проведення реформ в Україні істотно позначається на відображенні в законодавстві правового статусу суб'єктів трудового права, тому питання, пов'язані зі зміною правового становища атестаційних комісій працівників, не відображено належним чином у науковій літературі.

Метою статті є визначення особливостей правового становища атестаційних комісій, утворених за рішенням роботодавцем на підставі правових можливостей, закладених у трудовому праві України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно суб'єктами трудового права вважаються фізичні та юридичні особи, а також органи державної влади, які мають потенційну, передбачену законом можливість виступати суб'єктом трудових правовідносин і тісно пов'язаних із ним правовідносин [1, с. 928]. За структурою волевиявлення суб'єкти трудового права поділяються на індивідуальні суб'єкти, прості колективні суб'єкти і складні колективні суб'єкти. Це дає змогу точніше відобразити їхню правову природу, місце й роль у структурі правовідносин в трудовому праві, а отже, сприяє вдосконаленню механізму правового регулювання відносин із застосування найманої праці в сучасних умовах ринкової економіки [2, с. 34]. Тобто виникає практичне питання: чи належить атестаційна комісія до суб'єктів трудового права та якими повноваженнями вона наділена? Вирішення цього питання дасть можливість зрозуміти, яку роль у трудових правовідносинах і відносинах, пов'язаних із трудовими, відіграє атестація працівника, здійснювана відповідною атестаційною чи кваліфікаційною комісією, і який правовий статус мають такі комісії.

Загалом статус розуміється як становище, а правовий статус є правовим становищем особи або організації, установи тощо. Статус визначається відповідно до ознак, специфічних для цієї системи. Це можуть бути професійні ознаки [3, с. 634]. Тобто, говорячи про правовий статус комісії, які уповноважені на проведення процедури оцінювання професійного рівня працівника та його відповідності кваліфікаційним вимогам за тією чи іншою посадою, необхідно виходити з нормативно закріпленого правового становища такої комісії.

Водночас правовий статус як загальноправова категорія має свої складники. Так, Р.О. Халфіна зазначає, що першим елементом правового статусу є правосуб'єктність [4, с. 117]. А.М. Слюсар наголошує, що правосуб'єктність як передумова правового статусу суб'єкта права показує його здатність до свідомої поведінки в межах цього статусу. Межі можливої й необхідної поведінки суб'єкта права, міру користування останнім конкретними матеріальними та духовними благами визначає його правовий статус через указівку на права й обов'язки в усіх сферах суспільних відносин [5, с. 22]. Тобто наукові думки різ-

няться. Однією з наукових позицій є включення правосуб'єктності до складу елементів правового статусу, інша наукова теза свідчить, що правосуб'єктність є передумовою правового статусу. Однак незалежно від поглядів на взаємозв'язок правосуб'єктності та правового статусу науковці єдині у твердженні, що правосуб'єктність як правове явище має істотне значення для правового становища суб'єкта у правовідносинах.

Характеризуючи трудову правосуб'єктність як категорію трудового права, науковці наголошують, що це основна правова властивість суб'єкта трудового права. В об'єктивному розумінні трудова правосуб'єктність – це система норм права, які регламентують правове становище суб'єктів трудового права. У суб'єктивному значенні трудова правосуб'єктність – це властивість особи мати, володіти, а також здійснювати трудові права й обов'язки, а в окремих випадках – відповідно до закону здійснювати трудові повноваження (повноваження у сфері праці), а також нести юридичну відповідальність за їх невиконання чи неналежне виконання [6, с. 694–695]. Отже, для визначення правового статусу атестаційної чи кваліфікаційної комісії працівника аналізу потребує їхня трудова правосуб'єктність. Із цією метою необхідно визначити, як у чинному трудовому законодавстві регламентуються повноваження й компетенція відповідних комісій.

«Під правосуб'єктністю треба розуміти здатність особи мати й здійснювати, безпосередньо або через представників, суб'єктивні права й юридичні обов'язки, тобто виступати суб'єктом правовідносин. Тому й суб'єкти трудового права виступають як особи, які володіють трудовою правосуб'єктністю, при реалізації якої вони набувають статусу учасників відносин, регламентованих трудовим правом» [5, с. 12]. Але володіти трудовою правосуб'єктністю недостатньо для реалізації правовідносин у сфері праці. Суб'єкт має бути наділений певними трудовими правами й обов'язками.

«Суб'єктивне право – це передбачена для уповноваженого суб'єкта трудового права з метою задоволення його інтересів міра можливої поведінки, забезпечена юридичними обов'язками інших суб'єктів трудового права. Юридичний обов'язок – це передбачена для зобов'язаного суб'єкта трудового права та забезпечена можливістю державного примусу міра необхідної поведінки, якою він повинен керуватися в інтересах уповноваженого суб'єкта права. Обов'язок – це об'єктивно необхідна, належна поведінка суб'єкта права. Суб'єктивне право та юридичний обов'язок нерозривно пов'язані. Немає права, і немає обов'язку, якому б не відповідало право. Суб'єктивні права та обов'язки учасників відносин у царині праці виступають як кореспондуючі по відношенню одне до одного, тобто правам одного суб'єкта відповідають обов'язки іншого і навпаки. Право і обов'язок неможливо відокремити одне від одного, оскільки вони відображають принцип детермінації, який полягає у необхідному зв'язку всіх подій і явищ та їх причинній обумовленості» [7, с. 36–37].

Тобто діяльність атестаційної комісії має регламентуватися шляхом визначення прав та обов'язків цієї комісії, і тільки у взаємозв'язку суб'єктивних прав та обов'язків може бути визначено правове становище такої комісії. Водночас кореспондуючий зв'язок суб'єктивних прав та обов'язків і їх причинна зумовленість мають ґрунтуватися не на особистісному сприйнятті прав та обов'язків, а на чіткому нормативному визначенні. Базовою умовою діяльності атестаційних і кваліфікаційних

комісій має бути трудове законодавство, яке визначає загалом межі можливої та необхідної поведінки суб'єктів. Принциповим є й той факт, що суб'єктивні права й обов'язки атестаційної комісії мають суттєве значення для відповідальності в разі порушення трудових прав працівника. Можливість оскарження рішення атестаційної чи кваліфікаційної комісії та притягнення винних до відповідальності в разі порушення прав працівника в процесі атестації є одним із ключових практичних аспектів визначення правового статусу названих комісій.

Отже, які правові межі чинне трудове законодавство закріплює щодо правового становища атестаційних і кваліфікаційних комісій? Так, загалом чинний Кодекс законів про працю (далі – КЗпП) України прямо не регулює й не регулював питання проведення атестації працівників. Проте, відповідно до п. 2 ст. 40, надає право роботодавцю розірвати трудовий договір з працівником у разі виявлення його невідповідності займаній посаді або виконуваній роботі за окремими ознаками [8]. Тобто роботодавець, виявивши невідповідність, наприклад, за результатами атестації працівників, має право на звільнення працівника, який не відповідає займаній посаді за рівнем своєї кваліфікації, тощо.

Те, що атестація працівників проводиться роботодавцем, засвідчила й ст. 96 КЗпП України, яка опосередковано вказувала на такі повноваження роботодавця. Зокрема, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про оплату праці» від 10.09.1996 № 357/96-ВР, ст. 96 КЗпП України «Тарифна система оплати праці» в частині, яка стосується атестації працівників, містила такі положення: «віднесення виконуваних робіт до певних тарифних розрядів і присвоєння кваліфікаційних розрядів робітникам провадиться власником або уповноваженим ним органом згідно з тарифно-кваліфікаційним довідником за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником). Кваліфікаційні розряди підвищуються насамперед робітникам, які успішно виконують встановлені норми праці і сумлінно ставляться до своїх трудових обов'язків. Право на підвищення розряду мають робітники, які успішно виконують роботи більш високого розряду не менш як три місяці і склали кваліфікаційний екзаме́н» [9].

Тобто атестація працівників проводилася як з метою виявлення їх відповідності займаній посаді, так і з метою підвищення кваліфікаційного розряду працівника з переглядом його оплати праці. У такій процедурі брав участь власник або уповноважений ним орган і профспілкова організація працівників.

Станом на сьогодні редакція Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 06.12.2016 № 1774-VIII закріпила нову редакцію ст. 96 КЗпП України «Система оплати праці», де визначається, що «віднесення виконуваних робіт до певних тарифних розрядів і присвоєння кваліфікаційних розрядів робітникам провадиться власником або органом, уповноваженим власником, згідно з професійними стандартами (кваліфікаційними характеристиками) за погодженням із виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником)» [10]. Нова редакція аналізованої статті свідчить, що, по-перше, атестація працівників з метою присвоєння кваліфікаційних розрядів проводиться роботодавцем або уповноваженим ним органом; по-друге, процедура атестації працівників не передбачає залучення до неї профспілкової

організації. Загалом оцінюючи такі положення, зазначимо, що правове становище працівників погіршено новим Законом усупереч ст. 22 Конституції України [11] за рахунок усунення від атестації профспілок, які створені з метою захисту інтересів працівників. Щодо процесуального аспекту атестації, то атестація й до сьогодні залишається правом роботодавця, відповідно, проводиться або власником, або уповноваженим ним органом.

Наведене дає підставу стверджувати, що атестація працівників у недержавному секторі економіки та на державних підприємствах проводиться роботодавцем чи атестаційною комісією, створеною роботодавцем. Діяльність такої комісії, як впливає зі змісту наведених нормативних положень, регламентується на рівні локального регулювання, і цей орган є уповноваженим органом власника.

Відповідаючи на питання про правове становище атестаційної комісії, утвореної роботодавцем, необхідно звернути увагу на те, що в теорії права до суб'єктів правовідносин традиційно належать такі:

- 1) індивідуальні суб'єкти – громадяни, іноземні громадяни, особи без громадянства;
- 2) колективні суб'єкти – юридичні особи, зокрема державні органи, органи місцевого самоврядування, релігійні організації, суспільні об'єднання тощо;
- 3) держава та її структурні одиниці;
- 4) соціальні спільноти – народ, нація, етнічна група, громадяни виборчого округу тощо [12, с. 385].

А отже, якщо розглянути в історичному аспекті статус атестаційної комісії, то до 06.12.2016 атестаційна комісія, утворена на підприємстві, в установі, організації, могла бути як:

- уповноваженим органом роботодавця, відповідно, вона наділялась повноваженнями роботодавця, а її правовий статус визначався роботодавцем;
- колективний суб'єкт, утворений спільно роботодавцем і профспілковою організацією, відповідно, статус цієї комісії визначався спільно названими суб'єктами.

Станом на сьогодні з урахуванням змін до трудового законодавства від 06.12.2016, наведених вище, та положення ст. 4 Закону України «Про професійний розвиток працівників» визначення періодичності атестації працівників та організація її проведення належать до компетенції й повноважень роботодавця. Правові умови проведення атестації працівників у сучасних умовах не виключають можливості участі профспілок у цьому процесі на умовах, визначених актами соціального партнерства, однак закон надає правову можливість роботодавцю проводити атестацію працівників без залучення профспілок, визначати умови її проведення одноосібно, регламентуючи цю процедуру самостійно, на власний розсуд.

Загалом проведений аналіз дає підставу стверджувати, що правовий статус атестаційної комісії, що утворюється на підприємстві, в установі, організації за рішенням власника чи уповноваженого ним органу, визначається власником самостійно та не може виходити за межі можливої чи необхідної поведінки роботодавця відповідно до його повноважень у сфері праці й у межах його трудових прав та обов'язків. А отже, атестаційні комісії, утворені роботодавцями, не є самостійними суб'єктами трудового права.

У зв'язку з цим погоджуємося з С.О. Турчином, що «роль уповноваженого власником органу (керівника) як суб'єкта трудового права неоднозначна. У суспільних відносинах,

врегульованих трудовим правом, він може виступати в двох якостях: по-перше, як представницький орган підприємства, по-друге, як самостійний суб'єкт права» [1, с. 928]. А отже, якщо виходити з того, що атестаційна комісія, утворена на підприємстві, в установі, організації, діє в межах правового статусу роботодавця, то, чи є така комісія представницьким органом або самостійним суб'єктом, на законодавчому рівні не визначено. Це свідчить про те, що така комісія може виступати і як самостійний суб'єкт правовідносин, пов'язаних із трудовими, у разі делегування власником підприємства, установи, організації такому органу своїх повноважень роботодавця. Також, визначаючи правове становище атестаційної комісії, роботодавець має право не наділяти таку комісію своїми повноваженнями як самостійного суб'єкта трудового права, обмежившись лише передачею такої комісії своїх повноважень щодо проведення атестації в контексті оцінювання професійного рівня працівників.

Висновки. Вищевикладене дає підставу резюмувати, що правове становище атестаційних комісій, утворених роботодавцем на підприємстві, в установі, організації, визначається так:

- регламентація суб'єктивних трудових прав та обов'язків атестаційної комісії закріплюється у відповідному положенні про комісію, яке за своєю сутністю є локальним нормативним актом роботодавця;
- конкретизація суб'єктивних трудових прав та обов'язків атестаційної комісії, а також і її відповідальність знаходяться в межах можливої та необхідної поведінки роботодавця. На підставі цього відповідні комісії можуть бути представником роботодавця без прав самостійного суб'єкта у правовідносинах, пов'язаних із трудовими, або з правами самостійного суб'єкта в разі делегування такої комісії роботодавцем частини своїх повноважень;
- чинне трудове законодавство закріплює право роботодавця на визначення правового становища атестаційної комісії працівників без залучення профспілкових організацій, водночас законодавство містить правові можливості участі профспілок у роботі атестаційних комісій працівників на умовах, визначених актами соціального партнерства.

Література:

1. Турчин С.О. Загальна характеристика суб'єктів трудового права в умовах ринкової економіки. *Форум права*. 2012. № 4. С. 925–929. URL: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12tcoure.pdf>.
2. Шамшина І.І., Юрченко А.А. Колективні суб'єкти у трудовому праві: теоретико-правові питання. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 27. С. 29–35.
3. Словник іншомовних слів / за ред. члена-коресп. АН УРСР О.С. Мельничука. Київ: Укр. рад. енцикл. АП УРСР, 1974. 776 с.
4. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. Москва: Юрид. лит., 1974. 352 с.
5. Слюсар А.М. Правовий статус суб'єктів трудового права України: теоретико-правовий аспект. Харків: ФІНН, 2011. 336 с.
6. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Київ, 2018. Т. 11: Трудове право / ред. кол. С.М. Прилипка (голова), М.І. Іншин (заст. голови), О.М. Ярошенко та ін.; Нац. акад. прав. наук України; ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. н-т ім. Ярослава Мудрого. 776 с.
7. Костюченко О.Є. Особливості правового регулювання праці лікарів: монографія. Харків: ФІНН, 2009. 232 с.
8. Кодекс законів про працю України. *Відом. Верховної Ради УРСР*. 1971. № 50. Ст. 375.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про оплату праці»: Закон України від 10.09.1996 № 357/96-ВР. *Відом. Верховної Ради України*. 1996. № 45. Ст. 229.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 06.12.2016 № 1774-VIII. *Відм. Верховної Ради України*. 2017. № 2. Ст. 25.
11. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відом. Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
12. Скакун О.Ф. Теория государства и права: учебник. Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.

Мишок С. Н. Особенности правового положения аттестационных комиссий, образованных работодателем

Аннотация. В статье рассмотрена правовая проблематика положения аттестационной комиссии работников, которая создается на предприятиях, в учреждениях, организациях на основании решения собственника. Определены виды полномочия таких комиссий и их полномочия, которые определяются локальными нормативными актами работодателя. Отдельно акцентируется внимание на праве работодателя самостоятельно определять правовой статус аттестационной комиссии и устранении на законодательном уровне от уча-

стия в аттестации работников профсоюзных организаций. В то же время раскрываются правовые возможности участия профсоюзов в аттестации работников на основе коллективно-договорного регулирования отношений в сфере труда.

Ключевые слова: аттестация, аттестационная комиссия, работодатель, профсоюз, правовой статус аттестационной комиссии.

Mishok S. Features of the legal status of attestation commissions established by the employer

Summary. The article considers legal problems of the status of attestation commissions of employees created at enterprises, institutions, organizations based on the owner's decision. Types of the legality of such commissions and their powers determined by local statutory enactments of the employer are identified. A special focus is put on the employer's right to independently determine the legal status of the attestation commission and the exclusion of trade union organizations' workers from participation in the attestation at the legislative level. At the same time, the paper reveals legal possibilities of participation of trade union organizations in terms of the collective agreement based regulation in the field of work.

Key words: attestation, attestation commission, employer, trade union organization, legal status of attestation commission.

Власенко Ю. Л.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри екологічного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Анотація. Стаття присвячена аналізу концептуального та нормативно-правового регулювання окремих пріоритетних напрямів екологічної політики, як-от: кліматична політика, політика з управління відходами, політика у сфері промислового забруднення, політика щодо реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища тощо.

Ключові слова: екологічна політика, кліматична політика, управління відходами, концепція, стратегія, реформування, система екоконтролю.

Постановка проблеми. На сучасному етапі екологічна політика держави переживає новий етап свого розвитку, який характеризується змінами у стратегічному пріоритетному підході до вирішення проблем довкілля в Україні, та спрямована на кардинальні зміни екологічної свідомості українців.

Екологічна політика України загалом та окремі напрями її формування та реалізації є предметом дослідження науковців різних галузевих наук: політології, економіки, державного управління, міжнародного права тощо. На доктринальному рівні питання екологічної політики розкриваються в роботах О. А. Васюти, Д. О. Ветвицького, Л. В. Єгорової, О. Я. Лазора, Н. А. Малиш, Т. Ю. Перги тощо. Проблеми теоретико-правових засад екологічної політики та питання ефективності її реалізації розглядаються в роботах провідних вчених-екологів: В. І. Андрейцева [1], Г. І. Балюк [2], А. П. Гетьмана [3], В. В. Костицького [4], М. В. Краснової [5], В. І. Лозо [3], Н. Р. Малишевої [6], Ю. С. Шемшученка [7] тощо. Проте нині активно відбуваються процеси інтеграції, імплементації, адаптації нашого законодавства з міжнародним законодавством та законодавством ЄС, що потребує дослідження нового законодавчого регулювання окремих напрямів екологічної політики з метою аналізу його ефективності, дієвості, досягнення мети та пошуку шляхів вдосконалення правового регулювання.

Метою статті є аналіз правових засад формування й реалізації основних напрямів екологічної політики України на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Пріоритетними напрямами реалізації державної екологічної політики України на сьогодні визнані [8, с. 56]: формування та реалізація кліматичної політики; розробка й прийняття доктрини Національної стратегії управління відходами до 2030 року; зменшення промислового забруднення та його контролю та прийняття й впровадження розробленої Концепції реалізації державної політики у сфері промислового забруднення; реалізація Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього середовища в Україні; впровадження європей-

ських стандартів оцінки впливу на довкілля, а саме прийняття та введення в дію законів України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 р. (та створення відкритого Єдиного реєстру з оцінки впливу на довкілля) та «Про стратегічну екологічну оцінку» від 20 березня 2018 р.; практичне запровадження європейської моделі інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом та розробка Стратегії водної політики; розвиток природно-заповідної справи та розширення екомережі, зокрема, схвалення рішенням Кабінету Міністрів України розширення мережі природоохоронних територій України на 17 842 га [9]; у сфері надкористування розроблено пакет законодавчих змін, зокрема, затверджено правила розробки нафтових і газових родовищ; створення Загальнодержавної автоматизованої системи «Відкрите довкілля», яка має забезпечити вільний доступ до інформації про стан довкілля та екологічні ризики з метою безпечної життєдіяльності в Україні тощо. З огляду на вищезазначене, хоча зупинитися на правовому аналізі деяких основних напрямів екологічної політики.

Так, одним із ключових пріоритетних напрямів екологічної політики України є продовження формування та реалізації кліматичної політики. На сьогодні сформована система нормативно-правових актів, які дають змогу Україні виконати свої зобов'язання як перед міжнародним співтовариством, так і перед Європейським Союзом відповідно до підписаної та ратифікованої Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка повністю набула чинності 1 вересня 2017 р. [10]. Так, Україні вдалося увійти в десятку лідерів міжнародної кліматичної політики.

З метою реалізації зовнішньої екологічної кліматичної політики Україна ратифікувала Законом від 14 липня 2016 р. Паризьку угоду [11]. У внутрішній кліматичній політиці після ратифікації Паризької угоди Україна розпочала процес реалізації її положень. Зокрема, була розроблена і затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. № 932 Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 р. [13] та План заходів щодо виконання концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 р. На виконання ст. 4 Паризької угоди та за технічної підтримки Агентства США з міжнародного розвитку «Муніципальна енергетична реформа в Україні» була розроблена Стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 р. Мінприроди України також завершило підготовку проекту Закону України «Про озоноруйнівні речовини та фторовані парникові гази», в якому передбачені окремі норми щодо регулювання поводження з F-газами – речовинами, що мають одні з найвищих потенціалів глобального потепління.

Другим, не менш важливим напрямом сучасної державної екологічної політики є розробка і прийняття доктрини Національної стратегії управління відходами до 2030 р. (далі – Стратегія), яку було ухвалено розпорядженням Кабінету Міністрів від 8 листопада 2017 р. № 820 [13]. Національна стратегія управління відходами запроваджує в Україні європейські принципи поводження з усіма видами відходів: твердими побутовими, промисловими, будівельними, небезпечними, відходами сільського господарства тощо. Нова Стратегія передбачає: 1) запровадження принципів циклічної економіки та розширеної відповідальності виробника, які мають заохотити бізнес до мінімізації утворення відходів та зацікавленості в їх переробці; 2) впровадження п'ятиступеневої ієрархії поводження з відходами, яка працює в Європейському Союзі.

Нині триває робота над підготовкою національного та регіональних планів і нової законодавчої бази, що дасть змогу втілити її на практиці. Мінприроди працює над десятима сегментарними законами з метою запровадження в Україні нової моделі управління відходами, які будуть відповідати Стратегії та найкращим міжнародним моделям поводження з відходами.

Ще одним актуальним напрямом екологічної політики з метою забезпечення екологічної безпеки життя і здоров'я людей є зменшення промислового забруднення та його контролю, що також є одним із важливих зобов'язань України у рамках виконання Угоди про асоціацію з ЄС і, зокрема, адаптації національного законодавства до норм європейського екологічного права, а саме Директиви 2010/75/ЄС про промислове забруднення. З цією метою Мінприроди України розробило та винесло на громадське обговорення Концепцію реалізації державної політики у сфері промислового забруднення. Ця концепція, насамперед, передбачає реформування видачі дозволів, які стосуються промислового забруднення, а також спрямована на поступове зменшення обсягів цих забруднень. Зокрема, йдеться про впровадження інтегрованого дозволу, найкращих доступних технологій, методів управління і графіку їх імплементації.

Четвертим важливим напрямом реалізації екологічної політики України варто визначити реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони довкілля, яке почалося в 2017 р. і досі триває. Так, схвалено Концепцію реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього середовища в Україні розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31.05.2017 р. № 616 [14] (далі – Концепція).

Необхідно нагадати, що серед 69 запланованих реформ Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [15] одне з пріоритетних місць займає реформа державного управління, метою яких є побудова прозорої системи державного управління, створення професійного інституту державної служби та, що є, на наш погляд, основою її ефективності. Результатом впровадження цієї реформи має стати створення ефективною, прозорою, відкритою та гнучкою структури публічної адміністрації із застосуванням новітніх інформаційно-комунікативних технологій (е-урядування), яка здатна виробляти і реалізовувати цілісну державну політику, спрямовану на суспільний сталий розвиток і адекватне реагування на внутрішні та зовнішні виклики.

У Концепції основною причиною критичного стану навколишнього природного середовища визнано саме низький

рівень реалізації екологічної політики в Україні. Тому з урахуванням виконання зобов'язань, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Угодою про зону вільної торгівлі та Планом законодавчого забезпечення реформ, із метою запровадження державної системи моніторингу та спрощення системи державного контролю Концепцією запропоновано утворення Державної природоохоронної служби України та ліквідація Державної екологічної інспекції України [14].

Також Концепцією чітко передбачено три етапи її реалізації, де протягом першого етапу (2017 р.) передбачалося: затвердити Кабінетом Міністрів України план заходів із реалізації Концепції; утворити Службу та затвердити положення про неї; ліквідувати Держекоінспекцію та її територіальні органи; провести конкурс на обійняття посад у Службі та її міжрегіональних територіальних органах; передати усі повноваження Держекоінспекції Службі. Проте ані протягом першого періоду, ані до цього часу не було прийнято ані плану заходів із реалізації Концепції, ані Положення про Службу з визначенням функцій та повноважень із чітким розмежуванням компетенції та обов'язків. Метою делегування органам місцевого самоврядування окремих повноважень із державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів є, зокрема, здійснення контролю за додержанням режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення, як визначено в п. 1.1 б. Указу Президента від 21.11.2017 р. № 381 «Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства, раціонального природокористування та збереження об'єктів природно-заповідного фонду» [16].

У процесі децентралізації в Концепції [14] передбачено перерозподілити природоохоронні функції та повноваження шляхом: 1) утворення 10 міжрегіональних територіальних органів Служби (округів), а саме Карпатського, Поліського, Придніпровського, Північно-Західного, Столичного, Східного, Причорноморського, Подільського, Центрального, Південно-Східного та 27 спеціальних обласних інспекційних управлінь в їх складі. Нині вже створено 5 міжрегіональних територіальних округів замість 12 територіальних органів Держекоінспекції з метою оптимізації структури та підвищення ефективності та якості роботи екоінспекторів; 2) передачі місцевим громадам окремих функцій із нагляду (контролю) (за зеленими насадженнями, засміченням землі, полюванням, а також контроль за додержанням режиму об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення, боротьба з браконьєрством); 3) організації на нових засадах діяльності громадських громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища – природоохоронних інспекторів на базі місцевих громад.

На розгляд Верховної Ради України передано розроблений Мінприроди законопроект № 8026 «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (щодо запровадження європейського досвіду про здійснення державного природоохоронного контролю)» [17]. Документ передбачає посилення відповідальності за порушення законодавства у сфері довкілля шляхом внесення змін до відповідних статей Кодексу про адміністративні правопорушення.

Збільшення штрафів за нехтування питаннями збереження довкілля – один із важливих кроків для запровадження в Україні європейської системи природоохоронного нагляду та контролю. Змінами до КупАПУ передбачено суттєве посилення відповідальності за порушення природоохоронного законодавства в сфері водних і земельних ресурсів, а також порушення норм щодо охорони атмосферного повітря. Так, розміри штрафів в Україні за деякими екологічними статтями можуть зрости не в десятки, а в сотні, а подекуди й у тисячу разів.

Крім того, законопроектом передбачено розширення повноважень громадських інспекторів з охорони довкілля. У разі ухвалення законопроекту вони отримають право складати протоколи про адміністративні порушення за жорстоке поводження з тваринами, порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги, знищення або пошкодження зелених насаджень, а також об'єктів озеленення населених пунктів.

З огляду на вищезазначене можна було б зробити висновок, що екологічна політика стає нині пріоритетом державної політики України, що підтверджується як прийнятими або розробленими концептуальними стратегічними документами, так і нормативно-правовими актами. Проте, на жаль, не все так однозначно. Так, за опублікованими результатами глобального дослідження та рейтингу країн світу за рівнем екологічної ефективності (Environmental performance index, 2017), Україна втратила 65 позицій, опинившись на 109 місці серед 180 країн світу [18; 19]. У 2016 р. вона займала 44 місце з 180 країн. Цей показник відображає досягнення країн у сфері управління природними ресурсами та їх раціонального використання. Аналіз цих показників дає змогу визначити не лише екологічну ефективність країни, а й її сильні та слабкі сторони щодо природокористування. Рейтинг будується на підставі критеріїв, які об'єднані по категоріях. Україна відкотилась майже по всіх показниках, включаючи якість води та чистоту повітря.

За підсумками 2017 р., якщо говорити більш детально про Україну, спостерігалася динаміка падіння всіх груп показників за виключенням водних ресурсів та рибальства. Україна втратила 49,9 пунктів за показником «зміни клімату та енергетики». Цей показник демонструє значне збільшення рівня інтенсивності викидів вуглецю на одиницю ВВП. За показником якості повітря та рівня його забруднення небезпечними речовинами Україна втратила 20 пунктів, 26,3 пункти – в категорії якості води та санітарії, 33 пункти – в категорії ліси і 16,5 пунктів – в категорії охорона природи та біологічного різноманіття. Все це говорить про значний крок України назад та неефективну екологічну політику [19].

У Проекті Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2030 р.» [20] (далі – Проект Стратегії 2030) запропонована нова методика та визначені нові показники оцінки реалізації державної екологічної політики, повністю відмінні від Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 р.» [21] (далі – Стратегія 2020). За загальною економічною формулою ефективність – це співвідношення мети (цілі) до результату. На наш погляд, ця методика може визначити оцінку окремих визначених показників, а не їхню ефективність. Також вона не відображає ефективність реалізації конкретних визначених цілей екологічної політики, бо не

враховує усі критерії та інструменти для реалізації принципів та завдань екологічної політики [8, с. 57].

На наш погляд, можна доречно поєднати Показники ефективності Стратегії 2020 і Показники оцінки реалізації екологічної політики, визначені в Проекті Стратегії 2030, і тоді можна буде визначити і ефективність реалізації загалом Стратегії екологічної політики, і окремих її цілей. Але на сьогодні, як зазначає Г. І. Балюк, не стільки потрібна нова редакція Стратегії, скільки створення умов, за яких виконання її положень було б ефективним і мало позитивні наслідки [2].

Висновки. У зв'язку з вищевикладеним необхідно зазначити, що в правовому регулюванні розглянутих та інших напрямів екологічної політики України помітна тенденція до нарощування законодавчих основ їх забезпечення та реалізації взятих зобов'язань з їх правового регулювання, однак, як показує практика, їх ефективність, а значить і досягнення цілей екологічної політики, залежать, насамперед, від створення ефективного механізму реалізації прийнятих норм та, що найголовніше, від бажання і намірів держави виконувати свої зобов'язання не на папері, а на ділі.

Література:

1. Андрейцев В. І. Тектолого-правові аспекти забезпечення сучасної екологічної політики держави. *Право України*. 2011. № 2. С. 71–75.
2. Балюк Г. І. Правові засади державної екологічної політики України: сучасні проблеми. *Екологічне право*. 2017. № 3–4. С. 8–15.
3. Гетьман А. П. Правовые проблемы экологической политики Европейского Союза и Украины: монография / А.П. Гетьман, В.И. Лозо. Харьков: Право, 2014. 280 с.
4. Костицький В. В. Екологічне право України: Підручник. Дрогобич: Коло, 2012. 360 с.
5. Краснова М. В. Правові основи сучасної екологічної політики України: науково-методологічні питання. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. Київ, 2016. № (1)102. С. 9–13.
6. Малишева Н. Р. Екологічне право: вектори розвитку в ХХІ сторіччі. *Право України*. 2011. № 2. С. 114–123.
7. Шемшученко Ю. С. Теоретичні засади концепції розвитку законодавства України. *Право України*. 1996. № 8. С. 3–6; Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. 848 с.
8. Власенко Ю. Л. До питання про оцінку критеріїв ефективності екологічної політики України як необхідної детермінанти правових засад її реалізації. *Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 7–10 червня 2018 р. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 276 с.
9. Звіт Уряду 2017 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/osnovni-dosyagnennya-uryadu-u-2017-rotsi.pdf> (дата звернення: 14.12.2018 р.).
10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угоду ратифіковано Законом від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 16.09.2018 р.).
11. Паризька Угода: ратифіковано Законом від 14.07.2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 35. Ст. 595.
12. Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. № 932. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/pras/249573705> (дата звернення: 16.09.2018 р.).

13. Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року : Розпорядженням Кабінету Міністрів від 8 листопада 2017 р. № 820. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 220.
14. Концепція реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього середовища в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.05.2017 р. № 616. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 179.
15. Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента від 12 січня 2015 р. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 6.
16. Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства, раціонального природокористування та збереження об'єктів природно-заповідного фонду : Указ Президента України. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 222.
17. Ми пропонуємо суттєво підвищити розміри штрафів за порушення природоохоронного законодавства. URL: <https://menr.gov.ua/news/32071.html> [дата звернення: 16.09.2018 р.]
18. Шевченко І. Україна втратила 65 позицій за індексом екологічної ефективності. URL: <https://blogs.korrespondent.net/blog/politics/3935316/> (дата звернення: 21.08.2018 р.)
19. Environmental Performance Index. URL: <https://epi.envirocenter.yale.edu> (дата звернення: 23.06.2018 р.)
20. Проект Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2030 р.» URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63948 (дата звернення: 16.09.2018 р.)
21. Про основні засади (Стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 р. : Закон України від 21 грудня 2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 26. Ст. 218.

Власенко Ю. Л. Правовые основы формирования та реализации основных направлений экологической политики Украины на современном этапе

Аннотация. Стаття посвящена анализу концептуального и нормативно-правового регулирования отдельных приоритетных направлений экологической политики: климатическая политика, политика по управлению отходами, политика в сфере промышленного загрязнения, политика по реформированию системы государственного надзора (контроля) в сфере охраны окружающей природной среды и др.

Ключевые слова: экологическая политика, климатическая политика, управление отходами, концепция, стратегия, реформирование, система экоконтроля.

Vlasenko U. Legal bases for formation and implementation of the main rules of Ukraine environmental policy at the modern stage

Summary. The article is devoted to the analysis of the conceptual and regulatory regulation of certain environmental policy areas such as: climate policy, waste management policy, policy on industrial pollution, policy on state monitoring (control) in the field of environmental protection, etc.

Key words: environmental policy, climate policy, waste management, concept, strategy, reform, ecological control system.

*Орехов С. М.,**кандидат юридичних наук, докторант
Інституту законодавства Верховної Ради України*

ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОЛОГІЧНУ ШКОДУ В РАМКАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. У статті визначено проблеми правового регулювання відповідальності за завдання екологічної шкоди довкіллю в межах Європейського Союзу. Установлено особливості застосування відповідальності за забруднення довкілля, її видів, міри та способів застосування на практиці країн-членів Європейського Союзу.

Ключові слова: довкілля, право ЄС, право ЄС з охорони і захисту довкілля, екологічна політика ЄС, екологічний злочин, екоцид.

Постановка проблеми. У сучасних умовах суспільного розвитку серед пріоритетів національних інтересів країн-членів Європейського Союзу (далі – ЄС) особливо виділяється забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження і відновлення довкілля. Нині фактично доведена пряма залежність між забрудненням довкілля і суттєвим погіршенням здоров'я населення, негативними змінами в його генофонді. У таких умовах актуальність і значущість права громадян на безпечне для життя і здоров'я оточення, що напряму залежить від безпечного довкілля, набуває особливої гостроти. Охорона і відновлення довкілля як загальної системи життєзабезпечення людини перетворюється на першорядне завдання зі збереження генофонду населення землі, а також перспектив економічного і соціального розвитку. Звідси постає питання щодо виду та міри відповідальності забруднювачів у разі умисного або необережного забруднення довкілля.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми правового регулювання відповідальності за завдання екологічної шкоди довкіллю досліджувалися та продовжують досліджуватися такими правниками, як: В.К. Попович, Ю.М. Тодико, Р.Г. Розовським, Ю.С. Шемшученко, Г.І. Балюк та ін.

Метою статті є визначення особливостей правового регулювання застосування відповідальності за забруднення довкілля, її видів, міри та способів застосування на практиці.

Вклад основного матеріалу дослідження. Екоцид як самостійний міжнародний злочин був кваліфікований під час війни Сполучених Штатів Америки (далі – США) у В'єтнамі. Варварством було знищення гербіцидами і хімічними речовинами усього живого в низці місцевостей В'єтнаму. Небезпека цього виду злочину полягає в тому, що порушення екологічної рівноваги в якомусь одному районі згубно позначається і на іншій місцевості [1, с. 25].

Єдиною підставою для застосування відповідальності за порушення режиму охорони територій та об'єктів є правопорушення у сфері екологічної безпеки, що є різновидом екологічного правопорушення.

Установлення виду та міри відповідальності за екологічне правопорушення чи злочин через юридичне визначення екоциду як злочину проти безпеки людства бере свій початок у до-

кументах, що регламентують правила ведення збройних конфліктів. Так, у ч. 3 ст. 35 I Додаткового протоколу заборонено застосовувати «<...> методи або засоби ведення військових дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довгочасної і серйозної шкоди природному середовищу». У ст. 55 цього ж документа передбачено, що сторонам збройного конфлікту наказано виявляти «<...> турботу про захист природного середовища від широкої, довгочасної і серйозної шкоди» [2].

Надалі розуміння екоциду еволюціонувало в бік його визнання не просто військовим злочином, а злочином проти безпеки людства. Так, у Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті встановлено обов'язок не вдаватися до військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, «<...> які мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, як способів руйнування, завдання шкоди або спричинення шкоди будь-якій іншій державі-учаснику» (ст. 1) [3].

Якщо зупинитися на правовому регулюванні ЄС щодо питань притягнення до відповідальності за шкоду, завдану довкіллю, то, згідно з Директивою № 2008/99/ЄС Європейського парламенту і Ради «Про кримінально-правову охорону довкілля» від 19 листопада 2008 р., досвід країн-членів ЄС підтверджує, що існування системи покарань лише в національному адміністративному законодавстві не є ефективним для досягнення повного виконання вимог законодавства про захист довкілля. Для реального ефективного захисту довкілля ЄС зазначає, що відповідним покаранням за такі дії є саме кримінальна відповідальність, яка демонструє, серед іншого, соціальне покарання принципово іншого характеру, ніж адміністративні штрафи чи механізми компенсації за цивільне правопорушення [4].

Саме загальні правила про кримінальну відповідальність створюють можливість для застосування ефективних методів розслідування, зокрема спільними зусиллями держав-членів, що є просто неможливим у звичайному адміністративному провадженні. У зв'язку із цим Європейський парламент рекомендує державам-членам посилити відповідальність за екологічно шкідливу діяльність, яка є причиною або створює загрозу погіршення стану повітря, зокрема стратосфери, ґрунту, води, для життя тварин та рослин. Особливу увагу країн-членів ЄС зосереджено на тому, що за умисного завдання шкоди довкіллю про адміністративне правопорушення мови йти не може. У такому разі законодавство має кваліфікувати такі дії саме як кримінальний злочин, який сприяє відповідні і виключно кримінальні наслідки.

До законодавчих актів ЄС у сфері визначення екоциду як злочину та встановлення за нього відповідної міри відповідальності належать Директива Ради 70/220/ЄЕС від 20 березня

1970 р. про зближення законодавства держав-членів щодо заходів проти забруднення повітря відходами транспортних засобів [5], Директива Ради 72/306/ЄЕС від 2 серпня 1972 р. про зближення законодавства держав-членів щодо заходів проти викидів забруднюючих речовин від дизельних двигунів, що використовуються в транспортних засобах [6], Директива Ради 83/513/ЄЕС від 26 вересня 1983 р. про максимально допустиме значення і якісних критеріїв для викиду кадмію [7], Директива Ради 84/360/ЄЕС про боротьбу із забрудненням повітря від промислових підприємств [8], Директива Ради 86/280/ЄЕС від 12 липня 1986 р. про максимально допустиме значення й якісні критерії для викидів деяких небезпечних речовин, включених із списком 1 додатка до Директиви 76/464/ЄЕС [9], Директива Ради 91/689/ЄЕС від 12 грудня 1991 р. про небезпечні відходи [10], Директива Європейського парламенту і Ради 2000/69/ЄС від 16 листопада 2000 р. щодо максимально допустимих концентрацій бензину і вуглекислого газу в повітрі [11], Регламент Комісії (ЄС) № 1418/2007 від 29 листопада 2007 р. щодо експорту в цілях відновлення деяких відходів, перелічених у додатках 2 та 3А до Регламенту Європейського парламенту і Ради (ЄС) № 1013/2006, Директива Європейського парламенту і Ради 2008/1/ЄС від 15 січня 2008 р. про комплексне попередження і контроль забруднення [12] та багато інших.

Збереження, охорона та сталі використання довкілля – визначальний вектор європейської екологічної політики. Одним із інструментів, спрямованих на його забезпечення, є екологічна відповідальність, правові межі якої визначені Директивою 2004/35/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 р. Метою директиви є встановлення меж екологічної відповідальності, що ґрунтуються на принципі «забруднювач платить», для попередження та ліквідації наслідків екологічної шкоди [4].

Зобов'язання, прийняті за даними директивами й іншими актами ЄС, стосуються, зокрема, положень про імплементацію цих норм до національного законодавства і передбачають посилення відповідальності в тих законодавствах, де відповідальність за такий злочин є недостатньою. Крім того, право ЄС у цій сфері не передбачає завдання додаткових збитків для інших систем відповідальності за екологічні збитки за законодавством держав-членів. Так, директиви ЄС передбачають мінімальні правила щодо введення відповідальності за шкоду довкіллю, держави-члени є вільними в ухваленні більш жорстких правил щодо ефективної кримінально-правової охорони довкілля. Єдине жорстке правило – міра відповідальності за таку шкоду має бути співмірною відповідальності, передбаченої в директивах.

Водночас держави-члени зобов'язані надавати Комісії інформацію щодо імплементації вказаних вище директив із метою покращення та розвитку положень європейського права з охорони довкілля.

Так, діяння, що визнається кримінальним злочином, якщо воно є протиправним, завданним винною особою і спричинило серйозні негативні наслідки для довкілля:

а) вивільнення, емісія або занесення великої кількості речовин або іонізуючої радіації в повітря, ґрунт або воду, що спричинило смерть або загрозу смерті, або завдало серйозної шкоди будь-якій особі, або суттєвої шкоди якості повітря, якості ґрун-

ту, якості води або збереженню тваринного і рослинного світу;

б) збір, транспортування, переробка й утилізація відходів, включаючи нагляд за такою діяльністю та відновлення середовища місць утилізації відходів, включаючи діяльність дилерів або брокерів (з управління відходами), що призвели до смерті або загрози смерті, або завдали серйозної шкоди будь-якій особі, або суттєвої шкоди стану повітря, стану ґрунту, стану води, збереженню тваринного і рослинного світу;

с) транспортування відходів, якщо ця діяльність підпадає під дію ст. 2 (35) Регламенту Європейського парламенту і Ради (ЄС) № 1013/2006 від 14 червня 2006 р. про транспортування відходів і здійснюється з некритичною кількістю на основі одичного транспортування або декількох транспортувань, явно пов'язаних між собою;

д) експлуатація заводу, який здійснює небезпечні види діяльності або використовує або зберігає речовини, які за межами заводу завдають або створюють загрозу завдання смерті або серйозної шкоди будь-якій особі, або істотного збитку стану повітря, стану ґрунту, стану води, збереженню тваринного і рослинного світу;

е) виробництво, переробка, зберігання, використання, транспортування, експорт та імпорт матеріалів, що розщеплюються, або інших небезпечних радіоактивних речовин, які спричинили або здатні спричинити смерть або серйозну шкоду будь-якій особі, або суттєво зашкодити стану повітря, стану ґрунту, стану води, збереженню тваринного і рослинного світу;

ф) вбивство, руйнування місця існування видів дикої флори і фауни, за винятком випадків, якщо ця діяльність стосується незначної кількості цих видів або має незначний вплив на об'єкт, що захищається;

г) торгівля захищеними видами дикої флори і фауни або їхніми частинами, або продукцією з них, за винятком випадків, якщо ця діяльність стосується незначної кількості цих видів або має незначний вплив на об'єкт, що захищається;

h) будь-яка діяльність, що завдає значної шкоди місцям проживання видам дикої флори і фауни, що захищаються;

і) виробництво, імпорт, експорт, торгівля і використання речовин, що руйнують озон [4].

Водночас жодна директива ЄС не визначає конкретного рекомендованого покарання за такий вид злочину. Дане питання належить до відання кожної держави-члена ЄС на власний розсуд. Проте в разі вчинення такого злочину юридичною особою з метою отримання прибутку будь-якою особою, що діяла як самостійно, так і в структурі юридичної особи, відповідальність буде нести не лише фізична особа, що отримала таку вигоду, але й безпосередньо юридична особа, що стала першопричиною скоєння екологічного злочину. Відповідальність юридичної особи відповідно до п. п. 1 і 2 ст. 6 Директиви 2008/99/ЄС не виключає кримінального переслідування фізичних осіб, що були виконавцями, підбурювачами або співучасниками діянь, передбачених у ст. ст. 3 та 4 Директиви, зокрема шляхом накладення на юридичну особу санкцій.

Висновки. Держави визнають, що навколишнє природне середовище треба захищати для загального блага. Мета принципу запобігання полягає в тому, щоби передбачити і не допустити спричинення шкоди навколишньому середовищу. Коли внаслідок проведення воєнної операції може виникнути загроза завдання серйозної і непоправної шкоди, відсутність науково обґрунтованої визначеності не може бути використана

як привід відкласти застосування заходів, які могли б запобігти такій шкоді.

В Україні відбувається реформування екологічної національної політики та права. Рушійним механізмом таких змін є євроінтеграційні процеси, реалізація яких потребує перегляду й оновлення екологічного законодавства України, урахування стандартів ЄС в екологічній сфері для сталого розвитку та збереження довкілля для майбутніх поколінь. Директива 2004/35/ЄС є актуальною для України з огляду на її членство в Енергетичному Співтоваристві. Ст. 16 Договору про заснування Енергетичного Співтовариства, присвячена нормативно-правовій базі з питань довкілля, доповнена новим положенням щодо впровадження Директиви 2004/35/ЄС про екологічну відповідальність. Згідно з Додатком II «Графік впровадження нормативно-правової бази Європейського Співтовариства з екології», кожна договірна сторона повинна імплементувати директиву до 1 січня 2019 р. Недотримання встановленого строку може мати наслідком порушення справи щодо невиконання країною своїх зобов'язань у межах Енергетичного Співтовариства.

Угода про асоціацію окреслює зобов'язання України в екологічній сфері, зокрема щодо співпраці України та ЄС з питань охорони довкілля з метою його збереження, захисту, поліпшення і відтворення. Україна зобов'язалася поступово наблизити національне законодавство до вимог директив та регламентів, установлених у Додатку XXX до Угоди про асоціацію. Хоча ані Угода про асоціацію, ані Додаток XXX не передбачають зобов'язання України щодо наближення законодавства до вимог Директиви 2004/35/ЄС, проте існує необхідність актуалізації та перегляду Додатку XXX і його доповнення тими актами права ЄС, які визначають правові межі екологічного права ЄС, зокрема з питань екологічної відповідальності.

Література:

1. Лукашук І.І., Наумов А.В. Міжнародне кримінальне право : монографія. Київ, 2010. С. 131.
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199.
3. Конвенція про оцінку впливу на природне середовище у транскордонному контексті. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_272.
4. Директиви № 2008/99/ЄС Європейського парламенту і Ради про кримінально-правову охорону довкілля від 19 листопада 2008 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/994_a63.
5. Директива Ради 70/220/ЄЕС від 20 березня 1970 р. про зближення законодавства держав-членів відносно заходів проти забруднення повітря відходами транспортних засобів. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/994_a63.
6. Council Directive 72/306/EEC of 2 August 1972 on the approximation of the laws of the Member States relating to the measures to be

taken against the emission of pollutants from diesel engines for use in vehicles. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31972L0306>.

7. Council Directive 83/513/EEC of 26 September 1983 on limit values and quality objectives for cadmium discharges. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:31983L0513>.
8. Директива Ради 84/360/ЄЕС про боротьбу із забрудненням повітря від промислових підприємств. URL: old.minjust.gov.ua/file/33344.docx.
9. Council Directive 86/280/EEC of 12 June 1986 on limit values and quality objectives for discharges of certain dangerous substances included in List I of the Annex to Directive 76/464/EEC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31986L0280>.
10. Директива Ради 91/689/ЄЕС від 12 грудня 1991 р. про небезпечні відходи. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_896.
11. Directive 2000/69/EC of the European Parliament and of the Council of 16 November 2000 relating to limit values for benzene and carbon monoxide in ambient air. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32000L0069>.
12. Commission Regulation (EC) № 1418/2007 of 29 November 2007 concerning the export for recovery of certain waste listed in Annex III or IIIA to Regulation (EC) № 1013/2006 of the European Parliament and of the Council to certain countries to which the OECD Decision on the control of transboundary movements of wastes does not apply (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32007R1418>.
13. Директива Європейського парламенту і Ради 2008/1/ЄС від 15 січня 2008 р. про комплексне попередження і контроль забруднення. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b02.

Орехов С. Н. Особенности ответственности за экологический ущерб в рамках Европейского Союза

Аннотация. В статье определены проблемы правового регулирования ответственности за причинение экологического вреда окружающей среде в рамках Европейского Союза. Установлены особенности применения ответственности за загрязнение окружающей среды, ее видов, меры и способов применения на практике стран-членов Европейского Союза.

Ключевые слова: окружающая среда, право ЕС, право ЕС по охране и защите окружающей среды, экологическая политика ЕС, экологическое преступление, экоцид.

Oriehov S. Features of environmental of liability with in the EU

Summary. The article defines the problems of legal regulation of responsibility for causing environmental harm to the environment within the EU. The peculiarities of the use of responsibility for pollution of the environment, its types, measures and methods of application in practice of the EU member states are established.

Key words: environment, EU law, EU law on environmental protection and protection, EU environmental policy, environmental crime, ecocid.

*Піддубна Д. С.,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін факультету № 3
Донецького юридичного інституту Міністерства внутрішніх справ України*

ІНВЕСТИЦІЙНА ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА – ЕЛЕМЕНТ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ ОРГАНІЧНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню органічного господарювання як більш розширеного та комплексного напряму діяльності, ніж органічне виробництво. Визначається потреба в системному підході щодо врахування стану природних ресурсів, які можуть потенційно бути використані чи пов'язані з таким видом виробництва. Адже особливістю є те, що неможливо визначити застосування виключно, наприклад, земельних ресурсів і більш ніяких природних ресурсів не використовувати, оскільки потрібно врахувати і стан атмосферного повітря, і наявність бджіл тощо, які повинні перебувати у відповідному стані за показниками. Шляхом такої реалізації розвивається інвестиційний напрям, який має бути частиною державної політики. Сьогодні втілення такого характеру реалізовано в Україні, однак формує потребу подальших кроків до розширення вектора здійснення саме державної інвестиційної політики.

Ключові слова: інвестиційна державна політика, органічне виробництво, органічне господарювання, природні ресурси, держава, інвестиція.

Постановка проблеми. Світовий стан щодо природних ресурсів визначає потребу до вжиття низки заходів для їх покращення, збереження та відновлення. Такі дії можна визначати як на національному, так і на міжнародному рівні. Безперечно, заходи мають складний характер свого застосування та безпосередньої реалізації. У зв'язку із чим їх можна розглядати з позиції врегулювання окремого до єдиного, що створює більш розподілений та спрощений характер врегулювання відповідних суспільних відносин. Однак існуватиме і протилежна ситуація, зокрема, ці розрізнені елементи за своєю сукупністю і складуть єдине ціле. Тобто розгляд правових питань щодо кожного природного ресурсу створить можливість зберегти довкілля загалом. Із визначеного простежується подвійна доцільність практичного значення обраного наукового напряму вивчення. По-перше, це збереження навколишнього природного середовища загалом та його складових частин; по-друге, запровадження органічного господарювання як елемента на шляху такого збереження, а також для реалізації низки визначених особистих немайнових прав особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безперечно, у науковій площині органічне виробництво розглядалося. Проте такий розгляд пов'язаний чи із загальним характером правового регулювання, якщо йдеться про дослідження в правовій межі, чи безпосередньо щодо певної економічної об'єктованості – якщо зазначаємо економічну специфіку. Поміж науковців можна назвати В. Артиш, О. Гафурова, А. Гетьман, В. Єрмоленко, Т. Коваленко, П. Кулинич, Н. Малишева, В. Мельник, Н. Новак, Б. Пасхавера, А. Статівка, В. Уркевич, М. Шульгу,

Р. Штайнер та ін. Проте принцип системності та комплексності – запорука правильного та всебічного врегулювання суспільних відносин. Керуючись таким підходом, переконані, що розгляд саме інвестиційної політики в частині збереження природних ресурсів, зокрема для подальшого їхнього використання в органічному господарюванні, є відображенням всебічності позицій, які варто врахувати на цьому шляху.

Мета статті – вивчення на шляху здійснення органічного господарювання такої його складової частини, як інвестиційна політика, з акцентуванням уваги на тому, що вона має бути на державному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасне життя визначає, з одного боку, нові вимоги, нові суспільні відносини, нове нормативно-правове регулювання, а з іншого – констатує, що людська діяльність спричинила низку негативних впливів. Такі впливи можна називати майже щодо кожного напряму, з яким стикається, працює, який удосконалює людина. Здебільшого це схоже на відомий вислів – «сам собі створюю проблему, а потім її намагаюся вирішити».

Так склалося і щодо стану навколишнього природного середовища за національним законодавством чи довкіллям, у межах світового визначення. Тобто його стан сьогодні потребує вжиття заходів, які будуть спрямовані на його покращення чи навіть не погіршення. Коли людина запроваджувала втілення своїх діянь, невже вона не розуміла можливих наслідків, адже прогнозування, аналіз – це те, що відоме людському мозку. Однак, імовірно, збільшення прибутку шляхом мінімальних вкладень зумовило: незадовільний стан довкілля та природних ресурсів, в якому не лише сама природа уже не може «нормально» існувати, а й сама людина страждає від цього. Проте, якщо природі притаманне самовідновлення, навіть через кілька сотень чи тисячі років, то такі можливості не характерні для людини. Зазначене спричинило перевищення смертності над народжуваністю, появу безлічі захворювань, які виявляють не в однієї особи, а які характерні майже для кожного мешканця. Пониження рівня проживання, що спричиняє масовий відплив «робочої сили» за кордон для пошуку кращого, у прямому сенсі цього слова, життя. І це нагальна проблема, з якою сьогодні стикнулася Україна, а отже, і її керівні особи, значить, це стосується державної політики та знову визначає комплексний і системний характер вирішення ситуації, розвитку країни загалом через відповідні її сегменти.

Україна обрала євроінтеграційний напрям, стала учасником, а в чомусь лише наблизилась до статусу партнера у світовому торговельному обороті. І знову ж такий факт потребує зміни підходів. Необхідним стає врахування значної кількості позицій. Поміж яких, наприклад, можна визначити в частині

забезпечення виробництва та реалізації органічної продукції насамперед її виробництво, враховуючи те, що земельні ділянки територіально не можна ізолювати, потрібно, щоби ті земельні наділи, які поруч, також піддавалися «чистому» обробітку. Водночас наявність її в просторі, який над нею, формує завдання «чистого» простору й атмосферного повітря, а значить, низку напрямів має бути вивчено, враховано, щоб не допустити забруднення. Відбувається збір врожаю від органічного господарювання, сьогодні власники, суб'єкти господарської діяльності стикаються з таким явищем, як рейдерство, аграрне рейдерство. Вирощену сировину чи перероблену продукцію, ягоди, фрукти, плоди тощо, потрібно транспортувати, але ж особливістю сировини органічного походження є її швидке псування та вимога до дуже бережного переміщення, оскільки термін її придатності через природні властивості зменшиться одразу, але черговою проблемою стають не лише вимоги до транспортного засобу, а й стан шляхів, їхнє дорожнє покриття. І якщо дороги, які вважаються державними, ще якось ремонтують, то селищні та сільські – взагалі біда, а найбільш цікаве – органічне господарювання можливе виключно в таких адміністративно-територіальних одиницях, як село чи селище. Адже насамперед основою для його здійснення є земельна ділянка сільськогосподарського призначення.

Переробний процес, який характеризує та може супроводжувати будь-яке господарювання, визначає потребу в побудові різнопланових переробних комплексів. Таке будівництво, звичайно, може здійснюватися різним коштом, суб'єктами різних форм власності, але можливе і завдяки інвестиціям. У такому разі і постає питання щодо інвестиційної політики. Адже позитивність полягає не лише в будівництві, а в тому, що можна створити будь-який засіб виробництва та, додатково, заходження інвестицій, визначає і подальшу власність, відповідно – на території України будуть функціонувати суб'єкти господарської діяльності різних країн, що автоматично визначає позиції із захисту та розвитку своїх підприємств. Такі суб'єкти будуть зацікавлені в розвитку своїх компаній чи суб'єктів господарської діяльності, а це означає і певну захищеність та стабільність для України, зокрема щодо національної безпеки, забезпечення робочого місця, отримання податків з їхньої діяльності до державного бюджету України, а головне, такі суб'єкти господарської діяльності будуть здійснювати всі заходи щодо збереження свого господарства, зокрема в частині безпосередньої цілісності.

У межах зазначеного і нині можна навести позитивні приклади інвестування. Так, у м. Перещепине Дніпропетровської області розпочав роботу комплекс за напрямом перероблення олійних культур, «новозбудований комплекс розташований на території, що межує з територією ТОВ «Орільський об'єднаний елеватор», та побудований на кошти групи компаній «Ristone Holdings». Загальна сума інвестицій сягає майже 350 млн грн. Потужністю заводу становить 640 тонн/добу, з цілодобовим режимом виробництва. <...> комплекс побудовано за найсучаснішими новітніми технологіями, з використанням безпечного обладнання з мінімальними викидами шкідливих речовин у навколишнє середовище» [1]. Вирішується питання і щодо побудови елеватора, насіннєвого та круп'яного заводу на Львівщині: «будівництво елеватора вже задекларовано, і зараз готується проектна документація. Також у планах «Агросетон» – після відкриття елеватора побудувати власний насіннєвий завод і за-

вод із виробництва круп для реалізації на зовнішніх ринках. Компанія «Агросетон» обробляє близько 5 тис. га землі в Бузькому та Бродівському районах Львівщини. Підприємство було створено у 2016 р. завдяки турецьким інвестиціям» [2]. Відбувається оновлення нових підприємств та запуск переробки тваринництва. Саме на Вінничині відбувається і запуск молокозаводу: «потужність підприємства дозволяє переробляти 5 тонн молока на добу. На заводі вироблятимуть всі види молочної продукції, крім масла. Під час проектування і будівництва підприємства були враховані всі вимоги міжнародних стандартів у сфері якості та безпечності харчових продуктів. Якість продукції, за даними «Ольгополь», ретельно контролюватимуть на всіх етапах виробничого процесу, починаючи із прийому молочної сировини і до тестового контролю готового продукту. На підприємстві впроваджена система управління якістю та безпекою харчових продуктів відповідно до вимог міжнародних стандартів ISO 9001 та ISO 22000» [3].

Питання інвестиційного напрямку стосується і водних ресурсів. Наприклад, «на Вінничині в очищення Південного Бугу цього року планують інвестувати близько 250 млн грн за умови співфінансування Державним агенством водних ресурсів України» [4].

Окрім того, у межах проведеної реформи щодо децентралізації в Україні можна визначити, що наукова спільнота не перебуває осторонь певних питань та здійснює підготовку науковців. Зокрема, «на основі досліджень за бюджетною програмою «Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень» науковці Інституту економіки природокористування та сталого розвитку (ІЕПСР) НАН України під керівництвом директора академіка НААН України М.А. Хвесика підготували науково-аналітичні матеріали, в яких визначили фінансово-економічні важелі й інструменти механізму капіталізації природних ресурсів та їх перетворення на повноцінні активи на муніципальному рівні, а також розкрили можливості застосування об'єднаними територіальними громадами сучасних фінансово-економічних складових зазначеного механізму – фіскальних і дивестиційних інструментів, договорів концесій, спільного проектного фінансування» [5].

Органічне господарювання можна також розглядати і в межах використання енергії, що отримують альтернативними шляхами, а саме встановленням сонячних електростанцій. Зазначені об'єкти мають тенденцію до поширення на всій території України, зокрема завдяки інвестиціям. Так, у Вінницькій області вже функціонує станція на площі 23 гектари, а загалом в області працює 39 сонячних електростанцій, які вже згенерували 91 млн кіловат-годин електричної енергії [6].

У частині нормативно-правового забезпечення здійснення контролю за станом атмосферного повітря варто назвати проект постанови Кабінету Міністрів України 2019 р., яка визначає в межах ст. 32 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» порядок здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря [7].

Також зазначимо, що в Україні відбувається запровадження та поширення такого виду господарської діяльності, як сімейна ферма. У Львівській області вже відкрили сучасну сімейну ферму, яка здійснює вирощування корів, а до її розвитку долучились як держава – шляхом надання дотацій із державного бюджету, – так і закордонні проекти, у даному випадку канадський Проект розвитку молочного бізнесу в Україні [8].

Для України важливі міжнародні контракти, що спрямовуються на ведення торговельного бізнесу. Зокрема, «Україна підписала попередніх контрактів із норвезькими компаніями на суму в 1,5 млрд доларів США. З них приблизно 800 млн доларів США – інвестиції у відновлювальну енергетику <...> близько 1 млрд доларів – це інвестиції у відновлювальну енергетику. При цьому сегмент відновлювальної енергетики – це вітрова, сонячна та гідроенергетика» [9].

Як зазначалося вище, органічне господарювання сприяє забезпеченню робочими місцями. Адже сьогодні часто припиняють роботу підприємства, суб'єкти господарювання інших форм. Відбуваються різного виду мітинги, наприклад: «на цукровому заводі у селі Миколаївка Сумської області працівники розпочали мітинг із вимогою виплатити їм заробітну платню» [10].

Внесення інвестицій відбувається і на рівні вже працюючих суб'єктів господарської діяльності з метою розширення свого сегмента ринку, наприклад: холдинг «Баядера Груп» у 2019 р. планує інвестувати 80–100 млн грн у заклад виноградників, а також модернізацію заводів <...> планується співробітництво з польськими дистриб'юторами [11].

Безперечно, неможливо говорити про міжнародну торгівлю без втручання держави і це є правильним та виправданим напрямом. Адже досить складно, особливо малому суб'єкту господарської діяльності, самостійно вийти на світовий ринок торгівлі. Коли йдеться про інвестиційний напрям, який розвивається завдяки іноземним коштам, інвестиціям компаній, які вже працюють на українському ринку, досить позитивним є і сегмент домовленостей міжнародного рівня за різними напрямками щодо вкладення коштів у виробництва на території України. Так, «в Україні на березі озера Сиваш буде створена найбільша вітрова електростанція країни та одна з найбільших у Європі. Відповідну угоду в Давосі підписали норвезька компанія NBT, французька компанія TotalEren та Європейський банк реконструкції та розвитку <...>. Пакет документів передбачає фінансування будівництва вітроелектростанції на суму 150 млн євро, загальна вартість проекту – 400 млн євро. Норвезька компанія NBT планує побудувати 67 вітрових електроустановок загальною потужністю до 250 МВт, які будуть розміщені вздовж північного узбережжя озера Сиваш. Французька TotalEren є незалежним виробником електроенергії, який розробляє, фінансує, інвестує, будує та експлуатує електростанції з відновлюваних джерел енергії в довгостроковій перспективі на глобальному рівні. Президент Європейського банку реконструкції та розвитку Сума Чакрабарті заявив, що Україна спочатку стане регіональним лідером у сфері відновлювальної енергетики, а потім буде світовим лідером. За його словами, Україна є другим європейським ринком після Греції за розміром інвестицій компаній Total та NBT» [12].

Ще 2018 р. розпочато переговори щодо долучення німецького уряду до розвитку органічного землеробства в Україні. Це доводить зацікавленість закордонних країн, і саме уряду як органу центрально-виконавчої влади в розвитку органічного землеробства, що досягається через двостороннє співробітництво. Так, «Федеральне міністерство продовольства і сільського господарства Німеччини має намір реалізувати низку проектів з Україною у сфері органічного землеробства. <...> Умови для органічного землеробства в Україні практично ідеальні, як вважають німецькі експерти, і є перспективи виходу такої продукції на зовнішні ринки. Однак для подальшого

розвитку сектора з погляду ефективних механізмів контролю і сертифікації слід розвивати німецько-українські проекти, у рамках яких передбачена підтримка приватних і державних органічних землеробів. Спільний українсько-німецький проект «Органічне сільське господарство» існує із 2016 р. і приділяє особливу увагу консультуванню виробників органіки з питань законодавства, оскільки правила з органіки в Україні повинні бути більш сумісні із правовою основою законодавства ЄС. Із цією метою Мінсільгосп Німеччини співпрацює з Мінагрополітики України та іншими адміністративними органами. ВМЕ на сьогодні фінансує п'ять проектів у співпраці з Мінагрополітики. Метою спільного проекту з органічного сільського господарства є створення системи підготовки фахівців, менеджерів та викладачів університетів. Для цього німецькі експерти передають свій досвід основ органічного землеробства, наприклад, на відповідних семінарах та екскурсіях. Наступним кроком, за даними ВМЕЛ, буде запуск навчальної онлайн-платформи, де українські користувачі зможуть обмінюватися знаннями та інформацією» [13].

Висновки. Керуючись вищевикладеним, можемо дозначити, що в Україні сьогодні відбувається становлення органічного виробництва, подальшим кроком є його розширення та становлення саме органічного господарювання; Україна визнається європейськими експертами державою, яка має більш ніж сприятливі природні ресурси для здійснення органічного виробництва; інвестиція – це сучасний, розвиваючий напрям господарської діяльності, який характеризується на світовому рівні розвитком та застосуванням майже кожною країною; інвестиційна політика розвивається і в Україні, але потребує значного розширення, залучення оновлених суб'єктів, а головне, залучення держави, в особі відповідних органів державної влади, а також включення такого вектора до державної політики, що складе інвестиційну державну політику.

Література:

1. На Дніпропетровщині відкрито новий комплекс з переробки олійних культур. URL: <https://zemovik.com/news/na-dnipropetrovshhini-vidkrito-novij-kompleks-z-pererobki-olijnih-kultur/?fbclid=IwAR1wY9HyO59MkAYme7PvGeynR75cQbofBtY4Cnvu3A6VBv7ztUFpJStd4o>.
2. На Львівщині побудують елеватор, насіннєвий і круп'яної заводи. URL: <https://agronews.ua/node/115659?fbclid=IwAR3cl34XapG11nR1-XQveXlPbPW2l82lBBA4MWNof5QBxmh5OkXcAqDYco>.
3. На Вінниччині запускається новий молокозавод. URL: <https://agronews.ua/node/115147?fbclid=IwAR319no5xwMAFmi1STouKxMKdqKzuH0WA5aQyV2da-mfmp1lhfK2jiHZcrU>.
4. В очищення Південного Бугу планують інвестувати понад 250 мільйонів. URL: https://greenfund.com.ua/2019/01/22/v-ochyshhennya-pivdenogo-bugu-planuyut-investuvaty-ponad-250-miljoniv/?fbclid=IwAR2MEPMilIKGd6Nx4Hh0RpIb5QkrmrKI6DgdF_tGCKVFzW1ACevOEJhew.
5. На основі досліджень за бюджетною програмою.... URL: <https://www.facebook.com/NASofUkraine/photos/a.1407619679537491/2024352561197530/?type=3&theater>.
6. На Вінниччині ввели в експлуатацію 39-ту сонячну електростанцію потужністю 9,5 МВт. URL: <http://uprom.info/news/energy/na-vinnychchyni-vveli-v-ekspluatatsiiu-39-tu-soniachnu-elektrostantsiiu-potuzhnistiu-9-5-mvt/?fbclid=IwAR3ZwDgWnuaUhlpxk4Z1Adk2yU4x5Yw-EADEDsxCNKQKByrCWn5q5qS6I>.
7. Деякі питання здійснення державного моніторингу у галузі охорони атмосферного повітря: постанова Кабінету Міністрів

- України від 2019 р., проект. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/Proekt/28012019/Proekt.pdf?fbclid=IwAR1tRdEizYdGJ4bsV9Aa4_pME3vW3S3-9ydKfuBYoiM26FyWZzYy3SQ_uuc.
8. Во Львовской области открыли современную семейную ферму. URL: https://bizagro.com.ua/vo-lvovskoj-oblasti-otkryli-sovremennuyu-semejnyuyu-fermu/?fbclid=IwAR11XYrZhy3Izdlj9E1xpt11u5qGsmtaFb_8CogYBnqjJZwhg2hhB5Foo.
  9. Україна підписала з норвезькими компаніями контрактів на \$1,5 млрд. URL: http://uprom.info/news/energy/ukraina-pidpysala-z-norvezkymy-kompaniiamy-kontraktiv-na-1-5-mlrd/?fbclid=IwAR1UYCzby1s2R0AyXbxHMmuQuCDQbPLm_SRA8EgNp2e6EXPIbNEvb9SPIuw.
  10. На цукровому заводі Сумщини мітинують працівники. URL: https://agronews.ua/node/113705?fbclid=IwAR2POhbPEZ-7xzFGyMZ1NM_Pe4hU7IgzUWPxhEvtMcNgXMsVkuLnvXqKlw.
  11. Украинский производитель вин инвестирует 100 млн грн в виноградики и заводы. URL: <https://bizagro.com.ua/ukrainskij-proizvoditel-vin-investiruet-100-mln-grn-v-vinogradniki-i-zavody/?fbclid=IwAR2JwSxNfn6qdpZsTqbCqIxm8Pn4X30upJHE4Lbx4QVdKyIgbshnXB52k>.
  12. У Давосі підписали Угоду про створення в Україні однієї з найбільших вітроелектростанцій Європи. URL: https://tsn.ua/groschi/u-davosi-pidpisali-ugodu-pro-stvorennya-v-ukrayini-odniiyeyi-z-naybilshih-vitroelektrostantsiy-evropi-1285524.html?fbclid=IwAR0FDE1SMphGoKI9Z_V27zaulgFyfpJMyoXipGDE2jR6rEwHysUeukVjiiY.
  13. Німецький уряд сприятиме розвитку органічного землеробства в Україні. URL: <https://www.growhow.in.ua/nimetskyj-uryad-spruyatyme-rozvytku-organichnogo-zemlerobstva-v-ukrayini/?fbclid=IwAR1RNb7PfxE5WjJu-ErBTLaq8WcBKmgqyZ5UwPtips8OeEna2frWhp8NrE>.

Поддубная Д. С. Инвестиционная государственная политика – элемент сохранения природных ресурсов для осуществления органического хозяйствования

Аннотация. Статья посвящена исследованию органического хозяйствования как более расширенного и комплексного направления деятельности, чем органическое производство. Определяется потребность в системном

подходе с учетом состояния природных ресурсов, которые могут потенциально быть использованы в связи с таким видом производства. Ведь особенностью является то, что невозможно определить применение исключительно земельных ресурсов и более никаких природных ресурсов не использовать, поскольку необходимо учитывать и состояние атмосферного воздуха, и наличие пчел и т. д., которые должны находиться в соответствующем состоянии по показателям. Путем такой реализации развивается инвестиционное направление, которое должно быть частью государственной политики. Сегодня воплощение такого характера реализовано в Украине, однако формирует потребность дальнейших шагов к расширению вектора осуществления именно государственной инвестиционной политики.

Ключевые слова: инвестиционная государственная политика, органическое производство, органическое хозяйствование, природные ресурсы, государство, инвестиции.

Piddubna D. Investment state policy – an element of conservation of natural resources for the implementation of organic farming

Summary. The article is devoted to the study of organic farming as a more expanded and integrated activity than organic production. The need for a systematic approach is determined taking into account the state of natural resources that can potentially be used in connection with this type of production. After all, the peculiarity is that it is impossible to determine the use of land resources exclusively and not to use any more natural resources, since it is necessary to attract, take into account both the state of atmospheric air, the presence of bees, etc., which must be in the appropriate state according to indications. On the way of such implementation, there is an investment direction, which should be part of the state policy. Today, the implementation of this nature of its implementation is typical in Ukraine, however, it forms the need for further steps to expand the vector of implementation of the state investment policy.

Key words: investment state policy, organic production, organic farming, natural resources, state, investments.

Андрушко А. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Ужгородського національного університету

ДОКТРИНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ ПРО ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ

Анотація. У статті проаналізовано погляди вчених другої половини ХІХ – початку ХХ століття (А.Ф. Бернера, Л.С. Білогриць-Котляревського, П.О. Бобровського, М.В. Духовського, Г.Є. Колоколова, М.І. Ланге, Франца фон Ліста, О.В. Лохвицького, В.Д. Набокова, М.А. Неклюдова, С.В. Познишева, М.М. Розіна, М.Д. Сергієвського, І.Я. Фойницького, М.П. Чубинського, С.С. Шайкевича та ін.) на проблеми відповідальності за злочини проти честі та гідності особи.

Ключові слова: злочини проти честі та гідності особи, наклеп, образа, дифамація.

Постановка проблеми. Період з другої половини ХІХ до початку ХХ століття був часом бурхливого розвитку науки кримінального права. Тоді було сформульовано ті засади кримінального права, які залишаються актуальними дотепер. Одним із важливих напрямів досліджень того часу були проблемні питання відповідальності за злочини проти честі та гідності особи. Вказаній проблематиці свої праці присвятили А.Ф. Бернер [1, с. 8–28], Л.С. Білогриць-Котляревський [2, с. 383–396], П.О. Бобровський [3; 4], М.В. Духовський [5], Г.Є. Колоколов [6, с. 113–124], М.І. Ланге [7], Франц фон Лист [8, с. 42–56], О.В. Лохвицький [9, с. 598–618], В.Д. Набоков [10; 11, с. 59–73], М.А. Неклюдов [12, с. 5–94], С.В. Познишев [13, с. 99–119], М.М. Розін [14], М.Д. Сергієвський [15], І.Я. Фойницький [16, с. 98–130], М.П. Чубинський [17], С.С. Шайкевич [18] та інші вчені. Відповідні напрацювання класиків кримінального права залишаються актуальними й сьогодні, адже вони дозволяють прослідкувати еволюцію наукової думки в частині, що стосується кримінально-правової протидії злочинам проти честі та гідності особи, врахувати їх у сучасних наукових дослідженнях цієї проблематики. Погоджуємось з О.В. Харитоновною, яка відзначає, що «без знання історії свого розвитку та поглядів видатних вчених наука кримінального права приречена на повторення помилок минулого або ж «нове відкриття» того, що вже було сформульовано попередниками. Отже, аксіоматичним є положення про те, що розвиток кримінально-правової науки неможливий без ґрунтовного вивчення її історії, всебічного осмислення здобутків і прорахунків учених минулого» [19, с. 9].

Мета статті – проаналізувати погляди вчених другої половини ХІХ – початку ХХ ст. на проблеми відповідальності за злочини проти честі та гідності особи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримінальне законодавство другої половини ХІХ – початку ХХ століття, що передбачало відповідальність за розглядувані посягання, не

пояснювало змісту понять «честь» та «гідність»¹. У доктрині кримінального права з цього приводу висловлювалися різні точки зору.

Більшість вчених вважала, що честь – це благо, яке має об'єктивну (зовнішню) і суб'єктивну (внутрішню) сторони. Професор Київського університету Л.С. Білогриць-Котляревський, наприклад, писав: «під честю прийнято розуміти особливе внутрішнє відчуття власної гідності, яке змушує людину, з одного боку, поводити себе згідно з правилами моралі, а з другого – вимагати від інших громадян утримуватися від всього того, що може принизити її особистість, викликати до неї неповагу, зневагу. Поняття честі в кримінальному праві, таким чином, зводиться до зовнішньої поваги, а право честі – до вимоги не ображати, не виражати неповаги чи зневаги» [2, с. 383]. Подібним чином висловлювалися також А.Ф. Бернер [1, с. 8–9], Г.Є. Колоколов [6, с. 113], Франц фон Лист [8, с. 44], М.А. Неклюдов [12, с. 6–7], М.Д. Сергієвський [15, с. 555], І.Я. Фойницький [16, с. 100–102]. У юридичній літературі другої половини ХІХ – початку ХХ століття поняття честі та гідності здебільшого не розділялись, а розглядались як єдине явище. Дослідники або оперували поняттям честі, взагалі не згадуючи про гідність, або ж послуговувалися поняттям гідності тільки для того, щоб через нього розкрити зміст поняття честі. Більшість вчених того часу була переконана, що суб'єктивна сторона честі (гідність особи) не може страждати від злочинних посягань, а тому й не може бути об'єктом таких посягань, як, зокрема, наклеп і образа; об'єктом вказаних діянь є тільки об'єктивна сторона честі. Професор Берлінського університету А.Ф. Бернер, приміром, з цього приводу зазначав: «Внутрішня честь або ж гідність складає безспірно істинну підставу будь-якої зовнішньої честі. Але через свою чисту внутрішність вона не належить до правової сфери і не доступна для жодного посягання. Зовнішня честь полягає в загальнолюдському і в особливому суспільному значенні особистості. Як одна з форм прояву особистості, зовнішня честь складає право і будь-яке умисне посягання на неї – злочинне» [1, с. 8–9].

Вагомий внесок у розвиток об'єктивної теорії честі та посягань на неї вніс М.М. Розін, який також вважав, що честь можна розглядати з суб'єктивної і об'єктивної точок зору, з яких для

¹ М.А. Неклюдов з цього приводу писав: «Поняття честі – поняття настільки еластичне та невизначене, що законодавства позитивні, в тому числі й наше, обходять це питання абсолютним мовчанням, покладаючись виключно на такт і розсудливість суду. Ось чому ми зустрічаємо на практиці масу таких скарг, в яких як образа честі трактується недостатня почесть чи невиконання претензій педантичного самолюбства. Варто лише нагадати, що одна дама скаржилася мировому суду на те, що сторож дозволив собі сказати про неї сторонній особі, що вона шодня ходить до суду; інша ж особа, генерал, звинувачував перед мировим Суддею завідуючого будинком в тяжкій образі його особистості, що полягала у відмові йому від квартири, з поясненням, що він пізно повертається додому, чим непокоїть інших мешканців» [12, с. 5–6].

кримінального права прийнятна лише друга. Вчений писав: «Суб'єктивна честь, як явище світу психічного, тісно межує і навіть зливається з людською самосвідомістю, з усвідомленням в собі людської особистості та її гідності. Зміст і центр цього усвідомлення визначаються виключно з точки зору моральної... З іншого боку, в людському суспільстві «виникає нове явище, яке також називається честю. Це честь об'єктивна, зовнішня, визнання іншими, повага, шана, усталене значення людини з точки зору суспільної думки». Її головними підставами є «соціальність, соціальна цінність та корисність». Визнавши, що «сфера особистих процесів індивіда... заслугоує на правоохорону», М.М. Розін сумнівався, «наскільки може бути втілений в юридичну форму зміст того душевного процесу, який відбувається в скривдженному», і як вплинуть на суспільство положення закону, що спираються на суб'єктивну теорію. Вказавши, що честь у вказаному сенсі є явищем «значною мірою невизначеним» і може «вироджуватись в дріб'язкову вимогливість», автор вважав, що законодавець може або повністю піти назустріч цій вимогливості, або ж передати всю справу на розсуд суду. Але оскільки «культурний законодавець» не може зробити ні того, ні іншого, то замість «технічно складної і соціально небезпечної побудови образ честі на суб'єктивному фундаменті» потрібно створити належну конструкцію, заклавши в її основу об'єктивний момент блага честі. На переконання М.М. Розіна, «питання має вирішуватись з точки зору честі, як соціального значення індивіда, доброї думки про нього оточуючих, їх поваги до нього» [14, с. 128–152; 17, с. 136–137]. Впровадження ж в судову практику інших конструкцій образи честі, з точки зору М.М. Розіна, є «неправильним теоретично, згубним практично і глибоко шкідливим кримінально та соціально-політично» [14, с. 167].

З концепцією М.М. Розіна та інших вчених, що поділяли його погляди, не погоджувався відомий український правознавець М.П. Чубинський, який вважав, що М.М. Розін «оперує формальними аргументами і відходить в сторону від життя» [17, с. 137]. М.П. Чубинський підкреслював, що позиція М.М. Розіна, згідно з якою «гідність людини, як моральної істоти, є щось юридично байдуже» [14, с. 151], є надто категоричною і далекою від дійсності. На переконання М.П. Чубинського, в такому твердженні проголошується «повний розрив між правом та мораллю, а також між суспільною оцінкою, яка враховує моральний момент, і оцінкою юридичною». Дискутуючи з М.М. Розіном, М.П. Чубинський вказував, що і внутрішня честь може бути об'єктом злочинних посягань, підкреслював, що «психологія “принижених та ображених” складається особливим і хворобливим чином», що образа доводить людину іноді навіть до самогубства, чого не враховувати не можна [17, с. 138]. Визнаючи, що «честь в сенсі внутрішньої її свідомості не є величиною визначеною», М.П. Чубинський водночас підкреслював, що не варто вбачати тут й особливо високого рівня невизначеності, тим більше, що праву вже доводиться оперувати масою недостатньо визначених понять (істина, обман, мотив тощо) [17, с. 139–140]. Таким чином, М.П. Чубинський, на відміну від більшості вчених його часу, допускав, що і внутрішня честь людини (її гідність) може бути об'єктом злочинних посягань.

Глибока переконаність більшості вчених розглядуваного періоду в тому, що гідність особи не може страждати від злочинних посягань, вочевидь, пов'язана з недостатнім розумінням

змісту гідності людини та її значущості. Таке розуміння, як відомо, з'явилося значно пізніше. У цьому контексті, однак, варто відзначити, що окремі дослідники того часу намагалися пояснити відповідний стан речей. Так, наприклад, М.І. Ланге підкреслював залежність поняття про честь і про те, що ображає її, від рівня розвитку особистості: «Чим вищий рівень освіти народу, тим витонченішим стає у його членів почуття честі, як усвідомлення власної особистості гідності; у народу ж, в якого духовне життя ще мало проявляється у сфері його зовнішніх дій, честь є більше, так би мовити, уявленням об'єктивним, ніж внутрішнім самовизначенням свого морального ества» [7, с. 161].

У юридичній літературі розглядуваного періоду величезна увага приділялась історичним аспектам регламентації відповідальності за злочини проти честі та гідності особи. М.В. Духовської з цього приводу підкреслював, що «злочини проти честі більше, ніж будь-які інші, слід вивчати на історичному ґрунті», оскільки «честь розвивалась постійно у зв'язку з розвитком людини; наскільки розуміла людина себе як морального індивідуума, настільки розвинутим було в неї і поняття честі; вивчити історію честі, значить вивчити хід розвитку людства» [5, с. III, 4, 8–9]. Якщо праці одних тогочасних вчених були присвячені майже виключно питанням становлення та розвитку відповідних кримінально-правових заборон [3; 4; 7], то праці інших авторів торкалися вказаних питань значною мірою [5, с. 152–225; 14, с. 92–112; 18, с. 47–66]. Хронологічно першою публікацією історичного характеру була велика за обсягом стаття уродженця Чернігова, випускника Київського університету М.І. Ланге «Про покарання і стягнення за безчестя за древнім руським правом», опублікована в «Журналі Міністерства народної освіти» за 1859 рік [7]. Докладно проаналізувавши численні пам'ятки права (від Руської Правди до Соборного Уложення), М.І. Ланге дійшов висновку, що слово «безчестя» в давньому руському праві мало подвійне значення: воно означало як саму образу, так і плату за образу [7, с. 219]. Вчений зазначав, що честь тоді розумілась як почесть, пошана, виражаючи собою суспільне становище особи, а не внутрішнє усвідомлення нею гідності своєї особистості: «вираз “відняти честь”, що зустрічається іноді в законах царя Олексія Михайловича, означав не більше, ніж позбавлення посади». Сама образа розумілась тільки як право, іноді доволі вигідне, на позов про безчестя. У зв'язку з цим М.І. Ланге вказував, що «наші предки ображались переважно внаслідок розрахунків розуму, а не через безпосереднє відчуття усвідомлення образи» [7, с. 220–221]. Розглядаючи безчестя як плату за образу, дослідник зазначав, що й тут «ступінь особистої образи не мав жодного значення», а розмір винагороди за образу залежав не від її тяжкості, а передовсім від соціального статусу кривдника та ображеного, «і взагалі від обставин зовнішніх та випадкових» [7, с. 221]. Насамкінець М.І. Ланге підкреслював, що «у нас в давнину особистість розумілась не як особистість сама по собі, що не мала майже ніякого значення, а в нерозривному зв'язку з родом, званням, чином і станом тієї чи іншої особи» [7, с. 222].

Серед досліджень історії розвитку кримінального законодавства про відповідальність за злочини проти честі варто згадати працю П.О. Бобровського «Злочини проти честі за російськими законами до початку XVIII століття». Дослідник відзначав, що протягом багатьох століть значення окремої особистості та її честі не усвідомлювалось: «честь кожної особи визначалась загальною

міркою залежно від становища цілої групи осіб. Чим вищим було суспільне становище певної маси осіб, тим більшим було право цієї маси на шанування своєї честі, і навпаки» [3, с. 56]. Поява поняття про особисту честь вченим пов'язувалась із зникненням у другій половині XVI століття судового поєдинку («поля») як способу вирішення конфліктів. На переконання П.О. Бобровського, необхідність охорони особистої честі кожної людини, незалежно від її стану, вперше була визнана в Соборному Уложенні 1649 р., однак лише з падінням наприкінці XVII століття системи місництва (тобто порядку заміщення державних посад залежно від знатності роду) було усунуто суттєву перепону до відкритого визнання у кожній людині її гідності [3, с. 4]. Особливу роль у розвитку кримінально-правової охорони честі П.О. Бобровський відводив правовій реформі царя Петра I [3, с. 96–97, 109–110, 116, 120]. На переконання вченого, саме тоді відбулося усвідомлення того, що «особиста честь не може бути предметом продажу, що вона складає благо, яке особа може відстоювати, як і всі інші свої права, що цього блага людина може бути позбавлена тільки в силу закону, за певних умов» [3, с. 5]. П.О. Бобровський вважав, що кінцевою метою реформування Петром I законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти честі було «взяти верх над цивільним відшкодуванням за образу – безчестям, відтіснити його на задній план і перетворити у другорядний елемент покарання за зневагу честі» [3, с. 120].

Вчені того часу чимало уваги приділяли аналізу розуміння поняття честі та караності посягань на неї не тільки в давньоримському і російському праві, а й в праві давньоримському, давньогерманському, німецькому, французькому та англійському [1, с. 9–12; 5, с. 11–151; 6, с. 113–116; 8, с. 42–44; 14, с. 55–91; 16, с. 98–99; 18, с. 31–47]. Так, наприклад, Л.С. Білогриць-Котляревський, підкреслюючи, що поняття честі в сучасному йому кримінальному праві зводиться до зовнішньої поваги, а право честі – до вимоги не ображати, не виражати до особи неповаги чи зневаги, зазначав, що таке поняття честі було напрацьоване німецьким (або, точніше, германським) правом, котре було відмінним від римського розуміння права на честь [2, с. 383]. І.Я. Фойницький вказував, що у давніх римлян честь (*existimatio*) означала стан непорушної гідності (*status illaesa dignitatis*), що належав римському громадянину, і таким чином зливалась з громадянською повноправністю; всі, хто не були римськими громадянами, не користувались і честю. Вчений підкреслював, що честь не була якимось особливим правом особи, що мало самостійний зміст, а ідеальним об'єднанням всього різноманіття прав, що належали римському громадянину. Маючи в основі державне визнання особи громадянином, честь не залежала від думки співгромадян, від їхніх відгуків та суджень. Тому *injuria* означала не тільки образу, а взагалі порушення будь-якого права особистості, що не підходило під визначення іншого передбаченого законом діяння. Покарання ж за образу зводились до грошового стягнення на користь потерпілого та *infamia* (безчестя, поєданого з позбавленням громадянина деяких громадянських прав); лише в імператорський період історії Стародавнього Риму більш суворим покаранням почали піддавати винних в пасквілях (*libelli famosi*) [16, с. 98–99]. Як зазначалося вище, німецький погляд на честь, як на внутрішнє благо, особисте вираження моральної гідності людини, був протилежним давньоримському розумінню права на честь. У цьому зв'язку І.Я. Фойницький зазначав, що німецьке право виходило з того, що честь властива кожній особі незалежно від її державного статусу, але обсяг її залежав від маси історично складених обставин і змінювався з огляду на прина-

лежність винного до того чи іншого суспільного класу: ганебне для рицаря не завжди було ганебним для городянина. Тому й образа за німецьким правом була не посяганням на повноправність взагалі, а вираженням презирства до особистості, неповагою до її гідності. Цьому суб'єктивному поняттю честі та образи відповідало й особливе, напрацьоване німецьким правом, покарання за образу, яке полягало в урочистому визнанні честі ображеного самим кривдником, у вигляді прохання про прощення чи відмови від сказаного [16, с. 99]. Таким чином, якщо у римському праві покарання за образу мало переважно приватний характер, то в німецькому – публічний, виражаючись у проханні про прощення, відмові від висловленої образи. Л.С. Білогриць-Котляревський вказував, що публічний характер покарання за образу в його час панував у всіх державах, окрім Англії, яка примикала до римської системи [2, с. 384]. Вчений також зазначав, що «історія нашого права становить собою зміну об'єктивного погляду на честь, як на служило-родову гідність, пануючу в старому праві, суб'єктивним, що проникло під впливом німецького права у військові артикули» [2, с. 384]. Утім, Л.С. Білогриць-Котляревський вказував, що вплив старих поглядів в російському праві у формі виплати безчестя зберігався аж до видання у 1864 р. Уставу про покарання, що накладаються мировими судьями; «із цього часу за образи в кримінальних законах передбачаються тільки кримінальні кари, а якщо ображений хоче отримати виплату за безчестя, то покарання виключається, і останній має вести справу у цивільному порядку» [2, с. 384]. Своєю чергою, М.М. Розін, детально розглянувши питання про образу честі в римському, англійському, французькому, німецькому та російському праві, зробив висновок про існування двох систем: суб'єктивної, що знайшла своє головне відображення в німецькому праві, та об'єктивної – системи римського та англійського права; французьке право, на переконання М.М. Розіна, наближається до об'єктивної системи, російське ж характеризується особливою історичною мінливістю і не вирізняється витриманістю принципів [14, с. 55–112]. Іншої думки дотримувався М.П. Чубинський, який вважав, що до об'єктивної системи безумовно можна віднести тільки англійське право; про французьке, допетровське і навіть про римське право не можна категорично сказати, що вони відтворюють об'єктивну теорію та ігнорують суб'єктивні переживання і відчуження потерпілого [17, с. 134].

У кримінально-правовій літературі другої половини XIX – початку XX століття відзначалося, що об'єктом посягання в розглянутих злочинах є честь будь-якої особи, здатної усвідомлювати і відчувати образу чи зневагу [2, с. 385; 6, с. 117; 13, с. 103]. У зв'язку з цим вказувалося, що не можуть бути потерпілими від злочинів проти честі: а) померлі; б) божевільні; в) особи, які перебувають у стані безпам'ятства та несвідомості; г) малолітні у тому віці, коли вони не можуть розуміти образи [2, с. 385; 6, с. 117; 12, с. 16–17; 15, с. 568]². Некараними визнавались також образи честі, якщо потерпілими від них були діти їхніх батьків чи один із подружжя, а також образи з боку осіб, що наділені дисциплінарною владою [6, с. 118; 9, с. 606; 12, с. 11–15; 15, с. 562–563, 565–567]. О.В. Лохвицький з цього приводу писав: «Батьки мають право карати дітей... Діти не мають права скаржитися на батьків за образи... Зрозуміло, що діти не можуть бути ображеними батьками: батьки мають безконтрольне право наставляти дітей, підда-

² М.А. Неклюдов, однак, допускав певні винятки з цього переліку. Так, він зазначав, що «образу малолітніх, не дивлячись на їх вік, може бути переслідувана, якщо вона вчинена в присутності членів сімейства», «стосовно божевільних правильніше допускати тільки образу дітям» [12, с. 17].

вати їх домашнім покаранням; так само позови про образи між подружжям несумісні з відносинами, що виникають із шлюбного союзу» [9, с. 606]. Натомість Г.Є. Колоколов сумнівався в правильності того, що один із подружжя не може бути потерпілим від образи честі, зазначивши, що «питання про це в літературі є дискусійним і в законодавстві – темним» [6, с. 118].

В юридичній літературі того часу розглядалася також можливість вчинення злочинів проти честі щодо юридичних осіб. Так, М.А. Неклюдов підкреслював, що «юридична особа є особою фіктивною, а тому образити її неможливо» [12, с. 17]. Так само С.В. Познишев вказував, що «юридична особа, як така, не може сприймати образу, не може бути ображена» [13, с. 104]. Водночас вчений відзначав, що законодавство в окремих випадках допускає можливість вчинення образи й щодо юридичних осіб, зокрема стосовно військової частини [13, с. 104–105].

Вченими розглядуваного періоду пропонувалися різні класифікації посягань на честь особи. О.В. Лохвицький пропонував таку систему злочинів проти честі та гідності (вслід за тогочасним законодавством вчений називав їх «образами честі»): 1) особисті образи; 2) наклеп; 3) дифамація; 4) розголошення таємниці; 5) погроза; 6) самоправство [9, с. 598–618]. При цьому О.В. Лохвицький відзначав, що «образа честі може бути поєднана з іншими злочинами, наприклад катуванням, зґвалтуванням, особистим затриманням, і тоді вона поглинається ними, оскільки в них є більше зло» [9, с. 598]. На думку М.А. Неклюдова, до групи «образ честі» належать: I. Безпосередні особисті образи; II. Неповага і грубість – діяння, що караються тільки в окремих особливих випадках; III. Наклеп; IV. Розголошення образливих для честі відомостей; V. Погрози [12, с. 5]. І.Я. Фойницький виокремлював такі злочини проти честі та гідності: I. Образа; II. Зганьблення («опозорення»): а) наклеп; б) дифамація; III. Діяння, що примикають до образи: а) неповага; б) розголошення таємниць; в) розголошення в підлив кредиту; г) неправдивий донос; г) підроблення паперів [16, с. 103–127]. На думку С.В. Познишева, посягання на честь можна класифікувати на: 1) образу та 2) зганьблення. Водночас вчений, вслід за Кримінальним уложенням 1903 р., вважав за можливе виокремлювати три види злочинів проти честі: 1) образу; 2) наклеп; 3) дифамацію [13, с. 100–101].

На думку Г.Є. Колоколова, попри те, що форми і способи образи честі можуть бути різноманітними, їх все ж можна звести до двох груп: 1) до першої зараховуються такі факти, котрі в даному суспільстві і при даних обставинах взагалі вважаються образливими; 2) до другої – дії та слова, які можуть бути визнані образливими лише за певних особливих обставин [6, с. 119].

Найбільша увага в тогочасній літературі приділялася таким злочинам проти честі особи, як образа та наклеп.

Визначаючи поняття образи, І.Я. Фойницький зазначав, що нею є «незаконне умисне приниження людини непристойним поведінням, що виражає зовні неповагу до того, кого ображають» [16, с. 103]. Г.Є. Колоколов вважав, що образою є посягання на честь особи шляхом образливого («оскорбительного») поведіння [6, с. 120]. В літературі традиційно особисті образи поділялися на образи дією (реальні), письмові образи та образи словом [6, с. 121; 9, с. 598, 603].

Дискусійним у тогочасній науковій літературі було питання про те, що може бути визнано образливим. На думку М.А. Неклюдова, образа обов'язково має бути поведінням принизливим, тобто таким, що суперечить загальноновизнаним нормам поведіння, ображає самолюбство та гідність [12, с. 10]. М.М. Розін

зазначав, що все залежить від контексту: безневинні слова можуть бути образливими (наприклад, «мужик», «баба»), і навпаки, найбільш лайливі не можуть визнаватися такими, якщо вживаються без умислу, жартома [14, с. 166]. Подібним чином розмірковував М.Д. Сергієвський [15, с. 574]. О.В. Лохвицький вважав, що образливим може бути те, що не містить в собі нічого образливого, але сказане певним тоном (наприклад, підвищеним голосом); крім того вчений вказував, що «образа, часто дуже сильна, може полягати і в натяку», «часто слово, яке по суті є ласкавим чи похвальним, буває образливим» [9, с. 601]. С.С. Шайкевич застерігав, що «судді не слід звертати увагу на такі позови про образу, в яких ображений скаржитися на те, що хтось назвав його невігласом, вродком, диваком тощо, оскільки таланти, краса, гарне поведіння тощо не належать до необхідних елементів уявлення про чесну людину. Можна бути позбавленим всіх цих якостей, але все ж таки користуватися повагою в суспільстві, як цілком моральний громадянин» [18, с. 15].

Різновидами зганьблення у літературі визнавалися наклеп та дифамація. І.Я. Фойницький зазначав, що наклепом є завідомо неправдиве оприлюднення обставин, що ганьбять честь іншої особи. Дифамацією є оприлюднення в друкованій формі такої обставини, котра може зашкодити честі, гідності або доброму імені особи [16, с. 117]. Подібні визначення пропонував С.В. Познишев, який вказував, що від наклепу дифамація відрізняється передовсім тим, що вона може бути вчинена тільки шляхом друку, тоді як наклеп – і друкованим шляхом, і усно, і письмово, і символічно. Крім того, важливою ознакою наклепу є завідома неправдивість поширюваної інформації; дифамацією ж визнається й розголошення правдивих фактів, а також фактів не завідомо неправдивих [13, с. 113, 115].

М.В. Духовської вважав, що складно розмежувати між собою наклеп та образу [5, с. II, 7]. Вчений зазначав, що «при образі відбувається посягання певними вчинками, словами, знаками на саму честь людини; при наклепі ж особа не посягає безпосередньо на того, кого ображає: вона звертається до третіх осіб і в їх середовищі наводить різні доводи, що вважаються переконливими в даний час, в даній місцевості і в даному колі осіб, й намагається довести ними, що особі безпідставно належить та міра честі, котра визнається за нею, що вона вчинила певні вчинки, які самим суспільством сприймаються як безчесні» [5, с. 6].

Важливо відзначити, що у юридичній літературі розглядуваного періоду пропонувалося декриміналізувати окремі з посягань на честь особи. Так, М.М. Розін вважав, що зі сфери злочинів проти честі потрібно виключити образу, яка має відноситися до групи дрібних поліцейських порушень і зберігати караність тільки в разі публічності її вчинення. Вчений підкреслював, що наявність кримінальної відповідальності за образу означає «потурання дрібним і низьким душевним порухам», наголошував, що завдяки цьому у людей розвивається «звичка до кляузництва», а тому для реагування на такі вчинки «варто пошукати інших шляхів» [14, с. 128–152]. З такою точкою зору не погоджувався М.П. Чубинський, який вважав, що «право не може і не повинно залишатися байдужим до посягань такого роду, котрі навіть за наявності репресії ведуть до самочинних розправ, поєдинків та інших сумних явищ; ці явища можуть тільки розвинути і укріпитися, якщо караність образи, і без того дуже слабка, буде частково понижена, частково відмінена» [17, с. 139]. Аналогічні аргументи наводив О.В. Лохвицький [9, с. 599]. На думку С.С. Шайкевича, який також виступав проти декриміналізації образи, слід брати до уваги те, що головною

юридичною підставою караності образ є внутрішня їх злочинність, яка випливає з того, що кривдник, посягаючи на чужу честь, підточує довіру інших до ображеного, розриває той внутрішній зв'язок, який пов'язує людей у суспільстві [18, с. 28–29]. У той же час С.С. Шайкевич ще у 1865 році підкреслював, що розширюючи коло злочинів проти честі особи, «легко можна прийти до зіткнення з іншим правом людини – з правом говорити правду, вільно висловлювати свою думку», адже «просто застереження або пораду можна сприйняти за наклеп, публічне викриття негідника – за образу» [18, с. 16]. Крім того, «потураючи кожному незначному спалахові самолюбства, законодавець дає дріб'язковим і мстивим людям можливість зав'язати справу через дрібниці» [18, с. 16–17]. Дослідник був переконаний, що «держава має приймати ображеного під свій захист лише тоді, коли посягають на його моральну та юридичну гідність, тобто коли його звинувачують у вчинках, що суперечать моральному і позитивному закону» [18, с. 15].

У кримінально-правовій літературі розглядуваного періоду дискутувалися також питання, пов'язані з покаранням за злочини проти честі. Так, наприклад, М.П. Чубинський, пояснюючи, чому законодавці окремих держав (зокрема, Франції) визнавали посягання на честь незначними деліктами, відзначав, що такий стан речей склався історично: справа в тому, що представники привілейованих та впливових класів при образі честі здавна не зверталися до суду, а вдавалися до дуелі чи до розправи на місці. Тому для охорони своєї честі вони не потребували серйозної репресії закону; у тих же випадках, коли кривдниками були вони, а ображений належав до нижчих класів, їм була вигідною існуюча слабка репресія, а тому вони підтримували її [17, с. 132]. В.Д. Набоков, звертаючи увагу на те, що за крадіжку тогочасний російський законодавець передбачав більш суворе покарання, ніж за наклеп, відзначав: «це не означає, що для кожного майно дорожче честі чи доброго імені, – обставина, про яку забувають ті, хто пропонує (між іншим, як панацею проти дуелі) значно посилити покарання за образи. Прагнення до охорони своєї честі, до незаплямованої репутації, звісно, незрівнянно бажаніше і має бути більш розвинене, ніж чутливість до втрати матеріальних благ та прагнення до їх примноження: але з цього аж ніяк не випливає, що посягання на честь мають підлягати більш суворому покаранню, ніж посягання на майно. Ставлячись суворіше до злодія, аніж до кривдника чи наклепника, закон виражає ту, по суті абсолютно здорову, думку, що моральна гідність особи, її репутація залежать від всього складу її життя, від неї самої та її вчинків. Ця гідність не може бути втрачена завдяки витівкам іншої особи, і таким чином посягання на моральну гідність, не тягнучи за собою втрати чи навіть зменшення самого блага, по суті своїй є порушенням лише відомої вимоги: а саме, щоб моральна гідність кожної особи не зустрічала заперечення з боку інших осіб» [10, с. 233; 11, с. 59–60].

Звертає на себе увагу той факт, що у тогочасній цивілістичній літературі проблеми захисту честі розглядалися меншою мірою, аніж у літературі кримінально-правовій. У своєму підручнику Г.Ф. Шершеневич відповідний стан речей пояснював тим, що «моральна шкода, завдана порушенням чужого права, не піддається грошовій оцінці, не може бути відшкодована юридичними засобами, наприклад, у разі особистої образи, оскільки між моральною шкодою і матеріальною винагородою немає спільного мірила. Тому такі недозволені порушення суб'єктивного права, котрі не поєднані з майновою шкодою, не підходять під поняття цивільного правопорушення» [20, с. 392]. У зв'язку з цим, на переконання Г.Ф. Шершеневича, «особисту образу можна переслідувати

тільки в кримінальному порядку, вимагаючи покарання винного», окрім тих випадків, коли особиста образа відображається опосередковано на матеріальних інтересах особи [20, с. 402]. Іншу позицію займав Д.І. Мейєр. На його думку, хоча особиста образа сама по собі не порушує майнових прав, вона «порушує право ображеної особи на повагу з боку співгромадян – одне з тих прав, які складають право особистості: саме за порушення цього права визначається законодавством цивільне покарання, хіба б ображений вимагав за образу покарання кримінального» [21, с. 251]. Таким чином, Д.І. Мейєр говорив про подвійний, одночасний захист честі цивільно-правовими та кримінально-правовими засобами; вибір способу захисту, на думку вченого, мав залежати від самої особи. Розмірковуючи далі, Д.І. Мейєр відзначав, що законодавство, звісно, «могло б завжди визнавати за особистою образою характер злочину, оскільки для законодавства важливо, щоб громадяни дорожили своєю честю й охороняли її». Разом з тим вчений наголошував, що «образу не відноситься безпосередньо до загального блага, вона зачіпає безпосередньо лише окрему особу, яку не можна позбавляти можливості виявляти у разі образи християнську чесноту – прощення ближнього» [21, с. 251]. Крім того, на думку Д.І. Мейєра, «непрощене втручання публічної влади у справи про образи було б небажаним для самих скривджених: будь-яка іскра роздувала б полум'я ворожнечі; певний випадок, який, можливо, залишився б невідомим, ставав би загальновідомим і вражав би добре ім'я особи, скандалізував його» [21, с. 251]. Д.І. Мейєр, таким чином, досить критично ставився до широкого застосування кримінального закону у розглядуваній сфері. Вчений також зазначав, що в його час неможливо вважалося приймати грошову оплату в якості відшкодування за особисту образу: «у нас кожна більш-менш порядна людина, якщо переслідує кривдника судовим порядком й хоче покарати його, то або пред'являє цивільний позов і вимагає, щоб штраф був стягнутий на користь якогось громадського закладу, або пред'являє позов кримінальний; тоді кривдник піддається або арешту, або грошовому штрафу, що надходить на користь місць ув'язнення» [21, с. 252]. Необхідність розвитку передовсім цивільно-правових засобів захисту честі відстоював видатний цивіліст українського походження Й.О. Покровський. Підкреслюючи пріоритет цивільно-правових засобів захисту честі над кримінально-правовими, вчений зазначав: «Кримінальне переслідування порушника чужої честі залежить від різних спеціальних умов, внаслідок чого потерпілий далеко не завжди може домогтися в цьому порядку відновлення свого доброго імені. Так, наприклад, кримінальне покарання за наклеп може відпасти внаслідок того, що сплив строк кримінальної давності, що наклепник був добросовісно переконаний в істинності поширюваної інформації... Водночас будь-яке подібне виправдання здатне збурити думку про те, що наклепницькі чутки відповідають істині, і тим поставити обмовленого у нестерпне становище. Вочевидь, необхідно надати потерпілому засіб для відновлення своєї репутації, подати позов про визнання розголошених чуток неправдивими» [22, с. 103]. Отже, як бачимо, у цивілістичній літературі другої половини XIX – початку XX століття висловлювалися різні точки зору щодо співвідношення цивільно-правових та кримінально-правових засобів захисту честі. Якщо Г.Ф. Шершеневич заперечував можливості цивільного права у вказаній сфері, стверджував, що цивільне право є галуззю права, що регулює лише майнові відносини³, то Д.І. Мейєр та Й.О. Покровський досить

³ Переконливе спростування такої точки зору знаходимо у Й.О. Покровського [22, с. 114–124].

критично ставилися до застосування кримінального закону у розглядуваній сфері, виступали за необхідність розвитку передусім цивільно-правових засобів захисту честі.

Висновки. Здійснений аналіз доктрини кримінального права другої половини XIX – початку XX століття засвідчує активний пошук тогочасними вченими оптимальних шляхів забезпечення кримінально-правової охорони честі та гідності особи. Дослідники не лише коментували норми сучасного їм законодавства, а й критично оцінювали ті чи інші його положення, вказували на окремі недоліки та пропонували шляхи їх усунення. Зважаючи на те, що від часу написання цих праць минуло понад століття, не всі розглянуті вище висновки пройшли випробування часом. Так, чимало змінилося в розумінні змісту гідності людини та її значущості, переоцінено доцільність існування кримінально-правових заборон, присвячених наклепу та образі (хоча точка зору про доцільність декриміналізації образи висловлювалась ще на початку XX ст.), тощо. Водночас окремі із висловлених у той час ідей залишаються актуальними до сьогодні. Серед іншого, йдеться про співвідношення кримінально-правових та цивільно-правових засобів захисту честі та гідності особи, розуміння впливу конкретних історичних умов на розвиток тих чи інших кримінально-правових інститутів.

Література:

- Бернерь А.Ф. Учебник уголовного права. Части общая и особенная. Съ примѣчаниями, приложениями и дополнениями по истории русскаго права и законодательству положительному Магистра Угол. Пр. Н. Неклюдова. Томъ II. Особенная часть. Санктъ-Петербургъ : Переводъ и издание Н. Неклюдова, 1865. 364+VI с.
- Бѣлогриць-Котляревскій Л.С. Учебник русскаго уголовного права. Общая и особенная части. Киевъ ; Петербургъ ; Харьковъ : Южно-Русское Книгоиздательство Ф.А. Иогансона, 1904. IV+618 с.
- Бобровскій П.О. Преступления противъ чести по русскимъ законамъ до начала XVIII вѣка. Историко-юридическое изслѣдованіе. Санктъ-Петербургъ : Типографія Правительствующаго Сената, 1889. 120 с.
- Бобровскій П.О. Мѣстничество и преступления противъ родовой чести въ русскомъ войскѣ до Петра I. Санктъ-Петербургъ : Типографія Департамента Удѣловъ, 1888. 31 с.
- Духовской М.В. Понятіе клеветы, какъ преступленія противъ чести частныхъ лицъ, по русскому праву. Ярославль : Типографія Губернской Земской Управы, 1873. IV+252 с.
- Колоколовъ Г.Е. Уголовное право. Особенная часть : курсъ лекцій. Москва : Б.и., 1895. 379 с.
- Ланге Н. О наказаніяхъ и взысканіяхъ за безчестіе по древнему русскому праву. *Журналъ Министерства народнаго просвѣщенія*. Часть СII. Отдѣленіе II. Санктъ-Петербургъ : Въ типографіи Императорской академіи наукъ, 1859. С. 161–224.
- Листъ Ф. Учебникъ уголовного права. Особенная часть. Москва : Товарищество типографіи А.И. Мамонтова, 1905. XVIII+409 с.
- Лохвицкій А. Курсъ русскаго уголовного права. Второе исправленное и дополненное изданіе, сведенное съ кассационными рѣшеніями. Санктъ-Петербургъ : Скоропечатня Ю.О. Шрейера, 1871. 704+VI с.
- Набоковъ В.Д. Охрана чести въ уголовномъ законодательствѣ. *Набоковъ В.Д. Сборникъ статей по уголовному праву*. Санктъ-Петербургъ : Типографія Товарищества «Общественная Польза», 1904. С. 222–236.
- Набоковъ В.Д. Элементарный учебникъ особенной части русскаго уголовного права. Выпускъ первый. Книги I и II. Санктъ-Петербургъ : Сенатская типографія, 1903. 220 с.
- Неклюдовъ Н.А. Руководство къ особенной части русскаго уголовного права. Томъ первый. Преступленія и проступки противу личности. Санктъ-Петербургъ : Типографія П.П. Меркулева, 1876. XII+543 с.
- Познышевъ С.В. Особенная часть русскаго уголовного права. Сравнительный очеркъ важнѣйшихъ отдѣловъ особенной части стараго и новаго Уложенія. Москва : Университетская типографія, 1905. VIII+407 с.
- Розинъ Н.Н. Объ оскорбленіи чести. Уголовно-юридическое изслѣдованіе. Второе переработанное и дополненное изданіе. Общая часть. Опозореніе. Томскъ : Товарищество «Печатня С.П. Яковлева», 1910. 470 с.
- Сергеевскій Н.Д. Обида по действующему русскому праву. *Сергеевскій Н.Д. Избранные труды* / отв. ред. и авт. биограф. очерка А.И. Чучаев. Москва : ООО «Издательский дом «Буквоедъ», 2008. С. 555–580.
- Фойницкій И.Я. Курсъ уголовного права. Часть Особенная. Посягательства личныя и имущественныя. Санктъ-Петербургъ : Типографія М.М. Стасюлевича, 1901. 433 с.
- Чубинскій М.П. Къ вопросу объ оскорбленіи чести. *Чубинскій М.П. Статьи и рѣчи по вопросамъ уголовного права и процесса*. Томъ 2. (1906–1911 г.г.). Санктъ-Петербургъ : Типографія т-ва «Общественная Польза», 1912. С. 127–145.
- Шайкевичъ С. О преступленіяхъ противъ чести. Разсужденіе, написанное для полученія степени кандидата по юридическому факультету. Москва : Въ Университетской Типографіи (Катковъ и Ко), 1865. 66 с.
- Харитоновна О.В. Кримінально-правові погляди О.Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень : монографія. Харків : Право, 2010. 253 с.
- Шершеневичъ Г.Ф. Учебникъ русскаго гражданскаго права (по изданію 1907 г.). Москва : Фирма «СПАРК», 1995. 556 с.
- Мейеръ Д.И. Русское гражданское право (в 2 ч.). По исправленному и дополненному 8-му изд., 1902. Москва : Статут, 2000. 831 с.
- Покровскій І.А. Основныя проблемы гражданскаго права. Петроградъ : Изданіе Юридическаго книжнаго склада «ПРАВО», 1917. 328 с.

Андрушко А. В. Доктрина уголовного права второй половины XIX – начала XX века о преступлениях против чести и достоинства личности

Аннотация. В статье проанализированы взгляды ученых второй половины XIX – начала XX века (А.Ф. Бернера, Л.С. Белогриц-Котляревского, П.О. Бобровского, М.В. Духовского, Г.Е. Колоколова, Н.И. Ланге, Франца фон Листа, А.В. Лохвицкого, В.Д. Набокова, Н.А. Неклюдова, С.В. Познышева, Н.Н. Розина, Н.Д. Сергеевского, И.Я. Фойницкого, М.П. Чубинского, С.С. Шайкевича и др.) на проблемы ответственности за преступления против чести и достоинства личности.

Ключевые слова: преступления против чести и достоинства личности, клевета, оскорбление, диффамация.

Andrushko A. Doctrine of criminal law of the second half of the 19th – the beginning of the 20th century on crimes are against honor and dignity of a person

Summary. The article researches on view of scholars of the second half of the 19th – the beginning of the 20th century (A.F. Berner, L.S. Belogrits-Kotliarevskiy, P.O. Bobrovskiy, M.V. Dukhovskoy, G.E. Kolokolov, N.I. Lange, Franz von Liszt, A.V. Lokhvitskiy, V.D. Nabokov, N.A. Nekliudov, S.V. Poznyshev, N.N. Rozin, N.D. Sergievskiy, I.Y. Foynitskiy, M.P. Chubinskiy, S.S. Shaykevich et al.) on issues of responsibility for crimes against honor and dignity of a person.

Key words: crimes against honor and dignity of a person, libel, insult, defamation.

*Соловійова А. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
головний спеціаліст
Міністерства юстиції України*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ВЛАСНОСТІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ КРАЇН ДАЛЕКОГО СХОДУ (КИТАЙ, КНДР, РЕСПУБЛІКА КОРЕЯ, МОНГОЛІЯ)

Анотація. У статті досліджується Далекосхідна група правових систем, яка складається з правових систем Китаю, Гонконгу, Японії, Бірми, Кореї, Монголії, країн Індокитаю та Малайзії. Китай і Японія виділяються специфікою морально-ідеологічного підходу до права, який вплинув на правові системи інших країн Сходу. На відміну від континентальної, англосаксонської, змішаної та інших типів правових систем, далекосхідне право віддає перевагу загальносоціальним нормам як правилам поведінки: нормі моралі, нормі-звичаю, нормі-традиції тощо. При цьому ними зумовлюється як закон, так і судові рішення. Для кримінального права розглянутих країн Далекого Сходу характерна наявність положень про основні злочини проти власності, відомі сучасному українському кримінальному праву.

Ключові слова: законодавство, країни Далекого Сходу, злочини проти власності, крадіжка, крадіжка зі зломом, грабіж, шахрайство, вимагання.

Постановка проблеми. Далекосхідна група правових систем – сукупність правових систем, в основі формування яких лежать не норми права, а норми моралі, звичаї, традиції. Велике значення приділяється ритуалу. Далекосхідну групу складають правові системи Китаю, Гонконгу, Японії, Бірми, Кореї, Монголії, країн Індокитаю, Малайзії. Китай і Японія виділяються специфікою морально-ідеологічного підходу до права, який вплинув на правові системи інших країн Сходу [1, с. 669]. Щодо правової системи Республіки Монголія точки зору вчених розійшлися. Одні вчені відносять правову систему Монголії до романо-германської правової сім'ї [2]. Інші, погоджуючись із присутністю рис романо-германської правової сім'ї, водночас зазначають, що правова система Монголії зберігає також риси соціалістичної правової традиції [3]. Ми погоджуємося з тими вченими [1, с. 669], які відносять правову систему Монголії до далекосхідної групи правових систем традиційного типу. Чинний Кримінальний кодекс Республіки Монголії (далі – КК Монголії) вступив у дію 1 вересня 2002 року. Відповідальність за посягання на власність передбачена у Розділі XIX «Злочини проти власності». У літературі є справедлива думка, що чинний КК Монголії мало чим відрізняється від свого попередника – Кримінального кодексу 1986 року. Різницею є лише те, що виключені норми, якими була передбачена відповідальність за дрібне розкрадання чужого майна (ст. 131), за необережне пошкодження чужого майна (ст. 135). Кодекс доповнено нормою, якою передбачено відповідальність за придбання та збут майна, завідомо здобутого злочинним шляхом (ст. 155) [4, с. 108].

Мета статті – дослідити групи правових систем Китаю, Гонконгу, Японії, Бірми, Кореї, Монголії, країн Індокитаю, Ма-

лайзії та виявити специфічні положення і підходи до права, що вплинули на їх формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, під час роботи із зарубіжними джерелами дуже обережно слід підходити до перекладу текстів. Необхідно враховувати безліч мовних нюансів і не створювати не притаманну джерелу термінологію. На жаль спостерігається загальна тенденція вживання у перекладах російською терміну «хищение» (розкрадання). Але такий переклад не зовсім вірний, оскільки йдеться не про розкрадання, а про викрадення. Так, наприклад, стосовно статті 238 Кримінального кодексу Японії автори російського перекладу зазначають, що якщо за «розкраданням йде насильство, то воно прирівнюється до розбою» [5], що не зовсім точно, бо назва статті 238 у перекладі англійською Constructive Robbery (Конструктивне пограбування), тобто коли особа, яка вчинила викрадення, використовує насильство або залякування для того, щоб утримати викрадене майно, ухилитися від затримання або знищити докази, вона вчиняє пограбування (розбій) [6]. Д.О. Суровень пише, що у визначенні крадіжки за стародавнім японським правом присутній вираз «розкрадання явне або таємне» [7], що є не зовсім точним перекладом, оскільки йдеться про крадіжку як викрадення.

Теорія китайського права перебувала під впливом легалізму і конфуціанства. Конфуціанська філософія – це особиста та соціальна мораль, яка визначає природний порядок речей. Понад дві тисячі років природний закон конфуціанської філософії був прийнятий багатьма урядами Китаю, але нинішній уряд материка тяжіє до легалістської філософії. Даосизм порівняно менше впливає на закон, тому що релігія не відіграє такої важливої ролі в китайському політичному суспільстві, як у багатьох західних країнах [8]. Важливим моментом конфуціанської концепції держави є і те, що вона ґрунтується не на ідеї верховенства закону, а на ідеї верховенства гідних людей, які керують країною згідно зі своїми високими моральними принципами. Іншими словами, конфуціанський правитель «править не законом, а особистим прикладом», і держава розглядається як природний інститут підтримки громадського порядку та соціальної ієрархії, а не як «договір між правителем і народом». Тому європейська концепція закону як поєднання прав і обов'язків відсутня, і судова функція держави сприймається як система репресивних дій. Це дуже чітко можна простежити в етимології: якщо латинське слово «юстиція» означає «справедливість» і передбачає, що закон призначений для встановлення справедливості, то орган, який виконував подібні з міністерством юстиції функції в далекосхідній державній системі, іменувався «міністерством покарань» (корейською – «хьонбу») [9].

Чинний Кримінальний кодекс Китаю прийнятий 14 березня 1997 р.; 1 жовтня 1997 року він вступив в законну силу, ставши другим Кримінальним кодексом в історії Китайської Народної Республіки (далі – КНР). Перший КК КНР, прийнятий в 1979 році, почав діяти з 1 січня 1980 р., представляв собою типовий зразок соціалістичного кримінального законодавства. Кодекс ґрунтувався на ідеях марксизму-ленінізму з урахуванням його «китайської специфіки», досвіді інших країн соціалістичного табору (СРСР, Монголії, Болгарії, Польщі, Чехословаччини та інших). У багатьох його положеннях підкреслювався класовий характер кримінально-правового регулювання (наприклад, використання при розробці норм Загальної частини концептуальних ідей, вироблених теоретиками соціалістичного права взагалі і кримінального права зокрема, виділення цілої групи так званих контрреволюційних злочинів тощо) [10]. На цей час правову систему КНР характеризують як суміш соціалістичного права та західної моделі континентального права [11, с. 107].

Відповідно до Гл. V «Злочинні посягання на власність» КК Китаю (Crimes of property violation) викладені положення про основні злочини проти власності: крадіжка (theft), крадіжка зі зломом (burglary), грабіж (robbery), шахрайство (fraud), вимагання (extortion) та шантаж (blackmail) [12, с. 36]. Статтями 271 і 272 встановлена відповідальність співробітників компаній, підприємств чи інших організацій, працівників державних підприємств, підприємств та інших організацій, які, використовуючи переваги свого службового становища, незаконно привласнюють належне організації майно або використовують кошти компанії або організації не за призначенням у великих або особливо великих розмірах. Ян Добінсонф зазначає, що такі норми є новими і спрямовані проти корупції в приватному секторі (corruption in the private sector) [12, с. 36].

З 18 листопада 2013 р. набуло чинності роз'яснення Верховного народного суду КНР і Верховної народної прокуратури КНР «Про деякі питання застосування законодавства при провадженні в кримінальних справах про грабежі», яке замінило судові роз'яснення про грабіж 2002 р. [13].

З точки зору оцінки джерел права за правовою системою Північна Корея має бути віднесена до країн романо-германської правової сім'ї. Дана правова система відрізняється нормативною упорядкованістю і структурованістю джерел. У цій правовій системі пануюча роль відведена закону і насамперед кодексу. Закон служить основним, а в ряді галузей права, наприклад в кримінальному, і єдиним джерелом права. З цієї причини панівним джерелом права розглянутої держави є революційна творчість законодавця, який виражає волю народу, керованого Трудовою партією Кореїської Народно-Демократичної Республіки [14, с. 69]. Слід додати юридичне визнання керівної ролі однієї партії в політичній сфері і здійснення нею своєї диктатури. По суті, державні та партійні структури зливаються, і формується феномен «партія-держава» [14, с. 70]. Правова система Кореїської Народно-Демократичної Республіки відрізняється високим ступенем непередбачуваності, оскільки суб'єкти правозастосування дуже часто діють, не дивлячись на писані чи неписані норми.

Основи сучасного кримінального права КНДР були закладені незабаром після проголошення КНДР. У 1950 р. прийнято Кримінальний кодекс, складений за зразком радянського. У 1974 р. видано новий Кримінальний кодекс (п'ять частин, 215 статей), текст якого залишався недоступним для зовнішнього світу до

кінця 1980-х рр. Чинний КК КНДР прийнятий в 1987 р. і має всього 161 статтю, розбиті на 13 глав восьми розділів. Хоча Загальна та Особлива частини в ньому структурно не виділені, вони простежуються за змістом [15]. Згідно з нормами Кримінального закону Кореїської Народно-Демократичної Республіки (The Criminal Law of the Democratic People's Republic of Korea) (далі – КК КНДР) розрізняють злочини проти соціалістичної власності та діяння, які посягають на власність громадян [16]. Оскільки соціалістична власність – це власність держави і кооперативних організацій, то посягання на неї тягнуть за собою відповідальність за ст. 56-65 гл. 4 «Злочини в сфері соціалістичної економіки» відповідно. Своєю чергою ст. 155-161 гл. 8 розділу 2 присвячені злочинам, які посягають на особисте майно громадян [17, с. 166]. На підставі положень КК Республіки Корея законодавець аналогічні статті розміщує в главах Особливої частини, починаючи з гл. 38 про злочини, пов'язані з викраденням майна та крадіжкою, і до гл. 42 «Заподіяння руйнувань та пошкоджень» [18]. Південнокореїський законодавець у Главі 38, яка присвячена крадіжкам і граббеджам, розмістив ст. 340 «Піратство», кваліфікуючи як «Захоплення чужого судна в море з використанням погрози застосування колективної сили», і ст. 336 «Викрадення людей з метою отримання викупу». Використання нових технологій для отримання доходів нелегальним шляхом привели до появи в ст. 347-2 додаткового складу «Шахрайство з використанням комп'ютерів» [17, с. 167].

У звичайному праві Японії майнові злочини зароджувалися у вигляді ама-цу цуми (др.-яп. ама-цу туми) – «небесних гріхів», більш тяжких, ніж «земні гріхи» (др.-яп. куни-ту туми, яп. куни-цу цуми). Як встановили археологи, в період яюй (з III ст. до н.е.) з'являються сусідські громади, до складу яких входили індивідуальні господарства великих сімей (2–3 покоління родичів), які своєю працею обробляли власні наділи, розділені межами. Як вважають дослідники, існування меж на рисових полях в період яюй свідчить про виникнення первинного права володіння заливними полями. На думку дослідників, межі земельних ділянок індивідуальних господарств позначалися огорожею полів мотузкою з рисової соломи [7].

Відповідно до ст. 235 КК Японії Крадіжка (Theft) «той, хто викрав (steal) майно (the property) іншої особи, визнається таким, що вчинив крадіжку і карається позбавленням волі з примусовою фізичною працею на строк до десяти років або штрафом у розмірі не більше 500 000 ієн». Згідно зі ст. 235-2 карається той, хто вчинив незаконне заволодіння нерухомістю (Taking Unlawful Possession of Real Estate), позбавленням волі на строк не більше 10 років. Відповідно до ст. 236 КК Грабіж (Robbery) Японії той, хто шляхом застосування насильства або погроз відібрав у іншої особи її майно, визнається таким, що вчинив грабіж, і карається позбавленням волі з примусовою фізичною працею на строк не менше п'яти років.

Висновки. Отже, далекосхідна група правових систем являє собою сукупність правових систем, в основі формування яких лежать не норми права, а норми моралі, звичаї, традиції. Велике значення приділяється ритуалу. Далекосхідну групу складають правові системи Китаю, Гонконгу, Японії, Бірми, Кореї, Монголії, країн Індокитаю, Малайзії. Китай і Японія виділяються специфікою морально-ідеологічного підходу до права, який вплинув на правові системи інших країн Сходу. Незважаючи на те, що для права розглянутих країн Далекого Сходу характерна наявність ознак різних правових сімей,

проте право цих країн піддавалося впливу традиційних уявлень про право. На відміну від континентальної, англосаксонської, змішаної та інших типів правових систем, далекосхідне право віддає перевагу загальносоціальним нормам як правилам поведінки: нормі моралі, нормі звичаю, нормі-традиції тощо. При цьому ними зумовлюється як закон, так і судові рішення. Закон та судові рішення для сучасного розвитку далекосхідної групи правових систем також мають істотне значення. Далекосхідне кримінальне право ґрунтується на ідеях конфуціанства. Важливим моментом конфуціанської концепції держави є і те, що воно ґрунтується не на ідеї верховенства закону, а на ідеї верховенства гідних людей, які керують країною згідно зі своїми високими моральними принципами. Крім того, для права розглянутих країн Далекого Сходу характерна наявність положень про основні злочини проти власності: крадіжку (theft), крадіжку зі зломом (burglary), пограбування (robbery), шахрайство (fraud), вимагання (extortion) та шантаж (blackmail) тощо.

Література:

1. Скаун О.Ф. Теория государства и права: Учебник. Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел. 2000. 704 с.
2. Odgerel Tseveen. The Mongolian Legal System and Laws: a Brief Overview. URL: <http://www.nyulawglobal.org/globalex/Mongolia.html>
3. Юрковский А.В. К вопросу правовой системы Монголии. *Теория государства и права*. 2008. № 22. URL: <http://center-bereg.ru/o4009.html>
4. Гантомор Г. Новый Уголовный кодекс Республики Монголия 2002 года. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. 2006. №4. С. 102–109.
5. Уголовный кодекс Японии. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241616&subID=100097517,100097519,100097555,100097598#text>
6. Penal Code of Japan. URL: <http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail?id=3130&vm=04&re=02>
7. Суровень Д.А. Имущественные преступления в древне-японском праве: Корыстные преступления против собственности, имеющие признаки хищения. URL: <http://ipp.kursksu.ru/pdf/001-030.pdf>
8. Weng Li Philosophical influences on contemporary Chinese law URL: <https://mckinneylaw.iu.edu/iiclr/pdf/vol6p327.pdf>
9. Асмолов К.В. Северная Корея как идеальная антиутопия или традиционные корни авторитаризма в КНДР. Серия “Symposium”, Конференция «Путь Востока», Путь Востока: Межкультурная коммуникация, Выпуск 30. Материалы VI Молодеж. научн. конф. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. С. 88–105.
10. Чанхай Л., Коробеев А.И., Чучаев А.И. Уголовный кодекс КНР: совершенствование в процессе реализации (к 20-летию со дня принятия). *Lex Russica*. 2018. №3 (136). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovnyy-kodeks-knr-sovershenstvovanie-v-protsess-realizatsii-k-20-letiyu-so-dnya-prinyatiya>
11. Muhammad A. Offences against Property in Chinese Criminal Law and Pakistan Penal Code: A Brief Comparison between Natures of Punishment. *Journal of Law and Criminal Justice*. June 2016, Vol. 4, No. 1, P. 107-111. URL: http://jlcjnet.com/journals/jlcj/Vol_4_No_1_June_2016/9.pdf
12. Dobinson I. the Criminal Law of the People’s Republic of China (1997): Real Change or Rhetoric? URL: <https://digital.lib.washington.edu/dspace-law/bitstream/handle/1773.1/747/11PacRimLPolyJ001.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
13. Разъяснения Верховного народного суда КНР и Верховной народной прокуратуры КНР «О некоторых вопросах применения законодательства при производстве по уголовным делам о грабежах». URL: https://cnlegal.ru/criminal_law/china_supreme_court_snatch_juridical_interpretation/
14. Юрковский А.В. Особенности правовых систем Корейской Народно-Демократической Республики и Китайской Народной Республики. *Сибирский юридический вестник*. 2008. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-pravovyh-sistem-koreyskoy-narodno-demokraticeskoy-respubliki-i-kitayskoy-narodnoy-respubliki>
15. Правовая система КНДР Северной Кореи URL: <http://www.bibliotekar.ru/3-1-31-2-pravovye-sistemy/14.htm>
16. The Criminal Law of the Democratic People’s Republic of Korea. URL: [https://www.hrnk.org/uploads/pdfs/The%20Criminal%20Law%20of%20the%20Democratic%20Republic%20of%20Korea_2009_%20\(1\).pdf](https://www.hrnk.org/uploads/pdfs/The%20Criminal%20Law%20of%20the%20Democratic%20Republic%20of%20Korea_2009_%20(1).pdf)
17. Асеев А.А. Уголовное законодательство зарубежных государств о предупреждении экономической преступности. *Вестник ТГУ*. 2015. №11 (151). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovnoe-zakonodatelstvo-zarubezhnyh-gosudarstv-o-preduprezhdenii-ekonomicheskoy-prestupnosti>
18. Уголовный кодекс Республики Корея. URL: <https://vseokoree.com/vse-o-koree/zakony-i-normativnye-pravovye-akty/ugolovnyj-kodeks-respubliki-koreya.html>

Соловьева А. Н. Уголовно-правовая охрана собственности по законодательству стран Дальнего Востока (Китай, КНДР, Республика Корея, Монголия)

Аннотация. В статье исследуется Дальневосточная группа правовых систем, которую составляют правовые системы Китая, Гонконга, Японии, Бирмы, Кореи, Монголии, стран Индокитая, Малайзии. Китай и Япония выделяются спецификой морально-идеологического подхода к праву, который повлиял на правовые системы других стран Востока. В отличие от континентальной, англосаксонской, смешанной и других типов правовых систем, дальневосточное право предпочитает общесоциальным нормам как правилам поведения: норме морали, норме-обычаю, норме-традиции и тому подобным. При этом ими обуславливается как закон, так и судебное решение. Для уголовного права рассматриваемых стран Дальнего Востока характерно наличие положений об основных преступлениях против собственности, известных современному украинскому уголовному праву.

Ключевые слова: законодательство, страны Дальнего Востока, преступления против собственности, кража, кража со взломом, грабеж, мошенничество, вымогательство.

Soloviova A. Criminal law protection of property under the laws of the countries of the Far East (China, North Korea, Republic of Korea, Mongolia)

Summary. The article examines the Far Eastern group of legal systems, which constitute the legal systems of China, Hong Kong, Japan, Burma, Korea, Mongolia, the countries of Indochina, and Malaysia. China and Japan are distinguished by the specificity of the moral and ideological approach to law, which influenced the legal systems of other countries of the East. In contrast to continental, Anglo-Saxon, mixed, and other types of legal systems, Far Eastern law prefers general educational social norms as rules of behavior: moral norms, customs, norms, traditions, and the like. At the same time, they determine both the law and the court decision. The criminal law of the considered countries of the Far East is characterized by the existence of provisions on the main crimes against property, known to the modern Ukrainian criminal law.

Keywords: legislation, countries of the Far East, crimes against property, theft, burglary, robbery, fraud, extortion.

*Коваленко А. В.,
кандидат юридичних наук, доцент, докторант
Національної академії внутрішніх справ*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА НАУКОВОГО СУПРОВОДЖЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті проаналізовано сутність понять інформаційно-аналітичне забезпечення та наукове супроводження з метою встановлення взаємозв'язку шляхом виділення взаємно пов'язаних та взаємно зумовлених рис.

Ключові слова: інформація, аналітика, наукове супроводження, поліцейська діяльність, взаємозв'язок, запобігання та протидія злочинності.

Постановка проблеми. Сучасний високий стан злочинності ставить перед всіма правоохоронними системами світу непрості задачі. Перш за все, йдеться про реальне вдосконалення та всебічну підтримку роботи органів охорони правопорядку. Інформаційно-аналітичне забезпечення та наукове супроводження діяльності поліції є одними із найбільш важливих елементів у зазначеному аспекті.

Нині Україна, яка нещодавно перебувала на роздоріжжі цивілізаційного вибору, обрала своїм майбутнім членство в Європейському Союзі, але, незважаючи на здійснений вибір, перед нашим суспільством та державою все ще гостро стоїть низка питань, які потребують вирішення.

Демократична спільнота, насамперед, характеризується високим рівнем запобігання та протидії злочинності, низьким показником останньої як соціального явища, а зважаючи на те, що різноманітні допоміжні та інноваційні інститути та органи спрямовують свої зусилля на подолання злочинності, належить звертати увагу на рівень забезпечення їх діяльності.

Саме ця тематика перебуває у тісному взаємному зв'язку із процесами запобігання та протидії злочинності, адже від ефективного функціонування відповідних процесів залежить успіх у питаннях протидії і боротьби зі злочинністю.

Окрему увагу в своїх працях інформаційно-аналітичного забезпечення та наукового супроводження приділили такі вчені, як М. Москаленко, Й. Горінецький, В. Глушков, В. Захарова, С. Єсімов, О. Шинкарук, В. Костюкевич, В. Воронова, О. Засць, А. Баб'як, В. Сенік, Т. Магеровська, Т. Сорочан та інші, але зважаючи на недостатньо приділену увагу тісному взаємному зв'язку та спільним (а частково послідовно пов'язаним) рисам, відповідна тематика набуває нового значення та провокує до себе інтерес.

Метою статті є окреслення взаємозв'язку інформаційно-аналітичного забезпечення та наукового супроводження діяльності поліції в Україні. Своєю чергою, поставлена мета зумовила необхідність розв'язання низки дослідницьких завдань: 1. окреслення поняття інформаційно-аналітичного забезпечення та наукового супроводження діяльності поліції; 2. дослідження сутності відповідних категорій для з'ясування напрямів їх функціонування; 3. окреслення взаємозв'язку інформаційно-аналітичного забезпечення та наукового супроводження діяльності поліції в Україні.

Об'єктом статті виступають суспільні відносини, у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення та наукового супроводження діяльності поліції в Україні.

Предметом дослідження є інформаційно-аналітичне забезпечення та наукове супроводження діяльності поліції в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діяльність органів Національної поліції України є складним та багаторівневим процесом, задля вдосконалення та забезпечення якого функціонують безліч різноманітних інститутів. Основна мета діяльності поліції покликана забезпечити права і свободи громадян України від посягань та розслідування вже вчинених правопорушень.

Поряд із цим інформація в сучасному світі відіграє надзвичайно важливу роль, оскільки наше суспільство фактично складається з різних інформацій, а володіння цією інформацією може в окремих випадках впливати на різноманітні процеси як локального, так і загальнодержавного значення.

Інформація та володіння нею виступає серйозним чинником у системі протидії та запобігання злочинності, оскільки наявність та достовірність її прямо пов'язана із досягненням позитивного результату. Своєю чергою, в умовах глобального інформування постає необхідність здійснення аналітичних операцій, оскільки інформація може бути надана не достовірна або не об'єктивна і саме через це потребує зіставлення з іншими фактами, іншими джерелами тощо.

Своєю чергою, в такому контексті поліцейська діяльність визначається як специфічна форма реалізації поліцейської функції держави, що припускає цілеспрямований вплив відповідних державних інститутів (органів) на соціальні відносини [1], а поліція виступає саме тією державною організацією, через яку держава забезпечує значну частину заходів щодо забезпечення власної безпеки та безпеки суспільства і його членів [2, с. 51–52].

Разом із тим, виходячи із завдань, визначених Законом України «Про Національну поліцію», остання бере участь у визначенні основних напрямів розвитку науки і освіти з питань діяльності Національної поліції, в організації та проведенні відповідних науково-дослідних, дослідно-конструкторських, кримінологічних і соціологічних досліджень, а також у впровадженні їх результатів в освітній процес та практичну діяльність [3].

Саме це і актуалізує значення інформаційно-аналітичного забезпечення та наукового супроводження діяльності поліції в сучасній Україні, оскільки саме інформація дає змогу органам поліції орієнтуватись у сучасних викликах кримінального світу, а наука кримінального, адміністративного, цивільного та іншого права і процесу сприяє постійному розвитку методів розслідування, розширенню нормативно-правового

забезпечення діяльності поліції, пошуку тенденцій до вчинення злочинів у майбутньому і розробці механізму ефективної реакції на вчинені злочини.

Досліджуючи літературу з акцентованої тематики, автор твердить про плюралізм підходів до розуміння понять «інформаційно-аналітичне забезпечення» та «наукове супроводження» діяльності поліції, а саме тому пропонується дослідити відповідні поняття послідовно, виводячи спільні риси.

На думку В. Глушкова, структура інформаційно-аналітичної діяльності має включати інформаційне забезпечення, інформаційно-аналітичну роботу, створення баз даних, що включає інформаційний пошук, цілі, мотиви, способи та прийоми їх здійснення [4].

Деякі вчені вважають інформаційно-аналітичну діяльність продуктом інтелектуальних, творчих загальноцивілізаційних тенденцій, що характеризують розвиток людства, спрямований на формування пріоритетів стійкого розвитку цивілізації та інформатизації [5].

Поряд із цим, звужуючи предмет дослідження, необхідно зауважити, що у Законі України «Про Національну поліцію» чітко визначено таке: «Поліція в рамках інформаційно-аналітичної діяльності: формує бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України; здійснює інформаційно-пошукову та інформаційно-аналітичну роботу; користується базами (банкми) даних Міністерства внутрішніх справ України та інших органів державної влади» [3].

У зв'язку з цим низка вчених акцентує на тому, що аналітична складова частина інформаційно-аналітичної діяльності спирається на герменевтичні методи, які включають інтерпретацію документів, аналіз наявних концепцій, пропозицій і теорій із застосуванням інструментарію формування математичного моделювання (англ. *Mathematical simulation*), використовуючи статичні (для опису оперативної обстановки) та динамічні (для опису результатів діяльності територіальних органів Національної поліції) моделі [6].

Своєю чергою, поліцейська аналітична діяльність – це модель аналітичної діяльності, що сконцентрована на допомозі у прийнятті рішень для працівників органів правопорядку, базуючись на процесі аналізу інформації та поширенні даних [7].

Як ми можемо порівнювати, розбіжність у трактуванні одного поняття (категорії) може бути незначною, але остання інтерпретація значно розширює її сутність та межі.

Наука, своєю чергою, характеризується діяльністю, спрямованою на здобуття нового знання. Ознаками науки є [8]: наявність систематизованого знання (наукових ідей, теорій, концепцій, законів, закономірностей, принципів, гіпотез, основних понять, фактів); існування наукової проблеми, об'єкта, предмета досліджень; наявність практичної значущості явища (процесу), що вивчається.

Наукою можна назвати лише ту галузь діяльності людини, яка має розроблену систему знань. Наукове дослідження характеризують новизна та обґрунтованість положень і висновків [9]. Розрізняють повсякденне і наукове пізнання. Повсякденне пізнання спирається лише на знання, які одержані в процесі навчання, життєвого досвіду і здорового глузду, тому має елементи наукового знання та суб'єктивні уявлення. Наукове знання набувається за допомогою особливих наукових методів (емпіричних і теоретичних). Застосування наукових методів

дає змогу правильно висвітлювати об'єктивні закони природи й суспільства [10].

Тобто однією з рис наукового супроводження є наявність систематизованого знання (наукових ідей, теорій, концепцій, законів, закономірностей, принципів, гіпотез, основних понять, фактів), що ґрунтується, перш за все, на даних, отриманих у результаті інформаційно-аналітичної діяльності (зокрема інформаційному забезпеченні та інформаційно-аналітичній роботі, що дає змогу накопичувати, зберігати інформацію і працювати з нею).

Аналізуючи наведені теоретичні конструкції, слушно зауважити, що в системі національної поліції України функціонує значна кількість підрозділів, що виконують вказану діяльність (тобто інформаційно-аналітичну діяльність та наукове супроводження).

Інформаційно-аналітична діяльність (створення баз даних, інформаційне забезпечення, інформаційно-аналітична робота), основною метою якої є опрацювання даних про злочини, окреслення тенденцій злочинності (за безліччою ознак), винайдення імовірного місця вчинення злочину, можливість спрогнозувати появу нових видів злочинів та суттєва інформаційна допомога в розкритті вже вчинених, є невід'ємною складовою частиною поліцейської діяльності загалом.

Надаючи аналітикам змогу опрацювати дані про злочини, працівники органів правопорядку отримують змогу використовувати готовий оперативно-аналітичний продукт, а не первинну інформацію. При цьому вони отримують такі переваги: по-перше, продукт окреслює конкретно тенденції злочинності не лише за географічною ознакою, а й у часових рамках; по-друге, у зв'язку з тим, що продукт дає змогу мати більше інформації щодо місць ймовірного скоєння злочинів, більше часу та зусиль можна витратити на попередження скоєння злочинів; по-третє, оскільки час витрачається більш продуктивно, співробітники мають більше змоги надавати допомогу своїм колегам у разі потреби [11].

Прикладом інформаційно-аналітичної поліцейської діяльності є такі відомі інформаційні системи (банки чи бази даних), як «Інтелектуальна система кримінального аналізу у режимі реального часу» (R.I.C.A.S.), система «ОРІОН», яка містить всю інформацію з обмеженим доступом (грифом) з агентурних повідомлень та оперативно-розшукових справ. Та вже давно відома система «АРМОР» містить всі дані та інформацію, зібрану всіма підсистемами департаментів: звіти про правопорушення, стислі результати огляду місця події, інформацію про осіб, що перебувають у розшуку, незначні інциденти, ДТП тощо.

Поряд із цим треба звернути увагу на те, що в системі Національної поліції України функціонує управління забезпечення прав людини [12], діяльність якого полягає в забезпеченні охорони прав і свобод людей під час виконання покладених на поліцію завдань. Вказаний орган сприяє демократизації та гуманізації стандартів роботи поліції під час виконання покладених на неї завдань, а також забезпечує дієвий контроль за дотриманням законності під час перебування осіб у місцях несвободи.

Найбільш важливим у контексті нашого дослідження є те, що серед основних функцій вказаного органу законом визначено організацію та проведення навчально-освітніх заходів із питань забезпечення прав і свобод людини, а також науково-методичне супроводження діяльності поліції щодо забезпечення прав і свобод людини.

Поряд із цим Т. Сорочан визначає науково-методичну роботу як систему цілеспрямованих заходів, що на основі взаємодії науки та практики забезпечують безперервний професійний розвиток кадрів у певний період, що у взаємному зв'язку спричиняє підвищення якості виконуваної роботи [13].

Таким чином, діяльність управління забезпечення прав людини в контексті науково-методичного супроводження Національної поліції України полягає в тому, що на основі взаємодії наукових положень (загальної теорії прав людини та доктрини конституційного права) та практики (кількість фактичних звернень громадян до управління з інформацією щодо порушення прав людини поліцейськими, а також результати фактичних перевірок ізоляторів тимчасового тримання та місць позбавлення волі) управління формує свої пропозиції, проводить навчання та тренінги з діючими працівниками Національної поліції, що дає змогу убезпечити працівників поліції від можливого вчинення ними протиправних дій щодо громадян, що забезпечує безперервний професійний розвиток кадрів і підвищує ефективність роботи Національної поліції загалом.

Висновки. Таким чином, на основі проаналізованих підходів до розуміння понять «інформаційно-аналітичне забезпечення» та «наукове супроводження» діяльності поліції, а також здійснивши спробу окреслення сутності вказаних явищ та встановивши взаємозв'язки між ними, автор підбиває підсумки:

1) інформаційно-аналітичне забезпечення поліцейської діяльності в сучасному інформаційному світі відіграє надзвичайно важливу роль у розкритті та попередженні злочинності;

2) інформаційна діяльність поліції перебуває у тісному та безперервному зв'язку з науковою та аналітичною, оскільки будь-яка отримана важлива інформація стає предметом аналітичних та наукових процесів, завдяки яким остання доповнюється, трансформується та об'єктивізується;

3) науковий супровід діяльності поліції є процесом послідовного створення системи знань, організацією та проведенням науково-дослідних, дослідно-конструкторських, кримінологічних і соціологічних досліджень, а також впровадженням їх результатів в освітній процес та практичною діяльністю з метою більш ефективного виконання поліцією своїх основних функцій із захисту прав і свобод людини і громадянина від посягань;

4) нині в Україні інформаційно-аналітична діяльність та наукове супроводження поліції та Міністерства внутрішніх справ України загалом сконцентрована на створенні нових та вдосконаленні чинних баз (банків) даних, що в подальшому сприятиме більш ефективному розкриттю злочинів, пошуку злочинців, можливості прогнозувати вчинення тих чи інших злочинів, а поряд із цим здійснювати аналіз кількості вчинених злочинів із метою завчасної розробки законодавства з можливих напрямів злочинної діяльності, проводити науково-практичні заходи на проблемні тематики протидії злочинності та вчасно імплемувати напрацьовані деталі в навчальну програму підготовки поліцейських.

Література:

1. Москаленко М. М. Концепція «полицейского права» как идейно-теоретическое основание организации и деятельности полиции дореволюционной России (историко-теоретический аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; История правовых учений». Санкт-Петербург, 2004. 22 с.

2. Горінецький Й. І. Правоохоронна функція держав Центральної Європи: теоретичні і практичні аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2005. 203 с.
3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
4. Енциклопедія кібернетики / Відпов. ред. Глушков В. М. Т. 2 (М-Я). Київ : Вид-во УРЕ, 1973. 576 с.
5. Захарова В. І. Основи інформаційно-аналітичної діяльності / Захарова В. І., Філіпова В. Я. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 336 с.
6. Єсімов С. С. Юридична природа інформаційно-аналітичної діяльності Національної поліції. *IT право: проблеми і перспективи розвитку в Україні*. URL: <http://aphd.ua/publication-151/>
7. Основи кримінального аналізу : посібник з елементами тренінгу / О. Є. Користін, С. В. Албул, А. В. Холостенко, О. М. Заєць та ін. Одеса : ОДУВС, 2016. 112 с.
8. Шинкарук О. Відбір спортсменів і орієнтація їх підготовки в процесі багаторічного вдосконалення як наукова проблема. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2015. № 3. С. 16–28.
9. Основи науково-дослідної роботи магістрантів та аспірантів у вищих навчальних закладах (спеціальність: 017 Фізична культура і спорт): навчальний посібник / В. М. Костюкевич, В. І. Воронова, О. А. Шинкарук, О. В. Борисова; за заг. ред. В. М. Костюкевича. Вінниця : ТОВ «Нілан – ЛТД», 2016. 554 с.
10. Беспалько В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. Москва, 1995. 160 с.
11. Заєць О. М. Імплементація методів аналітичної діяльності в діяльність органів правопорядку України в умовах інтегрування до Європейського співтовариства//Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності підрозділів кримінальної поліції : збірник наукових статей за матеріалами доповідей Всеукраїнської науково-практичного семінару 23 березня 2018 року / упорядники А. В. Баб'як, В. В. Сенік, Т. В. Магеровська. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 209 с.
12. Управління забезпечення прав людини. URL: <http://old.npu.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1998717>.
13. Сорочан Т. Концепція науково-методичної роботи в добу освітніх змін: традиції, інновації, перспективи розвитку. *Методист*. 2013. № 2. (14). С. 7–12. URL: http://lib.iitta.gov.ua/703966/1/Sorochan_6.pdf

Коваленко А. В. Взаимосвязь информационно-аналитического обеспечения и научного сопровождения полицейской деятельности в Украине

Аннотация. В статье проанализированы сущность понятий информационно-аналитическое обеспечение и научное сопровождение с целью установления взаимосвязи путем выделения связанных и взаимно обусловленных черт.

Ключевые слова: информация, аналитика, научное сопровождение, полицейская деятельность, взаимосвязь, предотвращение и противодействие преступности.

Kovalenko A. Interview of information and analytical supply and scientific administration of police activity in Ukraine

Summary. The article analyzes the essence of the concepts of informational and analytical support and scientific support in order to establish the relationship by means of the allocation of mutually related and mutually predetermined rice.

Key words: information, analytics, scientific support, police activity, interconnection, prevention and counteraction of crime.

Максіменцев М. Г.,

кандидат економічних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИНИ, ПЕРЕДБАЧЕНІ СТАТТЕЮ 240 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Анотація. У статті надано кримінологічну характеристику осіб, які вчиняють злочини, передбачені ст. 240 Кримінального кодексу України. Установлено, що більшість із цих осіб – громадяни України чоловічої статі, неодружені, працездатні, але не працюючі, у віці 30–50 років. Кожен четвертий випадок учинення злочинів, передбачених ст. 240 Кримінального кодексу України, – кримінологічний рецидив. Неповнолітніх у структурі осіб злочинців-надрокористувачів – 2%. Виявлено зв'язок процесів маргіналізації українського суспільства та поширення злочинності у сфері надрокористування.

Ключові слова: надра, надрокористування, злочинність, корисні копалини, особа злочинця, маргіналізація.

Постановка проблеми. Кримінальна експлуатація природи – це експлуатація майбутніх поколінь, прояв варварства, найточніший діагноз кризового суспільного стану. Інтенсивне відтворення екологічної злочинності загалом і злочинності у сфері надрокористування зокрема є викликом вітальним основам людського буття. І не тільки в його природничо-біологічному вимірі, а й в етичному, моральному. Тому проблеми протидії кримінальному надрокористуванню, як й іншим видам експлуатації природи, виявляють себе серед найбільш значущих для забезпечення прогресивного суспільного розвитку. При цьому ефективна кримінально-превентивна діяльність виявляється неможливою за відсутності її належної предметної специфікації, сфокусованості на найбільш значущих криміногенних факторах, причинні обриси яких формуються саме в орбіті особистісних якостей. Отже, кримінологічний аналіз осіб, які вчиняють злочини у сфері надрокористування, виявляється важливим завданням на сучасному етапі розбудови системи протидії злочинному надрокористуванню в новітніх кризових умовах.

Проблеми протидії злочинності у сфері надрокористування під різним кутом зору висвітлювались у численних кримінально-правових і кримінологічних працях В.Ф. Баранівського, З.Б. Бахмудова, О.В. Виноградової, С.Б. Гавриша, Р.А. Гурбанова, Т.В. Корнякової, В.К. Матвійчука, Г.С. Поліщука, І.В. Попова, В.М. Присяжного, А.М. Притули, Б.Б. Тангієва, Ю.А. Турлової А.М. Шульги та інших учених. Визначаючи їх ґрунтовний характер і значущість для кримінологічної доктрини й практики, зауважимо, що інформація про особу злочинця значною мірою лишається *terra incognita*. Варто визнати відсутність сучасного, об'єктивного й повного знання про осіб злочинців-надрокористувачів.

Мета статті полягає в установленні, наданні опису та поясненні кримінологічно значущих рис осіб, які вчиняють злочини, передбачені ст. 240 Кримінального кодексу (далі – КК) України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принадгідно звернімо увагу на результати дослідження В.В. Фінчук, яка надає опис осіб злочинців у паливно-енергетичному комплексі – вельми близькому до надрокористування, перетинається з ним у площині вугледобувної та нафтогазодобувної промисловості. Серед іншого дослідниця констатує, що за статтю злочинці мають такі особливості: у всіх галузях злочини вчинялися чоловіками, оскільки вони частіше за все обіймають матеріально-відповідальні посади: у нафтогазовій галузі – 73%, у вугільній – 60,6%. За віком: осіб, які вчинили такі злочини, поділено на групи: у нафтогазовій галузі – до 25 років – 1,4%, від 25 до 35 років – 37,7%, від 36 до 50 років – 56,8%, 50 і більше років – 4,1%; в електроенергетичній – до 25 років – 12,73%, від 25 до 35 років – 31,69%, від 36 до 50 років – 38,70%, старші за 50 років – 16,88%, у вугільній – від 40 до 50 років – 45% [1, с. 9]. Також установлено, що за освітнім рівнем серед злочинців, які вчинили злочини в нафтогазовій галузі, мають вищу освіту – 57,7%, середню спеціальну – 32,7%, середню загальну – 9,6%. За місцем проживання: загалом у всіх галузях ПЕК переважають мешканці міст – 58%, сільської місцевості – 42% [1, с. 9, 10]. Особливістю кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють злочини в нафтогазовому комплексі України, є те, що в 78,2% випадках особи абсолютно позитивну характеристику, а 76% були одруженими [1, с. 10].

Визначаючи викладені відомості загалом обґрунтованими й такими, які заслуговують на увагу, варто, тим не менше, вказати, що дослідження виявило дещо інші ознаки осіб, які вчиняють злочини у сфері надрокористування, з числа основних (базових) кримінальних практик.

Звертаючись до опису й пояснення ознак осіб злочинців-надрокористувачів, виявлених нами в ході аналізу матеріалів статистичної звітності Генеральної прокуратури України, МВС і Державної судової адміністрації України, а також судових вироків і матеріалів кримінальних проваджень, зібраних експертних оцінок, звернімо увагу передусім на соціально-демографічні та соціально-рольові характеристики. Так, 99,6% із цих злочинців є громадянами України. Поодинокі випадки видобування бурштину в Рівненській області громадянами РФ і Республіки Білорусь зафіксовані у 2008 та 2011 рр. Так само до 2014 р. фіксувалися одиничні факти незаконного видобування кам'яного вугілля громадянами РФ на території Донецької обл. Здебільшого іноземці залучаються до подібних злочинів на підставі родинних зв'язків, тобто у зв'язку з їх утягненням у злочинну діяльність родичем – громадянином України. Однак із 2014 р. такі випадки жодного разу не реєструвалися.

Абсолютна більшість (98,9%) злочинців, які вчиняють порушення правил охорони й використання надр, – чоловіки. Жінки становлять не більше як 1,1%, що значно менше за се-

редній відсоток жінок у структурі загальної злочинності, який, як відомо, коливається в межах 10–14%. Це пояснюється тим, що незаконне видобування корисних копалин (а саме цей різновид кримінального надкористування істотно превалює в його структурі) вимагає певних знань, досвіду, навичок у гірничій діяльності, відповідного кола соціальних зв'язків, фізичної сили для важких робіт, що властиво здебільшого саме чоловікам. Жінки ж основному притягаються до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 240 у сукупності зі ст. ст. 364 чи 367 КК України, що характерно для випадків порушення порядку використання надр, учиненого службовими особами через службову недбалість, тобто необережно, або умисно, зловживаючи службовим становищем, з метою отримання прибутку. Останнє, як правило, поєднується зі службовим підробленням (ст. 366 КК України).

Також зауважимо, що частка жінок серед злочинців-надкористувачів є меншою (причому більше ніж удвічі) і за відповідне середнє значення питомої ваги жінок по екологічній злочинності. Так, зокрема, в результаті здійсненого дослідження кримінологічних засад запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля Т.В. Корнякова підтверджує тезу, що злочинні посягання на суспільні відносини у сфері охорони, використання та відновлення природних ресурсів є суто «чоловічим заняттям». Питома вага осіб чоловічої статі в загальній кількості винних у вчиненні аналізованих злочинів становить 97,3%. Отже, констатує дослідниця, лише 2,7% таких злочинів учинено жінками [2, с. 236–237]. І цей відсоток, ще раз наголосимо, є суттєво вищим за показник частки жінок у злочинному надкористуванні, чим додатково підкреслюється специфічність цього феномена. Як, власне, й інших ґносеологічно та функціонально автономних різновидів екологічної злочинності.

У цьому контексті слушно вважаємо думку Ю.А. Турлової, яка зазначає, що залежно від спрямованості посягань злочинна активність жінок є в них істотно різною. Частка жінок серед бракон'єрів (незаконне полювання та незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом) становить лише 0,5%. Серед тих, хто знижує або пошкоджує об'єкти рослинного світу, – 11,1%, учиняє незаконну порубку лісу – 4%, злочини у сфері забруднення довкілля – 15,5%. Стосовно ж порушення правил охорони та використання надр аналогічний показник становить 1,2% [3, с. 164]. Остання цифра практично відповідає тій, яка встановлена за нашим дослідженням (1,1%). Незначна різниця зумовлюється відмінними періодами кримінологічного аналізу.

У більшості випадків ідеться про вчинення жінками незаконного видобування підземної прісної води засобами та потужностями (в т. ч. працівниками) комунальних чи інших за формою власністю підприємств. І лише у виключних випадках (нами виявлено лише один) жінки є організаторами чи підбурювачами до незаконного видобування корисних копалин як загальний суб'єкт цього злочину.

Ще одним аргументом на користь того, що незаконне видобування корисних копалин вимагає певного досвіду, специфічних знань, є віковий розподіл осіб злочинців. Зокрема, переважаючою є вікова група від 30 до 50 р., на яку припадає близько половини (49,8%) усіх злочинів досліджуваного категорії.

Водночас другою за питомою вагою в структурі злочинців-надкористувачів є вікова група 18–24 роки, на яку припадає 18,6%. Тобто практично кожен п'ятий – шостий злочинець

є особою найбільш працездатного віку, віку активної вторинної соціалізації, здобуття вищої освіти, набуття професії, кар'єрного зростання, розвитку позитивних соціальних зв'язків, створення сім'ї. До цього додати ще 17% осіб, віком 25–29 років, яких також можна включити до категорії найбільш соціально активних, і формується вельми тривожна панорама поєднання тенденцій криміналізації (у кримінологічному розумінні цього терміна) й маргіналізації населення, омолодження останньої.

Вельми високим є також і відсоток злочинів вікової групи 50–64 роки – 12,5%, що також вище за аналогічний показник по загальній злочинності в державі. На нашу думку, це може вказувати на соціальну необлаштованість і незабезпеченість працездатних осіб старшого віку, які втратили роботу та мають відомі труднощі у працевлаштуванні, в тому числі пов'язані з віком.

Найменш кримінально активними при цьому є особи, віком 65 років і старше. Їх відсоток у структурі осіб злочинів-надкористувачів невисокий (0,1%), що загалом закономірно, зважаючи на описані вище особливості кримінальних практик у сфері надкористування, зокрема незаконного видобування корисних копалин.

Окремо варто вказати на те, що приблизно у 2% випадків злочин, передбачений ст. 240 КК України, вчиняється неповнолітніми або за їх участю. Ця обставина актуалізує проблему втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України), а також їх експлуатації (у розумінні ст. 150 КК України). Водночас, як засвідчив здійснений нами аналіз слідчої й судової практики, лише в одному з п'яти випадків учинення злочинного порушення правил охорони та використання надр за участю неповнолітніх відбувається кваліфікація за сукупністю злочинів, передбачених ст. ст. 240 і 304 (або ст. 150) КК України. Певна річ, не кожен факт участі неповнолітнього у злочинному порушенні правил охорони або використання надр є результатом його втягнення. Утім варто зважати й на низку хиб правозастосовного процесу (а їх спектр – широкий: від низької кваліфікації, надмірного службового навантаження й до корупції в правоохоронних і судових органах), що нерідко мають своїм наслідком неправильну (в тому числі й неповну) кваліфікацію злочинів.

Утягнення неповнолітніх у кримінальні промисли щодо добування корисних копалин не є рідкістю. Зібрані нами експертні оцінки дають підстави для висновку, що неповнолітні найбільш активно залучаються до незаконного видобування кам'яного вугілля на так званих «копанках» і бурштину. Здебільшого вони виконують допоміжну, підсобну роль. Наприклад, 24.07.2016 Маневицький районний суд Волинської області виніс вирок чотирьом громадянам, які видобували бурштин-сирець на територіях між селами Вовчецьк і Велика Ведмежка Маневицького району. Серед них було двоє учнів школи. Нелегальних старателів затримали на місці злочину та вилучили 0,95 грама бурштину [4].

У функціональному ж аспекті злочини, передбачені ст. ст. 150, 304 КК України, щодо порушення правил охорони та використання надр варто вважати акцесорними, такими, що забезпечують можливість учинення базового різновиду кримінальних практик узагалі або ж полегшують його, інтенсифікують, створюють умови для більшої рентабельності за рахунок меншої оплати праці неповнолітніх. І хоча втягнення неповнолітніх у подібного роду злочинну діяльність характерна для

випадків її організації та здійснення невеликими за обсягом групами осіб (як правило, до 10 осіб), усе ж варто вважати, що й такий масштаб створює серйозну небезпеку для суспільної моральності, нормального розвитку неповнолітніх, а надто в тих випадках, які пов'язані з пропуском ними навчальних занять, заподіянням істотної шкоди їхньому освітньому рівню, здоров'ю.

Групова диференціація осіб злочинців-надрокористувачів за освітнім критерієм підтверджує раніше висловлену в кримінологічній науці думку та емпірично підтвержене положення про зв'язок освіченості й кримінальної активності. Так, найбільш значущими за обсягом є групи злочинців з повною загальною середньою (43,8%) та професійно-технічною (36,4%) освітою.

Кожен десятий злочинець (10,1%) має базову середню освіту. Тобто приблизно 90,3% усіх злочинців, які вчиняють порушення правил охорони та використання надр, мають середню освіту. Вищу, відповідно, має лише 9,7%: повну вищу – 8,1%, базову вищу – 1,6%.

У зв'язку з викладеними обставинами цілком закономірним видається те, що більшість усіх осіб, які вчинили злочини, передбачені ст. 240 КК України, на момент їх учинення були працездатними, але ніде не працювали та не навчалися. Таких, зокрема, включаючи й офіційно безробітних, близько 79%. Отже, не більш як кожен п'ятий злочинець офіційно працює, що додатково підкреслює гостроту проблеми маргіналізації українського суспільства, яка передусім проходить червоною лінією через соціально-економічну систему, виражається в неможливості у значній частині населення здійснити економічну самореалізацію через працю.

У тому числі це стосується й тих, хто працює, але стає на шлях учинення злочину. Тут, певна річ, можна і треба вести мову про консьюмеризацію масової свідомості, поширення психології корисливості й споживацтва, що є загальносвітовою тенденцією. Проте не можна не вказати й на те, що сам факт працевлаштування жодною мірою не гарантує сучасному українцю те, що він не буде жити за межею бідності. На це вказує й низка статистичних макроекономічних показників у зрізі добробуту громадян, і саме життя.

У цьому контексті симптоматичними видаються й дані дослідження С.Л. Хмуровської, яка констатує, що, за результатами аналізу кримінальних справ, основним джерелом існування 84% осіб, винних у незаконному видобуванні бурштину-сирцю, була злочинна діяльність, 16% – посилалися на матеріальну допомогу друзів і родичів. Лише деякі зазначили, що основним джерелом їх існування була трудова діяльність. Тому для певної категорії осіб злочинна діяльність була способом розв'язання матеріально-побутових проблем [5, с. 82].

З числа осіб, які на момент учинення злочинного порушення правил охорони та використання надр працювали, найбільш вагомою є категорія приватних підприємців – 29,7%, приблизно 21,6% – робітники, 16,2% – працівники господарських товариств, 2,8% – державні службовці, 18,9% – інші службовці (працівники органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів), 10,8% – інші категорії працюючих.

Серед неповнолітніх, які вчинили злочин, передбачений ст. 240 КК України, 68% – студенти закладів вищої освіти, 32% – учні загальноосвітніх шкіл і/або професійно-технічних училищ і привієнних до них закладів освіти.

Певним чином доповнює кримінологічний портрет особи злочинця-надрокористувача той факт, що більшість із них (67,5%) на момент учинення злочину не мали власної сім'ї, були неодруженими (незаміжними), а 14,9% мали на утриманні малолітніх дітей. І ці обставини також можна розглядати як один із факторів зумовлення кримінального надрокористування. Сім'я – найпотужніший осередок формування особистості, провідний мікросоціальний інститут, найбільш потужна мала соціальна група, життєдіяльність у якій найбільшою мірою впливає на установки, диспозиції особистості, корегує її спрямованість, чинить суттєвий вплив на утвердження провідних елементів генеральних (в аспекті провідних видів позасімейної діяльності) мотиваційних процесів. Отже, сім'я за нормальних умов її розвитку постає потужним антикриміногенним фактором, що сприяє розвитку конструктивних форм і напрямів самореалізації особи в тому числі й у трудовій діяльності, виховних практиках тощо. Дефіцит же сімейних зв'язків детермінує зворотні ефекти, в тому числі й деструктивні життєві стратегії, ситуативність поведінки, нестійкість установок, що серед іншого має й криміногенні наслідки.

Статистична ж картина свідчить, що приблизно лише кожен третій злочинець був одружений (заміжний), близько 65% із них засуджено за незаконне видобування прісної води, яке здебільшого здійснювалося в межах легальної трудової діяльності або паралельно з нею.

Окремо зауважимо на тому, що для злочинців-надрокористувачів характерним є вельми високий відсоток рецидиву. Незняту або непогашену судимість на момент учинення злочину у сфері надрокористування мали близько 5,9% осіб (узагальнені результати за 2003–2017 рр.), з них – 66,7% мали 1 судимість, 25% – 2 судимості, 8,3% – 3 й більше. Водночас злочинну діяльність ще 19% злочинців досліджуваної категорії можна охарактеризувати як кримінологічний рецидив. Тобто на момент порушення правил охорони та використання надр судимість була погашена або знята в установленому законом порядку. Отже, сукупна частка тих, хто мав попередній кримінальний досвід, сягає 24,9%.

Примітно, що вказаний досвід не є однорідним, у більшості своїй належить до злочинів загальнокримінальної спрямованості. Так, приблизно 60% із них – ненасильницькі злочини проти власності (92% – крадіжки, 8% – шахрайство), 27% – злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів (95% – ст. 309 КК України, 5% – ст. 307 КК України), 8% – злочини у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту, 5% – інші злочини (зокрема, передбачені ст. ст. 162, 358, 240 та іншими статтями КК України). Отже, для злочинності у сфері надрокористування не є характерним спеціальний рецидив.

Однак знову ж таки мусимо констатувати, що ця обставина вказує не стільки на відсутність факту злочинної професіоналізації та спеціалізації у сфері надрокористування, скільки на високий ступінь латентності кримінальних промислів відповідної спрямованості. По-справжньому великі обсяги незаконного видобування корисних копалин (передусім бурштину-сирцю та кам'яного вугілля) забезпечується квазіправовим прикриттям, розгалуженою мережею стійких корупційних зв'язків, схем, у зв'язку з чим виявляється практично недоступним для викриття правоохоронними органами, відображення у статистичній звітності, інших джерелах емпіричної інформації, при-

датної для оброблення, аналізу й узагальнення з високим ступенем формалізації та репрезентативності.

Висновки. У результаті здійсненого дослідження встановлено, що більшість осіб, які вчиняють злочини у сфері надкористування, є громадянами України, чоловічої статі, неодружені, працездатні, але не працюючі. Переважаючою є вікова група від 30 до 50 р. Неповнолітніх у структурі осіб злочинців-надкористувачів – 2%. Виявлено зв'язок процесів маргіналізації українського суспільства та поширення злочинності у сфері надкористування. Кримінологічний рецидив становить близько 25%.

З числа осіб, які на момент учинення злочинного порушення правил охорони та використання надр працювали, найбільш вагомою є категорія приватних підприємців і робітників. Найбільшими за обсягом є групи злочинців з повною загальною середньою та професійно-технічною освітою Серед неповнолітніх, які вчинили злочин, передбачений ст. 240 КК України, більшість – студенти закладів вищої освіти, кожен третій – учень загальноосвітньої школи чи прирівняного до неї закладу освіти.

Література:

1. Фінчук В.В. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам у паливно-енергетичному комплексі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Ірпінь, 2017. 23 с.
2. Корнякова Т.В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля: монографія. Київ: Ін Юре, 2011. 408 с.
3. Турлова Ю.А. Протидія екологічній злочинності в Україні кримінально-правовими та кримінологічними засобами: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України. Київ, 2018. 463 с.
4. Дев'ять вироків за два роки: як правоохоронці розслідують «бурштинові справи» на Волині. *Громадське. Волинь*. 2018. 3 квітня. URL: <https://hromadske.volyn.ua/devyat-vyrokiv-za-dva-roky-yak-pravoohorontsi-rozsliduyut-burshtynovi-spravu-na-volyni/> (дата звернення: 03.10.2018).

5. Хмуровська Л.С. Запобігання незаконному видобуванню бурштину в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2011. 262 с.

Максименцев М. Г. Кримінологическая характеристика лиц, совершающих преступления, предусмотренные статьей 240 Уголовного кодекса Украины

Аннотация. В статье дана кримінологическая характеристика лиц, совершающих преступления, предусмотренные ст. 240 Уголовного кодекса Украины. Установлено, что подавляющее большинство из них – граждане Украины мужского пола, не женатые, трудоспособные, но не работающие, в возрасте 30–50 лет. Каждый четвертый случай совершения преступлений, предусмотренных ст. 240 Уголовного кодекса Украины, – кримінологический рецидив. Несовершеннолетних в структуре преступников-недропользователей – 2%. Выведена связь процессов маргинализации украинского общества и распространения преступности в сфере недропользования.

Ключевые слова: недра, недропользование, преступность, полезные ископаемые, личность преступника, маргинализация.

Maksimentsev M. Criminological characteristics of persons committing crimes provided by art. 240 Criminal Code of Ukraine

Summary. The article is dedicated to the criminological characteristics of persons committing crimes by art. 240 Criminal Code of Ukraine. It has been established that the overwhelming majority of them are male citizens of Ukraine, not married, able-bodied, but not working, at the age of 30–50 years. Every fourth case of crimes by art. 240 Criminal Code of Ukraine – criminological relapse. It's 2% of minors in the structure of criminals-subsoil users. The connection of the processes of marginalization of Ukrainian society and the spread of crime in the sphere of subsoil use has been revealed.

Key words: subsoil, subsoil use, crime, minerals, identity of the offender, marginalization.

Ольшанецький І. В.,
начальник відділу нагляду за додержанням прав дітей
при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях та
інших примусових заходів управління захисту прав і свобод дітей
Генеральної Прокуратури України,
старший радник юстиції

ОСОБЛИВОСТІ НАГЛЯДУ ЮВЕНАЛЬНОГО ПРОКУРОРА ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ СТОСОВНО НЕПОВНОЛІТНІХ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. Висвітлено сутнісні особливості здійснення прокурором нагляду за додержанням законів під час виконання покарань стосовно неповнолітніх в Україні. Визначено мету, завдання, об'єкт і предмет такого нагляду.

Ключові слова: нагляд прокуратури, виконання покарань щодо неповнолітніх, права дітей.

Актуальність теми. Покарання, безперечно, є одним із головних невід'ємних інститутів кримінального права. Його застосування, як свідчить історичний досвід, було і залишається необхідним інструментом забезпечення та підтримання правопорядку і безпеки в суспільстві, охорони прав та інтересів усіх соціальних груп і кожної людини зокрема. Проте інструмент цей складний і небезпечний: належне його застосування потребує величезних соціальних та економічних витрат, а недоліки кримінально-виконавчої політики, недотримання законодавства у сфері виконання покарань можуть завдати непоправної шкоди особистості засудженої особи, її близькому оточенню і, як наслідок, суспільству загалом. Особливої уваги з боку держави потребує політика і практика застосування покарань щодо неповнолітніх з огляду на їх особистісну незрілість, високий рівень сугестивності та підвищену вразливість до соціальних негараздів.

Загалом, для забезпечення належної реалізації завдань кримінально-виконавчого законодавства, дотримання принципів виконання та відбування покарань, зокрема щодо неповнолітніх, в Україні створено та функціонує відповідний правовий механізм, який реалізується державними установами (органами або посадовими особами), недержавними суб'єктами і міждержавними (наднаціональними) інституціями відповідно до гл. 4 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України, а також самими засудженими в порядку абз. 3 ч. 1 ст. 8 КВК України [1, с. 75].

До державних засобів забезпечення законності у сфері кримінально-виконавчих відносин належить прокурорський нагляд як специфічна форма діяльності органів прокуратури, спрямована на попередження, виявлення й усунення порушень законодавства України, поновлення порушених прав, встановлення винних осіб і притягнення їх до визначеної законом відповідальності [2; 5].

Згідно з п. 4 ст. 121 Конституції України, на прокуратуру покладається здійснення нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Вказана

наглядова діяльність, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру», віднесена до функцій прокуратури. Отже, здійснення нагляду в цій сфері є конституційною функцією і виключною компетенцією прокуратури як державного органу. Реалізація цієї функції забезпечується окремою галуззю в єдиній наглядовій діяльності органів прокуратури, певне місце в якій посідає нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах (провадженнях) щодо неповнолітніх і застосування до них інших заходів примусового характеру.

У цьому контексті варто підкреслити, що внаслідок проведених у 2012 р. структурних змін у Генеральній Прокуратурі України вперше за час існування органів прокуратури обов'язки з комплексного захисту прав і свобод дітей покладено на окремий структурний підрозділ – Управління ювенальної юстиції. У межах цього Управління функціонує відділ нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних провадженнях та інших примусових заходів щодо неповнолітніх. У місцевих і регіональних прокуратурах наглядову діяльність за додержанням законів на даному напрямі здійснюють спеціально уповноважені прокурори.

Стія наукового дослідження. Аналіз сучасних наукових джерел дає змогу зробити висновок, що сутнісні особливості здійснення нагляду за додержанням законів під час виконання покарань стосовно неповнолітніх в Україні не були предметом окремого ґрунтовного дослідження. Лише побічно вони розглядалися в працях М.В. Косюти, М.І. Копетюка, Г.В. Попова, О.О. Храпенко й інших.

З огляду на зазначене, а також в умовах чинності нового Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р., проведення досліджень з окресленої тематики зберігає свою актуальність.

Дана стаття присвячена проблематиці визначення мети, завдань, об'єкта і предмета прокурорського нагляду за додержанням законів під час виконання покарань стосовно неповнолітніх, для чого передусім варто окреслити його місце в загальній сфері нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх та застосування до них інших заходів примусового характеру.

Виклад основного матеріалу. Оскільки для реалізації покарань та примусових заходів встановлено різні правові підстави і виконують їх різні державні органи й установи, у науковій юридичній літературі усталився погляд стосовно поділу вказаної сфери прокурорського нагляду на такі складові частини:

– нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних провадженнях (справах) (або нагляд за додержанням законів під час виконання кримінальних покарань);

– нагляд за додержанням законів під час застосування інших (окрім кримінальних покарань) заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [3, с. 21; 4, с. 40].

У свою чергу, усередині вказаних складників виділяють самостійні ділянки роботи, які визначають окремі напрями прокурорського нагляду. Наприклад, окремим напрямом нагляду за додержанням законів під час виконання покарань стосовно неповнолітніх є нагляд за додержанням законів під час виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, виходячи з досить значної різниці в ступені правообмежень засуджених та особливостей порядку й умов виконання покарань, пов'язаних і не пов'язаних із позбавленням волі. Крім того, для кожного із цих різновидів покарань існує спеціальна законодавча та підзаконна база [1, с. 77].

Правовою підставою для здійснення прокурором нагляду за додержанням законів під час виконання покарань щодо неповнолітніх є п. 4 ст. 121 Конституції України, п. 4 ч. 1 ст. 2, п. 2 ч. 1 ст. 9, ст. 26 Закону України «Про прокуратуру», ст. 22 КВК України, ст. 17 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», інші законодавчі акти та накази Генерального Прокурора України: «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» від 6 грудня 2014 р. № 16гн (далі – наказ № 16гн) та «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» від 12 квітня 2013 р. № 7гн (далі – наказ № 7гн).

На підставі аналізу зазначених нормативних джерел, а також теоретичних положень щодо прокурорського нагляду визначимо мету, завдання, предмет та об'єкт (об'єкти) нагляду за додержанням законів під час виконання покарань стосовно неповнолітніх як окремого напрямку прокурорської діяльності.

Мета та завдання прокурорського нагляду – це категорії, тісно пов'язані між собою, але все-таки різні.

Термін «мета» позначає той стан, досягти якого прагне суб'єкт діяльності, як результат або ідеальне передбачення результату, на досягнення якого спрямовані дії [5, с. 68].

Під час визначення мети нагляду у сфері кримінально-виконавчих відносин варто звернутися до ст. ст. 1, 36 Закону України «Про прокуратуру» та врахувати положення ст. 26 цього Закону.

Загалом можна зазначити, що мета нагляду за додержанням законів під час виконання покарань стосовно неповнолітніх полягає в утвердженні верховенства права і законності та зміцненні правопорядку у відповідній сфері кримінально-виконавчих правовідносин.

Завдання прокурорського нагляду порівняно з метою більш конкретні; їх виконання забезпечує досягнення мети прокурорського нагляду.

До основних завдань нагляду за додержанням законів під час виконання покарань стосовно неповнолітніх належать такі:

– своєчасне виявлення й усунення порушень порядку й умов виконання та відбування покарань, установлених кри-

мінально-виконавчим законодавством; поновлення порушених прав і законних інтересів засуджених, інтересів суспільства та держави;

– встановлення всіх обставин порушення кримінально-виконавчого законодавства щодо виконання покарань та життя відповідних заходів для притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності;

– виявлення детермінантів порушень кримінально-виконавчого законодавства щодо виконання покарань та життя заходів з їх усунення [1, 79].

Зауважимо, що ці завдання є загальними для досліджуваного напрямку прокурорської наглядової діяльності та можуть бути конкретизовані залежно від об'єктів нагляду або різновидів покарань неповнолітніх.

Що стосується предмета й об'єкта (об'єктів) прокурорського нагляду за додержанням законів під час виконання покарань стосовно неповнолітніх, то варто зазначити, що сьогодні в правовій науці не вироблено єдиного підходу до їх визначення та співвідношення.

У вітчизняній науці для визначення об'єкта прокурорського нагляду застосовують здебільшого переліковий підхід: надають певний список органів, установ, організацій та осіб (юридичних і фізичних) у колі компетенції прокуратури, в яких проводяться прокурорські перевірки додержання та застосування законів. Проте більш обґрунтованим, очевидно, є підхід, згідно з яким об'єкт прокурорського нагляду визначається через поняття діяльності відповідних органів, установ, закладів, посадових осіб тощо, на яких поширюються наглядові повноваження прокурора [1, с. 80–81].

У цьому контексті на особливу увагу заслуговує визначення об'єкта прокурорського нагляду, надане Ю.М. Дьомінім, а саме: як рішення, дії чи бездіяльності піднаглядних суб'єктів, які мають юридичне значення і підпадають під норму закону або нормативно-правового акта, можуть бути оцінені прокурором на відповідність їх закону незалежно від підпорядкованості або механізму створення [6, с. 21]. Наведене поняття розкриває не тільки змістовні ознаки об'єкта прокурорського нагляду, а й дає змогу загалом зрозуміти сутність самого нагляду як прокурорської діяльності.

З огляду на зазначене, в найзагальнішому вигляді об'єкт прокурорського нагляду за додержанням законів під час виконання покарань стосовно неповнолітніх можна визначити як кримінально-виконавчу діяльність піднаглядних суб'єктів у сфері виконання покарань стосовно неповнолітніх.

Піднаглядними суб'єктами прокурорського нагляду за додержанням законів під час виконання покарань стосовно неповнолітніх є відповідні суб'єкти виконання покарань та учасники кримінально-виконавчої діяльності.

Під час визначення піднаглядних суб'єктів прокурорського нагляду у цій сфері необхідно враховувати, що їм кореспондують відповідні суб'єкти нагляду – Генеральний Прокурор України та підпорядковані йому прокурори.

Розмежування компетенції уповноважених суб'єктів нагляду за додержанням законів під час виконання покарань стосовно неповнолітніх залежить від об'єкта нагляду та здійснюється з урахуванням системи органів прокуратури (детальніше регулюється п. 5 наказу № 7гн та п. 11 наказу № 16гн – *І. О.*).

На підставі вивчення положень вказаних галузевих наказів Генерального Прокурора України можна дійти висновку, що

основний обсяг роботи на цьому напрямі покладається саме на місцеві прокуратури, тоді як регіональні прокуратури та Генеральна Прокуратура України здійснюють нагляд за об'єктами відповідного їм рівня, а також виконують управлінські функції щодо підпорядкованих прокуратур із метою належної організації прокурорського нагляду за додержанням законів у відповідній сфері кримінально-виконавчої діяльності.

Виходячи з комплексного тлумачення положень ст. 26 Закону України «Про прокуратуру», спеціальний предмет нагляду за додержанням законів під час виконання покарань щодо неповнолітніх можна визначити як стан додержання та правильного застосування кримінально-виконавчого законодавства піднаглядними суб'єктами в процесі виконання покарань щодо таких осіб.

Оскільки сьогодні відомчі нормативні акти, які деталізують положення закону (тобто ухвалені з метою реалізації законодавчих положень, а також відповідно до них – *І. О.*), регулюють чимало питань про виконання покарань, зокрема й щодо неповнолітніх, кримінально-виконавче законодавство необхідно тлумачити в широкому значенні. Так, під кримінально-виконавчим законодавством треба розуміти систему нормативно-правових актів, що містять норми кримінально-виконавчого права. Це нормативно-правові акти органів влади й управління (джерела), які регулюють весь комплекс суспільних відносин, що виникають стосовно та в процесі виконання і відбування кримінальних покарань та застосування до засуджених засобів виправлення і ресоціалізації, а також відповідні чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [1, с. 84]. До таких передусім належать:

– документи універсального характеру, що визначають права дитини: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.; Конвенція Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) про права дитини 1989 р.;

– документи, що регламентують питання дотримання прав людини в місцях позбавлення волі: Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила в редакції від 2006 р., Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р., Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987 р., Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, 1990 р.

З огляду на положення п. 2 наказу № 7гн, під час здійснення наглядової діяльності за додержанням законів у процесі виконання покарань стосовно неповнолітніх пріоритетними напрямками варто вважати додержання:

– конституційних прав і свобод людини, громадянина, іноземців та осіб без громадянства відповідно до міжнародних норм і стандартів, ратифікованих Україною, а також вимог належного розгляду та вирішення заяв, клопотань, скарг і пропозицій засуджених;

– законодавства, спрямованого на запобігання катуванням та іншому жорстокому поводженню із засудженими;

– режимних вимог, порядку й умов відбування покарань засудженими;

– законів під час провадження оперативно-розшукової діяльності оперативними підрозділами Державної кримінально-виконавчої служби України;

– законів у сфері запобігання і протидії корупції в піднаглядних органах та установах;

– законів під час виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

Висновки. На завершення підкреслимо, що нагляд за додержанням законів під час виконання покарань стосовно неповнолітніх як окремих напрям наглядової діяльності прокурора має велике значення для забезпечення норм кримінально-виконавчого законодавства, чим сприяє досягненню мети покарання таких засуджених – їх виправленню, вихованню та соціальній реабілітації, а також є гарантією дотримання їхніх прав і законних інтересів та відіграє вагомий роль у профілактиці вчинення неповнолітніми повторних злочинів.

Крім того, прокурорський нагляд у зазначеній сфері позитивно впливає на функціонування кримінально-виконавчої системи загалом, будучи тісно пов'язаним із вирішенням завдань стосовно неухильного додержання і правильного застосування законів, які регламентують основні питання діяльності органів та установ цієї системи.

Література:

1. Організація прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні покарань, не пов'язаних з позбавленням волі : науково-практичний посібник / Ю.М. Вознюк та ін. ; за заг. ред. Г.П. Середи, Є.М. Блажівського. Київ : Національна академія прокуратури України, 2014. 150 с.
2. Закон України «Про прокуратуру» : науково-практичний коментар: у 3 кн. / Генеральна Прокуратура України, Національна академія прокуратури України. Кн. 1. Київ : Алерта, 2013. 331 с.
3. Прокурорський нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян : підручник / Є.М. Блажівський та ін. Київ : Алерта, 2013. 416 с.
4. Лемак Р.В. Прокурорський нагляд за додержанням законів в установах виконання покарань : монографія. Харків : Право, 2013. 224 с.
5. Томих В.Т., Безлепкин Б.Т. Иерархия целей и задач в уголовном процессе. *Юридические гарантии применения права и режим социалистической законности*. Ярославль, 1976. С. 67–75.
6. Дьомін Ю.М. Прокурорський нагляд в Україні на сучасному етапі : монографія. Київ : УкрІНТЕІ, 2013. 308 с.

Ольшанецкий И. В. Особенности надзора ювенального прокурора за соблюдением законов при исполнении наказаний в отношении несовершеннолетних: теоретико-правовой аспект

Аннотация. Освещены сущностные особенности осуществления прокурором надзора за соблюдением законов при исполнении наказаний в отношении несовершеннолетних в Украине. Определены цель, задачи, объект и предмет такого надзора.

Ключевые слова: надзор прокуратуры, исполнение наказаний в отношении несовершеннолетних, права детей.

Olshanetskyi I. Features of supervision of juvenile prosecutor over observation of laws in the execution of sentences for minors: theoretical legal aspect

Summary. This article describes the features of the prosecutor's supervision of legality in the execution of punishments for minors in Ukraine. The aim, tasks, object and subject of this supervision are defined.

Key words: prosecutor's supervision, execution of punishments for minors, children's rights.

*Кондратюк Л. В.,
аспірант*

Одеського державного університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Анотація. У статті розглянуто особливості криміналістичної характеристики особистості осіб, що вчиняють злочини у сфері земельних відносин. Встановлено, що важливе значення для розслідування злочинів вказаної категорії має вивчення правових, соціально-демографічних, соціально-рольових та морально-психологічних ознак злочинців. Проаналізовано правові та особистісні характеристики типових груп злочинців, серед яких службові особи органів місцевого самоврядування, державної виконавчої влади, контролюючих органів, приватні підприємці, службові особи державних і недержавних підприємств, установ, організацій.

Ключові слова: злочини у сфері земельних відносин, розслідування злочинів у сфері земельних відносин, криміналістична характеристика злочинів у сфері земельних відносин, криміналістична характеристика злочинця.

Постановка проблеми. Опрацювання матеріалів слідчої і судової практики свідчить про недостатню результативність виявлення та розслідування злочинів у сфері земельних відносин, що поряд з об'єктивними чинниками зумовлено й недостатнім рівнем наукового забезпечення розслідування злочинів цієї категорії.

Одним із найважливіших елементів науково обґрунтованої методики розслідування злочинів у сфері земельних відносин є їхня криміналістична характеристика. Важливою складовою частиною криміналістичної характеристики злочинів є система відомостей, що характеризує правові, соціально-демографічні, соціально-рольові та морально-психологічні ознаки злочинців цієї категорії.

Проблемам побудови методики розслідування злочинів у сфері земельних відносин приділену увагу в роботах С. В. Андрусенка, О. М. Бандурки, Н. В. Бондарчука, С. М. Гусарова, Д. Д. Зайця, А. В. Настенка, Т. В. Омельченка, В. І. Павликівського, М. М. Паховича, М. С. Рябченка, Р. Л. Степанюка, І. С. Тальянчука, О. С. Тарасенка, Н. М. Татарина та інших дослідників.

Метою статті є визначення правових, соціально-демографічних, соціально-рольових та морально-психологічних ознак осіб, що вчиняють злочини у сфері земельних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим елементом криміналістичної характеристики злочинів у сфері земельних відносин є система інформаційних ознак про особу злочинців, яку варто надати з огляду на їхні правові, соціально-демографічні, соціально-рольові та психологічні ознаки (якості).

З урахуванням позицій науковців, а також вимог чинного кримінального і земельного законодавства серед осіб, що вчиняють злочини у сфері земельних відносин, є підстави виді-

лити: 1) фізичних осудних осіб, які досягли 16-річного віку; 2) фізичних осіб – підприємців, які беруть участь у проведенні операцій із землею або фактично використовують земельні ділянки; 3) службових осіб органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування, державних та інших підприємств, установ та організацій; 4) осіб, які надають публічні послуги у сфері земельних правовідносин.

Особи з перших двох категорій, як правило, не наділені спеціальним правовим статусом у сфері земельних правовідносин і переважно вчиняють дії, спрямовані або на фізичне заволодіння земельними ділянками (шляхом їх самовільного зайняття), або на протиправне набуття прав на них (шляхом підробки різноманітної документації, підкупу службових осіб та ін.). Цими ж особами, а також службовими особами підприємств, установ, організацій, що здійснюють господарську діяльність, пов'язану з використанням земельних ресурсів, вчиняються земельні злочини екологічної спрямованості.

Значний інтерес для розробки методики розслідування становить характеристика службових осіб органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій, наділених повноваженнями у сфері земельних відносин.

Серед злочинців – службових осіб службовці органів місцевого самоврядування є найбільш чисельною групою, оскільки відповідно до ст.ст. 12, 116–139 Земельного кодексу України та ст. 33 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» саме на них покладається вирішення більшості питань, пов'язаних із передачею земельних ділянок у власність та користування громадян і юридичних осіб, організацією землеустрою та визначенням розміру плати за землю.

До службових осіб органів місцевого самоврядування, що вчиняють злочини у сфері земельних відносин, належать: 1) сільські, селищні, міські голови, голови районних і обласних рад, їх заступники; 2) секретарі місцевих рад; 3) депутати місцевих рад, у тому числі члени та голови постійних комісій із питань земельних відносин; 4) керуючі справами (секретарів) та члени виконкомів місцевих рад; 5) керівники управлінь (департаментів, відділів) земельних відносин та комунальної власності місцевих рад; 6) землевпорядники, інженери-інвентаризатори та інші спеціалісти виконавчих органів місцевих рад.

З урахуванням положень ст. 21 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», ст.ст. 17, 20, 122, 127, 128 Земельного кодексу України до числа службовців місцевих адміністрацій, що вчиняють злочини у сфері земельних відносин, належать: 1) голови місцевих державних адміністрацій, їх перших заступники і заступники; 2) начальники, їх заступники та спеціалісти структурних підрозділів (департаментів, управлінь,

відділів, секторів), чия діяльність спрямована на врегулювання земельних відносин (підрозділів із питань агропромислового розвитку, містобудування і архітектури, екології та природних ресурсів тощо). Службові обов'язки останніх визначаються як чинним законодавством, так і регламентами діяльності місцевих державних адміністрацій, що затверджуються їх головами (ст. 45 Закону України «Про місцеві державні адміністрації»).

З осіб, що вчиняють злочини у сфері земельних відносин, варто також виділити службових осіб: 1) Державної служби з питань геодезії, картографії та кадастру, її територіальних управлінь і структурних підрозділів; 2) Державного підприємства «Центр державного земельного кадастру» та його регіональних філій; 3) державних інститутів землеустрою, що проводять науково-дослідні та проектні роботи в галузі землеустрою, охорони, оцінки та раціонального використання земель, геодезичні роботи та надають консультаційні послуги; 4) державних топографо-геодезичних та картографічних інститутів, що здійснюють топографо-геодезичні і картографічні роботи.

Суб'єктами злочинів у сфері земельних відносин можуть бути співробітники підприємств, установ, організацій, що є розробниками документації із землеустрою, а також фізичні особи – підприємці, які володіють необхідним технічним і технологічним забезпеченням та є сертифікованими інженерами-землепорядниками, відповідальними за якість робіт із землеустрою (ст. 26 Закону України «Про землеустрій»).

Суб'єктами земельних злочинів також можуть виступати службові особи контролюючих органів – голови, перші заступники, заступники, керівники територіальних органів, структурних підрозділів і їх заступники, головні державні інспектори, старші державні інспектори, державні інспектори Державної інспекції сільського господарства України та Державної екологічної інспекції України.

З осіб, що надають публічні послуги, суб'єктами злочинів у сфері земельних правовідносин виступають, насамперед, нотаріуси, а також оцінювачі, у тому числі оцінювачі з експертної грошової оцінки земельних ділянок як співробітники підприємств, установ, організацій, а також фізичні особи – підприємці, які отримали кваліфікаційне свідоцтво оцінювача з експертної грошової оцінки земельних ділянок та ліцензію на виконання землеоціночних робіт (ст. 6 Закону України «Про оцінку земель»).

Що стосується соціально-демографічної та соціально-рольової характеристики осіб, що вчиняють злочини у земельній сфері, то вивчення матеріалів кримінальних проваджень, опрацювання судових вироків дає змогу дійти висновку про більш дорослий вік злочинців вказаної категорії, порівняно високу питому вагу жінок, їх порівняне економічне та сімейне благополуччя, зайняття певних, іноді керівних посад в органах державної влади, місцевого самоврядування, підприємствах, установах, організаціях, високий рівень освіти, порівняно високу питому вагу співучасті, а також про позитивні характеристики за місцем роботи і проживання. До кримінальної відповідальності раніше притягалася незначна кількість злочинців.

Серед злочинців зазначеної категорії майже немає неповнолітніх і порівняно небагато осіб у віці до 24 років. За отриманими вибірковими даними, питома вага осіб, що вчиняли земельні злочини у віці до 24 років, становить 11%, від 25 до 40 років –

48%, від 40 до 55 років – 35%, понад 55 років – 6%. Вчинення злочинів цієї категорії особами у віці понад 70 років має поодинокий характер.

Звичайно, такий віковий розподіл має пояснення. Варто урахувати, що для вчинення злочинів у сфері земельних відносин особа повинна мати певний життєвий досвід, знання, вміння, навички, певні матеріальні та фінансові ресурси, що з'являються, як правило, у порівняно зрілому віці. Водночас невисокою є і питома вага злочинців похилого віку, що пов'язано із загальним зниженням соціальної активності та погіршенням стану фізичного здоров'я.

Близько 70% злочинів цієї категорії вчиняються чоловіками, решта – жінками. Переважна частина (майже 75%) осіб на момент вчинення злочину перебувала у шлюбі, що пояснюється віковою та соціальною зрілістю злочинців цієї категорії. Звертає на себе увагу високий рівень професійно-освітньої підготовки, у тому числі значний відсоток осіб, що мають вищу освіту (82%) та середньо-спеціальну освіту (11%).

Особливістю злочинів, що вчиняються на ринку землі, є вчинення їх здебільшого не пересічними громадянами, а службовими особами. Серед злочинців службові особи органів місцевого самоврядування становлять 41%, місцевих державних адміністрацій – 5%, органів Державної служби з питань геодезії, картографії та кадастру, ДП «ЦДЗК» та контролюючих органів – 9%, приватні підприємці та службові особи недержавних підприємств, установ, організацій – 29%, нотаріуси та оцінювачі – 2%, інші фізичні особи – 18%.

За співучасті вчиняється до 60% злочинів цієї категорії. Водночас вивчення матеріалів кримінальних проваджень дає підстави вважати, що фактична питома вага таких злочинів є вищою, хоча це прямо і не відбивається в матеріалах проваджень і підсумкових процесуальних рішеннях. Частка раніше судимих осіб не перевищує 5%.

Певні особливості має криміналістична характеристика осіб, що вчиняють самовільне зайняття земельних ділянок. Для них характерні загалом порівняно молодший вік, більша питома вага чоловіків, нижчий рівень освіти та нижчі показники співучасті.

Вказані узагальнення підтверджуються і матеріалами досліджень низки фахівців [4, с. 42; 1, с. 81–83; 5, с. 122; 3, с. 82–84 та ін.]

Для осіб, що вчиняють злочини у сфері земельних відносин (економічної спрямованості), характерна умисна форма вини, а також наявність мотиву і мети протиправної діяльності.

Певна частина злочинів цієї категорії (йдеться, насамперед, про службову недбалість), як свідчить офіційна кваліфікація дій винних органами досудового розслідування і судом, вчиняються необережно. Утім, вивчення матеріалів слідчої і судової практики у низці таких випадків свідчить скоріше про вимушену кваліфікацію дій винних за ст. 367 КК України через нездатність слідчих і прокурорів довести наявність у діях службових осіб умислу на вчинення дій у власних інтересах або інтересах третіх осіб.

Із мотивів вчинення земельних злочинів дослідники виділяють, перш за все, корисливий складник: прагнення до збагачення (61%), недостатнє матеріальне забезпечення (26%), прагнення допомогти особі з близького оточення (5%). Рідше серед вну-

трішніх причин вказаних злочинів зазначають амбіції нематеріального характеру (кар'єрне зростання, помста та ін.) [1, с. 82].

Що стосується мотивації умисних земельних злочинів екологічної спрямованості, то переважають егоїзм, користь, почуття всездозволеності, нехтування правилами екологічної безпеки, бажання обійти встановлені правила і нормативи щодо ведення господарської діяльності на земельних ділянках.

З мотивом тісно пов'язана мета вчинення земельних злочинів, якою є кінцевий результат, досягти якого особа намагається завдяки вчиненню кримінально каранних діянь. Відповідно до ст. 91 КПК України, мета вчинення злочину входить до переліку обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Водночас у матеріалах кримінальних проваджень про злочини у сфері земельних відносин та судових вироках мета (а часто і мотив) злочину зазвичай або взагалі не визначається, або визначається у найзагальнішому вигляді, з використанням стандартних формулювань «із корисливою метою», «із корисливих мотивів» тощо.

Більшість вивчених проваджень про злочини у сфері земельних відносин не містить достатніх відомостей для визначення мети цих злочинів. У тих провадженнях, де мету визначено, є змога виділити такі її різновиди, як бажання отримати у власність земельну ділянку для сільськогосподарського виробництва, індивідуального будівництва або для наступного продажу, намагання придбати ділянку за заниженою ціною, заволодіти коштами потерпілого (у разі шахрайства із земельними ділянками) та ін.

Особам, які вчиняють злочини у сфері земельних відносин, властиві високий рівень інтелектуального розвитку, егоцентризм, підвищена самооцінка та надмірна впевненість у своїх силах [4, с. 42]. Загалом, визначаючи морально-психологічну характеристику осіб, що вчиняють злочини у земельній сфері, дослідники доходять висновку, що їм притаманні ті самі ознаки, що і для осіб, які вчиняють злочини у сфері економіки: підвищене почуття незалежності від нормативної системи, правовий нігілізм, орієнтація на задоволення своїх власних потреб і інтересів будь-якими засобами, чітке усвідомлення протиправності своїх діянь тощо [1, с. 83; 2, с. 126].

Характеризуючи морально-психологічні риси злочинців цієї групи, дослідники також виділяють такі їх характеристики, як обачність (здатність вираховувати ризики, насамперед пов'язані з можливими перевітками з боку правоохоронних і контролюючих органів), комунікативність (завдяки їй злочинці набувають певний статус у суспільстві, мають відповідний рівень поваги і довіри) та рішучість як здатність приймати важливі рішення в умовах ризику, що є ознакою доволі вольових, активних та ініціативних людей [3, с. 85]. Наявність вказаних якостей варто обов'язково враховувати під час подолання протидії розслідуванню, до якої часто вдаються злочинці цієї категорії.

Висновки. До осіб, що вчиняють злочини у сфері земельних відносин, належать: фізичні осудні особи, які досягли 16-річного віку; фізичні особи – підприємці, які беруть участь у проведенні операцій із землею або фактично використовують земельні ділянки; службові особи органів державної виконав-

чої влади, місцевого самоврядування, державних та інших підприємств, установ та організацій; особи, які надають публічні послуги у сфері земельних правовідносин.

Особливістю злочинів цієї категорії є вчинення їх здебільшого не пересічними громадянами, а службовими особами, найбільш чисельну групу серед яких становлять службовці органів місцевого самоврядування.

Для осіб, що вчиняють злочини у сфері земельних відносин, характерні більш дорослий вік, порівняно висока питома вага жінок, порівняне економічне та сімейне благополуччя, посади в органах державної влади, місцевого самоврядування, підприємствах, установах, організаціях, високий рівень освіти, низький рівень рецидиву, порівняно висока питома вага співучасті, а також позитивні характеристики за місцем роботи і проживання.

Злочинці загалом відрізняються тими самими морально-психологічними якостями, які характерні для осіб, які вчиняють злочини у сфері економіки.

Література:

1. Ізовіта А. М. Кримінологічне дослідження типових рис особи, яка вчиняє злочини у земельній сфері. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2014. № 10-2. Т. 2. С. 81–84.
2. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. Харків, 2004. 432 с.
3. Марченко М. Ю. Кримінологічна характеристика особи злочинця, який самовільно зайняв земельну ділянку та здійснив самовільне будівництво. *Юридична Україна.* 2011. № 11. С. 81–86.
4. Протидія злочинам у сфері земельних відносин : навчальний посібник / С. В. Андрусенко, О. М. Бандурка, М. С. Рябенко та ін.; за заг. ред. С. М. Гусарова. Харків : ХНУВС, 2013. 170 с.
5. Тальянчук І. С. Криміналістична характеристика злочинів у сфері земельних відносин. *Право і державне управління.* 2013. № 1. С. 119–123.

Кондратюк Л. В. Криміналістическая характеристика лиц, которые совершают преступления в сфере земельных отношений

Аннотация. В статье рассмотрены особенности криминалистической характеристики личности лиц, совершающих преступления в сфере земельных отношений. Установлено, что важное значение для расследования преступлений указанной категории имеет изучение правовых, социально-демографических, социально-ролевых и морально-психологических признаков преступников. Проанализированы правовые и личностные характеристики типичных групп преступников, среди которых должностные лица органов местного самоуправления, исполнительной власти, контролирующих органов, частные предприниматели, должностные лица государственных и негосударственных предприятий, учреждений, организаций.

Ключевые слова: преступления в сфере земельных отношений, расследование преступлений в сфере земельных отношений, криминалистическая характеристика преступлений в сфере земельных отношений, криминалистическая характеристика преступника.

Kondratiuk L. Criminalistic characteristics of persons committing crimes in the field of land relations

Summary. The article deals with the features of forensic characteristics of the personality of persons committing crimes in the sphere of land relations. It is established that the study of legal, socio-demographic, socio-role and moral-psychological characteristics of criminals is important for the investigation of crimes of this category. Legal and personal characteris-

tics of typical groups of criminals, including officials of local governments, state Executive authorities, regulatory authorities, private entrepreneurs, officials of state and non-state enterprises, institutions and organizations, are analyzed.

Key words: crimes in the sphere of land relations, investigation of crimes in the sphere of land relations, criminalistic characteristics of crimes in the sphere of land relations, criminalistic characteristics of the criminal.

Макодзьоб А. В.,

аспірант кафедри кримінального права № 1

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНУ ТА ЗАСОБІВ І ЗНАРЯДЬ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню співвідношення (взаємозв'язку та розмежуванню) предмета злочину як ознаки об'єкта складу злочину та засобів і знарядь вчинення злочину як ознак об'єктивної сторони складу злочину. Проаналізовано подібні властивості цих ознак та їхні відмінності, взаємна залежність і розмежування. Окреслено вплив предмета злочину та засобів і знарядь вчинення злочину на тлумачення (з'ясування змісту) інших ознак елементів складів злочину. Вироблений системний підхід щодо оцінки ролі (значення) предмета злочину та засобів і знарядь вчинення злочину в науці кримінального права та слідчо-судовій практиці.

Ключові слова: предмет злочину, засоби і знаряддя вчинення злочину, ознака, склад злочину, співвідношення, розмежування.

Постановка проблеми. У кримінально-правовій доктрині та слідчо-судовій практиці предметом злочину традиційно називають річ матеріального світу, із властивостями якої кримінальний закон пов'язує наявність в діянні суб'єкта ознак конкретного складу злочину.

Засоби і знаряддя скоєння злочину як ознака об'єктивної сторони складу злочину – це предмети матеріального світу чи інші явища, що застосовуються суб'єктом під час вчинення злочину. Варто зазначити, що в кримінально-правовій доктрині відсутня єдність думок щодо співвідношення (тотожності чи відмежування) власне засобів і знарядь вчинення злочину. Так, окремі науковці отожднюють засоби і знаряддя вчинення злочину [1, с. 53]. Інші пропонують засоби вчинення злочину поділяти на знаряддя й інші засоби вчинення злочину [2, с. 238; 3, с. 220]. Знаряддя – це предмети матеріального світу, із застосуванням яких особа вчиняє передбачене Кримінальним кодексом суспільно небезпечне діяння, водночас фізично впливає на матеріальні об'єкти (предмети), стосовно яких складаються суспільні відносини, що визнані об'єктом посягання. До інших засобів вчинення злочину (засоби у вузькому значенні слова) належать інші предмети або явища об'єктивної дійсності, використання яких під час скоєння злочину негативно (дезінформаційно) впливає на суб'єктів соціального буття, чим завдається істотна шкода відповідним суспільним відносинам [2, с. 238]. Висловлена й позиція щодо необхідності розмежувати засоби і знаряддя вчинення злочину за таким критерієм, як кримінально-правове значення дії, під час вчинення якої той чи інший предмет використовується, тобто чи є вона дією, для заборони якої встановлена конкретна кримінально-правова норма. Знаряддя вчинення злочину – це предмет зовнішнього світу, що використовується під час вчинення дії, для заборони якої встановлена дана кримінально-правова норма і яка визначає кримінально-правову природу відповідного виду злочину. Засоби вчинення злочину – це предмет зовнішнього світу, що

використовується під час вчинення іншої дії, супутньої тій дії, яка визначає кримінально-правову природу відповідного виду злочину і заради заборони якої встановлена конкретна кримінально-правова норма, та така, що підвищує ефективність останньої [4, с. 119–120]. Якщо призначення засобів вчинення злочину полягає в полегшенні злочинного посягання, то знаряддя використовуються для безпосереднього здійснення злочинного діяння [5, с. 24]. У науковій літературі висловлена й пропозиція щодо застосування звороту «з використанням» на позначення засобів учинення злочину, а звороту «із застосуванням» – на позначення знаряддя вчинення злочину [3, с. 227]. Вважаємо, що сьогодні в теорії кримінального права не вироблено чіткого, обґрунтованого та переконливого критерію відмежування засобів та знарядь вчинення злочину.

У слідчо-судовій практиці, зокрема і в тлумаченні (з'ясуванні змісту) ознак елементів складів конкретних злочинів, в окремих випадках складно відмежувати та дати кримінально-правову оцінку предмета злочину та засобів і знарядь вчинення злочину, що, серед іншого, зумовлено відсутністю єдності, «чистоти» термінології. Наприклад, в окремих постановках Пленуму Верховного Суду України (далі – ПВСУ) термін «предмет» вживається як на позначення предмета злочину, так і на позначення засобів і знарядь вчинення злочину. Відповідно до абз. 1 п. 2 постанови ПВСУ «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 р. № 10, *предметом злочинів проти власності є майно, яке має певну вартість і є чужим для винної особи: речі (рухомі й нерухомі), грошові кошти, цінні метали, цінні папери тощо, а також право на майно та дії майнового характеру, електрична та теплова енергія.* Згідно з абз. 2 п. 12 наведеної постанови, «погроза при вимаганні має місце тоді, коли винна особа, висловлюючи її в будь-якій формі (словами, жестами, демонстрацією зброї тощо), бажає, щоб у потерпілого склалося враження, що якщо він протидіятиме винній особі або не виконає її вимог, то ця погроза буде реалізована. Це стосується і випадків, коли винна особа погрожує застосуванням *предметів*, які завідомо для неї не можуть бути використані для реалізації погроз (зіпсована зброя, макет зброї тощо), але потерпілий сприймає ці *предмети* як такі, що являють собою небезпеку для життя чи здоров'я».

Установлення взаємозв'язку, подібних і відмінних характеристик предмета злочину та засобів і знарядь вчинення злочину сприятиме більш глибокому дослідженню їхньої сутності, змісту та видів, з'ясуванню їхнього кримінально-правового значення, специфіки законодавчої регламентації, ефективному застосуванню відповідних кримінально-правових норм й інститутів (кваліфікації злочину, призначення покарання, застосування інших заходів кримінально-правового характеру тощо).

Зазначене та проведене дослідження дає підставу говорити про **актуальність, важливість та значущість дослідження**

співвідношення предмета злочину та засобів і знарядь вчинення злочину.

Стан дослідження. Розробленню та вирішенню кримінально-правових проблем предмета злочину присвятили свої наукові праці такі вчені, як: Д. Азаров, П. Андрушко, М. Бікмурзін, Я. Брайнін, В. Глістін, Є. Каіржанов, М. Коржанський, В. Кудрявцев, Є. Лашук, В. Кузнецов, Б. Нікіфоров, А. Музика, Г. Новосолов, А. Піонтковський, В. Сахаров, В. Тацій, А. Трайнін, Є. Фролов та інші дослідники. Крім того, окремі науковці, які присвятили свої дослідження проблемам об'єктивної сторони складу злочину, розглядали питання засобів і знарядь вчинення злочину та їх кримінально-правове значення. Це такі вчені, як: Л. Гаухман, В. Гурув, П. Дагель, Н. Дурманов, І. Жорданія, М. Коржанський, В. Кудрявцев, Н. Кузнецова, В. Малінін, А. Піонтковський, М. Панов, О. Парфьонов, С. Тарарухін, А. Трайнін та інші. Водночас проблема співвідношення (взаємозв'язку та відмежування) предмета злочину та засобів і знарядь вчинення злочину, на наш погляд, системно досліджена недостатньо. Роботи ж названих та інших авторів є науковим підґрунтям подальшого вивчення зазначених ознак елементів складу злочину.

Мега статті – зробити комплексне дослідження взаємозв'язку (співвідношення та розмежування) предмета злочину та засобів і знарядь вчинення злочину, висвітлити аспекти впливу цих ознак на тлумачення інших ознак елементів складу злочину та застосування кримінально-правових норм й інститутів.

Виклад основного матеріалу. У Кримінальному кодексі України 2001 р. (далі – КК) не міститься нормативного визначення понять «предмет злочину» та «засоби і знаряддя вчинення злочину», проте ці терміни вживаються в статтях як Загальної, так і Особливої частин КК. Відповідно до прим. 2 до ст. 209 КК, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, визнається вчиненою у великому розмірі, якщо *предметом злочину* були кошти або інше майно на суму, що перевищує шість тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – нмдг). Згідно із ч. 1 ст. 14 КК, готуванням до злочину є підшукування або пристосування *засобів чи знарядь*, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину.

Водночас варто зазначити, що термін «засіб» у тексті КК застосовується не лише на позначення ознаки об'єктивної сторони складу злочину. Наприклад, відповідно до ст. 21 КК, особа, яка вчинила злочин у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних *засобів* або інших одурманюючих речовин, підлягає кримінальній відповідальності.

1. У загальному понятті складу злочину предмет злочину та засоби і знаряддя вчинення злочину є *факультативними* ознаками відповідних елементів складу злочину – об'єкта складу злочину й об'єктивної сторони складу злочину. В окремих складах злочинів, передбачених у диспозиціях статей (частин статей) Особливої частини КК, предмет та засоби і знаряддя є обов'язковими (основними) ознаками об'єкта, отже, об'єктивної сторони складу злочину (наприклад, предметом крадіжки є чуже майно (ст. 185 КК), а засобом вчинення бандитизму є зброя (ст. 257 КК) тощо).

У науковій літературі висловлено думку, що коли предмет злочину та засоби і знаряддя вчинення злочину є обов'язкови-

ми ознаками відповідних елементів складу конкретного злочину, то вони або *безпосередньо* передбачаються в диспозиції статті (частин статті) Особливої частини КК, або *впливають зі змісту* складу злочину, тобто встановлюються через тлумачення (з'ясування змісту) інших ознак елементів складу такого злочину [2, с. 786, 239].

Водночас висловлюється й інша думка, згідно з якою під час вчинення злочину може застосовуватися безліч засобів та знарядь. Проте кримінально-правове значення вони набувають за наявності двох умов: а) якщо такі засоби або знаряддя істотно підвищують ступінь суспільної небезпечності діяння; б) коли вони безпосередньо передбачені в диспозиції статті (частині статті) Особливої частини КК. Інші ж предмети матеріального світу, що можуть використовуватися суб'єктом злочину для його вчинення, можуть мати лише криміналістичне, кримінально-процесуальне, кримінологічне значення тощо [6, с. 21, 36].

Вважаємо, що коли предмет злочину та засоби і знаряддя вчинення злочину законодавець визнає обов'язковими ознаками відповідних елементів складу злочину, то це потребує безпосередньої регламентації в диспозиції статті (частини, пункті статті) Особливої частини КК. Це може бути здійснено практично в будь-який спосіб (прийом) законодавчої техніки, зокрема шляхом передбачення родового поняття, регламентації через альтернативний перелік цих ознак, визначення їх банкетними або оціночними ознаками тощо.

Зауважимо, що питання взаємозв'язку й відмежування предмета злочину та засобів і знарядь вчинення злочину насамперед доцільно розглядати щодо випадків, коли вони є обов'язковими ознаками відповідних елементів складів конкретних злочинів. У таких випадках засоби і знаряддя вчинення злочину завжди співвідносяться із предметом через дію, оскільки зумовлюють можливість або ефективність її вчинення. Виконання дії за допомогою відповідних засобів і знарядь означає водночас вплив на предмет злочину, що спричиняє шкоду об'єкту складу злочину. У закінченому складі злочину завжди має місце поєднання суспільно небезпечної дії та засобу або знаряддя її вчинення із предметом злочину.

В окремих складах злочинів предмет злочину та засоби і знаряддя вчинення злочину можуть бути кваліфікуючими ознаками. У такому разі вони *безпосередньо регламентовані* в диспозиції відповідної статті Особливої частини КК. Наприклад, вогнепальна або холодна зброя чи інший предмет, спеціально пристосований або заздалегідь заготовлений для завдання тілесних ушкоджень, є кваліфікуючим знаряддям вчинення хуліганства (ч. 4 ст. 296 КК).

Предмет злочину та засоби і знаряддя вчинення злочину в чинному КК законодавець не розглядає і не передбачає як привілейовані ознаки складів злочину.

2. Предмет злочину та засоби і знаряддя вчинення злочину в науці кримінального права традиційно відносять до *об'єктивних* ознак складу злочину. Так, оскільки предмет злочину – це явище (річ) матеріального (об'єктивного) світу, яке сприймається органами чуття, то можна дійти висновку, що він належить до об'єктивних ознак складу злочину, які характеризують такий елемент складу злочину, як об'єкт. У зв'язку з тим, що засоби і знаряддя вчинення злочину – це певні речі матеріального світу, живі істоти та неживі предмети, що використовуються суб'єктом для вчинення злочину, враховуючи те,

що вони органічно притаманні діянню, конкретизують його, надають можливості або більшої ефективності його вчинення, ці ознаки також належать до об'єктивних ознак складу злочину, які характеризують такий елемент складу злочину, як об'єктивна сторона.

Хоча відповідно до ч. 2 і 3 ст. 24 КК умисел має місце, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала або не бажала, але свідомо припускала їх настання, усі об'єктивні ознаки складу умисного злочину, серед них і предмет, засоби, знаряддя скоєння злочину, повинні охоплюватися умислом суб'єкта. Це зумовлено й тим, що засоби і знаряддя вчинення злочину органічно притаманні суспільно небезпечному діянню, а в предметних злочинах таке діяння спрямоване саме на об'єкт складу злочину та предмет злочину. Ще П. Дагель та Р. Міхеєв зазначали, що засоби і знаряддя вчинення злочину мають перебувати під контролем свідомості й волі суб'єкта злочину [7, с. 102].

3. В окремих випадках рід матеріального світу може бути предметом одного злочину і засобом чи знаряддям вчинення іншого злочину, що зумовлює необхідність її правильної кримінально-правової оцінки під час кваліфікації вчиненого. У зв'язку із цим оцінка кримінально-правового значення окремої речі матеріального світу для вчинення злочину і віднесення її до конкретних елементів складу злочину здійснюється саме щодо конкретних складів злочинів. Наприклад, наркотичні засоби, психотропні речовини або їхні аналоги в разі їх незаконного виробництва з метою збуту є предметом злочину, передбаченого в ст. 307 КК, якщо ж суб'єкт їх використовує для незаконного введення в організм іншої особи проти її волі, вони є засобом вчинення злочину, передбаченого в ст. 314 КК.

Розглядаючи відмінність предмета злочину від засобів і знарядь вчинення злочину, І. Кузнецов зазначає, що під час скоєння злочину особа може мати справу із трьома видами матеріальних об'єктів: а) із предметами, що використовуються в процесі вчинення злочину, – *знаряддя та засоби* вчинення злочину; б) із предметами, на які спрямований вплив суб'єкта та знарядь, що ним використовуються, – *предмети* злочину; в) із предметами, що з'являються (виникають) унаслідок вчинення злочину, – *продукти злочинної діяльності* [1, с. 52].

У кримінально-правовій доктрині основна відмінність між предметом злочину та засобами і знаряддями вчинення злочину проводиться за *характером впливу* (характером використання) суб'єкта на таку рід матеріального світу під час вчинення злочину, а також за їх належністю до елементів складу конкретного злочину. Як зазначають окремі науковці, якщо рід або відповідний матеріальний об'єкт є засобом вчинення злочину, то він використовується суб'єктом як інструмент для впливу на навколишні предмети. Навпаки, якщо ж діяння вчиняється у зв'язку чи стосовно цієї речі, то вона є предметом злочину, тобто предмет злочину сам знає впливу з боку суб'єкта злочину та засобів і знарядь вчинення злочину під час здійснення посягання на об'єкт [3, с. 239; 1, с. 55–56]. У науковій літературі навіть пропонується визначення поняття «засоби і знаряддя вчинення злочину» через характеристику їхнього впливу. Зокрема, окремі дослідники зазначають, що засоби і знаряддя вчинення злочину – це речі й процеси, що використовує суб'єкт під час впливу на потерпілого та предмет злочину, тобто для спричинення шкоди об'єкту складу злочину [3, с. 236]. Науков-

ці вважають, що наявність засобів і знарядь вчинення злочину в конкретному складі завжди передбачає наявність предмета злочину чи потерпілого від злочину [8, с. 170].

Наведений підхід уточнює думка, висловлена В. Кудрявцевим, який зазначає, що особливістю предмета злочину є те, що він перебуває в *співвідношенні* з об'єктом, є необхідною матеріальною передумовою або формою закріплення тих суспільних відносин, яким спричиняється шкода. Жоден документ, що використовується під час шахрайства, жодна зброя під час вбивства не є предметами злочинів, а є лише засобами і знаряддями їх учинення. Навіть якщо ці речі піддаються впливу з боку суб'єкта злочину, вони не перебувають у співвідношенні з об'єктом складу злочину [9, с. 57]. Засоби і знаряддя вчинення злочину, за загальним правилом, не стосуються охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин, вони лежать за межами об'єкта складу злочину, будучи ознакою об'єктивної сторони складу злочину, сприяють правильному її встановленню, з'ясуванню виду суспільно небезпечного діяння, його характеру й інтенсивності, виявленню причинного зв'язку між діянням, учиненим із використанням таких засобів або знарядь, та суспільно небезпечними наслідками, що настали, зумовлюють настання певного виду та ступеня тяжкості суспільно небезпечного наслідку тощо.

4. У кримінально-правовій доктрині поширеною є думка щодо неможливості виділення в необережних злочинах засобів і знарядь їх учинення, оскільки в разі спричинення шкоди з необережності спосіб вчинення злочину спрямований на досягнення інших цілей, не пов'язаних зі спричиненням шкоди об'єкту складу злочину, а тому й речі, що визнаються засобами та знаряддями такої діяльності, не можуть розглядатися як засоби і знаряддя вчинення злочину [3, с. 238]. Водночас, на думку В. Кудрявцева поняття засобів і знарядь учинення злочину має суто об'єктивний характер, тому може стосуватися не лише умисних, але й необережних злочинів [10, с. 100].

Вважаємо, що в разі вчинення злочину з необережності фактично (об'єктивно) можуть застосовуватися деякі речі матеріального світу, водночас застосування засобів і знарядь у разі вчинення злочину в кримінально-правовому сенсі повинно охоплюватися умислом суб'єкта злочину. Застосовувати засоби і знаряддя вчинення злочину можна лише умисно.

5. У кримінально-правовій літературі також зазначається, що предмет злочину, за загальним правилом, перебуває в статичному стані. Стосовно нього складаються й функціонують суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом. Засоби ж належать безпосередньо злочинній дії чи бездіяльності, перебувають у динамічному стані і забезпечують вчинення посягання на об'єкт кримінально-правової охорони та спричинення йому шкоди, зокрема, негативно впливають і на предмет злочину [2, с. 239].

6. Щоби рід матеріального світу визнавалася предметом злочину, необхідно щоб, окрім об'єктивної (фізичної) характеристики, предмет мав соціальну, економічну, політичну або інші властивості. Засоби і знаряддя вчинення злочину також повинні мати відповідні фізичні, хімічні й інші властивості, щоби визначати (зумовлювати) можливість скоєння певної сукупності дій, їхній характер і вид. Застосування засобів і знарядь під час учинення суспільно небезпечного діяння пов'язане з використанням притаманних таким речам матеріального світу властивостей, що зумовлюють або посилюють можливість учи-

нення відповідного суспільно небезпечного діяння, впливають на його характер, інтенсивність, уражаючий ефект, підвищують його здатність спричинити більш тяжку шкоду тощо.

7. Конкретний суб'єкт злочину вчиняє суспільно небезпечне діяння щодо предмета злочину, певного матеріального (об'єктивного) явища (предмета). Діяння вчиняється з метою заволодіння (отримання, вилучення) предметом, його знищення, пошкодження, створення або використання тощо. Саме тому предмету злочину не завжди завдається шкода або він не завжди поставлений під загрозу спричинення такої шкоди.

Водночас для доступу до предмета злочину суб'єкт вступає в певні суспільні відносини, і саме вплив на предмет (у будь-який спосіб) змінює такі відносини. У зв'язку із чим не сама річ матеріального (об'єктивного) світу, а річ (предмет), що є елементом суспільних відносин, охороняється кримінальним правом, тому вплив на таку річ (предмет) є посяганням на суспільні відносини, пов'язані з нею (ним). Саме тому матеріальну річ, яка визнається предметом злочину, не можна оцінювати лише з погляду її фізичних якостей, а доцільно розглядати лише у зв'язку з певними суспільними відносинами як їхній матеріальний (речовий) структурний елемент [11, с. 197].

Навпаки, засоби і знаряддя вчинення злочину треба оцінювати з позиції можливості їхнього впливу на об'єкт та предмет злочину, здатності скоєння злочину або полегшення чи підвищення ефективності його вчинення. Окремі злочини без конкретних видів засобів і знарядь або досить складно, або об'єктивно неможливо вчинити. Обрання конкретного засобу чи знаряддя вчинення злочину передбачає залежність його об'єктивних властивостей від об'єкта складу злочину, предмета та потерпілого від злочину, мотиву, мети його вчинення тощо. Водночас характер суспільно небезпечного діяння зумовлює деякі властивості речі матеріального світу для визнання її засобом чи знаряддям вчинення злочину.

8. Предмет злочину – це конкретне матеріальне явище, тобто явище матеріального світу, що сприймається органами чуття, а тому є об'єктивним явищем. У зв'язку із цим, незважаючи на багатоманітність предметів конкретних складів злочинів, обсяг поняття предмета доцільно обмежувати лише матеріальними предметами – об'єктивними речами (предметами), які складають реальність, оскільки існують в об'єктивній дійсності [11, с. 196]. Засоби і знаряддя вчинення злочину – це методи дії чи бездіяльності, одухотворені (живі) чи неодухотворені (неживі) компоненти, використанням яких суб'єкт впливає на об'єкт кримінально-правової охорони [8, с. 328].

Доцільно звернути увагу й на кримінальне процесуальне значення предмета злочину та засобів і знарядь вчинення злочину. Так, відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), у кримінальному провадженні підлягають доказуванню обставини, які підтверджують, що гроші, цінності й інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, є предметом кримінального правопорушення, зокрема, пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення. Крім того, згідно із ч. 1 ст. 98 КПК, матеріальні об'єкти, які були *знаряддям* учинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, зокрема *предмети*, що

були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності й інші речі, набуті протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок скоєння кримінального правопорушення, є речовими доказами.

Висновки. Проведене дослідження дає підставу стверджувати таке:

1. Предмет злочину як ознака об'єкта складу злочину та засоби і знаряддя вчинення злочину як ознака об'єктивної сторони складу злочину взаємопов'язані, мають подібні (схожі) властивості та принципові відмінності, що визначають їх незбіг, неможливість ототожнення та належність до різних елементів складу злочину.

2. Предмет злочину є однією з умов, причин, детермінант обрання суб'єктом конкретного засобу або знаряддя вчинення злочину, певною мірою зумовлює їхній вид (характер) та властивості (обсяг, розмір) тощо. Вплив на окремі предмети злочину, як і посягання на окремі об'єкти складу злочину, можливий лише за допомогою певного засобу або знаряддя вчинення злочину.

3. Розмежування предмета злочину та засобів і знарядь вчинення злочину можна провести за такими критеріями:

3.1. Поняття «предмет злочину» пов'язане з питаннями «на що спрямований злочин? Щодо чого вчинено злочин?», а поняття «засоби і знаряддя вчинення злочину» пов'язане з питанням «чим вчинено злочин?».

3.2. Предмет злочину є зовнішньою щодо злочину річчю матеріального світу, що виникає, розвивається, змінюється за власними законами, що не залежать від волі суб'єкта злочину. Засоби і знаряддя вчинення злочину – це речі та процеси, опосередковані діянням суб'єкта злочину, залучені до нього, виготовлені, пристосовані тощо. Відповідна річ матеріального світу у своєму існуванні не є засобом чи знаряддям скоєння злочину, такими характеристиками її наділяє суб'єкт злочину, використовуючи для його вчинення, співвідносячи властивості конкретної речі матеріального світу з можливістю досягнення злочинного результату. Без причетності до мети та результату діяння річ матеріального світу не може бути засобом або знаряддям скоєння злочину.

3.3. Предмет злочину піддається впливу від час вчинення злочину з боку суб'єкта злочину, зокрема за допомогою засобів і знарядь учинення злочину. Засоби і знаряддя вчинення злочину не піддаються впливу під час учинення злочину, за допомогою предмета злочину і поготів. Вони полегшують скоєння злочину або є обов'язковою, необхідною і достатньою умовою його вчинення.

3.4. Предмет злочину перебуває в співвідношенні (залежності) з об'єктом складу злочину, тобто суспільними відносинами, яким спричиняється шкода. Засоби і знаряддя вчинення злочину не перебувають у співвідношенні з об'єктом складу злочину.

3.5. Взаємодія суб'єкта злочину із предметом злочину є необхідною і достатньою для спричинення шкоди об'єкту складу злочину, тоді як взаємодія суб'єкта злочину із засобами і знаряддям вчинення злочину лише сприяє спричиненню шкоди або зміненню її виду (якості, характеру) чи ступеня (розміру, обсягу).

3.6. Предмет злочину, за загальним правилом, перебуває в статичному стані, щодо нього існують (виникають, змінюються, розвиваються) певні суспільні відносини, що охороняються

КК як об'єкт складу злочину. Засоби і знаряддя вчинення злочину перебувають у динамічному стані, забезпечують вчинення суспільно небезпечного діяння, посягання на об'єкт складу злочину, негативно впливають на предмет злочину та сприяють спричиненню шкоди об'єкту складу злочину (настанню суспільно небезпечного наслідку).

3.7. Предмет злочину притаманний як ознака об'єкта складу злочину передусім умисним складам злочинів, водночас не виключається наявність предмета і в необережних злочинах. Засоби і знаряддя вчинення злочину є ознакою об'єктивної сторони складів саме умисних злочинів.

4. Взаємодія та відмінності предмета злочину та засобів і знаряддя вчинення злочину впливають на з'ясування змісту (тлумачення) цих та інших ознак елементів складу конкретного злочину, визначають особливості їхньої законодавчої регламентації та кримінально-правове значення.

5. Співвідношення (взаємозв'язок та відмінності) предмета злочину та засобів і знаряддя вчинення злочину зумовлює механізм спричинення шкоди об'єкту складу злочину, що впливає на застосування кримінально-правових норм та інститутів (кваліфікація злочину, призначення покарання, застосування інших заходів кримінально-правового характеру).

Література:

1. Кузнецов И. В. Понятие и виды предметов преступлений в уголовном праве России : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Орел, 2006. 221 с.
2. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17. Кримінальне право. Харків, 2017. 1064 с.
3. Малинин В., Парфенов А. Объективная сторона преступления. Санкт-Петербург, 2004. 301 с.
4. Гаухман Л. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. Москва, 2013. 576 с.
5. Наумов А. Средства и орудия совершения преступления. *Советская юстиция*. 1986. № 14. С. 24–27.
6. Гуров В. Орудия и средства совершения преступления в советском уголовном праве : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Свердловск, 1983. 180 с.
7. Дагель П., Михеев Р. Теоретические основы установления вины. Владивосток, 1975. 167 с.

8. Уголовное право. Общая часть. Преступление. Академический курс: в 10 т. Т. VI. Объект преступления. Объективная сторона преступления / под ред. Н. Лопашенко. Москва, 2016. 632 с.
9. Кудрявцев В. О соотношении объекта и предмета преступления по советскому уголовному праву. URL: <http://знаниум.рф/bookread2.php?book=752255>.
10. Кудрявцев В. Объективная сторона преступления. Москва, 1960. 244 с.
11. Макодьоб А. Предмет злочину за кримінальним правом України. *Право і суспільство*. 2017. № 2. Ч. 3. С. 194–199.

Макодьоб А. В. Соотношение предмета преступления и средств и орудий совершения преступления

Аннотация. Статья посвящена комплексному исследованию соотношения (взаимосвязи и разграничению) предмета преступления как признака объекта состава преступления и средств, орудий совершения преступления как признаков объективной стороны состава преступления. Проанализированы схожие характеристики этих признаков и их отличия, взаимная зависимость и разграничение. Отмечено влияние предмета преступления и средств, орудий совершения преступления на толкование (установление содержания) иных признаков элементов состава преступления. Разработан системный подход к оценке роли (значения) предмета преступления и средств, орудий совершения преступления в науке уголовного права и следственно-судебной практике.

Ключевые слова: предмет преступления, средства и орудия совершения преступления, признак, состав преступления, соотношение, разграничение.

Makodzob A. Correlation between the subject of a crime and the means and tools of committing a crime

Summary. The article deals with the comprehensive study of the correlation (interrelation and delineation) of the subject of a crime as a sign of the object of the crime and the means and tools of committing a crime as signs of the objective side of the crime. In the investigative trial practice, including the interpretation (clarification of the content) of the signs of the elements of the composition of specific crimes, in some cases there are difficulties in delineation and criminal-law assessment of the subject of a crime and the means and tools of committing a crime, including the lack of unity of terminology.

Key words: subject of crime, means and tools of committing crime, sign, composition of crime, correlation, delineation.

*Головков О. М.,
аспірант заочної форми навчання
Донецького юридичного інституту МВС України (м. Кривий Ріг)*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ДІЛЬНИЧНОГО ОФІЦЕРА ПОЛІЦІЇ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ У ПИТАННЯХ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ ЗА ОСОБАМИ, ЗВІЛЬНЕНИМИ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Анотація. Статтю присвячено аналізу організаційно-правових засад взаємодії дільничного офіцера поліції з іншими суб'єктами у питаннях реалізації адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі. Автор досліджує особливості зовнішньої та внутрішньої взаємодії. В результаті дослідження запропоновано низку висновків та пропозицій щодо покращення цього напрямку діяльності.

Ключові слова: поліція, дільничний офіцер поліції, взаємодія, адміністративний нагляд, особи, звільнені з місць позбавлення волі.

Постановка проблеми. Аналіз положень чинного законодавства, що визначає організаційно-правові засади здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, свідчить про те, що до його реалізації залучено велику кількість суб'єктів, як правоохоронних органів, так і неправохоронних органів державної влади. Головну роль у цьому процесі, безумовно, відіграють органи Національної поліції в особі дільничних офіцерів поліції, адже саме на них покладено повноваження з реалізації заходів адміністративного нагляду, а також установи виконання покарань.

Незважаючи на наявність значної кількості нормативно-правових актів, в якій в тому чи іншому аспекті розкриваються адміністративно-правові засади взаємодії органів публічного адміністрування у питаннях реалізації адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, зазначимо, що їх недоліком є застарілість певних положень, наявність законодавчих прогалин, а також відсутність у них докладних норм, що встановлюють і розкривають процедури взаємодії різних суб'єктів щодо здійснення і реалізації цього заходу адміністративного примусу. З огляду на це актуалізуються питання наукового аналізу організації взаємодії дільничного офіцера поліції як уповноваженої на те посадової особи Національної поліції з іншими суб'єктами у питаннях реалізації адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі.

Варто зазначити, що питання реалізації адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, у тому числі дільничними офіцерами поліції, неодноразово виступали як предмет наукових досліджень таких вчених, як О. І. Бекетов, А. В. Мартинов, Н. Л. Редько, С. І. Скворцов, П. П. Фомін. Безпосередньо питання взаємодії дільничного офіцера поліції з іншими суб'єктами у питаннях реалізації адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, розглядалися такими вченими, як І. М. Микитась та С. І. Скворцов. Позитивно оцінюючи наукові доробки

вчених у цій сфері, зазначимо, що питання, які розглядатимуться нами в межах цієї статті, та пропозиції щодо удосконалення цього напрямку діяльності дільничного офіцера поліції або не розглядалися, або досліджені фрагментарно.

Мета статті. З огляду на вищезазначене, метою статті є здійснення аналізу організаційно-правових засад взаємодії дільничного офіцера поліції з іншими суб'єктами у питаннях реалізації адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, та вироблення висновків та пропозицій щодо покращення цього напрямку діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до положень чинного законодавства [1; 2] органи Національної поліції є одними з основних суб'єктів реалізації адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, проте, як вже зазначалося, дільничні офіцери поліції, відповідно до покладених на них повноважень [3; 4], є безпосередніми суб'єктами в цьому процесі. З огляду на це діяльність Національної поліції щодо реалізації заходів адміністративного нагляду буде розглядатися нами саме через призму адміністративно-наглядової діяльності дільничного офіцера поліції.

Не вдаючись до наукового аналізу поняття взаємодії дільничного офіцера поліції з іншими суб'єктами у питаннях реалізації адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, зазначимо, що під ним ми розуміємо нормативно встановлену, структурно і функціонально закріплену систему узгоджених за часом, метою, завданнями спільних дій, спрямованих на запобігання вчиненню злочинів окремими особами, звільненими з місць позбавлення волі, і здійснення виховного впливу на них.

Як справедливо зазначається в спеціалізованій літературі, така взаємодія гарантує не тільки належне здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, а й забезпечення соціальних, матеріальних та побутових умов для піднаглядних, як-от працевлаштування або надання місця проживання [5, с. 264].

Цілком погоджуємося з позицією О. Ф. Долженкова, який виділяє два види взаємодії: внутрішню та зовнішню [6, с. 234]. Це цілком стосується і процесу взаємодії дільничних офіцерів поліції з іншими суб'єктами у питаннях реалізації адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі.

Що стосується зовнішньої взаємодії підрозділів Національної поліції, у тому числі дільничних офіцерів поліції, з іншими суб'єктами у питаннях реалізації адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, то найбільш тісно вона простежується зі структурними підрозділами Державної пенітенціарної служби.

Конкретна діяльність щодо взаємодії зазначених органів публічного адміністрування закріплена в Інструкції про організацію здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі [4]. У цьому міжвідомчому нормативно-правовому акті встановлено заходи: інформаційного, документального, координуючого (призначення відповідальних осіб), виконавчого характеру, де конкретно містяться повноваження як Національної поліції, так і установ виконання покарань.

Варто зауважити, що певні організаційно-правові засади взаємодії підрозділів Національної поліції та установ виконання покарань визначені в Законі України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» [7] та Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів із питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк [8]. Зокрема в них йдеться про інформаційну взаємодію між цими двома суб'єктами.

Так, за двадцять днів до звільнення засудженого установа виконання покарань (слідчий ізолятор) надсилає повідомлення про звільнення: 1) до відповідного органу (підрозділу) поліції та протягом трьох діб із моменту звільнення – сповіщення до підрозділу інформаційно-аналітичної підтримки територіального органу Національної поліції України. У разі надходження від органу (підрозділу) поліції повідомлення про неприбуття звільненого до обраного ним місця проживання, зазначеного в повідомленні про звільнення, установа виконання покарань (слідчим ізолятором) додатково надсилає інформаційне повідомлення до органу (підрозділу) поліції, на території обслуговування якого ймовірна його поява, з огляду на особисті дані засудженого [8].

Незважаючи на те, що механізм нормативно-правового регулювання, а також інституційної основи взаємодії поліції і установ виконання покарань у сфері адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, вироблений, на практиці залишається чимало проблем, які потребують вдосконалення.

Однією з важливих проблем є відсутність програмно-цільового забезпечення взаємодії між територіальними органами Національної поліції і підрозділами Державної пенітенціарної служби в рамках адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі. При цьому взаємодія не забезпечує належного рівня соціальної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі. Сучасне законодавство про взаємодію не відповідає вимогам ефективності адміністративного нагляду, має виконувати не тільки функції дотримання особою, яка звільнилася з місць позбавлення волі заборон і обмежень, але і формування у таких осіб нових ціннісних установок, що в законодавстві і в рамках діяльності органів, що здійснюють цей нагляд, не передбачається. Адміністративний нагляд здебільшого має формальний характер, чим і зумовлюється низький рівень його результативності.

Задля вдосконалення правового регулювання взаємодії підрозділів Національної поліції і установ виконання покарань необхідна розробка додаткових документів, що відображають деталізацію процесів взаємодії, починаючи від правових основ і закінчуючи питаннями відповідальності органів щодо

здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі. Необхідним є прийняття документів програмно-цільового спрямування, що стосуються питань взаємодії цих органів як пріоритетних завдань правоохоронної політики. У документах, які будуть спрямовані на деталізацію процесів взаємодії цих двох суб'єктів, необхідно вказати правову основу взаємодії, конкретні види спільних дій та управлінських рішень у рамках розмежування повноважень, з одного боку, і в рамках взаємодії окремих структурних підрозділів зазначених суб'єктів.

Незважаючи на те, що переважно зовнішня взаємодія дільничних офіцерів поліції здійснюється з установами виконання покарань, варто зазначити, що і з іншими державними органами така взаємодія відбувається.

Безпосередньо повноваження щодо взаємодії дільничних офіцерів поліції і судів у положеннях нормативно-правових актів не закріплено, проте аналіз чинного законодавства дає нам змогу стверджувати, що взаємодія між цими двома суб'єктами відбувається, зокрема:

- при ініціюванні поліцією встановлення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі;
- при забезпеченні доставлення особи, щодо якої ініціюється встановлення адміністративного нагляду, до судового засідання;
- при отриманні копій постанов про притягнення до адміністративної відповідальності особи, щодо якої ініціюється встановлення адміністративного нагляду.

Варто зазначити, що на практиці через відсутність належного нормативно-правового врегулювання виникають певні труднощі з отриманням копій постанов про притягнення до адміністративної відповідальності особи, щодо якої ініціюється встановлення адміністративного нагляду, під час збирання матеріалів для ініціювання встановлення адміністративного нагляду дільничним офіцером поліції. Так, на практиці суди відмовляються надавати копії постанов про притягнення до адміністративної відповідальності, мотивуючи це тим, що відповідно до ст. 285 КУпАП копія постанови у справі про адміністративне правопорушення надається тільки особі, яка притягається до адміністративної відповідальності, та потерпілому на його вимогу. До того ж і в Законі України «Про Національну поліцію» не передбачено повноваження Національної поліції щодо направлення запитів до судів на отримання інформації, у тому числі і копій постанов.

З огляду на це вважаємо за доцільне доповнити ст. 285 КУпАП частиною 3 такого змісту: «Копія постанови направляється посадовій особі, яка склала протокол про адміністративне правопорушення, за її запитом протягом трьох днів із моменту його отримання».

Взаємодія Національної поліції з органами місцевого самоврядування щодо реалізації адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, переважно існує в межах реалізації заходів виховного впливу на них та соціальної адаптації.

Так, відповідно до законодавства місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, об'єднаннями громадян створюються спеціалізовані установи для звільнених осіб:

- центри соціальної адаптації – соціальні установи, діяльність яких спрямована на поступове повернення звільнених

осіб до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві шляхом надання їм соціальних послуг та сприяння в отриманні іншої допомоги з урахуванням індивідуальних потреб;

- спеціальні будинки-інтернати – соціально-медичні установи, призначені для постійного проживання звільнених осіб – громадян похилого віку, осіб з інвалідністю I і II груп, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування [7].

Варто зазначити, що у своїй роботі центри соціальної адаптації мають взаємодіяти з низкою державних органів, у тому числі Національною поліцією, з метою попередження рецидивної злочинності клієнтів, їх соціальної адаптації, сприяння формуванню позитивної громадської думки серед населення про осіб, звільнених із місць позбавлення волі [9]. Зокрема, така взаємодія відбувається у формі обміну інформацією, що характеризує особу, з метою ефективності та покращення роботи щодо визначення основних напрямів індивідуально-виховного впливу на клієнта в центрі.

Ми вважаємо, що незважаючи на те, що безпосередньо органи Національної поліції, у тому числі і дільничні офіцери поліції, не здійснюють взаємодії зі спеціальними будинками-інтернатами, оскільки рішення про направлення до них звільнених осіб приймається управліннями праці та соціального захисту населення, проте працівники поліції, зокрема дільничні офіцери поліції, виявивши на території обслуговування особу, яка потребує поміщення до такого закладу, може клопотати перед управліннями праці та соціального захисту населення про прийняття такого рішення.

Так, відповідно п. 2.4. Порядку взаємодії суб'єктів соціального патронажу звільнених осіб органи і підрозділи поліції направляють протягом десяти днів після звернення звільненої особи до органів соціального захисту населення повідомлення за встановленою формою про звільнених осіб, які втратили соціально корисні зв'язки з рідними, є особами з інвалідністю або бездомними та самостійно звернулись до них, із метою подальшого їх влаштування до спеціалізованих установ для звільнених, закладів соціального обслуговування чи закладів для бездомних або інших закладів соціальної підтримки (догляду) [10].

До того ж повноваженнями поліції щодо взаємодії з вищезазначеними спеціалізованими установами законодавчо визначено такі:

- забезпечення публічної безпеки та порядку на території центрів соціальної адаптації, закладів соціального обслуговування, спеціальних будинків-інтернатів та інших закладів соціальної підтримки (догляду) відповідно до Закону України «Про Національну поліцію»;

- проведення превентивної роботи серед засуджених, які є клієнтами центрів соціальної адаптації, закладів соціального обслуговування, спеціальних будинків-інтернатів, реабілітаційних установ для осіб з інвалідністю інших закладів соціальної підтримки (догляду) та здійснюють адміністративний нагляд за особами, щодо яких його встановлено [10].

Крім того, взаємодія Національної поліції з органами місцевого самоврядування реалізується через взаємодію дільничного офіцера поліції з членами спостережної комісії місцевих рад задля забезпечення ефективного профілактичного впливу на осіб, які перебувають під адміністративним наглядом [4],

що прямо передбачено відомчим нормативно-правовим актом, а також інформаційний обмін із:

- міськими, районними, районними у містах центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- центрами соціальної адаптації звільнених осіб;
- закладами соціального обслуговування, зокрема центрами соціально-психологічної допомоги.

Відповідно до положень чинного законодавства підрозділи Національної поліції взаємодіють із закладами охорони здоров'я, зокрема, з протитуберкульозними закладами у питаннях:

- надання інформації за зверненням протитуберкульозного закладу про прибуття за обраним місцем проживання осіб, які мають хворобу за кодами A15 – A19 за Міжнародною статистичною класифікацією хвороб та проблем, пов'язаних зі здоров'ям, Десятого перегляду і які звільнені з установ виконання покарань (слідчих ізоляторів);

- надання у межах своїх повноважень медичним працівникам допомоги у забезпеченні виконання рішення суду щодо примусової госпіталізації або продовження лікування осіб, хворих на заразну форму туберкульозу в разі їх ухилення від обов'язкової госпіталізації до протитуберкульозного закладу або від продовження лікування особи [8].

Варто зазначити, що безпосередні повноваження дільничного офіцера поліції у разі ухилення особи, яка хворіє на заразну форму туберкульозу, від обов'язкової госпіталізації до протитуберкульозного закладу або від продовження лікування особи за рішенням суду в положеннях законодавства відсутні. Так, за п. 7 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» поліція, відповідно до покладених на неї завдань, розшукує осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, пропали безвісти, та інших осіб у випадках, визначених законом [1], тобто розшукування таких осіб належить до «інших осіб у випадках, визначених законом». Однак у законі не йдеться про примусове доставлення розшуканих осіб до медичних закладів. Крім того, жоден із поліцейських заходів не забезпечує реалізацію примусового доставлення для примусової госпіталізації або продовження лікування осіб, хворих на заразну форму туберкульозу у разі їх ухилення від обов'язкової госпіталізації до протитуберкульозного закладу або від продовження лікування особи, яких розшукали працівники поліції.

Такий недолік чинного законодавства вважаємо за доцільне вирішити шляхом внесення змін до підстав застосування поліцейського піклування, а саме п. 2 ч. 1 ст. 41 Закону України «Про Національну поліцію» викласти у такій редакції:

«2) особи, яка підозрюється у втечі з психіатричного закладу чи спеціалізованого лікувального закладу, де вона утримувалася на підставі судового рішення, чи ухиляється від обов'язкової госпіталізації чи продовження лікування у спеціалізованих лікувальних закладах, яке вона має пройти за рішенням суду;».

Не менш важливою у питаннях реалізації адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, є налагодження ефективної внутрішньої взаємодії дільничного офіцера поліції з іншими підрозділами Національної поліції.

Так, відповідно до положень відомчого нормативно-правового акта контроль за додержанням піднаглядним правил адміністративного нагляду і встановлених судом обмежень дій піднаглядного здійснюється дільничними офіцерами поліції у взаємодії з працівниками карного розшуку, інших служб

і підрозділів із суворим дотриманням прав особи на повагу до її приватного та сімейного життя, недоторканості житла і таємниці листування [4].

Проте варто зазначити, що норми, які містяться в Інструкції про організацію здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, зокрема, в розділі 3 і визначають повноваження різних підрозділів Національної поліції щодо організації здійснення адміністративного нагляду, є застарілими і не відповідають потребам сьогодення в частині відповідності положенням чинних нормативно-правових актів, організаційно-штатної структури Національної поліції і повноваженням її структурних підрозділів.

Аналіз пп. 3.1.-3.6 вищезазначеного нормативно-правового акта дають підстави стверджувати, що внутрішня взаємодія між підрозділами поліції полягає в:

- обміні інформацією про осіб, що перебувають під адміністративним наглядом;
- виявленні злочинних зв'язків і намірів піднаглядних та осіб, які підпадають під дію Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», вжитті заходів до попередження злочинів з їхнього боку;
- контролі дотримання піднаглядними правил адміністративного нагляду і встановлених судом обмежень;
- проведенні індивідуально-попереджувальної роботи з піднаглядним із метою запобігання випадкам ухилення його від адміністративного нагляду [4].

Враховуючи запровадження в системі Національної поліції єдиної інформаційної системи МВС, доступ до підсистем якої мають працівники поліції положення щодо обміну інформацією про осіб, що перебувають під адміністративним наглядом, втрачають свою актуальність. Однак її інтегрована інформаційно-пошукова система «АРМОП» не позбавлена недоліків. Так, нині її підсистема, АІС «Особа», що містить інформацію про осіб, що знаходяться під адміністративним наглядом, не має контенту для відображення інформації про наявні в такій особі обмеження, що, своєю чергою, робить неможливою змогу будь-якого працівника поліції у разі виявлення такої особи одночасно перевірити дотримання нею правил адміністративного нагляду і встановлених судом обмежень.

Крім того, нині в нормах Кримінального процесуального кодексу відсутні положення щодо виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочинів, а отже, п. 3.4.1. Інструкції також суперечить положенням базового процесуального законодавства.

Враховуючи вищезазначене, вважаємо за доцільне здійснити комплексне оновлення положень відомчих нормативно-правових актів щодо визначення повноважень дільничного офіцера поліції і інших підрозділів Національної поліції у питаннях реалізації адміністративного нагляду з виробленням конкретних її форм взаємодії і заходів, що застосовуються в межах цієї діяльності.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що з метою підвищення ефективності взаємодії дільничного офіцера поліції з іншими суб'єктами у питаннях організації і здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, актуалізуються питання щодо реалізації таких заходів:

- вдосконалення чинної правової основи діяльності державних органів, наділених повноваженнями щодо реалізації

адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, що дасть змогу більш чітко визначити їх завдання і функції, основні повноваження в питаннях взаємодії в цій сфері;

- підвищення рівня взаємодії органів Національної поліції з Державною пенітенціарною службою з обміну інформацією про осіб, які підлягають адміністративному нагляду, а також із територіальними органами Державної міграційної служби з обміну інформацією, необхідною для здійснення адміністративного нагляду;

– визначення конкретних механізмів на рівні відомчих нормативно-правових актів щодо взаємодії дільничних офіцерів поліції з працівниками інших підрозділів поліції при здійсненні контролю за особами, які перебувають під адміністративним наглядом, із виробленням комплексного підходу до використання сил і засобів поліції в цьому напрямі;

– удосконалення інформаційних ресурсів щодо осіб, яким встановлено адміністративний нагляд, інтегрованої інформаційно-пошукової системи «АРМОП» у частині обліку інформації про встановлені їм обмеження;

– організації міжвідомчої взаємодії в частині, що стосується адміністративного нагляду, з органами місцевого самоврядування і підлеглими до них структурами, центрами зайнятості населення, органами труда і соціального захисту населення, медичними закладами, центрами реабілітації тощо.

Література:

1. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
2. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі : Закон України від 1 грудня 1994 р. № 264/94-ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1994. № 52. Ст. 455.
3. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 28 липня 2017 р. № 650. *Офіційний вісник України*. 2017. № 70. Ст. 2136.
4. Про затвердження Інструкції про організацію здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі : Наказ МВС України та ДДУПВП від 04.11.2003 р. № 1303/203. *Офіційний вісник України*. 2004. № 2. Ст. 103.
5. Скворцов С. І. Взаємодія публічної адміністрації щодо здійснення контролю (нагляду) за особами, звільненими з місць позбавлення волі. *Публічне право*. 2017. № 1(25). С. 258–266.
6. Долженков О. Ф. Організаційні форми взаємодії органів внутрішніх справ. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ*. Луганськ 2002. № 4. С. 232–239.
7. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17.03.2011 р. № 3160-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 380.
8. Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України від 03.04.2018 р. № 974/5/467/609/280. *Офіційний вісник України*. 2018. № 35. Ст. 1252.
9. Про затвердження Типових положень про заклади соціального захисту для бездомних осіб та звільнених осіб : Наказ Міністерства

праці та соціальної політики України від 14 лютого 2006 р. № 31. *Офіційний вісник України*. 2006. №17. Ст. 1277.

10. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального патронажу звільнених осіб : Наказ Міністерство соціальної політики України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство охорони здоров'я України міністерство юстиції України від 7 листопада 2011 р. № 429/831/769/3279/5. *Офіційний вісник України*. 2011. № 99. Ст. 3651.

Головков А. Н. Организационно-правовые основы взаимодействия участкового офицера полиции с другими субъектами в вопросах реализации административного надзора за лицами, освобожденными из мест лишения свободы

Аннотация. Статья посвящена анализу организационно-правовых основ взаимодействия участкового офицера полиции с другими субъектами в вопросах реализации административного надзора за лицами, освобожденными из мест лишения свободы. Автором исследуются особенности внешнего и внутреннего взаимодействия. В результате

исследования обоснован ряд выводов и предложений по улучшению этого направления деятельности.

Ключевые слова: полиция, участковый офицер полиции, взаимодействие, административный надзор, лица, освобожденные из мест лишения свободы.

Holovkov O. Organizational and legal fundamentals of district police officer's interaction with other subjects in issues of administrative supervision over persons released from detention facilities

Summary. The article is devoted to the analysis of the organizational and legal basis for the interaction of the police precinct officers with other subjects in the implementation of administrative supervision of persons released from places of imprisonment. The author studies the peculiarities of external and internal interaction. As a result of the study, a number of conclusions and suggestions were proposed to improve this area of activity

Key words: police, police precinct officer, interaction, administrative supervision, persons released from places of imprisonment.

*Березнер В. В.,**здобувач кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПІДКУП ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ПОНЯТТЯ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ

Анотація. У статті з позицій чинного антикорупційного та кримінального законодавства України аналізується поняття підкупу. Пропонується виокремити добровільний, вимушений, корупційний і некорупційний підкуп, а також підкуп-спосіб і підкуп-діяння. Доводиться теоретична та практична значущість запропонованої класифікації.

Ключові слова: підкуп, схилення, спосіб, діяння, суб'єкти, корупція.

Постановка проблеми. Аналіз сучасної кримінально-правової літератури свідчить про те, що підкуп переважно розглядається як спосіб вчинення злочину. Майже не враховується та обставина, що підхід законодавця до визначення обсягу цього поняття суттєво змінився. Підкуп почав позиціонуватися як окреме кримінально каране діяння, набувши специфічних, притаманних тільки йому ознак. Наука кримінального права відреагувала на ці зміни класифікацією підкупу на активний і пасивний. Але цього виявилось замало для вирішення цілої низки питань, зокрема пов'язаних із визначенням моменту закінчення підкупу, обсягу поняття «вигода», кваліфікацією невідомого підкупу тощо. Не вирішене однозначно і питання щодо можливості використання ознак підкупу як кримінально караного діяння у характеристиці цього поняття, коли воно використовується законодавцем як спосіб вчинення злочину. І, найголовніше, чи можуть передбачені законом про кримінальну відповідальність випадки підкупу розглядатися як суміжні склади злочинів? Як видається, вирішення зазначених питань поза кримінально-правовою природою різних видів підкупу є неможливим.

Метою статті є доведення тези щодо необхідності диференціації передбачених Кримінальним кодексом (далі – КК) України видів підкупу й обґрунтування теоретичної і практичної значущості такого кроку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «підкуп», невідомий КК УРСР 1922 та 1927 рр., в історії розвитку вітчизняного кримінального законодавства вперше був використаний у КК УРСР 1960 р. Так, відповідно до ч. 2 ст. 127 перешкоджання здійсненню громадянином України його виборчих прав або роботі виборчої комісії з метою впливу на результати виборів могло бути вчинено і шляхом підкупу. Шляхом підкупу могло бути вчинено також перешкоджання вільному здійсненню громадянином права брати участь у референдумі, вести агітацію до дня проведення референдуму (ч. 1 ст. 129¹). Про підкуп свідка, потерпілого або експерта йшлося й у ст. 180 КК. Проте кримінально-правовий «статус» підкупу дещо різнився. Якщо у перших двох випадках законодавець використовував поняття підкупу як окремого способу вчинення перешкоджання, поряд із насильством, обманом, погрозами та іншими способами (наприклад, обмеження вільного доступу виборців на виборчу дільницю або незабезпечення умов для проведення

передвиборчої агітації), то у ст. 180 йшлося про підкуп як самостійну форму об'єктивної сторони цього злочину, який вчинявся з метою недопущення з'явлення свідка, потерпілого, експерта до суду, органів попереднього слідства чи дізнання або з метою досягнення відмови від давання показань чи висновку або давання завідомо неправдивих показань чи висновку. Інакше кажучи, у межах ст. 180 КК УРСР 1960 р. підкуп поняттям перешкоджання не охоплювався і становив самостійний (поряд із перешкоджанням і примушуванням) різновид злочинних дій.

Чинний КК України зберігає підхід, притаманний попередньому КК, розглядаючи підкуп і як самостійний різновид злочинних дій (ст. 386 текстуально майже відтворює диспозицію ст. 180 КК УРСР 1960 р.), і як окремий спосіб вчинення певної дії. Так, зокрема ст. 369³ (протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань) поряд із такими способами впливу, як примушування, підбурювання та вступ у змову передбачає і підкуп, хоча чинна редакція ст. 157 КК (перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача), на відміну від первісної редакції цієї статті, пов'язує перешкоджання тільки з обманом або примушуванням.

Проте зміст підкупу у КК України 2001 р. суттєво розширився. По-перше, це поняття почало використовуватися законодавцем для характеристики підбурювача (ч. 4 ст. 27 КК) як окремий спосіб підбурювання до вчинення будь-якого злочину, коли особа схиляється до цього шляхом обіцянки надання їй матеріальної чи іншої майнової у вигоди в разі вчинення нею злочину (надання грошей, майна, житла, передавання чи зберігання прав на майно, звільнення від майнових зобов'язань тощо). Тобто, з позицій чинного КК підкуп розглядається не тільки як окремий спосіб вчинення конкретних дій, передбачених Особливою частиною, а і як універсальний спосіб, який може використовуватися підбурювачем з метою схилення іншого співучасника до вчинення будь-якого діяння, передбаченого КК. Звісно, використання підкупу як способу підбурювання не виключалося й у межах КК УРСР 1960 р., як, до речі, і законодавством тих країн, де визначення підбурювання не містить переліку способів його вчинення (§ 26 КК ФРН, ч. 5 ст. 24 КК Литовської Республіки, ч. 4 ст. 42 КК Республіки Молдова), оскільки цей перелік завжди має приблизний характер. Проте факт залишається фактом – підкуп у КК України 2001 р. отримав офіційну «прописку» як самостійний спосіб підбурювання до вчинення будь-якого за характером злочину. По-друге, починаючи з 2011 р. (Законом України від 07 квітня 2011 р. КК був доповнений ст. 368³ «Комерційний підкуп службової особи, юридичної особи приватного права» та ст. 368⁴ «Підкуп особи, яка надає публічні послуги») поняття підкупу починає охоплювати не тільки способи вчинення певної дії, як окре-

мі (ст. 369³), так і універсальний (ч. 4 ст. 27 КК) та самостійні форми об'єктивної сторони складу злочину (ст. 386 КК), а й позиціонуватися як самостійні злочини, передбачені окремими статтями КК (ст. 354, 368³, 368⁴). По-третє, всупереч етимологічному значенню слова «підкупити», тобто «дати гроші, подарунки, привернути на свій бік, викликати прихильне ставлення до себе», терміном «підкуп» законодавець починає охоплювати і дії, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди (ст. 354, 368³, 368⁴). Таке вирішення питання стало наслідком ратифікації Україною низки міжнародних конвенцій, зокрема Конвенції ООН проти корупції 2003 р., ст. 15, 16, 18, 21 якої пропонують широке розуміння поняття підкупу. За такого підходу підкуп фактично ототожнюється з корупцією, під якою відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. розуміється використання особою, назначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка / пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей. Виходячи з цього у сучасній українській кримінально-правовій літературі виокремлюють активний і пасивний підкупи [1, с. 914], а законодавець деяких колишніх радянських республік – пасивне й активне корумпування (наприклад, ст. 324 та 325 КК Республіки Молдова). Слід підкреслити ту обставину, що КК європейських країн асоціюють підкуп переважно з даванням хабара, розрізняючи підкуп і продажність посадової особи (наприклад, § 332, 334, 335 КК ФРН, розділ XIX КК Швейцарії), хоча подекуди це поняття охоплює як давання, так і отримання неправомірної вигоди (ст. 281 КК Швейцарії). По-четверте, поняття підкупу, за чинним КК України, виходить за межі корупції, оскільки пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди та прийняття пропозиції обіцянки або одержання такої вигоди є конститутивною ознакою злочинів, які згідно з приміткою до ст. 45 КК не належать до кола корупційних, а саме: підкуп виборця, учасника референдуму (ст. 160), провокація підкупу (ст. 370) та протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкупу (ст. 369³).

Таким чином, відповідно до кримінального законодавства України можна виділити такі види підкупу: 1) підкуп як спосіб вчинення передбаченого КК суспільно небезпечного діяння, зокрема протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань (ст. 369³); 2) підкуп як спосіб вчинення підбурювання до будь-якого злочину (крадіжки, вбивства, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, звалтування тощо); 3) підкуп як форма об'єктивної сторони складу злочину, зокрема діяння, передбаченого ст. 386 КК. У найменуванні цієї статті (перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку), на відміну від ст. 180 КК УРСР 1960 р., про підкуп свідка, потерпілого чи експерта не згадується. Однак аналіз диспозиції цієї норми свідчить про те, що підкуп розглядається законодавцем як самостійна форма передбачених тут суспільно небезпечних дій, метою яких виступає перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта до суду, органів досудового розслідуван-

ня, тимчасових слідчих і спеціальної тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України або примушування до їх відмови від давання показань чи висновку, а також до давання завідомо неправдивих показань чи висновку. За такого підходу підкуп не може розглядатися як спосіб перешкоджання або примушування, оскільки останні у цьому разі відіграють роль суб'єктивних ознак складу злочину, передбаченого ст. 386 КК, а саме мети вчинення підкупу; 4) підкуп як самостійний склад злочину, передбачений окремими статтями Особливої частини КК. Тут слід виокремлювати: а) підкуп як різновид корупційних злочинів (ст. 354, 368³, 368⁴). Сюди можна віднести і злочини, передбачені ст. 368, 369, 369², у найменуванні яких термін «підкуп» законодавцем з тих чи інших причин (впроваджені у 2011 р. поняття комерційного підкупу та підкупу особи, яка надає публічні послуги, були, насамперед, покликані сприяти розмежуванню цих діянь із хабарництвом) не вживається, хоча за своїм характером передбачені тут дії від підкупу нічим не відрізняються. До того ж, оновлена ст. 370 КК (провокація підкупу) охоплює і підбурювання до злочинів, передбачених ст. 368 і 369 КК. Що ж стосується ст. 369² (зловживання впливом), то її аналіз свідчить про те, що, незважаючи на свою назву, ніяких інших способів зловживання впливом на осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, вона не передбачає; б) підкуп як різновид діянь, що не належить до кола корупційних злочинів (ст. 160, 370). Сюди слід віднести і діяння, передбачене ст. 369³ КК, оскільки тут, з одного боку, законодавець використовує підкуп як спосіб протиправного впливу, а з іншого – визнає злочином і одержання неправомірної вигоди.

У кримінально-правовій літературі обґрунтовувалася позиція, згідно з котрою не можуть розглядатися як підкуп пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди, які відбулися у зв'язку з вимаганням такої вигоди. Аргументувалася вона тим, що вимагання неправомірної вигоди завжди пов'язане з погрозою завдання шкоди правам чи законним інтересам того, хто її надає, і саме з цією ознакою пов'язані особливості суспільної небезпечності цих діянь. Особи, котрі вимушено надають неправомірну вигоду, повинні визнаватися потерпілими від злочину, отже, ступінь суспільної небезпечності цих діянь прямо залежить від шкоди, яка заподіяна або яка могла бути заподіяна правам чи законним інтересам потерпілих осіб, у т. ч. від розміру неправомірної вигоди [2, с. 23]. Чинні редакції ст. 354 (ч. 4), 368 (ч. 3), 368³ (ч. 4), 368⁴ (ч. 4) та 369² (ч. 3) передбачають як кваліфікуючу обставину прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди поєднання їх із вимаганням такої вигоди. Але, на відміну від первісної редакції ч. 3 ст. 369 чи ч. 6 цієї статті у редакції Закону від 07 квітня 2011 р., чинна редакція ч. 5 ст. 354 КК не передбачає такої підстави звільнення вигододавця від кримінальної відповідальності, як вимагання у нього неправомірної вигоди. Такі особи більше не визнаються потерпілими, а суспільна небезпека дій, поєднаних із вимаганням неправомірної вигоди, не залежить від шкоди, що може бути заподіяна їх правам та інтересам. Суспільна небезпека дій вигододавця, щодо якого мало місце вимагання неправомірної вигоди, зумовлюється тепер схиленням особи до протиправного використання її прав чи повноважень, а це характерно і для будь-якого іншого підкупу. Водночас, враховуючи ту обставину, що надання неправомірної вигоди може ініціюватися вигодоодержувачем, активний

підкуп можна було б поділити на добровільний і вимушений, зумовлений проханням або вимаганням такої вигоди. В останньому випадку суспільна небезпечність підкупу є значно меншою, що, на наше переконання, повинно відобразитися у конструкціях відповідних частин ст. 354, 368³, 368⁴, 369, 369² КК. Наскільки наявність вимагання здатна посилювати покарання для вигодоодержувача, настільки вона повинна його пом'якшувати для вигододавця. Сучасний законодавчий підхід, за яким вимагання неправомірної вигоди перетворилося з підстави звільнення від кримінальної відповідальності на абсолютно нейтральну обставину, яка не може бути врахована у кваліфікації активного підкупу, переконливим не виглядає.

Викладене дозволяє дійти висновку про те, що підкуп і корупція, яка найчастіше перекладається з латинської («corruptio») як підкуп [2, с. 20], принаймні у кримінально-правовій площині, не є тотожними поняттями, оскільки перше охоплює і випадки схилення особи до протиправного використання належних їй прав чи повноважень, котре чинний КК України не розглядає як корупційні злочини, а друге включає у себе і діяння, не пов'язані з таким схиленням (ст. 191, 210, 364 тощо). У зв'язку з цим виникає питання щодо можливості застосування норм КК про корупційний підкуп у ситуаціях, коли вчинений підкуп не є корупційним. Інакше кажучи, чи можуть розглядатися діяння, передбачені, наприклад, ст. 369³, 354, 368, 368³, 369 КК як суміжні склади злочинів, що дозволяє за відсутності усіх ознак одного злочину застосовувати норму про інший. Дійсно, ч. 1 ст. 369³ за своєю сутністю є спеціальною нормою щодо зазначених вище діянь. Невипадково за її відсутності суди кваліфікували випадки підкупу спортсменів за ст. 354. Так, наприклад, вироком Луцького міськрайонного суду Волинської області від 15 вересня 2016 р. за ч. 4 ст. 354 були засуджені футболісти-професіонали ФК «Металіст», які 06 серпня 2015 р. (ст. 369³ КК України був доповнений згідно із Законом від 03 листопада 2015 р.) отримали за програв ФК «Металіст» грошову винагороду у розмірі 187 760 грн [3]. Крім того, слід звернути увагу й ще на одну обставину. Суб'єктами злочину, передбаченого ст. 369³ відповідно до примітки до цієї статті, визнаються спортсмени, особи допоміжного спортивного персоналу, котрі беруть участь у спортивному змаганні, посадові особи у сфері спорту, а також особи, які примушували чи підбурювали цих осіб до відповідних корупційних правопорушень або вступити з ними у змову (ч. 2 ст. 17 Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань»). Оскільки у ч. 2 ст. 17 цього Закону не згадуються особи, котрі вчинили підкуп спортсменів, осіб допоміжного спортивного персоналу, що беруть участь у спортивному змаганні або посадових осіб у сфері спорту, на відміну від осіб, які вчинили примушування, підбурювання чи вступ у змову, можна дійти висновку, що суб'єктом активного підкупу у межах ч. 1 ст. 369³ КК визнаються виключно особи, зазначені у ч. 3 ст. 6 чи ч. 4 ст. 8 Закону від 03 листопада 2015 р. З цього постає, що дії спортсменів, осіб допоміжного персоналу, які беруть участь у спортивному змаганні, та посадових осіб у сфері спорту, які впливають на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкупу інших спортсменів, осіб допоміжного персоналу та посадових осіб у сфері спорту, слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 369³, а аналогічні дії інших осіб – за ст. 354, 368, 368³, 369 КК. Таке законодавче вирішення питання у літературі розцінюється як відверто недолуге [4], з чим ціл-

ком можна погодитися. Додамо, що не можна визнати вдалою й диспозицію ч. 1 ст. 369³ КК взагалі. Так не зовсім зрозуміло, хто є суб'єктом одержання неправомірної вигоди, коли вплив на результати офіційних спортивних змагань вчиняється шляхом підкупу. На думку А.А. Савченка й О.В. Кришевича, зважаючи на те, що ч. 1 ст. 369³ КК містить конструкцію «одержання внаслідок таких діянь неправомірної вигоди для себе чи третьої особи», можна дійти висновку, що в ній йдеться саме про «пасивний» підкуп [1, с. 314], тобто суб'єктом одержання вигоди є виключно спортсмени, особи допоміжного спортивного персоналу або посадові особи у сфері спорту. К.П. Задоя вважає, що дії спортсмена, особи допоміжного спортивного персоналу, яка бере участь у спортивному змаганні, або посадової особи у сфері спорту, що вчинили вплив на результати офіційних спортивних змагань шляхом пасивного підкупу, не потребують додаткової оцінки ще й як одержання неправомірної вигоди для себе [4]. З цього постає, що суб'єктом одержання неправомірної вигоди є особа, яка вдається до активного підкупу, оскільки вона це робить саме з метою одержання такої вигоди, як, до речі, й особа, котра з цією ж метою вдається до примушування, підбурювання або вступу у змову з особою, зазначеною у ч. 2 ст. 17 Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань». Буквальне тлумачення ч. 1 ст. 369³ дозволяє погодитися саме з останньою позицією. Але у будь-якому разі варто визнати, що суб'єктом і активного підкупу, й одержання внаслідок цього неправомірної вигоди, і пасивного підкупу згідно з приміткою до ст. 369³ КК можуть бути лише зазначені тут особи.

Не зовсім зрозуміло також, навіщо законодавець виокремлює як суб'єкта протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань посадових осіб у сфері спорту. Відповідно до ст. 1 згаданого вище Закону посадова особа у сфері спорту – це власник, акціонер, керівник чи працівник юридичної особи, котра організовує і сприяє спортивним змаганням, а також особи, уповноважені на проведення офіційного спортивного змагання; керівники і працівники міжнародної спортивної організації, інших компетентних спортивних організацій, що визнають змагання. По-перше, відповідальність керівників юридичних осіб публічного чи приватного права, а також працівників юридичних осіб незалежно від форм власності за підкуп передбачена іншими статтями КК (ст. 368, 369, 368³, 354 відповідно). Та обставина, що зазначені особи виконують відповідні функції у сфері спорту, позбавлена жодних кримінально-правових особливостей, оскільки ці функції нічим не відрізняються від тих чи інших функцій у сфері культури, науки, оборони тощо. По-друге, за такого підходу з'являється нове поняття посадової особи, яке охоплює як керівників, так й інших працівників юридичної особи, що дещо суперечить підходу до визначення поняття службової особи (ч. 3 ст. 18, примітка до ст. 364 КК) і неминуче викликатиме певні складнощі у процесі правозастосування. До речі, Конвенція Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями від 18 вересня 2014 р., підписантом якої є й Україна, поняттям «посадова особа у сфері спорту» не оперує, розглядаючи як учасника змагань, поряд зі спортсменом і його допоміжним персоналом, офіційну особу – власника, акціонера, члена виконавчого комітету чи штатного співробітника юридичної особи, яка організовує і сприяє спортивним змаганням, а також суддів, членів журі та будь-яких інших акредитованих осіб. Цей термін згідно з

пп. «с» п. 6 ст. 3 Конвенції охоплює також керівників і співробітників міжнародної спортивної організації чи, за необхідності, іншу компетентну спортивну організацію, яка визнає змагання. Відповідно до ст. 15 Конвенції кожна сторона забезпечує, щоб її національне законодавство передбачало кримінальні санкції за маніпулювання спортивними змаганнями, коли це стосується примусової, корупційної або шахрайської діяльності, як це визначено її внутрішнім законодавством. Кожна сторона вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання кримінальними злочинами відповідно до свого внутрішнього законодавства, якщо вони вчинені умисно, пособництва і підбурювання до вчинення будь-якого із кримінальних злочинів, зазначених у ст. 15 цієї Конвенції (ст. 17). Кожна сторона вживає таких законодавчих або інших заходів, необхідних, щоб юридичні особи могли бути притягнуті до відповідальності за злочини, зазначені у ст. 15–17 цієї Конвенції, скоєні в їх інтересах будь-якою фізичною особою, яка діяла окремо або в складі органу юридичної особи (ст. 18).

Не важко помітити, що вітчизняний законодавець у конструюванні норми, передбаченої ч. 1 ст. 369³ КК, пішов шляхом механічного запозичення відповідних положень Конвенції (хоча можливість застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб відповідно до ст. 96³ КК передбачена не була), фактично не враховуючи власних внутрішніх приписів, внаслідок чого підбурювання, примус і підкуп, всупереч ч. 4 ст. 27 КК, стали розумітися як окремі (самостійні) способи впливу на результати офіційних спортивних змагань, з'явилося нове поняття посадової особи, яке охоплює як керівника, так і іншого працівника тощо. Поза сумнівом, підкуп спортсменів (ст. 354 КК не охоплювала випадки підкупу спортсменів, котрі не перебувають у трудових відносинах із певною юридичною особою), їх допоміжного персоналу та інших офіційних осіб у сфері спорту (зокрема власників спортивних клубів, спортивних суддів, організаторів спортивних змагань) потребував криміналізації, але це слід було б робити, як на тому наполягає Конвенція, з урахуванням положень свого внутрішнього законодавства. До речі, законодавець деяких колишніх радянських республік криміналізував подібні дії ще задовго до підписання Конвенції 2014 р. і, як уявляється, зробив це більш вдало. Так, відповідно до ст. 201 КК Республіки Вірменія 2003 р. (підкуп учасників і організаторів професійних спортивних змагань і видовищних комерційних конкурсів) суб'єктами пасивного підкупу визнаються спортсмени, спортивні судді, тренери, організатори професійних змагань, а суб'єктами активного підкупу – будь-які особи, тобто загальні суб'єкти.

Як зазначалося вище, суб'єктом впливу на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкупу можуть бути лише спортсмени, особи допоміжного персоналу та посадові особи у сфері спорту. Аналогічні дії загальних суб'єктів повинні кваліфікуватися за відповідними частинами ст. 354, 368, 368³ та 368 КК. Проте, на наше переконання, така кваліфікація неможлива. Згідно з приміткою до ст. 45 КК ці злочини визнані корупційними. Як відомо, чинний КК передбачає низку обмежень для особи, котра вчинила корупційний злочин (ст. 45, 46, 47, 48, 75 тощо). Тому застосування норм про ці злочини у разі підкупу спортсмена чи посадової особи у сфері спорту загальними суб'єктом, на відміну від аналогічних дій спортсменів і посадових осіб у сфері спорту, які, незважаючи на назву профільного закону від 03 листопада 2015 р. та вживаний у ньо-

му термін «корупційні правопорушення», такими не визнаються (примітка до ст. 45 КК), виглядає не тільки не логічним, а й таким, що штучно суттєво погіршує становище загального суб'єкта. Інакше кажучи, на нашу думку, корупційний і некоорупційний підкуп не можуть розглядатися як суміжні склади злочинів. Те саме стосується і випадків підкупу експерта. У науково-практичних коментарях зазначається, що, вирішуючи питання про кваліфікацію діяння, яке полягає у підкупі експерта, слід урахувати, що дії особи, котра здійснила такий підкуп з метою перешкоди з'явленню експерта до слідчо-судових органів чи схилила його до відмови від давання чи до давання завідомо неправдивого висновку, кваліфікуються за ст. 386 КК, а дії експерта, який внаслідок такого підкупу одержав неправомірну вигоду – за ч. 3 або 4 ст. 368⁴. Якщо ж підкуп експерта здійснюється за відсутності зазначеної в ст. 386 КК мети (наприклад, через бажання пришвидшити підготовку експертом висновку), дії як особи, що вчинила такий підкуп, так і експерта, котрий одержав неправомірну вигоду, кваліфікуються за відповідними частинами ст. 368⁴ КК [5, с. 883]. Здається, що після появи примітки до ст. 45 КК подібні рекомендації втратили свою актуальність. Визнання дій особи, яка надала експерту неправомірну вигоду з метою пришвидшити підготовку висновку, корупційним злочином з усіма правовими наслідками, а надання такої вигоди за завідомо неправдивий висновок, таким, що позбавлене ознак корупційності, теж виглядає нелогічним (таке вирішення питання також є наслідком механічного накладання міжнародної антикорупційної бази на вітчизняну кримінально-правову матерію). Вихід вбачається або у позбавленні підкупу статусу корупційного злочину, що навряд чи доцільно з урахуванням визначення корупції, наданим у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», або у наданні цього статусу будь-якому підкупу, адресатом якого є спеціальний суб'єкт злочину, наділений певними службовими повноваженнями та пов'язаними з цим можливостями (службові особи юридичних осіб публічного та приватного права, особи, які надають публічні послуги, включаючи експертів, офіційні особи у сфері спорту, особи, що мають реальну можливість вплинути на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави). Адресатом підкупу можуть визнаватися і спеціальні суб'єкти злочину, не наділені певними службовими повноваженнями та можливостями – виборці, учасники референдуму, свідки, потерпілі, спортсмени, особи допоміжного спортивного персоналу тощо. Але такий підкуп не може розглядатися як корупційний (раніше нами обґрунтовувалася позиція, згідно з якою суб'єктами пасивного корупційного підкупу не можуть бути і працівники підприємств, установ чи організацій, а також особи, які працюють на користь підприємства, установи чи організації [6, с. 172–173]). До речі, згадана вище Конвенція Ради Європи від 18 вересня 2014 р. спрямована проти маніпулювання спортивними змаганнями, яке може вчинятися не тільки за допомогою корупційних діянь. Термін «маніпулювання» відомий і вітчизняному КК (ст. 221¹). Тут він пов'язується з умисними діями службової особи – учасника фондового ринку, спрямованими на отримання прибутку, і не наділяється статусом корупційного злочину. Не наполягає на обов'язковому наділенні таким статусом маніпулювання спортивними змаганнями і Конвенція 2014 р., наголошуючи лише на необхідності передбачити кримінальні санкції за таке діяння і залишаючи вирішення питання щодо його статусу за національним

законодавцем. Виходячи з положень вітчизняного антикорупційного законодавства, маніпулювання спортивними змаганнями, вчинене спортсменами й особами допоміжного спортивного персоналу, навряд чи можна визнати корупційним діянням.

Таким чином, з урахуванням положень чинного КК України щодо додаткових правообмежень для особи, котра вчинила корупційний злочин, чітке розмежування (насамперед на законодавчому рівні) корупційного і некорупційного підкупу має принципове значення для кваліфікації вчиненого, оскільки дозволить уникнути проблем, про які йшлося вище.

Поряд із класифікацією підкупу на корупційний і некорупційний, яка є вирішальною з погляду наслідків вчиненого підкупу, значення має і розподіл останнього на підкуп-спосіб і підкуп-діяння, оскільки саме він визначає конструктивні особливості відповідних складів злочинів. Йдеться, насамперед, про поняття підкупу, засоби його вчинення та визначення моменту, з якого підкуп можна вважати закінченим.

У кримінально-правовій літературі будь-який підкуп переважно визначається як спосіб вчинення злочину [7, с. 205; 8, с. 90], чому сприяють і певні законодавчі положення (ч. 4 ст. 27 пов'язує підкуп зі схиленням іншого співучасника до вчинення злочину, а ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» – зі схиленням особи до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей). Це дає змогу багатьом дослідникам, з'ясовуючи сутність цього поняття, у межах однієї статті КК використовувати положення інших статей, наприклад, визначаючи підкуп у межах ч. 1 ст. 369³, враховувати зміст ст. 368³, 368⁴, 370 КК [1, с. 914]. У зв'язку з цим постає питання про те, є спосіб формою реалізації діяння чи самостійною ознакою об'єктивної сторони складу злочину. У теорії кримінального права компромісу з цього питання не досягнуто. Одні вважають, що спосіб вчинення злочину невіддільний від самої злочинної дії, тобто є її органічною частиною [9, с. 211], а інші, навпаки, стверджують, що, виходячи з етимологічного сенсу терміна «спосіб» і враховуючи положення діючого законодавства і функціональне значення цього явища, під способом слід розуміти самостійну ознаку, яка сприяє, надає допомогу основному діянню [10, с. 249].

На наше переконання, на підтримку заслуговує саме друга позиція. Безумовно, спосіб вчинення злочину – це сукупність прийомів і методів злочинного діяння. Причому саме діяння, оскільки той чи інший спосіб може бути притаманний не тільки активній дії, а й бездіяльності. Так, наприклад, ухилення від військової служби може бути вчинене шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК). Проте спосіб не є органічною частиною злочинного діяння. В іншому разі він не розглядався б як факультативна ознака об'єктивної сторони складу злочину, завжди виступаючи структурним елементом її об'єктивної ознаки – діяння. До того ж, використання особою того чи іншого способу саме по собі не може визнаватися кримінально караним. Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК підставою кримінальної відповідальності є виключно суспільно небезпечне діяння, яке може вчинитися будь-якими способами, але без якого вчинене не може визнаватися злочинним. Автори, котрі заперечують наявність способу за бездіяльності, посилаються на те, що самокалічення або підроблення документів вчиняються виключно шляхом активної дії [9, с. 213]. Однак кримінально караним законодавець визнає не самокалічення чи симуляцію хвороби,

а саме ухилення від військової служби, яке може вчинитися й іншими способами, але завжди пов'язане з невиконанням покладених на особу обов'язків.

Водночас слід мати на увазі, що спосіб є зовнішньою формою прояву злочинного діяння. Тому законодавець може розглядати той чи інший спосіб як окремих злочин, присвячуючи йому самостійну статтю КК. Так, наприклад, таємний спосіб викрадення чужого майна утворює крадіжку (ст. 185), відкритий – грабіж (ст. 186), обман – шахрайство (ст. 190) тощо. Важливо підкреслити, що з набуттям тим чи іншим способом статусу самостійного кримінально караного діяння він набуває і специфічних, притаманних тільки йому ознак, які не можуть використовуватися для характеристики аналогічних способів, не наділених законодавцем статусом окремого злочину. Так, наприклад, викрадення (таємне чи відкрите) виборчої скриньки з бюлетенями або протоколу про підрахунок голосів виборців чи учасників референдуму, про підсумки голосування в межах виборчого (територіального виборчого) округу на виборах чи референдумі, про результати виборів або референдуму у межах ст. 158 КК розглядається як спосіб фальсифікації підсумків голосування. Зрозуміло, що в цьому разі характерні для крадіжки та грабежу ознаки (визначення моменту закінчення цих злочинів, особливості предмета, розмежування з адміністративними правопорушеннями тощо) не можуть бути використані для кваліфікації дій, передбачених ч. 3 ст. 158 КК, як і тоді, коли законодавець виокремлює той чи інший спосіб у самостійний склад злочину, але за своєю кримінально-правовою природою (з погляду об'єкта посягання) він є іншим (ч. 1 ст. 146, ч. 1 ст. 262, ч. 1 ст. 308, ч. 1 ст. 312, ч. 1 ст. 410, ст. 432).

З цього постає, що підкуп-спосіб і підкуп-діяння не є тождешними поняттями, а їх ознаки не є взаємозамінними. Як значалося вище, підкуп розглядається законодавцем як спосіб вчинення підбурювання (ч. 4 ст. 27) та впливу на результати офіційних спортивних змагань (ч. 1 ст. 369³). Не виходить за межі такого підкупу-способу і підкуп, про який йдеться у ст. 386 КК, оскільки він, хоча і позиціонується як самостійна форма об'єктивної сторони цього діяння, вчиняється з метою перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого чи експерта до відповідних органів або з метою їх схилення до відмови від давання або до давання завідомо неправдивих показань чи висновку. Невипадково у літературі цей вид підкупу називають спеціальним видом підбурювання [5, с. 883].

Відповідно до ч. 4 ст. 27 КК України підбурювачем є особа, яка, у т. ч. підкупом, тобто обіцяною надання або наданням матеріальної винагороди, схилила іншого співучасника до вчинення злочину. Словосполучення «особа, яка схилила» свідчить про те, що підбурювання вже завершилося і підбурювана особа готова до вчинення злочину. Термін «схилення» не означає вчинення злочину підбурюваним. Тобто, моментом закінчення підбурювальницьких дій є виникнення у схиленого співучасника наміру (бажання, рішучості) вчинити злочин або взяти участь у його вчиненні. У кримінально-правовій літературі зазначається, що підбурювання як діяльність співучасника передбачає, насамперед, результат такого впливу, результат навіювання думки по вчинення злочинного діяння. Тому для оцінки дій підбурювача вирішальне значення має сам факт виникнення у схиленого співучасника прагнення взяти участь у злочині, незалежно від ступеня його стійкості та інтенсивності [11, с. 4]. Якщо ж у особи, яку підбурювали, не виникло наміру вчинити

злочин (невдале підбурювання), дії підбурювача слід кваліфікувати як готування до злочину (умисне створення умов для вчинення злочину шляхом підшукування співучасників). Невдале підбурювання до вчинення злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 14 КК). Зрозуміло, що підкуп завжди передбачає наявність іншої особи, на яку він спрямований. Проте у випадках підбурювання до злочину шляхом підкупу особа, яка дала обіцянку вчинити злочин або прийняла винагороду за його вчинення, але навіть не почала його готування, кримінальній відповідальності не підлягає, оскільки виявлення наміру за національним кримінальним законодавством злочином не визнається. Тому, якщо особа дала згоду підбурювачу на вчинення, скажімо, згвалтування, однак нічого не зробила для його вчинення, її згода не містить ознак кримінально караного діяння, включаючи і ті ситуації, коли нею була отримана певна винагорода або її частина. Засобами підбурювання, коли воно вчиняється шляхом підкупу, виступають виключно матеріальні чи інші майнові вигоди (надання грошей, майна, житла, передача чи збереження прав на майно, звільнення від майнових зобов'язань тощо).

Викладені положення є базовими і для кваліфікації підкупу у тих випадках, коли у статтях Особливої частини КК він використовується законодавцем як спосіб вчинення того чи іншого злочину.

Підкуп у межах ст. 386 КК може визнаватися закінченим злочином лише тоді, коли свідок, потерпілий, експерт дали згоду не з'являтися до суду чи інших органів або відмовитися від давання чи дати завідомо неправдиві показання або висновок. Фактичне одержання такими особами незаконної винагороди внаслідок їх підкупу та її розмір на кваліфікацію не впливають. Надана свідком, потерпілим чи експертом згода, у т. ч. і внаслідок отримання винагороди чи її частини, після якої вони з'явилися до відповідних органів або дали правдиві показання чи висновок, складу злочину не утворює (виняток складають експерти, дії яких у цьому разі підпадають під ст. 368⁴. Така ситуація, як вже зазначалося, є неприпустимою, оскільки за своїм статусом ці підкупи є різними, і повинна бути вирішена законодавцем шляхом вилучення вказівки на цих суб'єктів або зі ст. 386, або зі ст. 368⁴). Невдалий підкуп свідка, потерпілого або експерта, тобто коли наміру вчинити певні дії в них не виникло, не є кримінально каранним, оскільки діяння, передбачене ст. 386 КК, є злочином невеликої тяжкості (ч. 2 ст. 12 КК).

Підкуп, про який йдеться у ч. 1 ст. 369³ КК, повинен визнаватися закінченим із того моменту, коли спортсмен, особа допоміжного персоналу або посадова особа у сфері спорту погодилися на пропозицію підбурювача здійснити протиправний вплив, незалежно від того, чи були надалі реально змінені хід офіційних спортивних змагань або їх результати і чи був хоча б частково виключений їх непередбачуваний характер і досягнутий наперед визначений наслідок. У кримінально-правовій літературі наголошується на тому, що підкуп у межах ч. 1 ст. 369³ полягає виключно в наданні неправомірної вигоди, оскільки законодавець не вказує на прийняття пропозиції або обіцянки неправомірної вигоди, обмежуючись її одержанням. Тому у цьому разі поняттям підкупу не охоплюється пропозиція чи обіцянка надати неправомірну вигоду [1, с. 914]. Такий підхід, на наш погляд, є типовим прикладом змішування різних за своїм статусом видів підкупу. У диспозиції ч. 1 ст. 369³ КК поряд із підкупом як самостійний спосіб вчинення цього злочи-

ну фігурує і підбурювання, яке полягає в умовлянні, проханні, переконанні або схиленні будь-яким іншим чином зазначених вище осіб до вчинення дій, здатних забезпечити некоректні зміни ходу офіційного спортивного змагання чи його результату. Підкуп виокремлений законодавцем у самостійний спосіб, але як і будь-яке інше підбурювання теж пов'язаний зі схиленням тієї чи іншої особи до певних дій. Таке схилення можливе не тільки шляхом надання, а й шляхом пропозиції відповідної вигоди. Тому підхід до визначення підкупу-способу через поняття підкупу-діяння не можна визнати обґрунтованим. Виникнення під впливом підбурювача наміру у спортсмена, особи допоміжного персоналу чи посадової особи у сфері спорту вчинити зазначені у диспозиції ч. 1 ст. 369³ дії без їх реального виконання не є кримінально каранним. Проте, на відміну від ч. 4 ст. 27 та ст. 386, одержання цими особами неправомірної вигоди чи її частини містить склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 369³ КК. Невдале схилення до протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань шляхом пропозиції неправомірної вигоди утворює готування до цього злочину (діяння, передбачене ч. 1 ст. 369³, є злочином середньої тяжкості), а спроба надання такої вигоди може бути розцінена як замах на нього. Оскільки підкуп, про який йдеться у ст. 386 та 369³, є спеціальним видом підбурювання, склад цих злочинів відсутній, коли надання свідку, потерпілому, експерту, спортсмену, особі допоміжного персоналу чи посадовій особі у сфері спорту певної винагороди відбулося вже після того, як настав бажаний для її надавача наслідок.

Винагорода у межах підкупу, передбаченого ст. 369³ та 386, як і у межах ч. 4 ст. 27 КК, має виключно матеріальний характер, оскільки ніяких інших вказівок із цього приводу КК не містить, а примітки до ст. 160, 354, 364¹ на зазначені види підкупу не розповсюджується.

Що ж стосується кримінально-правової оцінки підкупу-діяння, то з позиції діючого КК України вона є принципово іншою. Передусім привертає увагу та обставина, що відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» особа, яка вдається до обіцянки пропозиції чи надання неправомірної вигоди, діє з метою схилити іншу особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей. Це означає, що досягнення результату у вигляді схилення іншої особи до певних дій у цьому разі не вимагається. Тому у межах підкупу-діяння (ст. 160, 354, 368, 368³, 368⁴, 369, 369²), на відміну від підкупу-способу, пропозиція або обіцянка неправомірної вигоди повинна розумітися як закінчений злочин. У зв'язку з цим не можна погодитися з висловленою у літературі думкою про те, що підкуп, зокрема передбачений ст. 354 КК, слід вважати закінченим із моменту вчинення його суб'єктами кореспондуючих дій, тобто тільки тоді, коли пропозиція неправомірної вигоди була прийнята відповідними суб'єктами [8, с. 169–170], яка теж є наслідком змішування різних видів підкупу. З розширенням меж підкупу-діяння за рахунок криміналізації пропозиції, обіцянки та прохань неправомірної вигоди, втратою вимаганням неправомірної вигоди значення обставини, що звільняє від кримінальної відповідальності вигододавця, доволі усталений у теорії кримінального права підхід, згідно з яким дії хабародавця та хабароодержувача розглядаються як «необхідна співучасть» [12, с. 240–241] чи навіть єдиний злочин – хабарництво [13, с. 124–125], викликає великі сумніви. Дійсно, до змін кримінального законодавства

України, які відбулися у 2011 р., злочини, передбачені ст. 368, 369 КК, вважалися закінченими з моменту, коли службова особа прийняла хоча б частину хабара. У разі, коли вона відмовилася його прийняти, дії того, хто намагався дати хабар, кваліфікувалися як замах на його давання. Тобто, тоді визнання давання й одержання хабара закінченими злочинами прямо залежало від наявності взаємно кореспондуючих дій. Сьогодні ситуація суттєво змінилася, і КК обов'язкової наявності таких дій більше не вимагає. У зв'язку з цим хотілося б звернути увагу ще на одну обставину, пов'язану з наданням неправомірної вигоди. У науково-практичних коментарях (імовірно, завдяки традиції) стверджується, що цей злочин повинен визнаватися закінченим із того моменту, коли відповідна особа прийняла хоча б частину наданої неправомірної вигоди. У межах оновленої конструкції підкупу-діяння таке вирішення питання виглядає нелогічним. Виходить, якщо порушник правил дорожнього руху запропонує співробітнику Національної поліції розрахуватися на місці без протоколу, то це можна розцінювати як закінчений злочин (ст. 369 КК), а якщо він, не заперечуючи факту порушення правил, покладе у документи певну суму грошей і протягне поліцейському, котрий їх не прийме, вчинене можна розглядати тільки як замах на надання неправомірної вигоди службовій особі. Вочевидь, в останньому випадку вчинене теж повинно кваліфікуватися як закінчений злочин. Інакше висловлення наміру про надання неправомірної вигоди каратиметься більш жорстко, аніж спроба її надати, оскільки за вчинення замаху на злочин строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК (ч. 3 ст. 68).

У разі підкупу-діяння, на відміну від підкупу-способу, надання згоди на протиправне використання своїх прав (ст. 160), становища (ст. 354) повноважень (ст. 368, 368³, 368⁴) чи можливостей (ст. 369²) шляхом прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди чи її частини є закінченим злочином. Не має значення, чи дійсно особа мала намір виконати обіцяне. Відповідно до ч. 1 ст. 160 КК прийняття пропозиції, обіцянки або одержання виборцем, учасником референдуму неправомірної вигоди визнається злочином незалежно від фактичного волевиявлення особи та результатів голосування. Такої ж позиції дотримується і Верховний Суд, який у п. 3 своєї постанови від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику у справах про хабарництво» зазначає, що відповідальність за одержання хабара настає незалежно від того, виконала чи не виконала службова особа домовлене, збиралася чи ні вона це робити. Таким чином, у разі підкупу-діяння адресат підкупу не визнається суб'єктом злочину тільки тоді, коли особі не вдалося схилити його до протиправного використання належних йому прав, становища, повноважень або можливостей.

Специфічним у разі підкупу-діяння є і поняття неправомірної вигоди. На відміну від підкупу-способу, воно включає і нематеріальні активи (примітка до ст. 160), а також будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру (п. 2 примітки до ст. 354, примітка до ст. 364¹ КК). Щоправда, законодавець у цьому питанні не завжди послідовний. Якщо у межах ч. 1 ст. 368 йдеться про будь-яку неправомірну вигоду, то така вигода у кваліфікованих складах цього злочину, передбачених ч. 2 (значний розмір), ч. 3 (великий розмір) і ч. 4 (особливо великий розмір), пов'язується виключно з матеріальним виражен-

ням (п. 1 примітки до ст. 368 КК), тобто сумою, яка відповідно у сто, двісті та п'ятсот разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Зрозуміло, що за такого підходу вчинити злочини, передбачені ч. 2, ч. 3 та ч. 4 ст. 368 КК (виходячи з розміру вигоди) за допомогою, наприклад вигод нематеріального чи негрошового характеру (похвальної характеристики, реклами товарів і послуг, забезпечення отримання перемоги в конкурсі, протегування тощо) неможливо. Законодавець намагається механічно поєднати національний і міжнародний підходи, незважаючи на протиріччя, які виникають.

Безумовно, бажано, щоб терміни, які використовуються у КК, мали однаковий зміст, хоча цього дуже складно досягти в умовах перманентних змін вітчизняного кримінального законодавства. Тому поряд з усвідомленням необхідності реформ слід було б звертати увагу і на здоровий консерватизм, завдяки якому запозичення положень міжнародних конвенцій не призведе до руйнації національних кримінально-правових традицій.

Висновки. Підсумовуючи викладене, вважаємо можливим сформулювати такі положення.

Підкуп – це схилення іншої особи до вчинення передбаченого КК суспільно небезпечного діяння шляхом пропозиції чи надання матеріальних та інших майнових вигод або позбавлення матеріальних витрат, а також пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди з метою схилити іншу особу до протиправного використання наданих їй прав, становища повноважень чи можливостей або прийняття пропозиції, обіцянки, одержання неправомірної вигоди, її прохання або вимагання особою за протиправне використання своїх прав, становища повноважень чи можливостей. Виходячи з цього, підкуп може бути активним чи пасивним, а також добровільним або вимушеним.

Залежно від наявності чи відсутності ознак корупції (у чинному КК України це питання вирішене шляхом створення переліку корупційних злочинів) підкуп може бути поділений на корупційний (ст. 354, 368, 368³, 368⁴, 369, 369²) і некорупційний (ч. 4 ст. 27, ст. 160, 369³, 370, 386), що має принципове значення для кваліфікації, оскільки законодавець передбачає низку додаткових обмежень для суб'єкта корупційного підкупу, що суттєво погіршують його становище. Враховуючи це, корупційний і некорупційний підкупи не можуть розглядатися як суміжні склади злочинів.

Залежно від конструктивних особливостей об'єктивної сторони складу злочину слід виокремлювати підкуп-спосіб (ч. 4 ст. 27, ст. 386) і підкуп-діяння (ст. 160, 354, 368, 368³, 368⁴, 369, 369² КК). Доволі складна і не зовсім зрозуміла конструкція ч. 1 ст. 369³ не виключає подвійної природи передбаченого тут підкупу, оскільки, з одного боку, законодавець використовує його як спосіб протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань, а з іншого – визнає злочином і одержання неправомірної вигоди. Підкуп-спосіб і підкуп-діяння мають свої специфічні ознаки, які не є взаємозамінними.

Література:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
2. Киричко В.М. Кримінальна відповідальність за корупцію. Харків : Право, 2013. 424 с.
3. Вирок Луцького міськрайонного суду волинської області від 15 вересня 2016 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61296503>.

4. Задоя К.П. Науково-практичний коментар до ст. 369³ Кримінального кодексу України «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань». *Право і громадянське суспільство*. URL: <http://cs.lru.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-11-2015/item/219>.
5. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 2 : Особлива частина / Ю.В. Баулін та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків : Право, 2013. 1040 с.
6. Березнер В.В. Підкуп працівника підприємства, установи чи організації в системі злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. Вип. 1. Т. 3. 2015. С. 166–174.
7. Вознюк А.А. Підкуп як спосіб вчинення злочину. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2011. № 3 (46). С. 200–205.
8. Овод К.К. Кримінально-правова характеристика підкупу працівника підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 207 с.
9. Малинин В.Б., Парфенов А.Ф. Объективная сторона преступления. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. 301 с.
10. Курс уголовного права. Общая часть. Т. 1 : Учения о преступлении / под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой. Москва : Зерцало, 1999. 592 с.
11. Ус О.В. Відповідальність за підбурювання до злочину : навчальний посібник. Харків : Право, 2008. 60 с.
12. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
13. Михайленко Д. Концепція співвідношення давання та одержання хабара. *Право України*. 2010. № 5. С. 123–129.

Березнер В. В. Подкуп как уголовно-правовое понятие: проблемы определения и классификации

Аннотация. В статье с позиций действующего антикоррупционного и уголовного законодательства Украины анализируется понятие подкупа. Предлагается выделять добровольный, вынужденный, коррупционный и некоррупционный подкуп, а также подкуп-способ и подкуп-деяние. Доказывается теоретическая и практическая значимость предложенной классификации.

Ключевые слова: подкуп, склонение, способ, деяние, субъекты, коррупция.

Berezner V. Bribery as a criminal and legal concept: problems to determine and classify

Summary. The concept of bribery is analyzed in the article from the perspective of current anti-corruption and criminal legislation of Ukraine. It is proposed to detach voluntary, forced, corruptive and anti-corruptive bribery, as well as bribery-method and bribery-action. Theoretical and practical significance of the proposed classification is proved.

Key words: bribery, declination, method, action, subjects, corruption.

Доброскок А. Ю.,

*здобувач кафедри кримінології та кримінально виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ*

ПОНЯТТЯ І СУТНІСТЬ ВАНДАЛІЗМУ ЯК ОБ'ЄКТА КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. Досліджується історія виникнення, етимологічне значення та дослівне тлумачення терміну «вандалізм». Порівнюються психологічні, філософські, юридичні та інші підходи до розуміння сутності вандалізму. Аналізуються обґрунтовані в юридичній літературі визначення вандалізму, і на основі проведеного дослідження формулюється авторська дефініція даної юридичної категорії.

Ключові слова: вандалізм, вандалська поведінка, графіті, деструктивна поведінка, загальноприйняті норми моралі, знищення, культурно-історичні цінності, наруга над могилою, осквернення, пошкодження.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що цілісність суспільства, правонаступність поколінь, рівень духовної міцності нації та її нормальний розвиток значною мірою залежать від рівня збереження та дотримання загальнолюдських соціальних цінностей. Саме вони становлять основу гальмівного механізму, який пригнічує жорстокість і насильство, визначаючи для них гранично допустимі рамки. Вихід за такі рамки, нехтування моральними принципами розцінюється як деструктивна поведінка, що негативно впливає на нормальний розвиток і прогрес суспільства, деформує його духовно-етичні цінності, заподіюючи шкоду правам і законним інтересам громадян та руйнуючи моральні устої держави.

Деструктивна поведінка завжди була і залишається невіддільним складником суспільного розвитку. У тих чи інших формах вона супроводжувала людство на всіх етапах його становлення, визначаючи основний вектор розвитку як моральних принципів, так і правових засобів, необхідних для їх захисту. І якщо до недавнього часу особливе занепокоєння викликало збільшення різноманітних соціально-негативних явищ, пов'язаних із порушенням громадського спокою, насильством і жорстокістю, то останнім часом все більшого розповсюдження набули такі небезпечні прояви антигромадської поведінки, як вандалізм, наруга над могилами та інші посягання на суспільну мораль і духовні цінності.

Зростання числа актів вандалістичної поведінки, посилення рівня агресивності та жорстокості під час їх учинення, безглуздість і невмотивованість більшості з них, ігнорування проблеми вандалізму як з боку законодавця, так і з боку правоохоронних органів і, як наслідок, безкарність основної маси вандалів – все це не може не викликати справедливого обурення серед законотворчих громадян. Саме тому останнім часом у засобах масової інформації все частіше можна зустріти заклики щодо нагальної необхідності посилення засобів захисту суспільної моралі в сфері шанобливого ставлення до культурних і матеріальних цінностей, державної та колективної власності, місць поховань та меморіальних пам'яток.

Метою статті є узагальнення фактичних даних і заснованих на них наукових висновків і рекомендацій щодо правової

природи, сутності та змісту вандалізму. Проведене в зазначених напрямках дослідження дозволить не лише визначити найбільш ефективні заходи загальної та спеціальної профілактики вандалізму, але й стане підґрунтям для розробки науково-обґрунтованих методичних рекомендацій щодо його розслідування, а також обґрунтування доцільності криміналізації даного різновиду протиправної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Вандалізм – досить ємна категорія, яка використовується для позначення найрізноманітніших форм руйнівної поведінки людини. Так, іноді його ототожнюють із навмисним псуванням культурних і духовних цінностей, творів мистецтва чи історичних пам'яток; або із безглуздим руйнуванням матеріальних цінностей, які належать іншим громадянам чи суспільству; а також із плондруванням, паплюженням будівель, споруд, різноманітного майна в громадських місцях та у транспорті. Однак якщо звернутись до етимології слова «вандалізм», а також проаналізувати його розвиток в історичній ретроспективі, то можна помітити суттєві відмінності у його розумінні як на побутовому рівні та в ЗМІ, так і в різноманітних правових, соціологічних та психологічних дослідженнях.

Історія вандалізму як однієї із форм деструктивної (руйнівної) девіантної людської поведінки має досить глибоке коріння, яке сягає I–V століття нашої ери [1]. Так, деякі історики стверджують, що перший акт вандалізму був вчинений ще в 365 р. до н. е. мешканцем міста Ефес Геростратом, який, прагнучи закарбувати у пам'яті історії своє ім'я, підпалив храм богині Артеміди – одне з семи чудес світу [2, с. 6]. Однак більшість дослідників схиляється до думки, що термін «вандалізм» походить від назви східнонімецького племені вандалів (вандали – від латин. *Vandili, Wandali, Uuandali*, грец. *Βάνδαλοι* [3, с. 218] – дикі та напівдикі німецькі племена, близькі до готів), які в червні 455 р. під керівництвом короля Гейзеріха захопили Рим і не просто розграбували його, а безжалісно знищили багато пам'яток архітектури, античного та християнського мистецтва [4, с. 144]. Святині та храми вони руйнували заради власного задоволення, діючи з особливою жорстокістю та цинізмом, обираючи найбільш принизливі способи. Також відмітилися вандали під час жорстокого переслідування нікійців-ортодоксів та католицького духовенства, безжалісного руйнування їх церков і храмів у вандалському королівстві в північній Африці.

Безглузде, безпідставне, дике руйнування і паплюження всього, що зустрічали на своєму шляху вандали, сприяло швидко поширенню дурної слави про це плем'я і використанню його назви як символу аморальності та зневаги до загальнолюдських цінностей та предметів духовної культури. Вандалами також почали називати варварів, невігласів, руйнівників, які були неспроможні до культуротворення [5, с. 33]. І хоча деякі історики аргументовано доводять, що дії вандалів мали не

більший руйнівний характер, аніж інших племен тієї історичної епохи, однак саме за вандалами закріпилась слава «диких» і «безкультурних» варварів.

Сам термін «вандалізм» у науковому вжитку з'явився значно пізніше. Більшість істориків його авторство приписують члену конвенції Генеральних Штатів абату Анрі-Батисту Грегуару, який у 1794 році виступив із доповіддю на Паризькій конференції, присвяченій захисту історичних пам'яток після революції 1789 року, закликаючи найсуворішим чином не допускати й карати знищення історико-культурних цінностей [4, с. 144]. У своїй доповіді «Про руйнації, спричинені вандалізмом, та засоби їх попередження» він нещадно критикував армію молоді Французької республіки, яка, намагаючись приборкати повстання французьких християн у Вандеї [6, с. 12], влаштувала над ними криваві розправи та нещадно руйнувала пам'ятники культури і мистецтва. І хоча у своїй доповіді А. Грегуар не проводив жодних порівнянь із загарбницькими діями древніх вандалів у Римі, однак схожість використовуваних ними методів була очевидною. Французькі революційні війська він називав «вандалами новітньої епохи», а сам термін «вандалізм» визначав як «псування, спотворення, руйнування предметів, що мають культурну та історичну цінність». Згодом схоже розуміння вандалізму з'явилося у книзі графа де Монталамбера (1846 р.), де автор засуджував руйнування католицьких церков [2, с. 7; 7, с. 12;].

Таким чином, з упевненістю можна стверджувати, що на початку ХХ століття термін «вандалізм» міцно закріпився в науковому вжитку у значенні «безглузлого руйнування або пошкодження творів мистецтва, пам'яток архітектури, матеріальних і культурно-історичних цінностей».

Одразу ж зауважимо, що сьогодні подібний підхід до розуміння «вандалізму» не втратив своєї актуальності, про що свідчить тлумачення даного терміну в сучасних енциклопедичних виданнях. Так, традиційно прийнято вважати, що слово «вандалізм» має або французьке (*vandalisme*), або латинське походження (*vandali* (i)) і з етимологічної та лінгвістичної точок зору означає посягання на культурні цінності та історичні пам'ятки. Схожі за змістом тлумачення дає ще ціла низка словників. Так, наприклад, вандалізм визначається як «нещадне руйнування та нищення пам'яток мистецтва й культури; безжальне ставлення до чого-небудь цінного» [8, с. 111]; «безглуздо-жорстоке руйнування історичних пам'яток і культурних цінностей» [9, с. 68]; «дикий, безжалісний грабiж, варварство» [10; 11, с. 121]; «грубий вчинок, який суперечить просвітництву, освіченості» [12]; «безглузде знищення культурних і матеріальних цінностей» [13, с. 843] тощо.

Неважко помітити, що в усіх наведених визначеннях, незважаючи на деякі синтаксичні відмінності, основна увага акцентується на ірраціональності поведінки руйнівника, підкреслюється антикультурний характер його дій, наголошується на суттєвості та непоправності заподіяної шкоди. Водночас підкреслюється складність даної наукової категорії, її багатовекторний зміст та широка сфера застосування.

Дійсно, якщо заглибитись у наукове дослідження даної проблематики, то можна помітити відмінності у підходах до розуміння вандалізму з психологічної, філософської, правової та інших позицій. На жаль, обмежений обсяг даної наукової статті не дозволяє повною мірою дослідити всі ці підходи. Тому пропонуємо лише тезисно розглянути основні з них, зосередивши основну увагу на правовому (кримінологічному) аспекті.

Першими, хто почав на серйозному науковому рівні досліджувати проблему вандалізму, були представники психологічного напрямку. Серед них на особливу увагу заслуговують роботи С. Коена, Д. Кантера, Дж. Деннермеєра та інших, які, будучи занепокоєними суттєвими спалахами вандалізму в усьому світі, почали більш ґрунтовно вивчати його з позицій девіантної поведінки особистості.

Так, в одному із популярних психіатричних словників вандалізм тлумачиться як «руйнування культурних, матеріальних і духовних цінностей; патологічний прояв здичавіння та опосередкованої агресії» [14]. Схоже трактування вандалізму дають В.С. Безрукова та Л.С. Ватова. Перша визначає його як «тип поведінки особистості або людської спільноти, що характеризується безцільним, безглузким і жорстоким знищенням культурних та історичних цінностей» [15]; друга – як «асоціальну поведінку, що пов'язана з порушенням морально-етичних норм і виражається в оскверненні будівель та псуванні майна в громадських місцях» [16, с. 41]. На наш погляд, наведені дефініції повною мірою розкривають психологічну природу вандалізму як однієї із крайніх форм руйнівної поведінки людини, спрямованої на знищення чи осквернення предметів культури та мистецтва.

В основу філософського трактування вандалізму покладено ознаку «безглузлого» знищення духовних і матеріальних цінностей. Зокрема, його отожднюють із проявом в особі чи групі осіб схильності до руйнування і знищення предметів цивілізації та цінностей культури [2, с. 8]. З цього приводу в одному відомому французькому словнику наводиться досить доречне порівняння: «вандалізм – це стан духу людини, що змушує її руйнувати гарні речі, зокрема, твори мистецтва» [17, р. 664].

У культурологічному та релігійному вимірі вандалізм тлумачиться значно ширше. Цим поняттям охоплюються не лише випадки безпосереднього знищення чи руйнування матеріальних і культурних цінностей, але й випадки опосередкованого посягання на них (перекручування дійсного змісту історичних подій і фактів; свідоме ігнорування явних недоліків у сфері освіти, культури та мистецтва; підтримання аморальних та інших деструктивних експериментів та нововведень в мистецтві, культурі тощо). За такого підходу вандалізм цілком обґрунтовано пов'язують із загальним рівнем культури суспільства та її різкими змінами внаслідок моральної деградації, викликаної постійними війнами, соціальними, національними та релігійними конфліктами, компрометацією традиційних духовних цінностей, догматичним втіленням в життя революційних концепцій тощо. В зазначених умовах у свідомості суспільства формується образ ворога, однією з основних рис якого є певний тип культури, з характерними для нього історичними пам'ятниками, культурними та духовними цінностями. Посягання на зазначені цінності у формі вандалізму виступає своєрідним засобом ведення війни та протистояння.

Яскравим підтвердженням зробленого нами висновку є численні факти вандалізму, які були зафіксовані на початку 60-х років минулого століття. Спалах «культурної революції» в Європі зумовив виникнення «панківського руху» та інших радикальних молодіжних організацій [18, с. 64], для членів яких вандалізм став проявом свободи та незалежності, засобом самоствердження і самореалізації, своєрідною формою протесту проти наявної ідеології та пануючої влади.

Ще більш широке тлумачення вандалізму зустрічається в побуті та засобах масової інформації. Як свідчить узагаль-

нення результатів проведеного нами дослідження, під вандалізмом пересічні громадяни розуміють не лише руйнування історичних та культурних цінностей, архітектурних пам'яток і релігійних святинь, але й інші різновиди руйнівної поведінки: вчинення під час масових заворушень погромів магазинів, приміщень органів влади, підприємств, установ, організацій; пограбування кладовищ, могил та інших місць захоронення; пошкодження обладнання в громадському транспорті, літаках, поїздах, судах; пошкодження лавок у парках і скверах, псування зупинок громадського транспорту, виведення з ладу вуличного освітлення, таксофонів, терміналів; засмічування парків, водойм, затоптування газонів, квітників, пошкодження дерев, кущів; графіті та інші різновиди «вуличного мистецтва»; розмальовування ліфтів, пошкодження їх внутрішнього обладнання, розмальовування стін і дверей у під'їздах, розбиття вікон тощо.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що в наші дні термін «вандалізм» є досить поширеним у повсякденній мові та в художній літературі. Зокрема, він використовується для позначення надзвичайно широкого кола дій руйнівного, а також хуліганського характеру, які суперечать загальноприйнятим нормам моралі, принижують людську честь і гідність, спрямовані на знищення, пошкодження чи наругу над чужою власністю. Однак, незважаючи на таку популярність та практичну значимість, законодавець й досі уникає його офіційної легалізації. Зокрема, сьогодні чинним законодавством фактично не передбачено жодної відповідальності за вандалізм як такий (у його чистому вигляді). Як наслідок, можна відмітити недостатній рівень наукового дослідження правових (у тому числі кримінологічних) аспектів вандалізму, а також відсутність наукового підґрунтя для розробки й запровадження дійсно дієвої та ефективної концепції його профілактики.

З метою усунення зазначеного недоліку пропонуємо більш детально зупинитись на аналізі наукових дефініцій вандалізму, які обґрунтовані в юридичній літературі, а також на виокремленні його найбільш суттєвих ознак, що характеризують вандалізм як явище правової дійсності.

На відміну від психологічного, філософського та культурологічного підходу, в юриспруденції термін «вандалізм» має чіткіші обриси. Зокрема, більшість юридичних енциклопедичних видань тлумачать його як «протиправне, безглузде знищення чи пошкодження матеріальних та культурних цінностей»; «свідоме протиправне (або ненормативне) пошкодження чи знищення чужого майна, що є самоціллю» [19]; «умисне пошкодження або знищення майна, що перебуває в публічній чи приватній власності» [20, с. 16]; «дії особи, яка умисно руйнує (в тому числі спотворює, псує) власність (майно) без згоди власника або особи, яка має право ним користуватися» [18, с. 64] тощо.

Серед авторських дефініцій вандалізму найбільшу частку складають ті, що були сформульовані науковцями в галузі кримінального права. А оскільки феномен вандалізму вивчали переважно представники не вітчизняних, а зарубіжних наукових шкіл, то й обґрунтовані ними визначення відображають насамперед рівень розвитку кримінального законодавства в окремо взятій країні. Так, наприклад, американські дослідники під вандалізмом розуміють «умисний акт руйнування або псування чужої власності» [21, с. 36]. Схоже за змістом визначення пропонує Е. Бейтс: «це пошкодження або знищення об'єктів власності без дозволу їх власника» [22].

Цікаві підходи до розуміння правової природи вандалізму можна зустріти в російських джерелах. В їх основі лежить законодавча дефініція вандалізму, яка закріплена в ст. 214 Кримінального кодексу РФ. Зокрема, кримінально-карним вандалізмом тут визнається діяння, що виражається в «оскверненні будівель або інших споруд, а також у псуванні майна на громадському транспорті чи в інших громадських місцях» [23, с. 485]. Беручи за основу таке визначення, науковці пропонують свої авторські формулювання. Зокрема, вандалізм визначається ними як «специфічне явище, що характеризується презирливо-ворожим ставленням до благ цивілізації, їх пошкодженням чи знищенням, невмотивованим з точки зору оточуючих» [24, с. 9]; «несанкціонований акт деструктивної поведінки, що виражається в заподіянні умисно чи з необережності шкоди об'єктам, які не належать суб'єкту вандалізму» [19].

Що стосується національного законодавства, то, як ми уже неодноразово зазначали, КК України не містить прямої норми, яка б встановлювала кримінальну відповідальність за вандалізм. Відтак, науковці позбавлені будь-яких орієнтирів у своїх дослідженнях даного правового явища, а сформульовані ними дефініції варіюються від необґрунтовано спрощених до надмірно деталізованих. Зокрема, вандалізм визначається і досить широко – як «одна з форм деструктивної поведінки людини, що виражається в умисному знищенні матеріальних цінностей» [20, с. 121], і більш звужено – як «умисні дії, які посягають на об'єкти культурної спадщини та матеріальні цінності, мають безглуздий (інколи – корисливий) характер, спричинюють як матеріальні збитки, так і шкоду почуттям патріотизму або моральності окремої людини, етнічної групи чи народу в цілому» [25, с. 6], або ж «глумління, наруга, знищення, зруйнування, зіпсування або заподіяння шкоди іншим чином об'єктам у громадських місцях, у тому числі у громадському транспорті, а також об'єктам, що становлять виняткову історичну, художню, наукову, культурну, меморіальну або археологічну цінність, шляхом вираження зневаги, цинізму до їх цінності» [26, с. 329].

Висновки. Як бачимо, науковці по-різному підходять до тлумачення вандалізму, акцентуючи свою увагу на тих чи інших аспектах цієї складної правової категорії. Подібні підходи дозволяють розкрити лише деякі важливі риси вандалізму, що є необхідними, наприклад, для його криміналістичної, кримінально-правової або ж психологічної характеристики. Однак комплексної дефініції вандалізму, яка б повною мірою розкривала його сутність, особливості прояву в сучасних умовах, з урахуванням національних традицій, українського менталітету, рівня розвитку культури та стану духовності в нашому суспільстві, на цей час в жодному науковому джерелі обґрунтовано не було.

З метою усунення цього недоліку ми пропонуємо власну авторську дефініцію вандалізму як складної правової категорії, яка максимально повно відображає його природу та найбільш суттєві характеристики. Отже, під вандалізмом ми пропонуємо розуміти одну із форм девіантної, деструктивної (руйнівної) поведінки, що має насильницький та агресивний характер і виражається в умисному, безпідставному (безглуздому) знищенні, пошкодженні, псуванні, глумлінні чи інших формах впливу на об'єкти, що мають історичну, археологічну, культурну, духовну, художню, наукову цінність, державну або партійну символіку, пам'ятники архітектури та мистецтва, релігійні, культурні, меморіальні споруди, а також інші матеріальні цінності, чуже майно, суспільну та державну власність.

Література:

1. Руденкин Д.В., Воробьева И.В., Кружкова О.В. Кривошекова М.С. Молодежный вандализм в среде мегаполиса: границы нормы и девиации. *Образование и наука*. Том 20, № 2. 2018.
2. Любченко А.О., Савельева Н.М. Соціальні проблеми і профілактика вандалізму: навч. посіб. [для студ. і магістр. спец-тей «Соц. робота» і «Соц. педагогіка»] / А.О. Любченко, Н.М. Савельєва. Полтава : ПНПУ, 2018. 75 с.
3. Дубчак С. Дискусійні проблеми християнізації вандалів. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2014. Вип. 5. С. 217–223.
4. Пашутина О.С. Вандалізм: поняття і види його проявлень. *Общество и право*. 2008. № 2(20). С. 144–146.
5. Пугач М. Вандалізм – біла пляма в педагогіці й психології. *Виховна робота в школі*. 2017. № 12. С. 33–35.
6. Карабущенко П.Л. Вандалізм як культурно-історичний феномен. Гуманитарные исследования. 2011. № 4 (40). С. 12–20.
7. Латиш К.В. Криміналістична характеристика та організаційно-тактичні основи розслідування вандалізму: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Латиш Катерина Володимирівна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
9. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. 4-е изд., доп. М.: Азбуковник, 1999. 944 с
10. Вандалізм. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона* : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). СПб., 1890–1907.
11. Бочарова К.А. Вандалізм як прояв агресивної протиправної поведінки. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 131. С. 116–123.
12. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка Т. 1. Москва : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1955.
13. Большая советская энциклопедия : в 30 т. / под ред. А.М. Прохорова. 3-е изд. Москва : Советская энциклопедия, 1971. Т. 4.
14. Жмуров В. А. Большой толковый словарь терминов психиатрии. Элиста : Джангар, 2010.
15. Безрукова В.С. Основы духовной культуры: (энциклопедический словарь педагога). Екатеринбург : УрГПУ, 2000.
16. Ватова Л.С. Психологические причины и условия возникновения подросткового вандалізма: Дис. ... канд. психол. наук. Калужский государственный педагогический университет. Калуга, 2000. С. 41.
17. Grand Larousse encyclopedique T. 10. Paris: Librairie Larousse, 1964.
18. Малахов С.Ю. Поняття «вандалізм» як предмет кримінологічного дослідження. *Юридическа наука и правоохранительная практика*. № 1 (27) 2014. С. 63–68
19. Кружкова О.В., Девятковская И.В. Организационный вандализм: к проблеме деструктивного поведения персонала Сибирский психологический журнал. 2017. № 63. С. 150–169.
20. Бочарова К.А. Вандалізм як прояв агресивної протиправної поведінки. *Юридичний вісник України*. 2015. № 13. С. 16–17.
21. Goldstein A. The psychology of vandalism. New York : Plenum Press, 1996.
22. Bates E. Exploring the Place and Time dynamics of vandalism with Exploratory Spatial Data Analysis. 2011. 25 April.
23. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. Ю.Н. Скуратова и В.М. Лебедева. 2-е изд. Москва : Инфра; М-Норма, 1997.
24. Черемнова, Н. А. Уголовная ответственность за вандализм : Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.08 Уголовное право и криминология ; Уголовно-исполнительное право /Н. А. Черемнова ; Науч. рук. А. И. Марцев ; Министерство внутренних дел Российской Федерации. Омская академия. Омск, 2004. 21 с.
25. Філіппова Л.С. Розслідування кримінально-правових проявів вандалізму : дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Філіппова Ліліт Сейранівна ; Київський національний ун-т внутрішніх справ. Київ, 2008.
26. Латиш К.В. Вандалізм: предмет і способи його вчинення. *Проблеми законності*. 2013. № 123. С. 323–330.

Доброскок А. Ю. Понятие и сущность вандализма как объекта криминологического исследования

Аннотация. Исследуется история возникновения, этимологическое значение и дословное толкование термина «вандалізм». Сравниваются психологические, философские, юридические и другие подходы к пониманию сущности вандализма. Анализируются обоснованные в юридической литературе определения вандализма, и на основе проведенного исследования формулируется авторская дефиниция данной юридической категории.

Ключевые слова: вандализм, вандальное поведение, граффити, деструктивное поведение, общепринятые нормы морали, уничтожение, культурно-исторические ценности, надругательство над могилой, осквернение, повреждение.

Dobroskok A. Concept and essence of vandalism as an object of criminological research

Summary. The paper studies the history of occurrence, etymological meaning, and verbal interpretation of the term “vandalism.” Psychological, philosophical, legal and other approaches to the understanding of the essence of vandalism are compared. Definitions of vandalism, which are substantiated in legal literature, are analysed and, on the basis of research conducted, the author’s definition of this legal category is formulated.

Key words: vandalism, vandal behaviour, graffiti, destructive behaviour, universal moral principles, destruction, cultural treasures, grave desecration, profanation, damage.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКИЙ УЧИНЯЄ НЕЗАКОННЕ ПОВОДЖЕННЯ ЗІ ЗБРОЄЮ, БОЙОВИМИ ПРИПАСАМИ АБО ВИБУХОВИМИ РЕЧОВИНАМИ

Анотація. У статті проводиться кримінологічне дослідження особи злочинця, який учиняє незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. Акцентовано увагу, що ефективно вивчення особи злочинця неможливо уявити без дослідження структури цієї особистості. Аналіз різних наукових підходів до цього питання, вивчення статистичних даних, а також кримінальних справ за ст. 263 КК України дали можливість виділити соціально-демографічні, морально-психологічні та кримінально-правові ознаки особи злочинця і скласти його кримінологічний портрет.

Ключові слова: особа злочинця, структура особи злочинця, незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами.

Постановка проблеми. У сучасних умовах необхідність предметного вивчення особи злочинця, який учиняє незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, зумовлена тим, що зброя все частіше використовується для вчинення тяжких та особливо тяжких насильницьких злочинів: розбоїв, умисних убивств, тяжких тілесних ушкоджень, терористичних актів тощо. Вивчення особливостей осіб, що вчиняють незаконне поводження зі зброєю, вимагає їх виокремлення в класифікаційну групу й визначення місця зазначеної групи в ученні про особу злочинця. Особистісні характеристики злочинця найбільш повно проявляються саме під час учинення конкретного злочину. Зокрема, особи, що вчиняють злочин, передбачений ст. 263 Кримінального кодексу (далі – КК) України, відрізняються сукупністю ознак, притаманних саме ним. Гранічно важливим елементом предмета кримінологічної науки є визначення особистості злочинця і проблем, пов'язаних із цим поняттям. Дійсно, без розуміння соціальної сутності, властивостей та особливостей внутрішнього складу особистості людини, яка перейшла межу кримінального закону, неможливо зрозуміти причини вчиненого нею злочину, а також розробити й упровадити заходи запобігання вчиненню злочинів іншими особами.

Зважаючи на значне поширення в Україні злочинів, що вчиняються з використанням зброї, питанням протидії незаконному поводженню зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами та вибуховими пристроями приділяється значна увага. Різні аспекти проблеми висвітлювали в роботах П.Д. Біленчук, Л.М. Кулик, О.П. Литвин, М.М. Майстренко, В.Д. Малков, С.П. Параниця, М.І. Пінчук, В.І. Рибачук, О.М. Сарнавський, О.С. Фролов та інші. Вагомий внесок у розроблення проблеми в контексті з іншими питаннями кримінального права та кримінології зробили такі вчені, як О.М. Бандурка, І.Г. Богатирьов, В.В. Василевич, В.В. Голіна, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, А.І. Долгова, А.Ф. Зелінський, О.Г. Кальман, І.І. Карпець,

В.М. Кудрявцев, І.П. Лановенко, В.В. Лунєв, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, А.В. Савченко, В.П. Тихий, М.І. Хавронюк та інші. Разом із тим існує об'єктивна потреба подальшого наукового пошуку в цьому напрямі.

Метою статті є кримінологічне дослідження особи злочинця, що вчиняє незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, аналіз її основних елементів, складання кримінологічного портрету злочинця.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з основних проблем світової філософської думки є проблема людини. Для людини немає більш цікавого об'єкта для дослідження, ніж вона сама. Ще Д. Дідро зауважував, «що людина є найвищою цінністю, єдиним творцем усіх досягнень культури на Землі, розумним центром всесвіту, тим пунктом, з якого все повинно виходити і до якого все повинно повертатися» [1, с. 336].

Особі злочинця, її соціальній сутності, властивостям, якостям у кримінологічній науці завжди приділялася значна увага. Адже без конкретних знань про особистість того, хто вчинив злочинне діяння, неможливо виділити найбільш істотні детермінаційні фактори, що зумовили злочинну поведінку, запропонувати дієві шляхи й засоби подолання такого негативного соціального явища, як злочинність загалом та окремі види й групи злочинів. Як зауважив І.І. Карпець, «можна, напевно, сказати, що наука кримінологія починалася з вивчення особи злочинця» [2, с. 26]. Тому серед різноманітних кримінологічних проблем проблема особи злочинця є однією з найбільш значимих, складних і неоднозначних.

Із цього приводу доцільно погодитися з І.М. Даньшином, який зазначає, «що особа злочинця – це сукупність істотних і стійких соціальних ознак і соціально зумовлених біопсихологічних особливостей індивіда, які об'єктивно реалізуються в учиненому конкретному злочині (злочинах) під вирішальним впливом негативних обставин зовнішнього середовища й надають діяння характер суспільної небезпеки, а винному – властивість суспільної небезпеки, у зв'язку з чим ця особа й притягується до відповідальності, передбаченої кримінальним законом. Поняття особистості злочинця осмислюється ним як: а) особистість індивіда, котрий учинив конкретний злочин, б) особистість окремих категорій (видів) злочинців (наприклад, убивць, хабарників тощо), в) особистість злочинця загалом» [3, с. 118].

Ефективно вивчення особистості злочинця не можна уявити без дослідження структури цієї особистості. Проблематика структури особистості злочинця містить ту чи іншу розгорнуту або більш спрощену схему структури, визначення основних структурних компонентів (підсистем), їх співвідношення, взаємодію й взаємозумовленість у межах цілісної особистості, вплив на вибір особистістю лінії поведінки в конкретній жит-

тевій ситуації. Більшість науковців у структурі особи злочинця як структурні компоненти виділяють соціально-демографічну, кримінально-правову й морально-психологічну групи ознак. З огляду викладене, в статті в структурі особистості злочинців, що вчиняють злочини, передбачені ст. 263 КК України, доцільно виділити три групи ознак, властивостей і якостей, притаманних злочинцям:

1) соціально-демографічні ознаки особистості злісного невиконання обов'язків щодо догляду за дитиною;

2) морально-психологічні властивості та якості осіб, що вчиняють злісне невиконання обов'язків щодо догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування;

3) кримінально-правові ознаки злочинців зазначеного виду [4, с. 79].

1. Соціально-демографічні ознаки осіб, що вчиняють незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами.

До найбільш значущих соціально-демографічних ознак належать стать, вік, освіта, сімейний стан, склад сім'ї, освітній рівень, спеціальність, професія, трудовий досвід і стаж, національна належність тощо. Перелічені ознаки дають уявлення про якісну сторону складу злочинців у структурі злочинності загалом та окремих її видів (груп), а також мають важливе значення для складання узагальненого уявлення про особистість злочинця, що вчинив злісне невиконання обов'язків щодо догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Вивчення зазначених складників є й вимогою закону. Так, відповідно до п. 3 ч.1 ст. 65 КК України, суд під час призначення покарання зобов'язаний вивчити особу злочинця.

Громадянство. Аналіз даних щодо громадянства осіб, що вчинили незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, свідчить, що переважну їх кількість становлять громадяни України. Так, за період з 2013 по 2018 роки за ст. 263 КК України засуджено 17819 осіб з числа громадян України, що становить 98,5% із загальної кількості засуджених за цей вид злочину. Частка громадян України в загальній кількості засуджених за цей вид злочину варіюється на рівні від 97% у 2017 році до 99% у 2016 році.

За період з 2013 по 2018 роки кількість громадян інших держав, що вчинили незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами, становить 185 осіб, при цьому частка громадян інших держав серед загальної кількості засуджених була максимальною у 2013 та 2015 роках (2,1%) та мінімальною (1,1%) у 2016 році.

Стать. Аналіз розподілу засуджених за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами за статтю дає змогу констатувати, що в загальній кількості злочинців цієї групи превалюють чоловіки (98%). На жінок, відповідно, припадає лише 2% всіх осіб злочинців, що загалом удесятеро менше, ніж аналогічне співвідношення по злочинності загалом. Зазначену тенденцію можна пояснити тим, що жінки та чоловіки відіграють різні соціальні ролі. Також учинення незаконного поводження зі зброєю вимагає наявності певних навичок поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами та вибуховими пристроями. Як правило, такими навичками володіють саме чоловіки. Незаконне поводження зі зброєю в багатьох випадках є одним із видів готування до більш тяжких злочинів, здебільшого насильницьких, безпосередньо спрямованих не лише на порушення громад-

ської безпеки, а й на заподіяння шкоди здоров'ю інших осіб, вимагає від злочинця наявності особливих морально-психологічних рис: нігілізму, зневажання людського життя, установки на готовність до застосування насильства, здатності ризикувати, в тому числі й щодо можливості викриття правоохоронними органами. Такі риси виявляються більш поширеними саме серед чоловіків.

Вік. Розподіл засуджених за віком свідчить, що переважну кількість злочинців, які вчинили незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами, становить вікова категорія від 30 до 50 років (56,2%). На другому місці за кількістю злочинів вікова група від 50 до 65 років (у середньому 21,2%), від 16 до 18 років – 0,7%, 18–25 років – 9,2%, 25–30 років – 11,4%, 65 років і більше – 1,7%. Великий відсоток засуджених, які вчинили злочини у віці від 30 до 50 років, зумовлений специфікою їхньої злочинної діяльності, сімейним неблагополуччям, проявом найбільш стійких антисоціальних рис у більш пізньому віці. На об'єднану вікову групу 30–65 років припадає 77% усіх злочинців. Така велика частка саме середньої та старшої вікових груп може бути пояснена тим, що для зазначених осіб притаманні прояви, пов'язані з незаконним зберіганням зброї, а частка саме цього способу вчинення злочину, передбаченого ст. 263 КК України, є переважною. Однак треба наголосити, що відсоток злочинів зазначеної категорії, що вчиняється у віці від 25 до 30 років, є також доволі великим (11,4%). Для осіб цієї кримінально активної групи метою незаконного поводження зі зброєю є здебільшого подальша злочинна діяльність, досягнення матеріальної вигоди шляхом учинення озброєних злочинів. Вікові категорії від 16 до 18 років, а також від 65 років і старше становлять найменший відсоток від загальної кількості злочинів, передбачених ст. 263 КК України.

Освіта. З огляду на освітній критерій засуджених, можна констатувати, що більшість осіб, що незаконно поводяться зі зброєю, мають повну загальну середню освіту, а також професійно-технічну освіту (45% і 25% відповідно). На третьому місці особи, які мають базову загальну середню освіту (18,2%). Найменший відсоток становлять особи з повною вищою освітою (9%). Освіта як соціально-демографічна характеристика особистості є досить важливою, оскільки освітній рівень будь-якої людини багато в чому зумовлює її правосвідомість і правову культуру. Як свідчить практика, чим вищий освітній рівень людини, тим менша вірогідність учинення нею злочину. Низький освітній рівень певною мірою може сприяти формуванню в людини антисоціальних поглядів, які можуть призвести до протиправної поведінки й учинення злочинів.

Отримані результати свідчать, що освітній рівень осіб, що вивчаються, відносно високий. Це можна пояснити тим, що поводження з певними видами зброї, боеприпасами, а більше за все з вибуховими речовинами само по собі вимагає відповідного освітнього рівня та навичок при поводженні з ними.

Рід занять. Аналіз соціального положення, роду занять і рівня матеріального забезпечення дає змогу зробити висновок, що незаконне поводження зі зброєю головним чином учиняють працездатні особи, які не працювали, не вчилися та не перебували на обліку в службі працевлаштування, – 68%. Лише 8% винних працювали робітниками на некваліфікованих видах робіт у господарських підприємствах, 7% були пенсіонерами. Водночас варто відмітити й ту обставину, що серед злочинців, які засуджені в Україні протягом 2013–2018 рр., близько 12% –

діючі на момент учинення злочину або колишні військовослужбовці чи працівники правоохоронних органів. Зазначена тенденція зумовлюється наявністю в них: 1) спеціальних навичок поведінки зі зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами та вибуховими пристроями; 2) упевненості, що немає нічого особливого у привезенні із зони ООС «сувенірів» у вигляді вогнепальної зброї та боєприпасів і подальшому їх зберіганні; 3) корупційних зв'язків із діючими працівниками правоохоронних органів, що забезпечує прикриття злочинної діяльності й мінімізацію ризику її викриття.

Сімейний стан. Соціальна незаангажованість є важливою передумовою дезорганізації особистості, що, у свою чергу, є живильним підґрунтям для активізації агресивних тенденцій, властивих стану реєсентименту (ворожості). Посилення останнього відбувається на тлі несформованості соціальних зв'язків у межах інституту сім'ї, адже приблизно 53% засуджених за ст. 263 не були одруженими. Близько 38% засуджених знаходилися у фактичних шлюбних відносинах. Це пояснюється тим, що внаслідок деяких морально-психологічних і психічних особливостей особистості в багатьох злочинців сімейне життя не складається, навіть якщо формально особа вважається такою, що перебуває у шлюбі. На підставі аналізу судової практики можна зробити висновок, що близько 92% злочинів учиняються особами, які мають постійне місце проживання. Зазначений факт пояснюється тим, що вчинення незаконного поведінки зі зброєю значно полегшується за місцем мешкання, оскільки в зазначених місцях знижується можливість виявлення предметів злочину.

2. *Морально-психологічні ознаки осіб, які вчиняють незаконне поведінки зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами.*

Структура особи злочинця, що вчиняє незаконне поведінки зі зброєю, бойовими припасами, складна та динамічна, вона включає в себе широкий спектр внутрішніх позицій особи в різноманітних сферах соціального буття. Отже, дослідженню повинні підлягати спрямованість особистості, моральні якості, знання, навички, звички, рівень особистої культури тощо. Крім того, дослідження психологічної структури особистості неможливе без дослідження індивідуальних особливостей окремих психічних процесів (пам'яті, мислення, емоцій, волі), а також основи психіки – темпераменту, а в необхідних випадках і патологічних змін психіки [5, с. 70].

У плані розкриття морально-психологічних рис особистості вельми важливе місце варто приділити аналізу системи потреб та інтересів осіб, які вчинили злочини. Як свідчить дослідження, для значної частини осіб, що вчинили злочин, передбачений ст. 263 КК України, характерною особливістю є незв'язаність основної соціальної потреби – працювати. Як уже зазначалось, 68% вивчених осіб на момент учинення злочину не працювали. З тих, хто працював, багато хто несумлінно ставилися до виконання своїх обов'язків, що також свідчить про негативне ставлення до праці.

У сучасний період, коли значна кількість громадян України не в змозі знайти роботу, тенденція збільшення безробітних продовжує проявлятися. Заробітна плата більшості громадян не покриває необхідні прожиткові витрати; негативне ставлення до праці серед певних прошарків населення, крім недоліків сімейного виховання й загалом трудового, має більш глибокі соціальні коріння.

Вивчення морально-психологічних рис особистості злочинців, які вчинили злочин, передбачений ст. 263 КК України, показало, що в них спостерігається відсутність алкогольної чи наркотичної залежності. Учinenня незаконного поведінки зі зброєю в більшості випадків (принаймні судячи з результатів судових розглядів) не обтяжене станами відповідного сп'яніння. Тобто зазначені злочини загалом є раціональними, а не імпульсивними. Особа цілком свідомо стає на злочинний шлях. Для останнього характерним є формування заздалегідь визначеної самовиправдувальної позиції, здатної обґрунтувати факт незаконного поведінки зі зброєю в морально та психологічно прийнятних для конкретної особи категоріях.

Інтереси, навички, уміння поводитися зі зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами та пристроями загалом визначають якісну характеристику зазначеної особи. Інтерес до зброї проявляється в різноманітних формах, наприклад, у захопленні полюванням, стрілецьким спортом, колекціонуванням зброї. Відомі випадки, коли особа зберігає завідомо несправну зброю або зброю, що не підлягає відновленню, пояснюючи це любов'ю до неї, особливою естетикою зброї. До зазначеної категорії можна зарахувати «чорних археологів», осіб, котрі виготовляють «нові», на їхній погляд, зразки зброї. Поряд з інтересом до зброї та вибухових речовин особа злочинця характеризується специфічними навичками й уміннями. Так, за даними нашого дослідження, встановлено, що понад 25% осіб раніше мали навик поведінки зі зброєю, з них – 47% осіб служили в армії або брали участь у збройному конфлікті в зоні АТО та ООС; є членами клубів полювання – 33%; тренуються у спортивних секціях зі стрільби – 7%.

Причиною будь-якого вчинку є мотив як рушійна сила, яка лежить в основі діяння, є детермінантом поведінкового акту людини. Найбільш типовими мотивами незаконного поведінки зі зброєю та вибуховими речовинами є користь, бажання в подальшому вчинити злочини з використанням зброї, бажання володіти зброєю, самооборона.

Розглядаючи психофізичну характеристику особи злочинця, що вчиняє злочин, передбачений ст. 263 КК України, зазначимо, що більшість їх є практично здоровими людьми. За даними нашого дослідження, лише у 2% виявлені різного роду психічні аномалії, які не виключають осудності.

3. *Кримінально-правові ознаки осіб, що вчиняють незаконне поведінки зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами.*

Снівучасть. Аналіз статистичних даних свідчить, що частка осіб, засуджених за ст. 263 КК України, що вчинили злочин у складі групи, у загальній кількості засуджених за цей вид злочину протягом п'яти років має невисокий відсоток (не перевищує 3%). Відповідно до КК України, вчинення злочину особою, яка раніше вже вчиняла злочини, визнається під час призначення покарання обставиною, що обтяжує відповідальність.

Судимість. Наявність незнятої або непогашеної судимості й учinenня злочину знову може свідчити про зневажання соціальними засадами, стійкість антисоціальних поглядів винного. Саме наявність незнятої або непогашеної судимості й учinenня злочину знову, спрямованість злочинних посягань і ступінь тривалості антисуспільної поведінки свідчать про глибину і стійкість антисоціальних настанов винного та його кримінальну спрямованість, що характеризує ступінь суспільної небезпеки злочинця. Наше дослідження показало, що

раніше вчинили злочин, але були звільнені від кримінальної відповідальності 0,5%, судилися, але визнані такими, що не мають судимості, – 7,6%, судилися, але судимість погашена чи знята – 12%. Загальна кількість засуджених серед осіб, що вчинили злочин, передбачений ст. 263 КК України, які раніше вчиняли злочин, – 27,6%, із них мають незняту й непогашену судимість 57%.

Призначене покарання є важливим засобом протидії незаконному поведженню зі зброєю. Аналіз статистичних даних дає змогу прослідкувати характер виду й заходу покарання, призначеного судом за незаконне поведження з вогнепальною зброєю та бойовими припасами (з 2013 по 2018 роки), а також вирахувати відсоток осіб, звільнених від відбування покарання з різних підстав.

Відповідно до санкції ч. 1 ст. 263 КК України, суд може призначити особі покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк; санкція ч. 2 ст. 263 КК України містить альтернативу, передбачає покарання не тільки у вигляді позбавлення волі на певний строк, а й штраф, громадські роботи, арешт, обмеження волі. Аналіз статистичних даних свідчить, що з 2013 по 2018 роки за ч. 1 ст. 263 КК України засуджено 79% осіб, звільнено від кримінальної відповідальності 21%; призначено покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк у 19% випадках, застосовано покарання, не пов'язані з позбавленням волі, у 5% випадків; звільнено від відбування покарання з випробуванням у 75% випадків. Статистика свідчить, що відносно 21% осіб кримінальні справи закриті. Такий значний відсоток закриття кримінальних справ пояснюється, на нашу думку, тим, що законодавство, а саме ч. 3 ст. 263 КК України, передбачає спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності, коли особа, яка вчинила злочин, передбачений ч. 1 або 2 цієї статті, якщо вона добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої. Отже, до позбавлення волі на певний строк засуджується за ч. 1 ст. 263 КК України лише 19% осіб, за ч. 2 ст. 263 КК України – 8,5%.

До позбавлення волі на строк від 2 до 3 років засуджено 59% від загальної кількості засуджених до позбавлення волі за ч. 1 ст. 263 КК України, до позбавлення волі від 1 до 2 років – 68% від загальної кількості засуджених за позбавлення волі за ч. 2 ст. 263 КК України. Аналіз судової практики свідчить, що суди в більшості випадків звільняють осіб, що вчинили злочин, передбачений ст. 263 КК України, від покарання з випробуванням.

Висновки. Проведене дослідження дає можливість створити кримінологічний портрет особи, яка незаконно поводиться зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами. У більшості це чоловік, громадянин України, у віці від 30 до 50 років, який не має сім'ї, не одружений або розлучений, раніше не судимий, який учиняє злочин одноосібно, не зайнятий суспільно корисною працею, має достатньо високий освітній рівень – повну середню освіту, або професійно-технічну освіту, ніде не працює, має недостатній рівень матеріального забезпечення. Особи, які вчиняють цей вид злочину, не схильні до систематичного зловживання алкоголем або наркотичних засобів, більшість усвідомлює факт учинення злочину і ступінь його суспільної небезпеки, за місцем проживання характеризуються

як такі, що ведуть спокійний спосіб життя. З психологічного погляду характерний доволі високий рівень інтелекту, серед ціннісних орієнтацій у них домінують індивідуально-еґотичні переконання, погляди, що зумовлюють зневажливе ставлення до закону. Очевидна явна перевага матеріально-біологічних потреб над духовними. Це особи, які насамперед не змогли себе реалізувати в соціальній, політичній, економічній, організаційній і сімейній сферах життя. Специфічними елементами особи злочинця є інтерес до зброї як до особливого предмета матеріального світу, а також навички й уміння в поведженні з нею. Особі притаманні різні мотиви діянь щодо незаконного поведження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями, основними з яких є корисливий, побутовий, нігілістичний.

Література:

1. Спиркин А.Г. Философия: учебник. Москва: Гардарики, 1999. 816 с.
2. Карпец И.И. Проблема преступности. Москва, 1969. 168 с.
3. Данышин И.Н. К вопросу о личности преступника. *Проблемы соц. законности*. Харьков: Вища шк., 1980. Вып. 6. С. 117–126.
4. Криминология. Академичний курс / за заг. ред. О.М. Литвинова. Київ, 2018. 588 с.
5. Бандурка А.М. Преступность в Украине: причины и противодействие. Харьков, 2003. 368 с.

Кизименко Е. В. Криминологическая характеристика личности преступника, который совершает незаконное обращение с оружием, боевыми припасами или взрывчатыми веществами

Аннотация. В статье проводится криминологическое исследование личности преступника, который совершил незаконное обращение с оружием, боевыми припасами или взрывчатыми веществами. Акцентируется внимание, что эффективное изучение личности преступника невозможно представить без исследования структуры данной личности. Анализ различных научных подходов по данному вопросу, изучение статистических данных, а также уголовных дел по ст. 263 УК Украины дали возможность выделить социально-демографические, морально-психологические и уголовно-правовые признаки личности преступника и составить его криминологический портрет.

Ключевые слова: личность преступника, структура личности преступника, незаконное обращение с оружием, боевыми припасами или взрывчатыми веществами.

Kizimenko E. The criminological characteristics of the personality of the criminal, who has perfected illegal treatment of weapons, combat parts or explosives

Summary. In the article the criminological study of offender who has committed a illegal handling of weapons, ammunition or explosives. Analysis of the various scientific approaches on this issue, the study of statistics, gave an opportunity to highlight the socio-demographic, psychological and penal signs of offender, who has committed willful failure to perform its obligations under the care of a child or a person against whom the custody or guardianship and make his criminological portrait.

Key words: identity of the offender, the structure of the individual offender, illegal handling of weapons, ammunition or explosives.

Воробчак А. Р.,

директор Івано-Франківського юридичного коледжу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОПИТ ЕКСПЕРТА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: МЕТА, УМОВИ ТА ПРЕДМЕТ

Анотація. Стаття присвячена розкриттю та уточненню на основі норм чинного кримінального процесуального закону та наявних теоретичних розробок мети, умов і предмету допиту експерта.

Мета допиту експерта полягає у роз'ясненні, уточненні та доповненні складеного ним висновку для усунення його незрозумілості або неповноти. Роз'яснення висновку експерта являє собою пояснення його змісту у цілому або окремих частин, спрямоване на формування в учасників кримінального провадження правильного їх розуміння. Уточнення висновку експерта передбачає здійснення додаткової аргументації окремих його положень з метою надання їм більш детальної конкретизації. Доповнення висновку експерта передбачає поглиблення змісту окремих його частин шляхом формулювання та обґрунтування експертом додаткових тверджень, які не мають характеру висновків, ґрунтуються на результатах проведеного дослідження та не потребують додаткових досліджень.

Умовами, за наявності яких може бути проведений допит експерта, виступають проведення експертом експертизи у кримінальному провадженні та дослідження складеного ним висновку суб'єктами кримінального процесуального доказування.

Предмет допиту експерта зумовлюється колом обставин, що підлягають доказуванню та встановлюються за допомогою складеного ним висновку, і відомими експерту за результатами проведених досліджень обставинами кримінального провадження. Зміст предмета допиту експерта складають такі групи відомостей: 1) відомості щодо методики дослідження і теоретичних розробок, використаних під час проведення експертизи; 2) дані про достатність відомостей, на підставі яких готувався висновок; 3) відомості щодо наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку, а також застосованих ним засобів; 4) відомості про застосовність і правильність застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; 5) відомості, необхідні для з'ясування причин неповноти або суперечливості висновку експерта.

Ключові слова: допит експерта, мета допиту експерта, роз'яснення висновку експерта, уточнення висновку експерта, доповнення висновку експерта, умови допиту експерта, предмет допиту експерта.

Вступ. Одним із процесуальних джерел доказів, який використовується практично у кожному кримінальному провадженні, виступає висновок експерта. Відповідно до ч. 10 ст. 101 КПК України висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, що здійснюють провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирокі [10]. У зв'язку з цим під час кримінального процесуального доказування він підлягає ретельній перевірці, яка може проводитися за допомогою як розумової, так і практичної діяльності суб'єкта доказування. У ході перевірки

висновку експерта практичним шляхом підлягає проведенню низка слідчих (розшукових) дій, вагоме місце у числі яких посідає допит експерта, який розглядається вченими-процесуалістами як спосіб перевірки достовірності висновку експерта [5, с. 72; 11, с. 553; 16, с. 72].

Дослідженню як теоретичних питань, пов'язаних з характеристикою поняття, сутності та змісту допиту експерта, так і практичних основ його проведення під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження присвячена істотна увага. Зокрема, до вказаної проблематики зверталися М.О. Богославська, Ю.М. Грошевий, Д.В. Давидова, Є.Є. Демидова, Н.І. Клименко, Н.М. Максимішин, О.М. Моїсєєв, Н.А. Панько, В.О. Попелюшко, С.М. Стахівський, А.М. Титов, Т.В. Тютюнник, О.П. Чуприна, М.Г. Щербаківський та інші вітчизняні та зарубіжні вчені. Проте наразі у доктрині кримінального процесу поняття, сутність і зміст допиту експерта не знайшли однозначного розуміння, що ускладнює як його теоретичне розуміння, так і практичне проведення.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття та уточнення на основі норм чинного кримінального процесуального закону та наявних теоретичних розробок мети, умов і предмету допиту експерта.

Результати дослідження. Мета допиту експерта визначається доволі неоднозначно як у кримінальному процесуальному законі та судовій практиці, так і в доктрині кримінального процесу. Так, у ч. 7 ст. 101 КПК України законодавець вказує на виклик експерта для допиту з метою роз'яснення чи доповнення його висновку, а у ч. 1 ст. 356 КПК України – з метою роз'яснення висновку [10]. У п. 9 Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30.05.1997 р. № 8 мета допиту експерта визначається як роз'яснення та доповнення висновку [20], а у п. 9 Листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 05.10.2012 р. № 223-1446/0/4-12 – як роз'яснення (уточнення та доповнення) висновку [21]. Вчені-процесуалісти вказують, що метою допиту експерта виступає роз'яснення експертом складеного ним висновку [14, с. 130; 11, с. 553; 26, с. 47], роз'яснення та доповнення висновку [6, с. 332; 8, с. 177; 13, с. 119; 18, с. 282; 19, с. 70; 24, с. 251; 25, с. 363], уточнення висновку та доповнення його змісту [23, с. 24], роз'яснення, уточнення та доповнення висновку [16, с. 74], уточнення (роз'яснення та доповнення) висновку [6, с. 334], усунення неясності або неповноти експертного висновку, а також одержання інших відомостей, пов'язаних із проведеною експертизою, коли для цього не потрібне провадження додаткових досліджень [27, с. 391].

Таким чином, у кримінальному процесуальному законі, судовій практиці та доктрині кримінального процесу мета допиту експерта пов'язується зі змістом складеного ним висновку та його розумінням суб'єктами кримінального процесуального доказування. При цьому для розкриття мети допиту експерта використовуються терміни «роз'яснення висновку експерта», «уточнення висновку експерта» та «доповнення висновку експерта», які істотно відрізняються за своїм змістом і функціональним призначенням.

Поняття «роз'яснення висновку експерта» визначається М.Г. Щербаковським як «доведення експертом до учасників кримінального процесу змісту окремих положень і всього висновку в цілому» [27, с. 388]. Проте таке розуміння вказаного терміну дещо обмежує його зміст, оскільки передбачає винятково доведення змісту висновку експерта до відома учасників кримінального провадження. Водночас в етимологічному розумінні термін «роз'яснення» визначається як дія за значенням роз'яснити, а термін «роз'яснити» – як «робити що-небудь ясним, зрозумілим; пояснювати» [3, с. 1273]. Відповідно, роз'яснення висновку експерта являє собою не доведення його до відома, а пояснення його змісту загалом або окремих частин, спрямоване на формування в учасників кримінального провадження правильного їх розуміння.

Уточнення висновку експерта відрізняються від роз'яснення обсягом пояснень і стосуються окремих термінів, фраз, деталей дослідження, відомостей, що характеризують особу експерта [27, с. 389]. В етимологічному розумінні термін «уточнення» характеризується як дія за значенням уточнити, а термін «уточнити» – як «робити точнішим, надавати більшої точності чому-небудь» [3, с. 1520]. З урахуванням цього уточнення висновку експерта передбачає здійснення додаткової аргументації окремих його положень з метою надання їм більш детальної конкретизації. Викладене дозволяє погодитися з позицією Ю.К. Орлова, який пов'язує уточнення висновку експерта з наведенням додаткових аргументів (у тому числі про надійність застосованої методики) і підвищенням ступеня обґрунтованості висновків [17, с. 153].

Під доповненням висновку експерта В. Васенков розуміє «формулювання додаткових висновків, які впливають із проведених досліджень, але не знайшли відображення у висновку, а також додаткові обґрунтування раніше зроблених висновків» [2, с. 49]. Водночас наведене визначення не дозволяє чітко відмежувати доповнення висновку експерта як від його уточнення, так і від додаткової експертизи. В етимологічному розумінні термін «доповнення» визначається як дія за значенням доповнити, а термін «доповнити» – як «додаючи що-небудь до того, що вже є або відомо, робити його повнішим» [3, с. 319]. Відповідно, доповнення висновку експерта передбачає поглиблення змісту окремих його частин шляхом формулювання та обґрунтування експертом додаткових тверджень, які не мають характеру висновків, ґрунтуються на результатах проведеного дослідження та не потребують додаткових досліджень.

Таким чином, мета допиту експерта полягає у роз'ясненні, уточненні та доповненні складеного ним висновку для усунення його незрозумілості або неповноти. При цьому, як вказує О.П. Чуприна, уточнення та доповнення висновку експерта передбачають можливість опосередкованої зміни цього джерела доказів [26, с. 47]. Такі зміни можуть містити додаткову аргументацію окремих положень висновку експерта (уточ-

нення) та сформульовані й обґрунтовані експертом додаткові твердження щодо них (доповнення), які, по-перше, не повинні суперечити змісту складеного експертом висновку, по-друге, засновуватися на результатах проведеного ним дослідження, а по-третє, не вимагати проведення додаткових досліджень. Саме необхідність у проведенні додаткових досліджень для усунення незрозумілості та неповноти висновку експерта розглядається у доктрині кримінального процесу як критерій розмежування підстав проведення допиту експерта і призначення додаткової експертизи [4, с. 206; 6, с. 329; 8, с. 176; 18, с. 283; 24, с. 251]. На відміну від уточнення та доповнення висновку експерта, його роз'яснення, з урахуванням змісту та функціонального призначення, не передбачає можливості внесення до нього будь-яких змін, опосередкованих показаннями експерта. У зв'язку з цим Є.Є. Демидова зазначає, що «більш точним поняттям, яке розкриває сутність предмета допиту судового експерта, є уточнення, яке за своїм змістом охоплює роз'яснення й доповнення» [6, с. 334].

Поряд із метою допит експерта у доктрині кримінального процесу прийнято характеризувати за допомогою умов, за наявності яких він може бути проведений. Більшість вчених виокремлює одну умову допиту експерта – надання ним висновку [6, с. 332; 13, с. 120; 22, с. 142; 27, с. 382]. Поділяючи таку позицію, А.В. Дудич пропонує внести доповнення до ч. 1 ст. 356 КПК України, які б передбачали, що допит експерта до надання ним висновку не допускається [8, с. 178]. Водночас допит експерта – обов'язкова слідча (розшукова) та судова дія, яка підлягає проведенню лише за наявності мети – необхідності роз'яснення, уточнення та доповнення складеного ним висновку. Встановлення цієї мети є можливим винятково за результатами дослідження суб'єктами кримінального процесуального доказування висновку експерта. Поза його дослідженням допит експерта виступатиме безпредметним, на що звертають увагу В.О. Попелюшко та М.Г. Щербаковський [19, с. 70; 27, с. 382]. Свого часу ознайомлення слідчого з висновком експерта та його оголошення у суді визначалося законодавцем як обов'язкова умова його допиту (ст. 201 і ч. 1 ст. 311 КПК України 1960 року) [12], але не знайшло закріплення у чинному КПК України. У зв'язку з цим обґрунтованою є позиція вчених, які другою умовою допиту експерта вважають ознайомлення слідчого з висновком експерта (під час досудового розслідування) [25, с. 363], або дослідження висновку судом (у ході судового розгляду) [19, с. 70; 25, с. 363].

Із розкритим вище питанням щодо мети допиту експерта тісно пов'язана проблема визначення предмета допиту, щодо меж якого вченими висловлено дві позиції, відмінні за своїм змістом. Так, одна група вчених вказує, що предмет допиту експерта визначається предметом судової експертизи, її класом, родом і видом [6, с. 334; 7, с. 10] та змістом складеного ним висновку [27, с. 382]. Друга група вчених зазначає, що межі предмета допиту експерта зумовлені його процесуальним статусом, компетенцією та сутністю проведеної ним судової експертизи [6, с. 329; 13, с. 119]. Аналізуючи наведені позиції, потрібно виходити із загального розуміння чинників, які визначають межі предмета допиту. Як вказує В.О. Коновалова, предмет допиту визначається двома факторами: переліком обставин, що підлягають з'ясуванню у справі, та даними, які повинні бути відомі або можуть бути відомі особі [9, с. 6]. Тобто під час визначення предмета допиту потрібно враховувати як обставини,

що охоплюються предметом доказування, так і відомі допитуваному, з урахуванням його процесуального статусу, обставини кримінального провадження. Відповідно, межі предмета допиту експерта зумовлюються колом обставин, які підлягають доказуванню та встановлюються за допомогою складеного ним висновку, і відомими експерту за результатами проведених досліджень обставинами кримінального провадження.

Зміст предмета допиту експерта визначається як законодавцем, так і вченими-процесуалістами.

У кримінальному процесуальному законі він окреслюється шляхом наведення примірного переліку запитань, які можуть бути з'ясовані під час допиту експерта. Так, відповідно до ч. 3 ст. 356 КПК України експерту можуть бути поставлені запитання щодо наявності в експерта спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи; використаних методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку; застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку [10].

У доктрині кримінального процесу предмет допиту експерта визначається шляхом виокремлення основних напрямів, за якими здійснюється його допит [4, с. 207; 19, с. 72; 24, с. 251; 25, с. 364], шляхом групування відомостей про обставини, які можуть бути з'ясовані під час допиту експерта, на основі нормативно закріпленого переліку запитань, які можуть бути йому поставлені [5, с. 74], або шляхом наведення розширеного переліку обставин, які можуть бути з'ясовані у ході проведення допиту експерта [6, с. 336], та їх групування [27, с. 388–390].

Узагальнення нормативно закріпленого примірного переліку запитань, які можуть бути поставлені під час допиту експерта, та наведених вченими підходів до визначення змісту предмета допиту експерта дозволяють виокремити такі групи відомостей, які охоплюються ним:

1) відомості щодо методики дослідження і теоретичних розробок, використаних під час проведення експертизи (зокрема, відомості про зміст застосованої методики і причини її обрання, наявність альтернативних методик і причини їх неврахування, структури процесу дослідження та послідовності дослідницьких дій, використані джерела довідкового і методичного характеру тощо);

2) дані про достатність відомостей, на підставі яких готувався висновок (зокрема, відомості щодо кола отриманих і використаних експертом матеріалів кримінального провадження, у тому числі щодо кількості та стану об'єктів дослідження, їх упаковки тощо);

3) відомості щодо наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку, а також застосованих ним засобів (зокрема, відомості про зміст використаних спеціальних термінів і формулювань, сутність методів дослідження та ефективність їх використання для вирішення експертних завдань, характеристики застосованих науково-технічних засобів, точність вимірів і розрахунків, величину похибки тощо);

4) відомості про застосовність і правильність застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження (зокрема, відомості щодо підготовки об'єктів дослідження,

виявлених ознак об'єктів дослідження, причин їх кількісних та якісних змін під час проведення дослідження, підстави прояву експертної ініціативи тощо);

5) відомості, необхідні для з'ясування причин неповноти або суперечливості висновку експерта (зокрема, відомості про причини ненадання відповідей на окремі питання, причини надання ймовірного висновку, причини розбіжностей між дослідницькою частиною і кінцевим висновком, причини розбіжностей між висновками членів комісії експертів, про причини розбіжностей між висновками первинної та повторної експертизи тощо).

Поряд із наведеними відомостями законодавець до числа запитань, які можуть бути поставлені експерту під час його допиту у суді, відносить запитання щодо наявності у нього спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи (ч. 3 ст. 356 КПК України) [10]. У доктрині кримінального процесу доцільність віднесення законодавцем таких відомостей до предмета допиту знайшла як прихильників [1, с. 30; 5, с. 73–74; 25, с. 364; 27, с. 384–385], так і противників [5, с. 74; 6, с. 332–333; 13, с. 119; 15, с. 123; 18, с. 282; 19, с. 70]. При цьому, вказуючи на недоцільність постановки перед експертом запитань щодо наявності у нього спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань, вчені наводять достатньо вагомі аргументи. По-перше, вони вказують, що запропоновані питання не відповідають меті проведення допиту експерта [6, с. 332; 13, с. 119; 18, с. 282] і виходять за межі його предмета [6, с. 333], у зв'язку з чим мають з'ясуватися в суді іншими процесуальними шляхами, наприклад, шляхом подання та дослідження відповідних документів [19, с. 70]. По-друге, вчені зазначають, що відомості щодо спеціальних знань та кваліфікації експерта з досліджуваних питань містяться в Реєстрі атестованих судових експертів Міністерства юстиції України [5, с. 74; 13, с. 119; 15, с. 123; 18, с. 282]. По-третє, вони звертають увагу на те, що спеціалізацію та компетентність експерта належить з'ясувати до проведення ним експертизи, а під час проведення допиту така інформація фіксується у вступній частині протоколу для засвідчення особи експерта з метою дотримання належної процесуальної форми здійснення цієї процедури [6, с. 332]. З урахуванням наведених аргументів вбачаємо за недоцільне включати відомості про наявність в експерта спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань до предмета його допиту.

Висновки. Таким чином, допит експерта характеризується притаманними йому: 1) метою, яка полягає у роз'ясненні, уточненні та доповненні складеного ним висновку для усунення його незрозумілості або неповноти; 2) умовами, за наявності яких він може бути проведений: проведення експертом експертизи у кримінальному провадженні та дослідження складеного ним висновку суб'єктами кримінального процесуального доказування; 3) предметом, який зумовлюється колом обставин, що підлягають доказуванню та встановлюються за допомогою складеного ним висновку, і відомими експерту за результатами проведених досліджень обставинами кримінального провадження, та складається з наведених вище груп відомостей.

Література:

1. Богославська М.О., Н.І. Клименко. Допит експерта слідчим і в суді. *Криміналістичний вісник*. 2010. № 1 (13). С. 29–34.

2. Васенков В. Допрос эксперта. *Социалистическая законность*. 1986. № 9. С. 49–50.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Грошевий Ю.М. Докази і доказування у кримінальному процесі : Науково-практичний посібник / Ю.М. Грошевий, С.М. Стахівський. Київ : КНТ, Видавець Фурса С.Я., 2006. 272 с.
5. Давидова Д.В. Джерела доказів у кримінальному процесі України : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Кривий Ріг, 2015. 225 с.
6. Демидова Є.Є. Предмет допиту судового експерта. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 120. С. 328–337.
7. Демидова Є.Є. Тактика допиту обізнаних осіб : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Х., 2013. 20 с.
8. Дудич А.В. Експерт як учасник кримінального провадження : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 253 с.
9. Коновалова В.Е. Допрос : тактика и психология. Харьков : Консум, 1999. 157 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
11. Кримінальний процес : Підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін. ; [за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило]. Харків : Право, 2013. 824 с.
12. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. № 1001-05 (втратив чинність). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.
13. Максимішин Н.М. Щодо предмета допиту експерта у суді. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2014. Вип. 2. Том 4. С. 118–121.
14. Моїсєєв О.М. Дистанційний допит судового експерта : технологічний підхід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Вип. 27. Том 3. С. 128–131.
15. Моїсєєв О.М. Процесуальне значення допиту експерта. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2009. Вип. 9. С. 120–126.
16. Немира С.В. Достоверность заключения эксперта в уголовном процессе : Дисс. ... канд. юрид. наук : Сергей Васильевич Немира ; Кубанский государственный аграрный университет имени И.Т. Трубилина. Краснодар, 2016. 207 с.
17. Орлов Ю.К. Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном судопроизводстве : Научное издание. Москва : Институт повышения квалификации Российского федерального центра судебной экспертизы, 2005. 264 с.
18. Панько Н.А. Допит експерта в суді як засіб оцінки його висновку. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 280–284.
19. Попелюшко В.О. Експертні знання в кримінальному провадженні за новим КПК України та допит експерта в суді. *Криміналістика і судовая експертиза*. 2013. Вип. 58 (2). С. 68–74.
20. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97>.
21. Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.10.2012 р. № 223-1446/0/4-12. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1446740-12>.
22. Соколовская Н. С. Проблемы использования в уголовном процессе заключений и показаний эксперта и специалиста. *Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: Право*. 2012. Том 8. Вып. 2. С. 142–147.
23. Соловьев А.Б. Процессуальные, психологические и тактические основы допроса на предварительном следствии. Москва : ООО «Издательство «Юрлитинформ», 2002. 192 с.
24. Стахівський С.М. Кримінально-процесуальні засоби доказування : Дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Сергій Миколайович Стахівський. Київ, 2005. 396 с.
25. Титов А.М., Тютюнник Т.В. Деякі аспекти допиту експерта у кримінальному процесі. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2013. Том 26 (65). № 2-1 (Ч. 2). С. 363–368.
26. Чуприна Е.П. Допрос эксперта на предварительном следствии. *Юридический журнал*. 2007. № 3 (11). С. 47–51.
27. Щербаковский М.Г. Проведения та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : Монографія / М.Г. Щербаковский. Х. : В деле, 2015. 560 с.

Воробчак А. Р. Допрос эксперта в уголовном производстве: цель, условия и предмет

Аннотация. Статья посвящена раскрытию и уточнению на основе норм действующего уголовного процессуального закона и имеющихся теоретических разработок цели, условий и предмета допроса эксперта.

Цель допроса эксперта заключается в разъяснении, уточнении и дополнении составленного им заключения для устранения его неясности или неполноты. Разъяснение заключения эксперта представляет собой объяснение его содержания в целом или отдельных частей, направленное на формирование у участников уголовного производства правильного их понимания. Уточнение заключения эксперта предполагает осуществление дополнительной аргументации отдельных его положений с целью предоставления им дополнительной конкретизации. Дополнение заключения эксперта предполагает углубление содержания отдельных его частей за счет формулировки и обоснования экспертом дополнительных утверждений, которые не носят характера выводов, основанных на результатах проведенного исследования, и не требуют дополнительных исследований.

Условиями, при наличии которых может быть произведен допрос эксперта, выступают проведения экспертом экспертизы в уголовном производстве и исследования составленного им заключения субъектами уголовного процессуального доказывания.

Предмет допроса эксперта обусловлен кругом обстоятельств, которые подлежат доказыванию и устанавливаются с помощью составленного им заключения, и известными эксперту по результатам проведенных исследований обстоятельствами уголовного производства. Содержание предмета допроса эксперта составляют такие группы сведений: 1) сведения о методике исследования и теоретических разработок, использованных при проведении экспертизы; 2) данные о достаточности сведений, на основании которых готовилось заключение; 3) сведения о научном обосновании и методах, с помощью которых эксперт пришел к выводу, а также применяемых им средств; 4) сведения о применимости и правильности применения принципов и методов к фактам уголовного производства; 5) сведения, необходимые для выяснения причин неполноты или противоречивости заключения эксперта.

Ключевые слова: допрос эксперта, цель допроса эксперта, разъяснения заключения эксперта, уточнения заключения эксперта, дополнения заключения эксперта, условия допроса эксперта, предмет допроса эксперта.

Vorobchak A. The interrogation of the expert in criminal proceedings: purpose, conditions and subject

Summary. The article is devoted to the disclosure and clarification on the basis of the norms of the current criminal procedural law and the available theoretical developments of the purpose, conditions and subject of the interrogation of the expert.

The purpose of the interrogation of the expert is to explanation, specification and addition of his conclusion to eliminate of its incomprehensibility or incompleteness. The explanation of the expert's conclusion is a clarification of its content in whole or in separate parts, aimed at forming at the participants of criminal proceedings the correct understanding of them. The specification of the expert's conclusion implies an additional argumentation of some of its provisions in order to provide them with more detailed concretization. The addition of the expert's conclusion implies the deepening of the content of certain parts of it due to the formulation and substantiation by the expert of additional statements, which have not the nature of conclusions, are based on the results of the research and do not require additional research.

The conditions, under which the interrogation of the expert may be conducted, include the conducting by expert examination in criminal proceedings and the examining of the con-

clusion, drawn by him, by the subjects of criminal procedural proof.

The subject of the interrogation of the expert is determined by a range of circumstances, that are subject to proof and established by a conclusion, drawn up by him, and by the circumstances of the criminal proceedings, which are known to the expert on the results of the researches. The content of the subject of the interrogation of the expert consists of the following groups of information: 1) the data about the methodology of research and theoretical developments, used during the examination; 2) the data about the sufficiency of the information, on the basis of which the conclusion was prepared; 3) the data about the scientific substantiation and methods, by which the expert came to the conclusion, as well as the means, used by him; 4) the data about the applicability and correct application of principles and methods to the facts of criminal proceedings; 5) the data, necessary to find out the reasons of the incompleteness or controversy of the expert's conclusion.

Key words: the interrogation of the expert, the purpose of the interrogation of the expert, the explanation of the expert's conclusion, the specification of the expert's conclusion, the addition of the expert's conclusion, the conditions of the interrogation of the expert, the subject of the interrogation of the expert.

*Леней О. В.,**кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ*

СПРОЩЕНИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. У статті проаналізовано порядок проведення спрощеного судового розгляду в кримінальному провадженні. Зроблено висновок, що цей розгляд суперечить таким засадам кримінального провадження, як безпосередність дослідження показань, речей і документів, презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, змагальність сторін. Запропоновано відмовитися від регламентації такого порядку.

Ключові слова: спрощений судовий розгляд, засади кримінального провадження, дослідження доказів, учасники судового провадження.

Постановка проблеми. Проблемні аспекти судового розгляду в кримінальному провадженні досліджували Г. Алейников, Д. Антошак, В. Вапнярчук, І. Гловюк, В. Гринюк, О. Єні, О. Загурський, В. Колодчин, С. Крушинський, Р. Куйбіда, К. Легких, О. Литвин, Л. Максимова, В. Маляренко, Ю. Матейко, Л. Матік, Ю. Мирошніченко, О. Нагорнюк-Данилюк, О. Панасюк, В. Попелюшко, В. Шибіко, І. Шепітько, О. Шминдрук та ін.

Мета статті – дослідити питання проведення спрощеного судового розгляду, запропонувати скасування цього інституту як такого, що суперечить деяким засадам кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ч. 3 ст. 349 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України передбачено, що суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих фактичних обставин, які ніким не оспорується. Водночас суд з'ясує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їхньої позиції, а також роз'яснює їм, що в такому разі вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини апеляційним порядком.

Як зазначає В. Шибіко, ч. 3 ст. 349 КПК є одним з істотних винятків із положень, які визначають загальний зміст засади безпосередності дослідження судом тих доказів, на основі яких він і має ухвалити остаточне рішення з основного питання кримінального провадження – щодо винуватості обвинуваченого та його покарання, дозволяючи суду без вивчення в судовому засіданні матеріалів досудового розслідування покласти в основу свого рішення докази досудового провадження [1, с. 53].

Роз'яснення щодо застосовування ч. 3 ст. 349 КПК надано Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ у п. 8 Інформаційного листа від 5 жовтня 2012 р. № 223–1446/0/4–12 «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» [2, с. 95–112]. Зазначено, що коли обвинувачений цілком визнає свою вину в інкримінованому йому органом до-

судового розслідування кримінальному правопорушенні, погоджується із кваліфікацією вчиненого ним діяння, а прокурор, потерпілий не висловлюють жодних заперечень щодо встановлених обставин, суд має право визнати недоцільним дослідження доказів, поданих на підтвердження події кримінального правопорушення, винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення тощо. Водночас суд зобов'язаний з'ясувати, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, переконатися в добровільності їхньої позиції, роз'яснити їм, що в такому разі вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини апеляційним порядком. Ці роз'яснення суду і пояснення обвинуваченого, потерпілого, прокурора й інших осіб мають бути відображені в усіх засобах фіксування кримінального провадження.

Окремі науковці вважають доцільним удосконалення процедури скороченого судового розгляду. Зокрема, пропонується доповнити ч. 3 ст. 349 КПК такими умовами її застосування: визнання обвинуваченим своєї вини [3, с. 172; 4, с. 175]; обов'язкова участь потерпілого або його представника [5, с. 108]; проведення допиту обвинуваченого до визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню [3, с. 173]; обмеження кола кримінальних проваджень, в яких можливе проведення скороченого судового слідства [3, с. 174–175; 6, с. 141]; уточнення дій суду у випадках, коли обвинувачений у судових дебатах або під час виголошення останнього слова повідомить про нові обставини, які мають істотне значення для справи або спростовують пред'явлене йому обвинувачення [3, с. 176–177]; регламентація особливостей мотивувальної частини вироку, постановленого в результаті проведення скороченого судового слідства, яка «має містити посилання на докази, які були досліджені у судовому засіданні, а також вказівку на обставини кримінального провадження, які учасниками судового провадження не оспорується повністю або у певній частині» [7, с. 15].

Також в юридичній літературі висловлена думка, що з метою забезпечення швидкого й неупередженого судового розгляду, збільшення кількості кримінальних проваджень, розглянутих порядком спрощеного судочинства, обвинувачений повинен бути зацікавлений у розгляді справи в такому порядку. Така зацікавленість має бути закріплена на законодавчому рівні, наприклад, шляхом обмеження верхньої межі санкції 2/3 (двома третинами) від максимального строку, передбаченого статтею Особливої частини Кримінального кодексу України, за застосування спрощеної (скороченої) процедури судового розгляду. «Це обмеження було б тією мотивацією, що стимулює обвинуваченого погоджуватися на розгляд кримінального провадження в спрощеному (скороченому) порядку» [8, с. 56].

Крім того, зазначено, що варто обмежити коло кримінальних проваджень, в яких допускається застосування ч. 3 ст. 349 КПК,

а саме щодо осіб, які є неповнолітніми, а також мають фізичні або психічні вади; передбачити обов'язкову участь захисника у процедурі, передбаченої цією нормою. «Участь захисника дозволить: по-перше, забезпечити кваліфіковану правову допомогу для правильного розуміння обставин, встановлення яких він може не оспорювати, підтвердження добровільності його позиції, додаткового роз'яснення обвинуваченому, що в такому випадку він буде позбавлений права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку; по-друге, нормалізувати обмеження кола кримінальних проваджень, у яких є можливою така процедура» [9, с. 13–14].

Деякі науковці під час аналізування порядку проведення спрощеного судового розгляду акцентують увагу на тому, що ч. 3 ст. 349 КПК не узгоджується з положеннями доказового права, суперечить окремим засадам кримінального провадження.

Так, Д. Захаров зауважує, що редакція цієї норми дозволяє говорити про ініціативу суду стосовно виключення із предмета судового спору окремих обставин. На його думку, «досить проблематично прийти до висновку про однозначну доведеність певних обставин, не вивчивши жодного доказу, оскільки на момент реалізації повноважень, передбачених у ч. 3 ст. 349 КПК України, суд у своєму розпорядженні має тільки реєстр матеріалів, не маючи даних про їхній зміст» [10, с. 152–153].

О. Добровольська, розглянувши питання про застосування інституту судового компромісу в кримінальному процесі, зазначає, що є вагомі заперечення щодо здійснення судочинства в разі визнання обвинуваченим своєї вини в спрощеному порядку та обмеження водночас права на оскарження вироку [11, с. 198].

В. Павлов наголошує на тому, що за спрощеного судового розгляду, усупереч вимогам ст. 23 КПК, об'єктивно унеможливлено ретельна перевірка доказів, наданих стороною обвинуваченого, як щодо їхньої належності, допустимості та достатності, так і загальної законності проведення досудового розслідування. Адже сторонами провадження не оспорюються встановлені досудовим розслідуванням обставини вчиненого діяння. Як наслідок, дослідження доказів перетворюється на формальність, в якій узагалі відсутня будь-яка змагальність. Без перебільшення можна стверджувати, що вироком суду легалізуються всі процесуальні порушення, які можуть бути допущені органом досудового слідства, оскільки учасники провадження не наполягають на їх перевірці. За таких умов, мабуть, важко говорити про дотримання основоположних засад кримінального судочинства – змагальності й об'єктивності. Очевидно, процедура скороченого судового розгляду суперечить нормам кримінального процесуального законодавства. Згідно із ч. 3 ст. 370 КПК, обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтвержені доказами, дослідженими під час судового розгляду й оціненими відповідно до ст. 94 цього Кодексу. Вимоги цієї статті зобов'язують суд оцінити кожний доказ із погляду належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з погляду достатності та взаємозв'язку [12].

В. Попелюшко вказує на те, що реалізація права суду, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визначити недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорюються, без знання не лише джерел, а й змісту відповідних доказів (ч. 3 ст. 349 КПК) – немислима [13, с. 48]. Таку думку підтримує І. Гловюк [14, с. 30].

У результаті аналізу ч. 3 ст. 349 КПК В. Тертишник і О. Тертишник констатують, що ця норма суперечить: принципу презумпції невинуватості, закріпленому в ст. 62 Конституції України; ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, відповідно до якої кожен, кого засуджено за будь-який злочин, має право на те, щоб його засудження і вирок були переглянуті вищою судовою інстанцією згідно із законом; ч. 5 ст. 365 КПК, де зазначено, що учасники судового провадження мають право в судових дебатах посилалися лише на ті докази, які були досліджені в судовому засіданні; ч. 4 ст. 95 КПК, відповідно до якої суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання; ч. 3 ст. 370 КПК, де визначено, що обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджено доказами, дослідженими під час судового розгляду й оціненими судом відповідно до ст. 94 цього Кодексу.

Науковці дійшли висновку, що ч. 3 ст. 349 КПК, в якій закладена модель спрощеного правосуддя, не має застосовуватися і підлягає скасуванню як норма, яка скасовує суттєві наявні гарантії встановлення об'єктивної істини та забезпечення прав і свобод людини, яка звужує наявні права і свободи людини, суперечить Конституції України, міжнародним правовим актам та принципам і окремим положенням самого КПК, здоровому глузду та фундаментальній науці – логіці [15, с. 22].

А. Форостяний також висловив пропозицію видалити ч. 3 зі ст. 349 КПК. Її він обґрунтував так: під час проведення спрощеного судового розгляду обмежуються такі конституційні засади кримінального провадження, як презумпція невинуватості та доведення вини; ця норма не узгоджується з такими засадами кримінального провадження, як безпосередність дослідження доказів, забезпечення апеляційного оскарження, змагальність сторін [16, с. 66–67].

Н. Карпов вважає очевидним те, що проведення спрощеного судового розгляду суперечить вищезазначеним засадам кримінального провадження, та погоджується із пропозицією науковців виключити ч. 3 зі ст. 349 КПК [17, с. 106].

Д. Великодний зазначає, що заслуговує на увагу наведена думка виключити ч. 3 зі ст. 349 КПК. Далі дослідник наголошує на тому, що «скорочений судовий розгляд як особлива форма кримінального судочинства має бути узгоджений із засадами кримінального провадження, вимогами сучасної законодавчої техніки, а також адаптований до умов застосування на практиці. Це може бути досягнуто шляхом унесення змін до КПК України, у яких доцільно передбачити випадки недопущення застосування скороченого судового розгляду та закріпити повну, детальну форму його застосування» [18, с. 131].

У зв'язку з наведеним варто зазначити, що Кримінально-процесуальний кодекс 1960 р. також передбачав проведення спрощеного судового розгляду. Редакція ч. 3 ст. 299 цього Кодексу майже не відрізняється від ч. 3 ст. 349 чинного КПК. Тому заслуговують на увагу такі думки науковців, які її аналізували:

– спрощена «форма правосуддя практично виключає такий його компонент, як доказування дійсних фактичних обставин справи, оскільки вирок (зрозуміло, обвинувальний) тут ґрунтується лише на одному «голому» визнанні підсудним своєї вини. Звідси, якщо суд обмежується дослідженням доказів у неповному їх обсязі, він, по-перше, проявляє необ'єктивність та неупе-

редженість (а об'єктивність і неупередженість судді є головними умовами справедливого процесу), а по-друге, відступає від такого наріжного принципу демократичного правосуддя, як презумпція невинуватості, оскільки «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено <...> у законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду <...>» [19, с. 247];

– запровадження «спрощеної процедури вирішення кримінальних справ є «трансплантацією» в українське правосуддя англо-американської системи, яка не просто виключає суд із процесу доказування фактичних обставин справи, дистанціює його від істини, від вирішення справи по суті та по праву, а полягає в здійсненні правосуддя у формі розв'язання кримінально-правового конфлікту, аби лише результат такого розв'язання влаштував усі сторони» [19, с. 248];

– «третьою стороною угоди про судовий розгляд справи без проведення повноцінного судового слідства і водночас посередником у ній виступає суд. А це не тільки суперечить принципу незалежності суддів і не відповідає судовій функції розгляду справи, а й містить у собі загрозу можливості укладення «тіньових» угод. За такого стану речей свавілля законодавця може бути помножено на свавілля суддів» [19, с. 248];

– «спрощення в провадженні судового слідства, яке полягає в обмеженні дослідження доказів у справі, у кримінальному процесі змішаної форми за умов, коли Україна лише будує правову державу, призведе до загрози наближення форми процесу не до змагальної, а навпаки, до інквізиційної, за якої суд може перетворитися на «штампувальника» обвинувачень, висунутих органами досудового слідства і прокуратури» [20, с. 250];

– відмова від дослідження доказів, які представлені досудовим розслідуванням та не оспорується підсудним, за визнання ним вини, порушує принцип презумпції невинуватості. Спрощення проведення судового слідства, яке застосовується за визнання підсудним своєї вини, «завдає шкоди принципу безпосередності, як і іншим принципам кримінального судочинства – принципу змагальності сторін, принципу забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист та іншим принципам» [21, с. 148, 155].

Висновки. Нами поділяється позиція вищезгаданих науковців. Законодавець має скасувати інститут спрощеного судового розгляду, який не відповідає багатьом засадам кримінального провадження. За такого розгляду виключається доказування фактичних обставин провадження, оскільки обвинувальний вирок тут ґрунтується лише на одному визнанні обвинуваченою своєї вини.

Література:

1. Шибіко В. Проблема безпосередності дослідження доказів судом. *Проблемні питання застосування КПК України в сучасних умовах* : матеріали круглого столу, м. Київ, 4 квітня 2014 р. Київ, 2014. С. 51–55.
2. Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 жовтня 2012 р. № 223–1446/0/4–12. *Новий Кримінальний процесуальний кодекс України: коментарі, роз'яснення, документи* / відп. ред. В. Ковальський. Київ, 2013. С. 95–112.
3. Повзик Є. Правові наслідки визнання підозрюваним, обвинуваченою своєї вини (порівняльно-правове дослідження) : монографія. Харків, 2014. 224с.

4. Литвин О. Скорочений судовий розгляд за КПК 2012 р.: теорія і практика. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 170–177.
5. Давиденко С. Особливості процесуального положення потерпілого в судовому розгляді за ч. 3 ст. 349 КПК України. *Форум права*. 2013. № 2. С.105–109. URL: [http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5156/1/Davidenko.pdf/](http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5156/1/Davidenko.pdf)
6. Власова Г. Спрощення кримінального судочинства України: історія, теорія, практика : монографія. Ірпінь, 2014. 424 с.
7. Литвин О. Кримінально-процесуальне доказування у стадії судового розгляду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2015. 20 с.
8. Коваленко Л. Проблемні аспекти спрощеного судового розгляду у кримінальному процесі України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 6–1. Т. 4. 2014. С. 52–56.
9. Литвин О. Кримінально-процесуальне доказування у стадії судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2015. 214 с.
10. Захаров Д. Повноваження суду в сфері доказування за новим КПК України. *Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя із дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка)* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 6–7 грудня 2012 р., м. Київ. Харків, 2013. С. 151–154.
11. Добровольська О. Застосування інституту судового компромісу в Україні. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в умовах євроінтеграції* : матеріали Укр.-польськ. науково-практичної конференції, м. Дніпропетровськ, 15 листопада 2013 р. Дніпропетровськ, 2013. С. 198–201.
12. Павлов В. Скорочений розгляд легалізує всі процесуальні порушення слідства і може провокувати недовіру до суддів. URL: http://zib.com.ua/ua/122579-skorocheni_rozglyad_kriminalnih_sprav_legalizue_ysi_procesu.html.
13. Попелюшко В. Формування кримінальної справи на стадії судового провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 44–49.
14. Гловюк І. Подання сторонами доказів у судовому розгляді: проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 28–33.
15. Тертишник В., Тертишник О. Проблеми кримінального процесу сьогодення. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в умовах євроінтеграції* : матеріали Укр.-польськ. науково-практичної конференції, м. Дніпропетровськ, 15 листопада 2013 р. Дніпропетровськ, 2013. С. 20–23.
16. Форостяний А. Проведення спрощеного судового розгляду за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 64–68.
17. Карпов Н. Проведення скороченого судового розгляду у кримінальному процесі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 10–2. Т. 2. С. 104–106.
18. Великодний Д. Підстави й порядок скороченого судового розгляду в кримінальному процесі України. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2015. № 8. С. 129–132.
19. Попелюшко В. Ще раз про спрощену процедуру правосуддя. *Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи* : матеріали Науково-практичної конференції, 18–19 квітня 2002 р., м. Харків / за ред. В. Сташиса (голов. ред.) та ін. Київ ; Харків, 2002. С. 246–248.
20. Лобойко Л. Допустимість спрощення порядку судового розгляду справи у кримінальному процесі змішаної форми. *Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи* : матеріали Науково-практичної конференції, 18–19 квітня 2002 р., м. Харків / за ред. В. Сташиса (голов. ред.) та ін. Київ ; Харків, 2002. С. 248–250.
21. Корчева Т. Проблеми діяльності захисника у досудовому провадженні та в суді першої інстанції. Харків, 2007. 200 с.

Лепей Е. В. Упрощенное судебное разбирательство в уголовном производстве

Аннотация. В статье проанализирован порядок проведения упрощенного судебного рассмотрения в уголовном производстве. Сделан вывод о том, что это рассмотрение противоречит таким принципам уголовного производства, как непосредственность исследования показаний, предметов и документов, презумпция невиновности, обеспечение доказанности вины, состязательность сторон. Предложено отказаться от регламентации такого порядка.

Ключевые слова: упрощенное судебное рассмотрение, принципы уголовного производства, исследование доказательств, участники судебного производства.

Lepei O. The simplified trial in criminal procedure

Summary. The article analyzes the procedure for conducting a simplified judicial review in criminal proceedings. It is concluded that this consideration contradicts to such principles of criminal proceedings as the immediacy of the study of evidence, objects and documents, the presumption of innocence and the provision of evidence of guilt, and adversarial nature of the parties. It is proposed to abandon the regulation of this order.

Key words: simplified judicial examination, principles of criminal proceedings, examination of evidence, participants in judicial proceedings.

Чигрина Г. Л.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фінансових розслідувань
Університету Державної фіскальної служби України

ДОКУМЕНТИ ЯК ОСНОВНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ ВЧИНЕНОЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

Анотація. Метою дослідження є вдосконалення методології збирання та використання документів як основних процесуальних джерел доказів вчиненої легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, на матеріалах досудового розслідування злочинів, передбачених статтею 209 («Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом») Кримінального кодексу України (далі – КК України), слідчими органами, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства.

Ключові слова: документ, доказ, доказування, збирання доказів, використання доказів, кримінальне провадження, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Постановка проблеми. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, вже стала світовою проблемою. Працівники практичних підрозділів та науковці одноставні в тому, що масштаби легалізованого (відмитого) капіталу нині є настільки значними, що йдеться про загрозу стабільності всієї міжнародної фінансової системи. Суспільна небезпечність цього явища останніми роками виявляється в нових аспектах [4, с. 5]. Як показує вивчення практики досудового розслідування злочинів, передбачених ст. 209 («Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом») Кримінального кодексу України (далі – КК України) [1], ще декілька років тому злочинні доходи використовувалися переважно в законній підприємницькій та іншій економічній діяльності для одержання прибутку. Згодом грошові кошти та/або інше майно, одержані злочинним шляхом, усе частіше почали використовуватися для фінансування тероризму, незаконного обігу зброї, організації вбивств на замовлення, фінансування маргінальних груп сепаратистського спрямування та інших злочинів [4, с. 5].

Виклад основного матеріалу. З метою забезпечення ефективності боротьби з легалізацією злочинних доходів, здійснення досудового розслідування в розумні строки, виявлення максимальної кількості фактів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та кола осіб, які причетні до їх вчинення, у кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 209 КК України, досудове розслідування здійснюється слідчим того органу, який розпочав досудове розслідування або до підслідності якого відноситься суспільно небезпечне протиправне діяння, що передувало легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ч. 9 ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України)) [2].

Як показує спілкування з прокурорами та слідчими, виявлені проблеми досудового розслідування злочинів, передбачених ст. 209 КК України [1], є актуальними для слідчих будь-якого органу досудового розслідування та прокурорів, які здійснюють процесуальне керівництво розслідуванням злочинів цього виду. Розглянемо проблеми, які виникають у слідчих органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства (далі – слідчі податкової міліції) під час доказування фактів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Порівняльний аналіз офіційно оприлюднених показників роботи слідчих податкової міліції за 9 місяців 2014-2018 років [3] щодо кількості направлених до суду обвинувальних актів за вчинення злочинів, передбачених ст. 209 КК України [1], свідчить про існування проблем із виявленням, документуванням та досудовим розслідуванням фактів вчинення цієї категорії злочинів (Таблиця А). При цьому значна кількість закритих кримінальних проваджень за пп.1-3 ч. 1 ст. 284 КПК України (п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України (встановлена відсутність події

Таблиця А

Показники роботи	Період роботи				
	9 місяців 2014 року	9 місяців 2015 року	9 місяців 2016 року	9 місяців 2017 року	9 місяців 2018 року
Кількість направлених до суду обвинувальних актів:					
усього	16	5	6	9	12
стосовно якої кількості осіб	17	5	6	12	20
Кількість закритих кримінальних проваджень:					
усього	32	27	16	14	6
у тому числі за пп.1-3 ч. 1 ст. 284 КПК України (п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України (встановлена відсутність події кримінального правопорушення); (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України (встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення); п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК України (не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати).	32	27	16	14	6

кримінального правопорушення); (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України (встановлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення)); п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК України (не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати) – наочно підтвердила зроблений вище висновок про існування проблем із доказуванням фактів вчинення цієї категорії злочинів.

Системне вивчення та аналіз матеріалів закінчених кримінальних проваджень (кримінальних справ) зазначеної категорії дозволило зробити висновок про те, що *документи є основними процесуальними джерелами доказів*. Тільки на підставі виявлених та вилучених документів слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Відсутність документів та неможливість їх зібрати (знайти та вилучити) унеможливають притягнення осіб до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, передбачених ст. 209 КК України [1].

Як показує практичний досвід, збираючи документи про обставини легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, важливо оцінювати кожен документ із точки зору: можливості підтвердження (спростування) фактів злочинного походження коштів та/або іншого майна, які були надалі легалізовані (відмиті) підозрюваним чи

належності та/чи безпосереднього зв'язку з легалізацією (відмиванням) доходів (майна), одержаних злочинним шляхом.

Іншими словами, потрібно враховувати, що злочинна діяльність, пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, фактично складається з *двох* розірваних у часі злочинів. Таким чином, необхідно спочатку документально (*використовуючи документи*) підтвердити факт (факти) злочинного походження коштів (майна), а потім – факт (факти) вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскування незаконного походження таких коштів (майна).

Крім того, потрібно пам'ятати, що згідно із чинним КК України [1] суспільно небезпечним протиправним діянням, що *передувало легалізації* (відмиванню) доходів, може бути тільки злочин, за який КК України передбачено основне покарання у вигляді позбавлення волі або штраф понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Відповідно до передбаченої КК України класифікації злочинів це злочини середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі (ст.ст. 12; 209 КК України) [1].

Ураховуючи зазначене, з метою забезпечення ефективної боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, у всіх випадках досудового розслідування злочинів середньої тяжкості, тяжких та особливо тяжких, слідчим (прокурорам, детективам), у разі встановлення фактів одержання злочинних доходів (коштів, майна тощо), доцільно з'ясувати (розслідувати, *документально* доказувати) також і обставини (способи) подальшого використання (легалізації) таких доходів підозрюваними. Відповідно до диспозиції ст. 209 КК України [1] легалізація (відмивання) злочинних доходів може бути здійснено шляхом вчинення будь-яких фінансових операцій чи правочинів, а також вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскування злочинного походження коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення,

зміну їх форми (перетворення), а так само набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, яке має злочинне походження.

За таких умов першочергові процесуальні дії слідчого (прокурора, детектива) повинні бути спрямовані не тільки на виявлення документів, які є матеріальними носіями інформації про легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, але і документів, які доказують обставини вчинення злочину, який дозволив підозрюваному (підозрюванім) одержати ці доходи. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень дозволяє зробити висновок про те, що саме відсутність документів (документального підтвердження), які містять фактичні дані (докази) про злочинне походження доходів, тягне за собою закриття кримінальних проваджень за пп. 1-3 ч. 1 ст. 284 КПК України (див. *Таблицю А*, наведену вище) та виправдувальні вердикти щодо обвинувачення у вчиненні злочинів, передбачених ст. 209 КК України, тобто легалізації (відмиванні) цих доходів.

Ефективними щодо збирання документів є такі процесуальні дії, як тимчасовий доступ до документів, огляд місця події та обшук. Залежно від слідчої ситуації до збирання (пошуку, виявлення та вилучення) документів під час проведення зазначених процесуальних дій доцільно залучати спеціалістів у сфері аудиту, випуску та обігу цінних паперів, банківської діяльності, бухгалтерського та податкового обліку тощо. Зважаючи на те, що сучасний документообіг все частіше здійснюється з використанням комп'ютерної техніки, спеціалісти у сфері комп'ютерних технологій є незамінними помічниками слідчих (прокурорів, детективів) під час збирання (виявлення та вилучення) документів та інших доказів, які створені та існують в електронній формі.

Як показує практика, переважна більшість доходів одержуються та легалізуються (відмиваються) підозрюваними шляхом вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів у сфері економіки, оподаткування, банківської діяльності, обігу цінних паперів тощо. З метою встановлення місця знаходження документів, що підтверджують факти вчинення цих злочинів, та запобігання їх знищенню успішно використовуються інформація та матеріали, зібрані негласним шляхом. За певних обставин зібрані оперативними підрозділами матеріали (документи) стають підставою для початку кримінального провадження (ст. 214 КПК України) [2]. Як правило, під час досудового розслідування одержана співробітниками оперативних підрозділів інформація про легалізацію (відмивання) злочинних доходів перевіряється слідчими (прокурорами, детективами) шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, а виявлені документи вилучаються та приєднуються до матеріалів кримінального провадження як речові докази.

Розширення повноважень адвокатів (захисників) у кримінальному провадженні (ст.ст. 45-54; 93 КПК України) [2] також сприяє об'єктивному та всебічному розслідуванню фактів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. За загальними правилами, надані учасниками кримінального провадження через адвоката (захисника) документи вилучаються слідчим (прокурором, детективом), детально вивчаються, оглядаються та приєднуються до матеріалів кримінального провадження як речові докази.

Про вилучення документів складається *Протокол вилучення*, в якому зазначаються обставини вилучення та перелік вилучених документів. Протокол вилучення є процесуальним

документом, який не тільки юридично підтверджує законність появи документів у кримінальному провадженні, але й свідчить про дотримання органами досудового розслідування прав власника (володільця) таких документів. Копію протоколу під підпис, із зазначенням дати отримання, доцільно вручити особі, яка передає документи органам досудового розслідування.

Копії документів (як на паперових носіях, так і в електронній формі), які підтверджують факти одержання злочинних доходів чи їх легалізації (відмивання), також можуть знаходитись в аудиторів (ревізорів, аналітиків), які виявили ці факти. Під час допиту таких спеціалістів доцільно вилучати наявні в них копії документів, оформивши відповідно: допит такої особи – протоколом допиту, а вилучення документів – протоколом вилучення.

Зібрані учасниками кримінального провадження документи можуть бути використані слідчим (прокурором, детективом) як об'єкти для експертного дослідження, а також під час проведення інших процесуальних дій (допитів, пред'явлення для впізнання тощо) за участю учасників кримінального провадження (свідків, потерпілих, представників фізичних та юридичних осіб).

Як показує спілкування зі слідчими (детективами) та прокурорами, вилучення документів, які містять фактичні дані (інформацію) про злочинне походження коштів (майна) чи їх легалізацію (відмивання), під час проведення процесуальних дій, в окремих випадках, – тривалий та непростий процес. Ускладнення зумовлені значною кількістю об'єктів (документів, комп'ютерної техніки тощо), які підлягають вилученню, враховуючи, що *кожен* документ та/чи інший об'єкт (комп'ютер, принтер, печатка тощо) необхідно виявити (знайти), оглянути, вилучити, описати, систематизувати, запакувати, підписати тощо. У зв'язку із цим слідчими (прокурорами, детективами) ігноруються окремі вимоги КПК України [2] щодо процесуальної форми проведення відповідних дій. Наприклад, під час обшуків не всі дії слідчого (прокурора, детектива) фіксуються технічними засобами; документи не нумеруються, детально не описуються (вилучаються папками, окремими томами тощо); крім слідчого (прокурора, детектива), обшук фактично проводиться іншими учасниками процесуальної дії, без доручення слідчого (прокурора, детектива) та без фіксування проведених дій технічними засобами; маючи ухвалу слідчого судді на обшук, проникнення до одного і того ж приміщення з метою проведення цієї слідчої (розшукової) дії відбувається протягом декількох днів (тобто більше ніж один раз). Як показує практика, слідчий (детектив), який фактично проводить таку процесуальну дію, як огляд місця події, обшук чи тимчасовий доступ до документів з правом їх вилучення, і при цьому фіксує її результати у протоколі, відволікається на написання протоколу, що призводить до втрати (пропускання) окремих джерел доказів та унеможливує контроль за діями інших учасників процесуальної дії. Неякісно проведена процесуальна дія, метою якої є вилучення документів та комп'ютерної техніки, яка містить інформацію про легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, відповідно, тягне за собою визнання документів та іншої інформації недопустимими для використання у процесі доказування, тобто до втрати доказів.

Щоб уникнути подібних порушень процесуальної форми та якісно зафіксувати перебіг та результати процесуальних дій,

пов'язаних із збиранням документів та інших предметів, які містять фактичні дані про легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, доцільно ретельно готуватися до проведення цих процесуальних дій.

На нашу думку, знаючи, що об'єктів, які підлягатимуть вилученню буде значна кількість (у більшості випадків, це понад сто об'єктів), місце їх знаходження являє собою офісне чи інше приміщення, яке складається більше ніж з двох окремих приміщень (кімнат, сховищ, кабінетів тощо), доцільно:

умовно розбити місце проведення процесуальної дії на сектори;

з учасників слідчої групи, якою розслідується кримінальне провадження, а, за потреби, залучивши й інших слідчих (прокурорів, детективів), сформувати стільки окремих груп, скільки необхідно для того, щоб у розумні строки, якісно, з дотриманням процесуальної форми провести відповідну процесуальну дію. До кожної групи повинен входити слідчий (прокурор, детектив), як старший групи і особа яка *безпосередньо* буде проводити процесуальну дію, двоє понять, спеціаліст з відеореєстрації, який безперервно здійснюватиме фіксацію перебігу процесуальної дії, спеціаліст у сфері комп'ютерної техніки, бухгалтерського та/чи податкового обліку (за потреби), «помічник» слідчого, який буде технічно фіксувати все виявлене слідчим у протоколі проведення процесуальної дії. Таким «помічником» слідчого може бути інший слідчий або співробітник оперативного підрозділу, який приймає участь у проведенні процесуальної дії за дорученням слідчого (залежно від слідчої ситуації у кримінальному провадженні). Як спеціалістів до груп учасників процесуальної дії доцільно залучати ревізорів, працівників аудиту, аналітиків, які мають досвід виявлення чи виявили факти, та осіб, які здійснювали легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, що стали підставою для здійснення досудового розслідування, під час якого і проводиться ця процесуальна дія (за наявності таких спеціалістів). За результатами обшуку (огляду) закріпленого сектора слідчий (прокурор, детектив), як старший групи, складає *окремий протокол обшуку (огляду)*, який підписують усі учасники процесуальної дії в цьому секторі. У *протоколі* фіксуються всі вилучені документи, комп'ютерна техніка, печатки тощо. За потреби (за наявності більше ніж десяти одиниць будь-яких матеріальних об'єктів, вилучених під час проведення процесуальної дії) доцільно складати *описи* вилучених документів, комп'ютерної техніки, печаток тощо. *Опис* є невід'ємною частиною Протоколу обшуку (огляду), про що зазначається і у протоколі, і в описі.

У *клопотанні* про дозвіл на проведення процесуальної дії, яке направляється слідчому судді, відповідно, аргументується необхідність створення декількох окремих груп для організації проведення процесуальної дії, перелічуються учасники кожної групи та зазначається слідчий (прокурор, детектив), який буде старшим групи. До клопотання додається *план-схема* місця проведення процесуальної дії з розбивкою на сектори. Аналогічну інформацію доцільно відобразити і в *ухвалі* слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку (огляду). Такий підхід виправдає себе, дозволить уникнути повторного проникнення до приміщення чи іншого володіння особи, забезпечить проведення процесуальної дії, спрямованої на збирання документів та комп'ютерної техніки, які містять фактичні дані про легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та інших джерел інформації на належному рівні та у розумні

строки. Відповідно, у кримінальному провадженні повинно бути скільки протоколів обшуку (огляду), скільки секторів було зазначено в Ухвалі слідчого судді.

Висновки. Як висновок, доцільно ще раз зазначити, що документи під час досудового розслідування злочинів, передбачених ст. 209 КК України [1], є основними джерелами доказів та підставою для формування інших допустимих для використання у процесі доказування доказів (показань, висновків експертів та речових доказів) (ч. 2 ст. 84 КПК України) [2]. Ігнорування вимог процесуальної форми під час збирання документів тягне за собою визнання і документів, і сформованих на їх основі інших процесуальних джерел доказів недопустимими для використання у процесі доказування та звільнення підозрюваних від покарання шляхом постановлення виправдальних вироків судом.

Література:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України: Кодекс : від 13.04.2012 № 4651-VI (із змінами і доповненнями). Електрон. дан. (1 файл) URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/2341-14>. (Дата звернення 5.10.2018 року).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України : Кодекс: від 13.04.2012 № 4651-VI (із змінами і доповненнями). URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (Дата звернення 5.10.2018 року).
3. Державна фіскальна служба України – офіційний портал – Показники роботи – Досудове слідство. URL : <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/dosudove-slidstvo/> (Дата звернення 5.10.2018 року).
4. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні [Текст] : метод. рек. / С.С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с.

Чигрина Г. Л. Документы как основные процессуальные источники доказательств совершенной легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем

Аннотация. Целью исследования является совершенствование методологии собирания и использования документов как основных процессуальных источников доказательств совершенной легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем, на материалах досудебного расследования преступлений, предусмотренных статьей 209 («Легализация (отмывание) доходов, полученных преступным путем») Уголовного кодекса Украины (далее – УК Украины), следователями органов, осуществляющих контроль за соблюдением налогового законодательства.

Ключевые слова: документ, доказательство, доказывание, собирание доказательств, использование доказательств, уголовное производство, легализация (отмывание) доходов, полученных преступным путем.

Chyryna H. Documents as the main legal evidence sources of the committed legalization (laundering) of the incomes obtained in criminal way

Summary. The purpose of the study is to improve the methodology for collecting and using documents as the main procedural sources of evidence for legalization (laundering) of the incomes obtained in criminal way (on the materials of pre-trial investigation of the crimes stipulated in Article 209 (Legalization (laundering) of criminal proceeds) of the Criminal Code of Ukraine (further - the CCU) by the investigators of the bodies monitoring compliance with taxation legislation).

Key words: document, evidence, proving, collecting evidence, using evidence, criminal proceeding, legalization (laundering) of the proceeds obtained in criminal way.

*Ольховська М. М.,
кандидат юридичних наук,
адвокат*

ПРО ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОСКАРЖЕННЯ РІШЕННЯ ПРОКУРОРА, СЛІДЧОГО ПРО ВІДМОВУ У ВИЗНАННІ ПОТЕРПІЛИМ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена науковому дослідженню питання законодавчого забезпечення у вітчизняному кримінальному процесі права на оскарження рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим під час досудового розслідування, з'ясуванню проблемних питань практичної реалізації відповідного права особою, яка постраждала від злочину. Установлено, що Кримінальний процесуальний кодекс України містить суттєві процесуальні прогалини, які обмежують право на оскарження рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим. Запропоновано внесення законодавчих змін до Кримінального процесуального кодексу України, які забезпечать додержання загальних засад та виконання завдань кримінального провадження. Аргументовано доцільність проведення подальшого наукового аналізу інституту потерпілого в кримінальному процесі України з метою реформування вітчизняного законодавства.

Ключові слова: потерпілий, оскарження, слідчий, прокурор, слідчий суддя, скарга, процесуальні строки, кримінальне провадження, досудове розслідування, загальні засади.

Постановка проблеми. В умовах здійснення судової реформи в Україні, яка полягає, серед іншого, і у внесенні численних змін до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), на перший план виходить охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. У п. 5 ч. 1 ст. 303 КПК України закріплено, що на досудовому провадженні можуть бути оскаржені рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілою особи, якій відмовлено у визнанні потерпілою [1]. У такий спосіб законодавець надав процесуальну можливість фізичній особі, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридичній особі, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, усунути перешкоду для набуття такою особою процесуальних прав, перелік яких закріплено в ст. 56 КПК України. Водночас практична реалізація відповідного права на оскарження під час досудового розслідування вказує на значну кількість проблемних питань, які потребують ґрунтовного наукового дослідження. Актуальності обраній теми додають також суттєві процесуальні прогалини КПК України, які призводять до неоднакової судової практики слідчих суддів щодо вирішення скарг на рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим під час досудового розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним питанням законодавчого забезпечення та реалізації

процесуальних прав потерпілого приділяється постійна увага у вітчизняних наукових дослідженнях. Праці учених С. Абрамського, В. Боярова, Т. Варфоломєєвої, В. Введенської, В. Гончаренка, М. Гошовського, С. Давиденка, В. Денисова, В. Калугіна, О. Капліної, Л. Кокорева, О. Кучинської, М. Михесенко, В. Назарова, В. Нора, В. Пожар, С. Портянко, І. Потеружа, А. Ратинова, С. Слінько, Л. Шаповалової, В. Шибіко, М. Шумила, О. Юхна й інших є вагомим внеском у розроблення теорії вивчення прав та обов'язків потерпілого під час досудового розслідування. Водночас проблема додержання загальних засад кримінального провадження, передбачених у ст. 7 КПК України, крізь призму прав потерпілого, на мою думку, досліджена недостатньо і надалі є предметом наукових дискусій.

Метою статті є наукове дослідження законодавчого забезпечення права на оскарження рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим під час досудового розслідування як однієї із загальних засад кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до п. 1.1 Рекомендації Rec (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 р., поняття «потерпілий» варто розуміти як фізичну особу, що зазнала шкоди, включаючи фізичні ушкодження або психічні травми, душевні страждання або економічні втрати, спричинені діями або бездіяльністю, які є порушенням норм кримінального права держав-членів. У належних випадках термін «потерпілий» також охоплює найближчих членів сім'ї або утриманців прямо постраждалої особи [2, с. 170].

На думку деяких науковців, те, що особу може бути не визнано потерпілим, є позитивною гарантією КПК України від безпідставного набуття особами статусу потерпілих [3, с. 121].

Не погоджуючись із зазначеними висновками, вважаю доцільним підкреслити, що право слідчого, прокурора щодо винесення постанови про відмову у визнанні потерпілим на стадії досудового розслідування суперечить загальним засадам кримінального провадження, визначеним ст. 7 КПК України. Адже наявність чи відсутність шкоди, завданої конкретній особі, розмір та характер відповідної шкоди може бути остаточно встановлено слідчим, прокурором виключно за результатами проведеного досудового розслідування. Також відсутність у КПК України визначення понять моральної, фізичної або майнової шкоди призводить до того, що відповідні постанови слідчого, прокурора ґрунтуються, серед іншого,

і на суб'єктивних висновках відповідних осіб, у зв'язку із чим є передчасними.

В юридичній літературі також відсутній єдиний підхід до визначення поняття фізичної шкоди [4, с. 165], що є підґрунтям для гострих наукових дискусій.

Я цілком погоджуюсь із науковою думкою В. Гончаренка, який зазначив, що право слідчого, прокурора винести постанову про відмову у визнанні особи потерпілим є відвертою і неприпустимою правовою колізією в одному законодавчому акті, оскільки не можна не дозволити те, про дозвіл чого не просить учасник кримінального провадження [6, с. 77].

Отже, законодавче врегулювання права на оскарження рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим під час досудового розслідування є процесуальною гарантією додержання принципу верховенства права.

Зазначений висновок узгоджується з науковою думкою В. Нора, який зазначив, що засада верховенства права за своїм змістом охоплює комплекс національних інститутів, правових механізмів і процедур, які є обов'язковими для того, щоби особа мала можливість захистити свої права, свободи і законні інтереси від сваволі з боку держави (її органів і службових осіб) та зберегти свою гідність [2, с. 40].

Важливо звернути увагу на те, що дуже часто слідчі, прокурори, відмовляючи особі у визнанні потерпілим, не виносять відповідну постанову, а викладають свою позицію у формі листа. Як показує аналіз судової практики, слідчі судді в таких випадках відмовляють у відкритті провадження за скаргою.

У зв'язку з цим, на мою думку, з метою недопущення порушення прав та інтересів осіб, яким кримінальним правопорушенням завдано шкоди, доцільно доповнити ч. 5 ст. 55 КПК України, зазначивши, що відповідна постанова слідчого, прокурора має бути винесена протягом 24 годин із моменту подачі особою заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Законодавче закріплення чіткого процесуального строку надасть відповідній особі право, по-перше, на підставі п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України оскаржити бездіяльність слідчого, прокурора щодо невиконання процесуального обов'язку оформлення свого рішення у формі постанови; по-друге, порушення слідчим, прокурором встановленого процесуального строку винесення постанови стане підставою для її скасування слідчим суддею.

Також на даний час залишається проблемним питання щодо визначення кола осіб, які мають право на оскарження рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим. Слідчі судді повертають відповідні скарги, якщо їх подано не самою особою, якій відмовлено у визнанні потерпілим, а представником такої особи. Відповідні рішення підтримуються і судами апеляційних інстанцій. На мій погляд, у п. 5 ч. 1 ст. 303 КПК України законодавець фактично позбавив особу права на професійну правничу допомогу, передбаченого в ст. 59 Конституції України [5]. Отже, вкрай важливим, на мою думку, є внесення відповідних доповнень до п. 5 ч. 1 ст. 303 КПК України шляхом зазначення права представника, законного представника особи, якій відмовлено у визнанні потерпілим, оскаржити відповідне рішення слідчого, прокурора.

Аналізуючи повноваження слідчого судді, закріплені в ст. 307 КПК України, можна дійти висновку, що слідчий суддя не наділений правом визнати особу потерпілим у разі

скасування рішення слідчого, прокурора про відмову у визнанні потерпілим. На мою думку, відповідна позиція законодавця є цілком обґрунтованою й узгоджується з положенням ч. 2 ст. 55 КПК України. Адже КПК України не пов'язує момент виникнення в особи прав та обов'язків потерпілого з моментом ухвалення відповідного процесуального рішення уповноваженою особою. Тобто в такому випадку особа набуває статусу потерпілого не з моменту винесення ухвали слідчого судді про скасування рішення слідчого, прокурора про відмову у визнанні потерпілим, а відповідно до ч. 2 ст. 55 КПК України – з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого.

Висновки. Проведений науковий аналіз положень чинного кримінального процесуального законодавства України дає підстави для висновків, що КПК України містить суттєві прогалини, які обмежують право особи на оскарження рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим під час досудового розслідування. Відсутність законодавчого визначення термінів, що їх вжито в КПК України, не встановлення чітких строків для слідчого, прокурора щодо вчинення процесуальних дій, обмеження кола осіб, які мають право на звернення із відповідною скаргою, неоднакове застосування норм процесуального права слідчими суддями – усе це вказує на необхідність подальшого законодавчого вдосконалення інституту потерпілого в кримінальному процесі. Додержання загальних засад кримінального провадження неможливе без належного забезпечення права особи, якій кримінальним правопорушенням завдано шкоди, на оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування. Чіткість, доступність та однозначність викладення кримінальних процесуальних норм сприяє ефективності захисту прав та інтересів особи, що є одним із завдань кримінального провадження. Реформування національного законодавства має відбуватися з обов'язковим урахуванням висновків Європейського суду з прав людини, а також позитивного досвіду прогресивних демократичних країн світу. Законодавець має забезпечити чіткий процесуальний порядок набуття особою, яка постраждала від злочину, статусу учасника кримінального провадження з метою поновлення порушених прав та інтересів. Водночас практична реалізація такою особою права на оскарження як однієї із засад кримінального провадження не може бути процесуально обмежена.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. / за заг. ред. В. Гончаренка, В. Нора, М. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.
3. Кричун Ю., Степанов П. Окремі проблемні питання інституту потерпілого в кримінальному процесі. URL: http://www.lj.kherson.ua/2015/pravo03/part_3/30.pdf.
4. Наумова А. Відшкодування шкоди потерпілому: питання теорії, законодавства та практики. *Вісник Академії адвокатури України*. Київ : ВЦ ААУ, 2017. Том 14. Число 1 (38). С. 163–168.
5. Конституція України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
6. Гончаренко В. Правове становище потерпілого в кримінальному судочинстві України. *Вісник Академії адвокатури України*. Київ : ВЦ ААУ, 2016. Том 13. Число 2 (36). С. 75–79.

Ольховская М. Н. О вопросах законодательного обеспечения права на обжалование решения прокурора, следователя об отказе в признании пострадавшим во время досудебного расследования

Аннотация. Статья посвящена научному исследованию вопроса законодательного обеспечения в отечественном уголовном процессе права на обжалование решения прокурора, следователя об отказе в признании пострадавшим во время досудебного расследования, выяснению проблемных вопросов практической реализации соответствующего права лицом, пострадавшим от преступления. Установлено, что Уголовный процессуальный кодекс Украины содержит существенные процессуальные пробелы, которые ограничивают право на обжалование решения прокурора, следователя об отказе в признании потерпевшим. Предложено внесение законодательных изменений в Уголовный процессуальный кодекс Украины, которые обеспечат соблюдение общих принципов и выполнение задач уголовного судопроизводства. Аргументирована целесообразность проведения дальнейшего научного анализа института потерпевшего в уголовном процессе Украины с целью реформирования отечественного законодательства.

Ключевые слова: потерпевший, обжалование, следователь, прокурор, следственный судья, жалоба, процессуальные сроки, уголовное производство, досудебное расследование, общие принципы.

Olkhovska M. About the legislative provision of the right to appeal the decision of the prosecutor, investigator on refusal to recognize the victims during the pre-trial investigation

Summary. The article is devoted to the scientific research of the issue of legislative provision in the domestic criminal procedure of the right to appeal the decision of the prosecutor, investigator on refusal to recognize the victims during the pre-trial investigation, to clarify the problem issues of practical implementation of the corresponding right by a person who has suffered from a crime. It has been established that the CPC of Ukraine contains substantive procedural gaps that restrict the right to appeal against the decision of the prosecutor, investigator to refuse recognition of the victims. It is proposed to introduce legislative changes to the CPC of Ukraine, which will ensure observance of the general principles and fulfillment of the tasks of criminal proceedings. The expediency of conducting further scientific analysis of the victim's institute in the criminal process of Ukraine with the purpose of reforming the domestic legislation was argued.

Key words: victim, appeal, investigator, prosecutor, investigator judge, complaint, procedural deadlines, criminal proceedings, pre-trial investigation, general principles.

*Дрозд А. В.,
аспірант*

Харківського національного університету внутрішніх справ

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ АРЕШТУ МАЙНА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблем арешту майна у кримінальному провадженні, яке здійснено через призму положень чинного кримінального процесуального законодавства України. На цій основі виокремлено законодавчі прогалини й неточності в частині регулювання питання арешту майна; розкрито практичні проблеми накладення арешту на майно, яке було вилучено; сформульовано зміни та доповнення до Кримінального процесуального кодексу України стосовно процесуального порядку арешту майна та забезпечення прав і законних інтересів осіб, щодо майна яких вирішується питання про арешт.

Ключові слова: арешт майна, слідчий суддя, суд, слідчий, розшук майна, клопотання.

Постановка проблеми. Відповідно до розділу II КПК України одним із заходів забезпечення кримінального провадження, пов'язаного з обмеженням чи позбавленням права власності, є арешт майна, з огляду на що законодавцем закріплені відповідні приписи, що регламентують його порядок та підстави. Водночас необхідно зауважити, що з моменту введення в дію чинного КПК України його положення, що стосуються регулювання правових підстав і порядку застосування арешту майна в кримінальному провадженні вже неодноразово зазнавали законодавчих змін і доповнень. І як слушно зазначає О.Ю. Татаров, до ст. 170 КПК України «Накладення арешту на майно» зміни вносилися чотири рази, та двічі повністю змінювалася редакція норми у зв'язку з неузгодженістю її положень з іншими нормами та інститутами кримінального процесуального права. На переконання науковця, основними причинами повторних внесень змін і уточнень, в тому числі й щодо достатньо «свіжих» норм, є недостатньо ефективна та непослідовна робота над законопроектами (іноді з прихованим «конфліктом інтересів» самих законотворців), редакційно невдалі формулювання, що допускають варіативність тлумачення норм, недооцінка важливості (а то й обов'язковості) публічного фахового обговорення проекту, зневага до експертної оцінки або невикористання можливості залучення експертів, невміння спрогнозувати ризики прийняття недосконалих норм і загрози настання небажаних (негативних) наслідків під час її застосування [1, с. 71–72]. Науковець дійсно має рацію, адже правовий інститут арешту майна вже неодноразово піддавався змінам і доповненням у зв'язку з практичними проблемами його правозастосування. Однак навіть після цього окремі проблеми так до кінця й не вирішено, що свідчить про актуальність піднятого питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці арешту майна як заходу забезпечення кримінального провадження присвячені наукові праці таких учених, як І.В. Гловюк, С.М. Смоков, Ю.М. Мирошніченко, О.Ю. Татаров, О.Г. Шило, та інших. Проте незважаючи на наявні наукові розробки, сьо-

годні в правозастосовній практиці залишаються проблемні аспекти, які потребують подальшого вивчення і формування відповідних пропозицій з удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України.

Формування цілей. Метою статті є дослідження інституту арешту майна крізь призму положень кримінального процесуального законодавства та практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 170 КПК України арештом майна є тимчасове, до скасування у встановленому цим Кодексом порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом злочину, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна.

Таким чином, аналіз наведеного положення дає можливість зазначити, що арештовується як майно, яке може бути визнано речовим доказом, так і майно, яким надалі можуть бути задоволені законні майнові вимоги фізичних і юридичних осіб або держави.

В першому випадку, тобто коли необхідно арештувати речі і документи, що можуть мати доказове значення, арешт у вигляді позбавлення права на відчуження, розпорядження та/або користування майном не забезпечує правомірне знаходження речей і документів у сторони обвинувачення. Пояснюється це тим, що власника та/або володільця зазначеного необхідно позбавити саме права володіння річчю або документом і, відповідно, тимчасово надати це право стороні обвинувачення. Стороні обвинувачення необхідно саме тимчасово володіти предметом, документом, щоб провести його огляд, експертизи, пред'являти для впізнання тощо.

Як відомо, право власності складається з трьох складників: володіння (безпосереднє контактування особи з річчю), користування та розпорядження. При цьому правочин відчуження входить до правомочності розпорядження, у зв'язку з чим у положенні ч. 1 ст. 170 КПК України слово «відчуження» варто замінити на «володіння».

Варто акцентувати увагу, що згідно з чинною редакцією ч. 1 ст. 170 КПК України можливо накласти арешт на майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб. При цьому решта майна допускається з метою забезпечення: 1) збереження речових доказів; 2) спеціальної конфіскації; 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 4) відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди.

Наведена редакція діє з 10 листопада 2015 року, а до того часу накласти арешт на майно можливо було стосовно підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Тобто якщо особа не мала такого статусу, той слідчий суддя не мав права винести ухвалу про арешт майна. Навіть якщо у слідчого судді були достатні підстави вважати, що певною особою було вчинено кримінальне правопорушення, слідчий суддя не мав повноважень накладати арешт на майно особи, не вказаної у ч. 1 ст. 170 КПК України. Відтак, правильною вважалася практика, коли слідчі судді визнавали клопотання про накладення арешту на майно передчасними та відмовляли у їх задоволенні, оскільки на момент їх розгляду особам, про майно яких йшлося в клопотанні, не було повідомлено про підозру. На необхідності дотримання цих вимог наголошувалося в узагальненій судовій практиці щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження від 07.02.2014 року [2].

Тим часом внесення зміни не зняли дискусію по окремих питаннях. Зокрема, науковцями ставиться питання: як бути в ситуації, коли арешт накладається на майно юридичної особи, щодо якої не здійснюється кримінальне провадження і яка не є учасником кримінального процесу?; чи не буде накладення арешту на майно такої особи грубим порушення права власності з урахуванням положення ч. 6 ст. 170 КПК України? Слідчо-судова практика з цього приводу засвідчує відсутність послідовності в тлумаченні та застосуванні положень КПК України стосовно правового статусу осіб при накладенні арешту на вилучене в них майно [3, с. 71].

Тим часом науковці наголошують, що заслуговує на більш прискіпливе вивчення питання про використання юридичної особи як знаряддя чи засобу злочинів певної категорії. На підтвердження цього вони зауважували, що може скластися така ситуація, коли підприємство було придбано та використано підозрюваним з метою шахрайським шляхом отримати на нього кредит, але на час судового розгляду кредитні кошти з підприємства «виведено», від чого доходів підприємство не отримало. Водночас таке підприємство має власні ліквідні активи (вироблені товари, виручку від продажу товарів чи послуг, придбані матеріали тощо), про арешт яких заявлено клопотання. При цьому ці активи не набуті в результаті вчинення кримінального правопорушення, не є доходом від нього, не є предметом незаконного обігу або знаряддям, іншим засобом вчинення злочину чи активами, наданими особі з метою сприяти кримінальному правопорушенню. Тому постає слушне питання про те, чому активи «підставної» юридичної особи (боржника чи поручителя) не можуть вважатися такими, що надані фіктивному власникові та керівникові з метою матеріального забезпечення кримінального правопорушення, чи як винагорода за його вчинення, тобто такими, що відповідають критеріям п. 2 ч. 2 ст. 167 КПК України [4, с. 189–190; 3, с. 71].

Під час звернення з клопотанням про накладення арешту на майно також слід урахувувати ту обставину, що вимоги щодо учасників кримінального провадження, на майно яких може бути накладено арешт, поширюють свою дію і на випадки, коли клопотання про арешт стосується майна, яке було тимчасово вилучене або вилучене за результатами проведення обшуку.

Беручи до уваги викладене, слід погодитися з І.В. Гловюк у тому, що неодноразове внесення змін до глави 17 КПК України «Арешт майна» позитивно не впливає на стабільність цього інституту, уніфікованість та правильність практики його застосування. Проте деякі з цих змін і доповнень мають прогресивний характер та набувають більш якісної нормативної регламентації. Це стосується таких змін, як, наприклад, визначення поняття та мети арешту майна, чітке розмежування кола осіб, на майно яких може накладатися арешт залежно від його мети, впровадження попереднього арешту на майно або кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб у фінансових установах, заборона арешту майна, якщо воно перебуває у власності добросовісного набувача, крім арешту майна з метою забезпечення збереження речових доказів, та інше [5, с. 155–156].

Відповідно до ч. 10 ст. 170 КПК України арешт може бути накладений на рухоме чи нерухоме майно, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковій формі, в тому числі кошти та цінності, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, видаткові операції, цінні папери, майнові, корпоративні права, щодо яких ухвалою чи рішенням слідчого судді, суду визначено необхідність арешту майна. Не може бути арештоване майно, якщо воно перебуває у власності добросовісного набувача, крім арешту майна з метою забезпечення збереження речових доказів. Заборона або обмеження користування, розпорядження майном можуть бути застосовані лише у разі, коли існують обставини, які підтверджують, що їх незастосування призведе до приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі майна.

Щодо підстав накладення арешту на майно, то І.Й. Гаюр розподіляє їх на фактичні та юридичні. Стосовно фактичних підстав накладення арешту на майно дослідник зазначає, що вони є сукупністю фактичних даних, які вказують на завдання злочином шкоди чи можливість пред'явлення майнових стягнень, а також конфіскації майна за вироком суду. При цьому, на переконання автора, врахувати необхідно те, що накладення арешту на майно має превентивний характер для констатації наявності фактичних даних застосування цього заходу процесуального примусу. Тому, на його погляд, достатньо встановлення факту завдання злочином шкоди, а також кваліфікації дій підозрюваного, обвинуваченого за тією статтею КК України, санкція якої передбачає конфіскацію майна чи інші види майнових стягнень. Фактичною підставою накладення арешту на майно мають бути фактичні дані про завдання не тільки матеріальної, а й інших передбачених законом видів шкоди (фізичної, моральної). Юридичні підстави накладення арешту на майно науковець визначає як необхідність виконання арешту на майно науковець визначає як необхідність виконання передбачених у законі дій, які в обов'язковому порядку передують виконанню процесуальних дій щодо вирішення питання про задоволення цивільного позову [6, с. 504].

Слідчому, прокурору необхідно пам'ятати про вимогу ч. 5 ст. 171 КПК України, відповідно до якої клопотання про арешт тимчасово вилученого майна повинно бути подано не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, у якої його було вилучено. Проте законодавцем у цьому питанні передбачені певні виключення. Так, у разі тимчасового вилучення майна під час обшуку, огляду, здійснюваних на підставі ухвали слідчого

судді, передбаченої ст. 235 КПК України, клопотання про арешт такого майна повинно бути подано слідчим, прокурором протягом 48 годин після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, у якій його було вилучено. При цьому обов'язково слід ураховувати вихідні та святкові дні, які не входять до зазначеного строку подання клопотання про арешт майна. Проте на практиці існують випадки, коли слідчі ані повертають тимчасово вилучене майно, ані накладають на нього арешт. Наприклад, ухвалою слідчого судді Печерського районного суду м. Києва зобов'язано уповноважену особу слідчої групи ГСУ НП України повернути ТОВ «НУ Україна» відповідне тимчасово вилучене майно, оскільки воно було вилучено, у зв'язку з чим вважається тимчасово вилученим, але на нього не було накладено арешт і повернуто воно також не було [7].

На певні невідповідності положень ст. 171 та ст. 167 КПК України вказує Н.С. Моргун. Зокрема, науковець зазначає, що згідно з п. 3 ч. 2 ст. 171 КПК України у клопотанні слідчого, прокурора про арешт майна з-поміж іншого мають бути зазначені документи, що підтверджують право власності на майно, що належить арештувати. Однак автор наголошує на неможливості виконання такої вимоги у разі тимчасового вилучення під час проведення огляду певних об'єктів, як, наприклад, волосина, крапля крові, ніготь тощо, що більше належать до слідів, а не речових доказів. Такі об'єкти не відповідають ознакам, передбаченим ч. 2 ст. 167 КПК України, оскільки не є майном, щодо якого є підстави вважати, що воно: 1) підшукане, виготовлене, пристосоване чи використане як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегло на собі його сліди; 2) призначалося (використовувалося) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; 3) є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з його незаконним обігом; 4) одержане внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходом від них, а також майно, на яке їх було повністю або частково перетворено [8, с. 152].

У ході дослідження проблемних аспектів процесуальних підстав і порядку накладення арешту на майно О.Г. Шило підтримує позицію, згідно з якою вилучене під час обшуку майно, що прямо було вказано в ухвалі слідчого судді про надання дозволу на обшук і відповідає критеріям ч. 1 ст. 98 КПК, на цій підставі визнається речовим доказом, і на нього має розповсюджуватися встановлений ст. 100 КПК порядок зберігання речових доказів, тому слідчий, прокурор мають звернутися до слідчого судді з клопотанням про накладення арешту на таке майно з метою збереження речових доказів (п.1 ч. 2 ст. 170 КПК) [9, с. 377]. На нашу думку, позиція О.Г. Шило є дещо спірною. Дійсно, в ч. 1 ст. 168 КПК України зазначено, що тимчасове вилучення майна також може здійснюватися під час обшуку, огляду. Водночас законодавець в даному випадку використовує слово «може», що заперечує імперативність відповідних положень з відсутністю безкомпромісного обов'язку сторони обвинувачення звернутися до слідчого судді з клопотанням про накладення арешту на майно, вилучене під час обшуку. Більше того, виходячи з положень п. 3 ч. 5 ст. 234 КПК України, в ухвалі на обшук слідчий суддя зазначає перелік речей і документів, які підлягають вилученню лише в тому випадку, якщо слідчий, прокурор доведе, що відомості, які містяться у відшукуваних

речах і документах, можуть бути доказами під час судового розгляду. Іншими словами, судовий дозвіл на обшук, під час якого можливо вилучити речі та документи, надається в тому випадку, коли доведено, що вони можуть бути доказом у кримінальному провадженні. При цьому слідчий суддя, відповідно до положень п. 8 ч. 3 ст. 234 КПК України враховує неможливість отримати органом досудового розслідування у добровільному порядку або шляхом витребування речей, документів (наявна можливість приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення чи відчуження відповідного майна). Таким чином, надаючи слідчому, прокурору дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, слідчий суддя встановлює необхідність в обмеженні права власності особи в інтересах досудового розслідування. В даному випадку мета, про яку говорять вказані науковці (збереження речових доказів у випадку відшукування зазначеного в ухвалі слідчого судді), досягнута, тому й надалі на відшукуване не треба накладати арешт.

Аналізуючи положення ст. 170 КПК України щодо строків звернення сторони обвинувачення до слідчого судді з клопотанням про арешт майна та винесення відповідної ухвали, вбачаємо певні неточності. Зокрема, в ч. 9 ст. 170 КПК України зазначено, що у невідкладних випадках і виключно з метою збереження речових доказів або забезпечення можливої конфіскації чи спеціальної конфіскації майна у кримінальному провадженні щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину за рішенням Директора Національного антикорупційного бюро України (або його заступника), погодженим прокурором, може бути накладено попередній арешт на майно або кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб у фінансових установах. При цьому такі заходи застосовуються строком до 48 годин. Невідкладно після прийняття такого рішення, але не пізніше ніж протягом 24 годин, прокурор звертається до слідчого судді із клопотанням про арешт майна.

Тим часом змодельюємо ситуацію, коли детектив НАБУ після накладення Директором НАБУ арешту на майно звертається з клопотанням про арешт майна після 20 годин з моменту прийняття такого рішення. Своєю чергою згідно з ч. 1 ст. 172 КПК України клопотання про арешт майна розглядається слідчим суддею, судом не пізніше двох днів з дня його надходження до суду. За наявності такої моделі кримінального процесуального регулювання вбачаються явні законодавчі прогалини, оскільки, виходячи з наведеної ситуації, детектив НАБУ подав клопотання про арешт майна у строк, передбачений ч. 9 ст. 170 КПК України, однак слідчий суддя, дотримуючись положень ч. 1 ст. 170 КПК України, постановив ухвалу про арешт майна поза строком у 48 годин, що може зумовити подальші труднощі у визнанні вилученого майна допустимим доказом у провадженні.

Беручи до уваги викладене, пропонуємо положення ч. 1 ст. 172 КПК України викласти в наступній редакції: «Клопотання про арешт майна розглядається слідчим суддею, судом не пізніше двох днів з дня його надходження до суду, однак до спливу строку, визначеного в ч. 9 ст. 170 цього Кодексу, якщо клопотання про арешт майна подано на підставі накладеного попереднього арешту на майно або кошти на рахунках фізичних чи юридичних осіб у фінансових установах. Клопотання про арешт майна розглядається за участю слідчого та/або прокурора, цивільного позивача, якщо клопотання подано ним, підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна і за

наявності – захисника, законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Неприбуття цих осіб на судові засідання не перешкоджає розгляду клопотання».

Акцентуємо увагу на тому, що в ч. 3 ст. 174 КПК України встановлено, що «прокурор одночасно з винесенням постанови про закриття кримінального провадження скасовує арешт майна, якщо воно не підлягає спеціальній конфіскації». Як бачимо, скасувати арешт майна має виключно прокурор, який закриває кримінальне провадження. Водночас виникають наступні питання.

По-перше, яким процесуальним рішенням прокурора скасовується арешт майна, а саме це має бути зазначено безпосередньо в клопотанні про закриття кримінального провадження чи винесена окрема постанова. У цьому питанні ми підтримуємо тих учених, які слушно зауважують, що повернення майна, звільненого від арешту, доцільно оформляти протоколом повернення майна, який слід складати у трьох примірниках, один з яких вручати власнику майна, другий – особі, що здійснювала зберігання майна, третій – долучати до матеріалів кримінального провадження. А у разі скасування арешту на окремі види майна (нерухомість, автотранспортні засоби, цінні папери, банківські вклади) копію ухвали слідчого судді чи суду про скасування арешту необхідно направляти у відповідні органи та установи, що інформувались про арешт цього майна [10, с. 449].

По-друге, як скасовується арешт майна, якщо кримінальне провадження закривається слідчим в межах ст. 284 КПК України. Тобто за наявної моделі кримінального процесуального регулювання таких відносин на законодавчому рівні відсутній правовий механізм скасування арешту майна у випадку закриття кримінального провадження слідчим.

Беручи до уваги приведені законодавчі проблеми регламентації та правозастосування положень ст. 174 КПК України, пропонуємо до КПК України внести такі зміни:

по-перше, частину 1 статті 174 КПК України викласти у наступній редакції: «Прокурор, слідчий, за погодженням з прокурором, підозрюваний, обвинувачений, їх захисник, законний представник, інший власник або володілець майна, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які не були присутні при розгляді питання про арешт майна, мають право заявити клопотання про скасування арешту майна повністю або частково. Таке клопотання під час досудового розслідування розглядається слідчим суддею, а під час судового провадження – судом».

по-друге, частину 3 статті 174 КПК України викласти в такій редакції: «Прокурор одночасно з винесенням постанови про закриття кримінального провадження зобов'язаний винести постанову про скасування арешту майна, якщо воно не підлягає спеціальній конфіскації, яка набирає чинності після спливу строку, передбаченого ч. 1 ст. 304 цього Кодексу, про що повідомляються зацікавлені особи».

Висновки. Резюмуючи проведені дослідження, можна зробити декілька взаємопов'язаних висновків: по-перше, арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження накладається лише у розпочатому досудовому розслідуванні, відомості про що внесено до ЄРДР; по-друге, накласти арешт на майно можливо як на стадії досудового розслідування, так і під час судового розгляду провадження по суті; по-третє, арешт

на майно накладається не інакше як за вмотивованим клопотанням прокурора, слідчого за погодженням з прокурором, а з метою забезпечення цивільного позову – також цивільним позивачем, про що слідчий суддя, суд виносить ухвалу; по-четверте, у разі накладення арешту на майно підозрюваний, обвинувачений, засуджений, треті особи зазнають обмеження майнових прав; по-п'яте, арешт майна певною мірою виступає гарантією збереження речових доказів, можливої спеціальної конфіскації, конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, а також забезпечення цивільного позову.

Література:

1. Татаров О.Ю. Законодавчі тенденції у кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 70–81.
2. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження від 07.02.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14>.
3. Комарницька О., Дем'янчук І. Арешт на тимчасово вилучене майно під час досудового розслідування через повноваження прокурора. *Вісник прокуратури*. 2016. № 1. С. 65–77.
4. Герасимов Р. Деякі питання застосування арешту майна за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 4 (5). С. 186–194.
5. Гловюк І.В. Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження: аналіз новел. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 8. С. 155–160.
6. Гаюк І.І. Підстави накладення арешту на майно обвинуваченого. *Держава і право*. 2009. Випуск 46. С. 502–505.
7. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 19.12.2016 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63728196>.
8. Моргун Н.С. Засада недоторканності права власності у досудовому кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 237 с.
9. Шило О.Г. Актуальні питання застосування арешту майна в кримінальному провадженні. *Правове забезпечення оперативно-службової діяльності: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення*: матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару (м. Харків, 27 трав. 2016 р.). Харків, 2016. Вип. 7. С. 375–378.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т. Т. 1 / [О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.]; за заг. ред. В. Я. Тація. Харків: Право, 2012. 768 с.

Дрозд А. В. Некоторые вопросы ареста имущества в уголовном производстве

Аннотация. Стаття посвящена исследованию проблем ареста имущества в уголовном производстве, которое осуществлено через призму положений действующего уголовного процессуального законодательства Украины. На этой основе выделены законодательные пробелы и неточности в части регулирования вопроса ареста имущества; раскрыты практические проблемы наложения ареста на имущество, которое было изъято; сформулированы изменения и дополнения в Уголовный процессуальный кодекс Украины относительно процессуального порядка ареста имущества и обеспечения прав и законных интересов лиц, в отношении имущества которых решается вопрос об аресте.

Ключевые слова: арест имущества, следственный судья, суд, следователь, розыск имущества, ходатайства.

Drozd A. Some problematic issues of the seizure of property in criminal proceedings

Summary. The article is devoted to the investigation of the issues of arrest of property in criminal proceedings, carried out through the prism of the provisions of the current criminal procedural legislation of Ukraine. On this basis, legislative gaps and inaccuracies in the regulation of the issue of property seizure are identified; the practical problems of im-

position of seizure on property that has been seized are disclosed; the amendments and additions to the Criminal Procedural Code of Ukraine concerning procedural order of property arrest and provision of rights and legitimate interests of persons on whose property the issue of arrest is being resolved are formulated.

Key words: attachment of property, investigative judge, court, search for property, motion.

ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО УМИСНИХ ВБИВСТВ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ АБО ЖІНКИ, ЯКА ЗАВІДОМО ДЛЯ ВИННОГО ПЕРЕБУВАЛА У СТАНІ ВАГІТНОСТІ

Анотація. Доведено, що кримінально-процесуальна діяльність виникає раніше, ніж формально, у процесуальному порядку, закріплюються відносини між учасниками кримінального процесу. Визначено перелік процесуальних та організаційних заходів на початку кримінального провадження, що спрямовані на вирішення тактичних та стратегічних завдань розслідування. Встановлено особливості початку кримінального провадження щодо умисних вбивств малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності.

Ключові слова: умисне вбивство, малолітня дитина, вагітна жінка, початок кримінального провадження.

Постановка проблеми. Перспектива досудового та судового провадження щодо злочинів певною мірою залежить від початкової інформації та початкових дій слідчого, спрямованих на встановлення ознак злочину, первинного збору слідів злочину з метою встановлення злочинця. Тобто вказані обставини залежать від особливостей діяльності на початку кримінального провадження. Не є виключенням і такі тяжкі злочини, як умисні вбивства. Можна сказати, що перспектива розслідування вказаних видів злочинів навіть більшою мірою, ніж всі інші, залежить від повноти та якості здійснення початкової кримінальної процесуальної діяльності правоохоронних органів.

Особливості початку кримінального провадження досліджували такі вітчизняні вчені, як Ю. П. Аленін, В. Дрозд, О. В. Керевич, Л. Д. Удалова, М. А. Погорецький, О. Ю. Татаров, В. І. Фаринник, Д. В. Філін, М. Є. Шумило та інші.

Безумовно, вказані науковці зробили значний внесок у дослідження особливостей початку кримінального провадження взагалі. Однак особливості початку кримінального провадження умисних вбивств малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, в криміналістичній літературі до цього часу не досліджувалися.

Метою статті є виділення та аналіз особливостей початку кримінального провадження щодо вбивств, передбачених п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) встановлює, що кримінальне провадження – це досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого Законом України «Про кримінальну відповідальність» [1]. У зв'язку з цим можна говорити, що початок кримінального провадження пов'язується із початком досудового розслідування. Законодавець у п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК визначає під досудовим розслідуванням стадію кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей

про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК, слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань [1].

Водночас очевидно, що за 24 години з моменту подання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення і до їх внесення в ЄРДР здійснюється ряд дій, окремі з них мають процесуальний характер. Таким чином виникає питання, що варто розуміти під початком кримінального провадження.

Отже, законодавець пов'язує початок кримінального провадження із моментом внесення відомостей до ЄРДР та можливістю проведення слідчих (розшукових) дій, адже здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом (ч. 3 ст. 214 КПК). Однак у невідкладних випадках може бути проведений огляд місця події до внесення відомостей до ЄРДР, що здійснюється негайно після завершення огляду. Крім того, у разі виявлення ознак кримінального правопорушення на морському чи річковому судні, що перебуває за межами України, досудове розслідування розпочинається негайно; відомості про нього вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань при першій можливості [1].

Тобто за загальним правилом у невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР може проводитися огляд місця події, а щодо окремих кримінальних правопорушень можуть проводитися навіть інші слідчі (розшукові) дії. З цього випливає, що кримінально-процесуальна діяльність виникає раніше, ніж формально, у процесуальному порядку, закріплюються відносини між учасниками кримінального процесу. Крім того, КПК України передбачає одним з учасників кримінального провадження заявника, яким відповідно до ч. 1 ст. 60 КПК є фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове

розслідування, і не є потерпілим. Заявник має право: 1) отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію; 1-1) отримувати витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань; 2) подавати на підтвердження своєї заяви речі і документи; 3) отримати інформацію про закінчення досудового розслідування [1]. Тобто, по суті, законодавець цією нормою закріпив наявність кримінальних процесуальних відносин між державним органом та заявником до початку кримінального провадження, а саме отримання документа, що підтверджує прийняття та реєстрацію заяви.

Таким чином, видається, що доцільно говорити про процесуальний (формальний) початок кримінального провадження та фактичний (реальний).

З цього приводу В. Дрозд вказує, що сутність початку досудового розслідування полягає в тому, що, з одного боку, це окремих етап досудового розслідування, метою якого є встановлення факту кримінального правопорушення та його закріплення в ЄРДР, а з іншого – здійснювана в установленому законом порядку кримінальна процесуальна діяльність слідчого, прокурора стосовно розслідування обставин кримінального правопорушення, а також правовідносини, що виникають унаслідок такої діяльності як між зазначеними посадовими особами, так і з іншими учасниками кримінального судочинства [2, с. 271].

Аналіз відомчих нормативно-правових актів дав змогу виділити відповідний алгоритм діяльності щодо приймання, реєстрації та реагування на заяви і повідомлення про злочини. Відповідно до відомчих НПА заяви і повідомлення про вчинені кримінальні правопорушення та інші події реєструються цілодобово в чергових частинах органів поліції уповноваженими працівниками відразу після їх надходження, вносяться до журналу єдиного обліку та інтегрованої інформаційно-пошукової системи з усіма відомостями з журналу єдиного обліку (п. 1 Р. III). Уповноважений працівник чергової частини органу поліції, отримавши заяву (повідомлення) про вчинене кримінальне правопорушення та іншу подію, відразу реєструє її (його) в журналі єдиного обліку та направляє на місце події слідчо-оперативну групу чи групу реагування (п. 2 Р. II) [3]. Приймання, реєстрація заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, організація негайного реагування на них є одним з основних завдань чергової служби органів (підрозділів) поліції (пп. 1 п. 7). Вказане завдання входить до кола обов'язків оперативного чергового (або особи, яка виконує його обов'язки), який, отримуючи інформацію про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, вживає всіх заходів щодо попередження або припинення правопорушення, встановлення та затримання правопорушників, надання допомоги потерпілим, ліквідації негативних наслідків правопорушень і подій (пп. 2 п. 1 Р. VI) [4].

Оперативний черговий територіального відділу поліції, отримавши телефоном повідомлення про правопорушення або подію (електронне повідомлення від працівника підрозділу «102» через систему ПНП), зобов'язаний: 1) ознайомитися зі змістом повідомлення та діяти, керуючись Алгоритмом орієнтованих невідкладних дій працівника чергової служби, зокрема, після реєстрації за погодженням із диспетчером направити на місце вчинення правопорушення або події наряд поліції, окремих працівників, а у разі вчинення кримінального правопорушення – слідчо-оперативну групу; у разі отримання від наряду поліції, який прибув на місце події, інформації про наявність

ознак кримінального правопорушення, невідкладно направити на місце події СОГ, доповіді відповідальному по територіальному відділу поліції (начальнику СРПП), начальнику ТВП або особі, яка виконує його обов'язки, та внести відповідну інформацію до системи ПНП (п. 2 Р. IV) [5].

Законодавець встановлює також перелік джерел інформації про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, зокрема, ними є: 1) заяви і повідомлення осіб, які надходять до органу поліції, особи, уповноваженої здійснювати досудове розслідування (слідчий), або службової особи, уповноваженої на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення; 2) самотійно виявлені слідчим або іншою посадовою особою органу поліції з будь-якого джерела обставини кримінального правопорушення; 3) повідомлення осіб, які затримали підозрювану особу під час вчинення або замаху на вчинення кримінального правопорушення або безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні; 4) інше (п. 2 Р. I) [3]. По суті, вказані джерела інформації і можуть бути проводами для початку кримінального провадження.

У літературі, як вказує Л. Д. Удалова, приводом для початку досудового розслідування є джерело інформації, з якого слідчий (прокурор) дізнається про вчинене кримінальне правопорушення [6, с. 229–230]. На думку М. А. Погорельського, ч. 1 ст. 214 КПК України передбачає такі приводи для початку досудового розслідування кримінального правопорушення: а) заява про обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; б) повідомлення про обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; в) самотійне виявлення слідчим чи прокурором із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення [7, с. 94].

Аналіз слідчої та судової практики дав змогу визначити, що джерелами інформації про вбивства малолітньої дитини або вагітної жінки були заяви та повідомлення осіб, які виявили труп. Такими особами виявлялися як ті, які були знайомі із потерпілим, так і сторонні особи. Серед знайомих осіб можна виділити тих, які проживали разом із потерпілим (батьки, інші близькі родичі, співмешканці), або його сусідів, друзів. Заявники здебільшого звертались до органу поліції по телефону.

Враховуючи це у разі надходження заяви чи повідомлення про виявлення трупа або вбивство, очевидно, що оперативний черговий має діяти відповідно до передбаченого відомчими нормативно-правовими актами алгоритму:

1. з'ясувати: 1) час, місце та обставини вчинення кримінального правопорушення; 2) установчі дані (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, громадянство, реєстрація місця проживання (місцеперебування), місце роботи (навчання), посада) (далі – установчі дані) особи, яка загинула; 3) кількість правопорушників, їх прикмети, установчі дані, які сліди могли залишитися на одязі та тілі зазначених осіб, наявність у них зброї, транспорту (належність, марка, номерний знак), місцеперебування (місцезнаходження) на цей час; 4) шляхи можливого відходу або місця появи (переховування) правопорушників; 5) у разі викрадення майна – його найменування, кількість і прикмети; 6) установчі дані та місцеперебування (місцезнаходження) заявника; 7) попередити заявника про необхідність збереження обстановки та слідів кримінального правопорушення;

2. зареєструвати повідомлення в установленому порядку;

3. негайно направити на місце події СОГ, інші наряди поліції, дільничного офіцера поліції (у межах закріпленої за ним поліцейської дільниці) та, за необхідності, представників кінологічної служби та вибухотехнічного підрозділу;

4. негайно доповісти начальнику органу (підрозділу) поліції, його заступникам (відповідно до розподілу функціональних обов'язків), відповідальному по органу (підрозділу) поліції (начальнику СРПП) та до чергової служби вищого рівня;

5. про прикмети правопорушників, напрям їх руху та транспорт, який вони використовували, викрадене майно орієнтувати: 1) усі види нарядів поліції, дільничних офіцерів поліції; 2) чергових органів (підрозділів) поліції; 3) диспетчерів вокзалів, аеропортів та екстреної медичної допомоги; 4) керівників медичних закладів (якщо є дані, що правопорушник отримав травму);

6. організувати перекриття можливих шляхів відходу правопорушників (вокзали, аеропорти, зупинки громадського транспорту, шляхи з населеного пункту), місць їх можливої появи (переховування) та організувати переслідування;

7. повідомити черговому прокуратури;

8. запросити фахівців територіального підрозділу Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС (далі – НДЕКЦ) та судово-медичного експерта;

9. за необхідності викликати на місце події бригаду екстреної медичної допомоги;

10. за необхідності, за рішенням начальника органу (підрозділу) поліції, увести в дію один зі спеціальних оперативних планів;

11. надіслати до чергової служби вищого рівня інформацію про обставини вчинення кримінального правопорушення, вжиті заходи та їх результати [5].

Вказані організаційні заходи сприяють швидкому та якісному виявленню ознак злочинів, а в деяких випадках – і злочинця та його затримання. Однак основна частина роботи щодо виявлення ознак та обставин вбивства, передбаченого п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України, здійснюється на місці події. Саме місце події із наявними на ньому об'єктами містить ключову для майбутнього процесу розслідування інформацію. Тобто перевірка заяв та повідомлень про сказаний вид вбивств здійснюється в процесі роботи СОГ на місці події. Така робота має включати дозволені КПК процесуальні заходи і доцільні та можливі організаційні заходи. Враховуючи особливості механізму вчинення досліджуваного виду вбивств, можна виділити приблизний перелік таких заходів:

1) опитування заявника;

2) опитування свідків очевидців;

3) огляд місця події та трупа;

4) організація розшуку та затримання злочинця;

5) виявлення матеріалів відеозапису з камер відеоспостереження на місці події або поблизу нього;

6) поквартирний або побудинковий обхід із метою виявлення свідків злочину тощо.

Варто сказати, що на цьому етапі стоять як тактичні завдання розслідування, які спрямовані на швидке отримання інформації про подію злочину та злочинця з метою його затримання, так і стратегічні завдання, які дадуть змогу збільшити перспективи розслідування виявленого злочину, як-то повний та правильний збір слідів злочину.

Тому у разі виявлення трупа з ознаками насильницької смерті чи підозри на таку відомості про злочин обов'язково негайно, але не пізніше 24 годин після надходження заяви чи повідомлення про злочин, вносяться до ЄРДР.

Відповідно до ст. 214 КПК України до ЄРДР вноситься такий перелік відомостей: 1) дата надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; 2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника; 3) інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; 4) короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела; 5) попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) Закону України «Про кримінальну відповідальність»; 6) прізвище, ім'я, по батькові та посада службової особи, яка внесла відомості до реєстру, а також слідчого, прокурора, який вніс відомості до реєстру та/або розпочав досудове розслідування; 7) інші обставини, передбачені положенням про Єдиний реєстр досудових розслідувань.

В Єдиному реєстрі досудових розслідувань автоматично фіксується дата внесення інформації та присвоюється номер кримінального провадження. Слідчий невідкладно у письмовій формі повідомляє керівника органу прокуратури про початок досудового розслідування, підставу початку досудового розслідування та інші відомості, передбачені ч. 5 ст. 214 КПК. Якщо відомості про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесені прокурором, він зобов'язаний невідкладно, але не пізніше наступного дня, з дотриманням правил підслідності передати наявні у нього матеріали до органу досудового розслідування та доручити проведення досудового розслідування [1].

З цього моменту слідчий може проводити будь-які слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії. Тому зазвичай внесення відомостей до ЄРДР у разі виявлення трупа здійснюється в якомога найкоротші строки. Це зумовлено як необхідністю встановлення причин та часу смерті жертви шляхом проведення судово-медичної експертизи трупа, так і здійсненням низки гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на встановлення, розшук та затримання злочинця.

Особливість початку кримінального провадження щодо умисних вбивств малолітніх та жінок, які завідомо для винного перебували у стані вагітності, визначається окремими особливостями криміналістичної характеристики вказаних злочинів, які впливають на їх попередню кваліфікацію. Адже для того щоб кваліфікувати вбивство за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України, необхідно встановити вік дитини та стан вагітності в жінки, про який знав злочинець. Тому встановлення вказаних обставин видається можливим лише за наявності ознак малолітства або вагітності. В іншому разі на початку кримінального провадження попередня кваліфікація буде здійснюватися за ч. 1 ст. 115 КК. Вказані ознаки мають докладно описуватися у протоколі огляду трупа. Крім того, як показує практика, більшість вказаних видів вбивств вчиняється знайомими або близькими жертві особами. Тому на початку кримінального провадження слідчим має здійснюватися діяльність щодо перевірки таких осіб на причетність до вбивства, а також їх найшвидшого розшуку

та затримання. Це ускладнюється, якщо особистість жертви не встановлена, тобто для слідства додається завдання з негайного встановлення особистості жертви вбивства.

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку, що кримінально-процесуальна діяльність виникає раніше, ніж формально, у процесуальному порядку, закріплюються відносини між учасниками кримінального процесу. Тому доцільно говорити про процесуальний (формальний) початок кримінального провадження та фактичний (реальний). Особливості початку кримінального провадження щодо умисних вбивств малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, визначаються: 1) необхідністю визначення ознак малолітства або вагітності у жертви з метою правильної кваліфікації вбивства; 2) негайним встановленням особистості жертви; 3) негайним встановленням та перевіркою на причетність до вбивства рідних та близьких осіб.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Дрозд В. Окремі питання регламентації початку досудового розслідування в умовах проведення правової реформи. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 12. С. 268–272.
3. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події : Наказ МВС України від 06.11.2015 р. № 1377, зареєстр. в Міністерстві юстиції України 01.12.2015 р. за № 1498/27943. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15>.
4. Про затвердження Інструкції з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України : Наказ МВС України від 23.05.2017 р. № 440, зареєстр. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 15.06.2017 р. за № 750/30618. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-17>.
5. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : Наказ МВС України від 16.02.2018 р. № 111, зареєстр. у Міністерстві юстиції України

28.03.2018 р. за № 371/31823. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0371-18>.

6. Удалова Л. Д. Проблемні питання початку досудового розслідування. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (11). С. 228–239.
7. Погорелький М. А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 93–103.

Ганжа Т. В. Особенности начала уголовного производства по умышленным убийствам малолетнего ребенка или женщины, заведомо для виновного находившейся в состоянии беременности

Аннотация. Доказано, что уголовно-процессуальная деятельность возникает раньше, чем формально, в процессуальном порядке, закрепляются отношения между участниками уголовного процесса. Определен перечень процессуальных и организационных мероприятий в начале уголовного производства, направленных на решение тактических и стратегических задач расследования. Установлены особенности начала уголовного производства по умышленным убийствам малолетнего ребенка или женщины, заведомо для виновного находившейся в состоянии беременности.

Ключевые слова: умышленное убийство, малолетний ребенок, беременная женщина, начало уголовного производства.

Ganzha T. Peculiarities of the commencement of a criminal proceeding concerning the wilful murder of a young child or a woman who was known to be pregnant

Summary. It is proved that criminal-procedural activity arises before formally establishing procedural relations between the participants in the criminal process. The list of procedural and organizational measures at the beginning of criminal proceedings aimed at solving tactical and strategic tasks of investigation is determined. The peculiarities of the commencement of criminal proceedings concerning the deliberate murder of a young child or a woman who was known to the perpetrator was pregnant was established.

Key words: deliberate murder, infant child, pregnant woman, beginning of criminal proceedings.

ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОЛОЖЕННЯ ЗАКОННОГО ПРЕДСТАВНИКА ПІДОЗРЮВАНОГО В ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблем правової регламентації процесуального положення законного представника підозрюваного в кримінальних провадженнях. Обґрунтовано недосконалість процесуального статусу законного представника підозрюваного в досудовій стадії кримінального провадження – досудовому розслідуванні. Надано пропозиції з удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства щодо реалізації представництва інтересів підозрюваного в досудовій стадії кримінального провадження.

Ключові слова: досудове розслідування, підозрюваний, законний представник, сторони, процесуальні права.

Постановка проблеми. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) передбачає можливість захисту прав і законних інтересів підозрюваного за допомогою його законного представника. Так, у ч. 1 ст. 44 КПК України визначається, «якщо підозрюваним, обвинуваченим є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з ним залучається його законний представник». Законний представник є самостійним учасником кримінального провадження. Цей вид представництва в кримінальному провадженні є обов'язковим, бо здійснюється виключно на основі прямої норми чинного КПК України. Він не є професійним, бо як законні представники до кримінального провадження залучаються батьки (усиновителі) неповнолітнього підозрюваного, а за їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний (ч. 2 ст. 44 КПК України). Цей вид представництва є обов'язковим. Тому слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані разом із неповнолітнім чи недієздатним або обмежено дієздатним залучити до кримінального провадження його законного представника (ч. 3 ст. 44 КПК України). Здається, що актуальним залишається питання щодо проблеми реалізації представництва інтересів підозрюваного в досудовій стадії кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню окремих проблемних питань щодо вдосконалення процесуального положення законного представника в кримінальному провадженні присвятили увагу такі науковці, як: О.М. Бандурка, Ю.В. Баулін, О.Х. Галімов, А.Є. Голубов, Ю.М. Грошевий, М.О. Карпенко, Г.К. Кожевніков, О.О. Левандаренко, В.І. Маринів, Г.М. Мінковський, В.Г. Пожар, В.А. Рибальська, В.В. Самолук, О.В. Федосова, С.Я. Хоменко, В.П. Шибіко, Н.В. Шость та ін.

Метою статті є дослідження проблем процесуального положення законного представника підозрюваного в досудовому розслідуванні та внесення пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Про залучення законного представника слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя, суд – ухвалу, копія якої вручається законному представнику. До законного представника автоматично переходять й усі права підозрюваного, передбачені в ст. 42 КПК України, оскільки неповнолітній, недієздатний та обмежено дієздатні особи не можуть повною мірою реалізувати їх самостійно [1, с. 130]. До кримінального провадження залучається один із батьків (усиновителів) такої особи чи її опікун, піклувальник. Без згоди законного представника неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний підозрюваний не може самостійно укласти договір із добровільно обраним ним конкретним захисником-адвокатом для забезпечення своїх прав і законних інтересів у досудовому розслідуванні. Участь законного представника підозрюваного в його досудовій стадії відповідає і вимогам міжнародних правових актів, зокрема Конвенції про права дитини, ухваленій 44-ю сесією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) 20 листопада 1989 р. і ратифікованої постановою Верховної Ради України 27 лютого 1999 р.; Європейської конвенції про збереження прав дітей, ухваленій 25 січня 1996 р. у Страсбурзі і ратифікованої Законом України від 3 серпня 2006 р. [2, с. 98].

У досудовому розслідуванні законний представник діє на стороні захисту разом із підозрюваним та його захисником-адвокатом. Наділивши законного представника правами підозрюваного, інтереси якого він представляє, законодавець України додає: «крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним і не може бути доручена його представнику». На жаль, законодавець ухилився від наведення переліку прав, які підозрюваний зобов'язаний виконувати безпосередньо (особисто) і не може доручати їх виконання навіть законному представнику. Ми вважаємо, що віддання вирішення цього питання на розсуд слідчого, прокурора, слідчого судді, суду є грубою помилкою законодавця, який зобов'язаний усі питання кримінальної процесуальної діяльності визначати лише чіткими спеціально-дозвільними нормами, не допускаючи будь-яких прогалин у цій найвідповідальнішій сфері державно-правового регулювання.

Деякі дослідники до виключного права підозрюваного, яке він зобов'язаний виконувати особисто і не може делегувати законному представнику, відносять право давати пояснення, показання щодо підозри [3, с. 155]. Ми ж вважаємо, що законний представник не має права не лише давати пояснення, показання щодо підозри, а ще й не має права на залучення до кримінального провадження свого представника (перепредставництва).

Тому вичерпний перелік таких заборон має визначитися КПК України. Законодавець не повинен навмисно залишати такі питання без правового регулювання, допускаючи прогалини в праві, що йменуються «кваліфікованим мовчанням законодавця» [4, с. 108–111]. Участь законного представника в досудовій стадії кримінального провадження є важливим складником забезпечення права на захист, гарантованого підозрюваному Конституцією України (ч. 2 ст. 63).

Законний представник зобов'язаний брати участь у всіх, визначених КПК України, процесуальних діях, які виконуються слідчим, прокурором за участі неповнолітнього підозрюваного чи недієздатною або обмежено дієздатною особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене законом про кримінальну відповідальність. Значну роль відіграє законний представник у забезпеченні прав неповнолітнього підозрюваного під час застосування до нього запобіжних заходів. Здебільшого саме він безпосередньо укладає договір із захисником-адвокатом, який буде захищати права і законні інтереси підозрюваного (ст. 51 КПК України). Проте законодавець України не закріпив право законного представника на участь у конфіденційному спілкуванні захисника-адвоката з підозрюваним. Не вирішеним залишається на законодавчому рівні й питання щодо моменту допуску законного представника до кримінального провадження. Було б доцільним допускати законних представників підозрюваних до участі в досудовому розслідуванні з моменту появи в ньому захисника – адвоката. Це дасть їм змогу з початку досудового розслідування з'ясувати всі обставини вчиненого підозрюваним кримінального правопорушення; добровільно компенсувати завдану правопорушенням шкоду; своєчасно оскаржувати незаконні процесуальні рішення слідчого і прокурора та слідчого судді, що є запорукою їхньої успішної захисної діяльності [5, с. 198–202].

Нагальною є й потреба обов'язкової участі законного представника під час проведення допиту слідчим, прокурором, слідчим суддею неповнолітніх осіб, які не досягли 16-літнього віку, а також осіб, визнаних розумово відсталими, оскільки участь законного представника в таких допитах, відповідно до ст. 491 КПК України, можлива лише за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді або за клопотанням захисника – адвоката.

Ще більше ускладнює кримінальну процесуальну діяльність відсутність у чинному КПК України правової норми, яка б визначала процесуальне положення законного представника особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене законом про кримінальну відповідальність, до досягнення нею віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Неповнота повноважень законних представників цієї категорії учасників досудового розслідування негативно позначається на якості розслідування цих діянь. У всіх цих випадках слідчі, прокурори, слідчі судді вимушені застосовувати ст. ст. 44, 488 КПК України, тобто керуватися аналогією права, що для регулювання кримінальної процесуальної діяльності є неприпустимим. Процесуальні статуси законних представників неповнолітніх, які є суб'єктами кримінальних правопорушень, і процесуальні статуси законних представників підлітків, які не є суб'єктами кримінальних правопорушень (підлітки з 11-ти до 14-ти років, а щодо деяких діянь – до 16-ти років), не можуть бути однаковими.

Наведена нами суттєва недосконалість чинного КПК України в частині регламентації прав законного представника підозрюваного в досудовому розслідуванні пояснюється також тим,

що ця проблема ще не відпрацьована повністю і на теоретичному рівні. Єдиним комплексним монографічним дослідженням у кримінальному процесі України є дисертація В.В. Самолюка, захищена ще 2005 р., тобто задовго до ухвалення КПК України 2012 р., тому не відображає всіх новел і недоліків нового КПК [6].

Висновки. Можна зробити висновок, що необхідність проведення глибоких наукових досліджень з окресленої проблематики є нагальною й очевидною. Законний представник підозрюваного повинен зайняти своє гідне місце як у досудовому розслідуванні, так і в кримінальному провадженні загалом.

Література:

1. Божьев В.П. Уголовный процесс : учебник. Москва : Спарк, 2004. 671 с.
2. Бичкова С.С., Федосеева Т.Р. Представительство интересов заявителя у справах про надання права на шлюб. *Право України*. 2008. № 6. С. 94–99.
3. Шибіко В.П. Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження. *Кримінальний процес України: науково-практичний коментар*. Київ : Юстініан, 2012. С. 108–122.
4. Забарний М.М. Прогалини у кримінальному процесуальному праві: загальний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 3. Том 3. С. 108–111.
5. Певна О.В. Окремі аспекти представництва інтересів особи у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених*: матеріали Наук.-практ. конф. Харків, 2014. С. 198–202.
6. Самолюк В.В. Законне представництво у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид.наук: 12.00.09. Київ, 2005. 20 с.

Попович И. Н. Проблемы процессуального положения законного представителя подозреваемого в досудебном расследовании

Аннотация. Статья посвящена исследованию проблем правовой регламентации процессуального положения законного представителя подозреваемого в уголовных производствах. Обоснованно несовершенство процессуального статуса законного представителя подозреваемого в досудебной стадии уголовного производства – досудебном расследовании. Внесены предложения по совершенствованию действующего уголовного процессуального законодательства относительно реализации представительства интересов подозреваемого в досудебной стадии уголовного производства.

Ключевые слова: досудебное расследование, подозреваемый, законный представитель, стороны, процессуальные права.

Popovich I. Problems of procedural status of a legal representative of a suspect in a pre-trial investigation

Summary. The article is devoted to the research of problems of legal regulation of the procedural position of the legal representative of the suspect in criminal proceedings. The imperfection of the procedural status of the legal representative of the suspect in the pre-trial stage of criminal proceedings – pre-trial investigation – is substantiated. Proposals on improvement of the existing criminal procedural legislation on realization of representation of interests of the suspect in the pre-trial stage of criminal proceedings are provided.

Key words: pre-trial investigation, suspect, legal representative, parties, procedural rights.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство

Діденко С. В.,

доктор юридичних наук, доцент,

директор Херсонського інституту

Міжрегіональної академії управління персоналом

ПРАВИЛА ВИКОРИСТАННЯ ЗБРОЇ ПРАЦІВНИКАМИ ПОЛІЦІЇ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Анотація. У статті розглядаються та аналізуються правила використання вогнепальної зброї працівниками поліції України та інших зарубіжних країн. На підставі компаративістичного аналізу сформульовано висновок про існування загальноприйнятих світових стандартів під час використання зброї працівниками поліції.

Ключові слова: вогнепальна зброя, правила застосування, поліція, зарубіжні країни.

Постановка проблеми. Процес побудови незалежної правової держави передбачає наявність цілісної та ефективної системи органів державної влади, які мають забезпечувати виконання завдань і функцій держави через управлінський механізм, наділений владними повноваженнями [1, с. 30]. За статистичними даними, в Україні зареєстровано понад 600 тисяч власників вогнепальної зброї, в яких в особистому користуванні перебуває майже 900 тисяч одиниць відповідної зброї [2]. Тому в умовах сьогодення набуває дедалі більшої актуальності питання забезпечення публічною адміністрацією всіма можливими засобами і способами максимального упорядкування всіх можливих відносин у цій сфері. І саме органам внутрішніх справ України відводиться основна роль у забезпеченні режиму обігу зброї та її застосування.

Мега статті – здійснити компаративістичний аналіз правил застосування вогнепальної зброї працівниками поліції різних країн.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки публічна адміністрація у сфері забезпечення обігу та застосування зброї становить собою сукупність, передбачену законодавством, уповноважених органів і посадових осіб, наділених адміністративно-управлінськими функціями щодо належного забезпечення обігу та застосування зброї, діяльність яких базується на певних обов'язкових адміністративних принципах із метою задоволення публічних інтересів у межах сфери їх правового впливу, можна стверджувати, що Національна поліція є одним із суб'єктів публічного адміністрування, що здійснює забезпечення у сфері обігу та застосування зброї.

Застосування зброї працівниками правоохоронних органів як крайній вияв адміністративного примусу регламентується законодавством і має свої правові наслідки. Варто зазначити, що для всіх правоохоронних органів загальною нормою щодо застосування зброї є приписи Закону «Про національну поліцію», де зазначено, що застосування вогнепальної зброї є найбільш суворим заходом примусу, а поліцейський уповноважений на зберігання, носіння вогнепальної зброї, а також на її застосування і використання лише за умови, що він пройшов відповідну спеціальну підготовку [3].

Законом «Про національну поліцію» передбачаються умови, за яких поліцейський може безпосередньо використовувати

зброю. Вона застосовується у виняткових випадках. У Законі наведено вичерпний перелік підстав для застосування зброї. Сформульовано ці підстави у вигляді мети, задля досягнення якої може бути застосована зброя. Закон прямо вказує, що «зброя може бути застосована для...». Тому, наприклад, наявність «нападу на поліцейського або членів його сім'ї, у разі загрози їхньому життю чи здоров'ю» є лише підставою для застосування зброї. А от чи була сама подія винятковим випадком, вирішуватиметься в кожному конкретному випадку, з огляду на обстановку події, характер та інтенсивність посягання, наявність змоги усунути небезпеку іншим способом тощо [4].

Таким чином, підставами застосування поліцейським зброї є такі: 1) відбиття нападу на поліцейського або членів його сім'ї у разі загрози їхньому життю чи здоров'ю; 2) захист осіб від нападу, що загрожує їхньому життю чи здоров'ю; 3) звільнення заручників або осіб, яких незаконно позбавлено волі; 4) відбиття нападу на об'єкти, що перебувають під охороною, конвої, житлові та нежитлові приміщення, а також звільнення таких об'єктів у разі їх захоплення; 5) затримання особи, яку застали під час вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину та яка намагається втекти; 6) затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю і здоров'ю людей та/або поліцейського; 7) зупинка транспортного засобу через його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського [3].

При цьому варто звернути увагу, що зазначений Закон дає змогу застосовувати зброю для зупинки транспортного засобу через його пошкодження, тобто пошкодження транспортного засобу, а не «пошкодження» водія чи пасажирів. Фактично невиконання законної вимоги поліцейського щодо зупинки транспортного засобу, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського, є підставою для застосування зброї, але тільки у виняткових випадках, наявність чи відсутність яких встановлюється в кожній конкретній ситуації [4]. При цьому законодавчо передбачено, що в обов'язковому порядку треба зробити попередження про необхідність припинення протиправних дій і намір використання цього заходу примусу.

Застосування вогнепальної зброї без попередження допускається: 1) у разі спроби особи, яку затримує поліцейський із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши визначену ним відстань, чи доторкнутися до зброї; 2) у разі збройного нападу, а також раптового нападу із застосуванням бойової техніки, транспортних засобів або інших засобів, що загрожують життю чи здоров'ю людей; 3) якщо особа, затримана чи заарештована за вчинення особливо тяжкого чи тяжкого

злочину, втікає із застосуванням транспортного засобу; 4) якщо особа чинить збройний опір; 5) із метою припинення спроби заволодіти вогнепальною зброєю [3].

Тепер розглянемо правила застосування вогнепальної зброї поліцейськими у різних країнах.

Аргентина. Дозвіл на носіння бойової зброї видається Національним органом озброєнь за попередньою згодою начальника поліції після розгляду особистого і професійного досвіду співробітника поліції. Дозвіл на носіння військової зброї дає законному користувачеві змогу тримати її під своїм контролем, використовувати її для тих цілей, для яких вона була надана, транспортувати її з відповідною документацією, пройти навчання та практику в спеціальних авторизованих установах, набувати і зберігати свої боєприпаси і придбати запасні частини для ремонту і перезарядки боєприпасів [5].

Бразилія. 31 грудня 2010 р. Міністерство юстиції і Міністерство з прав людини опублікували Міжвідомчий адміністративний акт (Portaria), який встановлює нові керівні принципи використання вогнепальної зброї співробітниками служби громадської безпеки [6]. Нові правила спрямовані на збереження прав людини і безпеки цивільних осіб, а також на поступове зниження рівня смертності у результаті дій, пов'язаних зі співробітниками служби громадської безпеки. Керівні принципи складаються з двадцяти п'яти нових правил і застосовуються до: федеральної поліції, федеральної дорожньої поліції, національного пенітенціарного управління і національних сил громадської безпеки.

Серед змін є вимога, щоб співробітники правоохоронних органів перед тим, як використати вогнепальну зброю, мають застосувати спочатку інші засоби примусу. Крім того, якщо відбувається стрілянина, тепер необхідно надати звіт, в якому пояснюється, чому зброя була застосована. У керівних принципах також говориться, що поліція має уникати застосування вогнепальної зброї проти осіб, які перебувають у розшуку, але не мають зброї, або навіть проти особи, в якій є зброя, але яка не становить безпосередньої загрози смерті або серйозного каліцтва для співробітників правоохоронних органів або третіх осіб [6].

Канада. Поліція має право застосовувати силу в рамках Канадської хартії прав і свобод [7], іншого законодавства на рівні провінцій та прецедентного права. Згідно з розділом 25 (1) Кримінального кодексу Канади, «той, хто зобов'язаний або уповноважений згідно із законом робити що-небудь в області управління або забезпечення дотримання закону, якщо він діє на розумних підставах, то він виправданий у тому, що він робить або вимагає, а також у тому, щоб використовувати стільки сили, скільки необхідно для цієї мети» [8]. Розділ 26 передбачає, що «той, хто уповноважений законом на застосування сили, несе кримінальну відповідальність за будь-яке його перевищення в залежності від характеру і якості діяння, що становить це перевищення». Стаття 117.07 (1) Кодексу звільняє співробітників поліції від заборони на зберігання та інші способи використання зброї та вогнепальної зброї [8].

У Канаді, крім федеральних законів, є закони провінції. Провінційна поліція має свої закони, положення і рамки, які регулюють застосування сили із застосуванням зброї. Наприклад, провінція Онтаріо прийняла Регламент «Екіпіровка та застосування сили», який «встановлює вимоги щодо застосування сили, включаючи використання затвердженої зброї, навчання

і звітність, а також використання, технічні характеристики пістолетів» [9]. Британська Колумбія також має свої правила [10].

У 2000 р. Канадська асоціація начальників поліції затвердила національні правила для застосування сили, яка стала основою для поліцейських установ з метою «розробки своєї власної політики або стандартів щодо застосування сили» [11].

Китай. Закон Китайської Народної Республіки (КНР) про Народну поліцію (Закон про поліцію) є основним законодавством, яке регулює організаційну структуру, функції, дисципліну і т.п. китайських поліцейських сил по всій країні. Закон був вперше прийнятий у 1995 р., а потім був змінений у 2012 р. [12].

Використання поліцейської зброї регулюється Положенням про використання поліцейського інвентарю і зброї Народної поліції, яка була оприлюднена Державною радою в 1996 р. [13]. Правила передбачають п'ятнадцять «невідкладних ситуацій» насильницьких злочинів, відповідно до яких поліція може використовувати зброю:

- підпад, порушення дамби або вибух, який серйозно загрожує громадській безпеці;
- угон будь-якого повітряного судна, корабля, потягу, автомашини або будь-якого моторизованого транспортного засобу, як-от автомобіль, що навмисно загрожує громадській безпеці;
- насильницьке захоплення або пограбування будь-яких небезпечних вантажів, таких як зброя, боєприпаси, вибухові речовини і смертельні отрути, які серйозно загрожують суспільній безпеці;
- вчинення злочину шляхом використання або погрози використання будь-яких небезпечних вантажів, як-от зброя, вибухові речовини і смертельні отрути;
- напад на важливі об'єкти для військових, засоби зв'язку, дорожнього руху, енергетики або запобігання небезпеки до такої міри, що це створює серйозну і неминучу загрозу громадській безпеці;
- вчинення насильницьких дій, як-от вбивство і викрадення інших людей і взяття їх заручниками, що ставлять під загрозу життя громадян;
- напад на об'єкти або цілі, які держава зобов'язана охороняти, захищати або тримати напоготові;
- пограбування громадської або приватної власності бандою або зі зброєю;
- групове або озброєне порушення громадського порядку, якщо іншим чином припинити порушення не можна;
- протидіяння або перешкоджання за допомогою насильства народним поліцейським законно виконувати свої обов'язки або напад на народних поліцейських, що створює загрозу їх життю;
- здійснення підозрюваним, що перебуває під вартою, або злочинцем, що перебуває у в'язниці, бунту, насильства або втечі з під варти;
- порятунок підозрюваних, які знаходяться під вартою, або злочинців у в'язниці;
- опір арешту або втеча після вчинення підпалу, злому дамби, вибуху, вбивства, пограбування чи вчинення інших серйозних насильницьких злочинів;
- злочинці, які чинять опір арешту або втікають із небезпечними вантажами, як-от зброя, вибухівка і смертельні отрути;
- або ж інші ситуації, які дозволяють використання зброї, як передбачено в законах і адміністративних правилах.

Як правило, поліцейські зобов'язані попереджувати громадян перед використанням зброї і можуть відкривати вогонь тільки, якщо попередження не подіяло. Якщо у них немає часу на попередження або попередження може привести тільки до більш серйозних і небезпечних наслідків, вони можуть відкрити вогонь без попередження, згідно з Правилами [13].

Правила також вказують, що поліція не може використовувати зброю там, де:

особа, яка вчиняє злочин, є вагітною жінкою або дитиною, крім випадків, коли вона вчиняє насильницький злочин, використовуючи або погрожуючи використати зброю, вибухові речовини і смертельні отрути;

злочинець знаходиться серед натовпу або у місці, що збирає велику кількість легкозаймистих, вибухонебезпечних, смертельно отруйних, радіоактивних небезпечних речовин, якщо тільки не використання зброї з метою припинення злочинного діяння приведе до більш небезпечних наслідків [13].

Висновки. Таким чином, можна зазначити, що в аналізованих країнах правила щодо використання заходів примусу взагалі та вогнепальної зброї зокрема співробітниками поліції аналогічні встановленим в Україні правилам. Це говорить про те, що нині створені загальноприйняті світові стандарти з використання вогнепальної зброї як крайнього заходу працівниками поліції.

Отже, національна поліція – це центральний орган виконавчої влади, який у сфері забезпечення обігу та застосування зброї має подвійний адміністративно-правовий статус: з одного боку, поліцейські мають право на зберігання, носіння та застосування вогнепальної зброї, з іншого – поліція є основним суб'єктом публічної адміністрації, що здійснює адміністративні режимні дії у сфері обігу зброї, яка перебуває в цивільних осіб, основна мета цього суб'єкта у сферах забезпечення обігу та застосування зброї, надання сервісних послуг (видання та анулювання дозволів) – забезпечення максимального контролю за дотриманням режиму обігу зброї, протидія незаконному обігу зброї та її безпідставному застосуванню через використання законодавчо прописаних процедур.

Література:

1. Шиленко М. Адміністративно-правовий статус суб'єктів публічної адміністрації, що здійснюють охорону природних ресурсів. *Інформація і право*. 2014. № 2. С. 97–101.
2. Кожному по пістолету: за і проти легалізації зброї. *INSIDER*. 2015. URL: <http://www.theinsider.ua/politics/5681366c31352/>.
3. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 4041. Ст. 379.
4. Щодо застосування вогнепальної зброї. *MEDIARNBO*. 2015. URL: <http://mediarnbo.org/2016/02/10/pamyatka-spivrobotnikam-politsiyi-shhodo-zastosuvannya-vognepalnoyi-zbroyi/>.

5. Decreto-Ley 333, Ley Orgánica de la Policía Federal, Jan. 14, 1958, as amended, art. 1. URL: <http://www.infoleg.gov.ar/infolegInternet/anexos/20000-24999/20983/textact.htm>.
6. Nova Regra para Uso de Arma de Fogo por Agentes Públicos Visa Preservar Direito de Civis, Portal Brasil (Apr. 1, 2011). URL: <http://www.brasil.gov.br/cidadania-e-justica/2011/04/nova-regra-para-uso-de-arma-de-fogo-por-agentes-publicos-visa-preservar-direito-de-civis>.
7. Canadian Charter of Rights and Freedoms, Part I of the Constitution Act, 1982, being Schedule B to the Canada Act, 1982, c. 11 (U.K.), [Criminal Code, R.S.C., 1985, c. C-46. URL: <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/>.
8. Royal Canadian Mounted Police Act, R.S.C., 1985. c. R-10. URL: <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/R-10/>.
9. Equipment and Use of Force Regulation, R.R.O. 1990, Reg. 926 (Ont.). URL: http://www.laws.gov.on.ca/html/reg/english/elaws_regs_900926_e.htm.
10. Use of Force Regulation, BC Reg. 203/98. URL: <https://www.canlii.org/en/bc/laws/regu/bc-reg-203-98/latest/bc-reg-203-98.html>.
11. Ron Hoffman, *Canada's National Use-of-Force Framework for Police Officers*, Police Chief (Oct. 2004). URL: http://www.policechiefmagazine.org/magazine/index.cfm?fuseaction=display_arch&article_id=1397&issue_id=102004.
12. Renmin Jingcha Fa [Law on the People's Police] (promulgated by the Standing Committee of the National People's Congress (NPC), Feb. 28, 1995, revised Oct. 26, 2012), Xinhua Zhonghua Renmin Gongheguo Changyong Falü Fagui Quanshu (2014) (hereinafter Fagui Quanshu) 3-65, English translation available at Westlaw China (by subscription).
13. Renmin Jingcha Shiyong Jingxie he Wuqi Tiaoli [Regulations on Use of Police Implements and Weapons by the People's Police] (promulgated by the State Council, Jan. 1, 1996), 1 Zhonghua Renmin Gongheguo Guowuyuan Gongbao [PRC State Council Gazette] (1996) 6-9, English translation available at Westlaw China (by subscription), translation amended by author.

Диденко С. В. Правила использования оружия работниками полиции в зарубежных странах

Аннотация. В статье рассматриваются и анализируются правила использования огнестрельного оружия сотрудниками полиции Украины и других зарубежных стран. На основании компаративистического анализа делается вывод о существовании общепринятых мировых стандартов при использовании оружия работниками полиции.

Ключевые слова: огнестрельное оружие, правила применения, полиция, зарубежные страны.

Didenko S. Rules for the use of weapons by police officers in foreign countries

Summary. The article deals with and analyzes the rules of using firearms by police officers of Ukraine and other foreign countries. On the basis of comparative analysis, it is concluded that there are generally accepted world standards for the use of weapons by police officers.

Key words: firearms, rules of application, police, foreign countries.

*Гольденберг Т. В.,
аспірант кафедри міжнародного права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ОСНОВНІ НАПРЯМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ЗІ ВСЕСВІТНЬОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Анотація. Стаття присвячена дослідженню основних напрямів, за якими розвивається активне співробітництво нашої держави зі Всесвітньою організацією охорони здоров'я з моменту її створення, з'ясуванню причин та підстав виникнення таких напрямів. Встановлено, що серед найважливіших питань співробітництва були проблеми відновлення системи закладів охорони здоров'я і підготовки кадрів для них та запобігання зростанню поширеності інфекційних і неінфекційних захворювань. Виявлено, що важливим питанням співробітництва у сфері охорони здоров'я, починаючи з 1986 р., стала боротьба з наслідками аварії на Чорнобильській АЕС в Україні. Порівняно новим напрямом у співробітництві України з ВООЗ стали запровадження та державна підтримка народної медицини.

Ключові слова: ВООЗ, інфекційні та неінфекційні хвороби, сфера охорони здоров'я, народна медицина, медична допомога, воєнна медицина, тютюнова епідемія.

Постановка проблеми. Незважаючи на досягнутий прогрес у сфері медицини, досягнутий людством на початку ХХІ століття, у пріоритетних сферах зберігається ще низка основних проблем. Зокрема, мають місце глобальні небезпеки поширення інфекційних захворювань, занадто багато жінок страждають та гинуть від серйозних проблем здоров'я під час вагітності та пологів, недостатній рівень державних витрат на охорону здоров'я. Принаймні половина населення світу не має повного охоплення основних медичних послуг, оскільки функціонуючі системи охорони здоров'я потребують відповідної кількості кваліфікованих працівників, що не дає змоги справедливо розподілити і зробити їх доступними для населення. За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ) у 2016 р. один із 10 дітей у всьому світі не отримав навіть першої дози вакцини проти дифтерії.

Здебільшого тягар подолання причин та наслідків цих загроз припадає на конкретні держави, які не завжди спроможні вирішувати ці проблеми. При цьому значна частина держав витрачає на охорону здоров'я менше одного відсотка свого річного бюджету.

Законодавче закріплення права на здоров'я у державах призвело до необхідності об'єднання зусиль у зазначеній сфері на міжнародному рівні та утворення відповідних міжнародних організацій.

Після утворення Організації Об'єднаних Націй в її структурі було утворено Всесвітню організацію охорони здоров'я. Через певний період її діяльності стало зрозумілим, що тих заходів, які проводить вона та інші організації для забезпечення здоров'я населення, замало. А відтак, поступово головна увага була зосереджена на конкретні заходи, які проводяться в окремих державах. Саме тому ВООЗ, як і низка інших міжнародних організацій, які

працюють у суміжних сферах, дедалі більше уваги приділяють не співробітництву на універсальному чи регіональному рівні, а роботі в конкретній державі чи навіть її регіоні.

Важливо зазначити, що питання співробітництва України з ВООЗ безпосередньо пов'язані з правосуб'єктністю вищезазначеної міжнародної організації.

Питання охорони здоров'я на міждержавному рівні знаходились у центрі уваги незначної кількості вітчизняних вчених. Їхні наукові інтереси стосувалися міжнародно-правових стандартів у сфері охорони здоров'я (І. Сенюта), міжнародно-правового регулювання співробітництва держав у зазначеній сфері (Н. Хендель) та впливу міжнародних організацій на національні системи охорони здоров'я (З. Черненко). Між цими публікаціями має місце достатній часовий проміжок часу (від 5 до 15 років), отже, далеко не всі актуальні питання у сфері захисту охорони здоров'я враховані нині. Крім того, останні чотири роки наша держава перебуває у збройному конфлікті, а це не може не відбиватися на цій сфері.

Мета статті. У зв'язку з вищезазначеним мета статті – конкретизувати основні напрями міжнародно-правового співробітництва України з ВООЗ із моменту її заснування і до сьогодні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновідомо, що Україна як правонаступниця УРСР розпочала співробітництво з ВООЗ із часу її утворення в рамках ООН у 1946 р. Як держава-засновниця цієї організації, делегація України зробила свій посильний внесок у роботу установчої конференції, на якій заклалися підвалини діяльності цієї спеціалізованої установи. Попри це, відносини нашої держави з ВООЗ не завжди були успішними для обох сторін. Причиною такого становища були різні обставини, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. А це, своєю чергою, виявляло відповідний вплив на реальний стан охорони здоров'я в Україні.

ВООЗ розпочала свою фактичну діяльність із 1948 р., тобто з моменту набрання чинності її установчого договору. На цьому первинному етапі відбувався процес активного розвитку самої організації, формування її організаційної структури, розроблення найважливіших документів, які в подальшому слугували відповідними стандартами у сфері охорони здоров'я. Прикладом цього можна назвати Міжнародні санітарні правила, які були прийняті на четвертій сесії Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я ВООЗ у 1951 р.

Основні напрями міжнародно-правового співробітництва України з ВООЗ були зосереджені на вирішенні двох основних програм:

1) відновлення системи закладів охорони здоров'я та підготовка персоналу для них. У рамках цієї програми була проведена оцінка основних потреб, і країни, що постраждали від війни, і відчували матеріальну потребу, були забезпечені обладнанням,

медичною допомогою, транспортними засобами та дитячим харчуванням. Однак, коли ситуація стала менш надзвичайною і вимагала більше довгострокових зусиль із відновлення, дедалі більш очевидною ставала необхідність перенести головний акцент у діяльності Бюро на реорганізацію, модернізацію та розбудову систем охорони здоров'я в країнах [1, с. 12]. В Україні діяльність ВООЗ була найбільш помітною в реформуванні системи медичної освіти та створенні сучасних лабораторій для проведення наукових і клінічних досліджень у сфері охорони здоров'я;

2) боротьба з хворобами «великої п'ятірки»: туберкульоз, малярія, венеричні хвороби, здоров'я матері і дитини та оздоровлення довкілля. Хоча не всі з названих проблем є характерними для України (зокрема, у нас практично не зустрічається малярія), проте загалом ця програма сприяла розвитку системи запобігання та лікування інфекційних хворіб, а також дитячій смертності.

Важливим напрямом співробітництва України і ВООЗ стало питання стандартизації та статистики. У рамках цього було запроваджено кілька важливих стандартів, зокрема, проведено систематизацію лікарських засобів, проведено реформу системи обліку в закладах охорони здоров'я, в тому числі в таких сферах, як причини смертності. Розроблено систему обліку захворювань і загального стану здоров'я населення (ця система передбачає аналіз найрізноманітніших чинників і нині охоплює більш 600 показників здоров'я) [2].

Загалом це був досить короткий період взаємного співробітництва України з Організацією. І він не міг засвідчити реальні успіхи у цій сфері хоча би тому, що це був післявоєнний період і, відповідно, на перше місце висувалися економічні проблеми, а не соціальні.

З 1951 р. розпочався другий етап співробітництва з Організацією, який тривав аж до проголошення незалежності України. Цей період можна умовно назвати періодом неактивного членства. Причиною такого стану було те, що у 1951 р. делегація Української та Білоруської РСР, як і низка інших держав соціалістичного блоку, зробили заяви, що припиняють своє членство в організації, оскільки не згодні з її політикою. По суті, це був єдиний випадок, коли Україна (у такому разі УРСР) припинили своє членство в міжнародній організації [3, с. 138]. Зрозуміло, що це жодним чином не відбилося на рівні «обслуговування», оскільки Радянський Союз свого членства не припиняв, а отже, УРСР сприймалася не як окремий суб'єкт, а як частина СРСР. Заради справедливості треба зазначити, що, швидше за все, причиною виходу УРСР та інших соціалістичних держав було те, що керівництво СРСР не бачило доцільності фінансувати роботу організації, оскільки остання не виправдала їх сподівання.

Незважаючи на це, представники від України працювали у складі союзної делегації. Така форма дипломатії дала змогу за цей період реалізувати десятки програм у сфері охорони здоров'я.

Основними необхідно виділити такі:

- 1) запобігання зростання поширеності неінфекційних захворювань і станів (таких, як нещасні випадки і травми, серцево-судинні захворювання, рак, діабет і ревматизм);
- 2) боротьба з дитячою смертністю (в результаті зменшено кількість випадків дитячої смертності майже у 10 разів);
- 3) імунізації населення;
- 4) запобігання і боротьба з інфекційними хворобами;
- 5) запобігання і боротьба з неінфекційними хворобами.

Важливою подією у ці роки варто вважати проведення конференції за підтримки ВООЗ спільно з ЮНІСЕФ в Алма-Аті з 6 по 12 вересня 1978 р. Основною її метою було узагальнення положень про первинну медико-санітарну допомогу. За результатами роботи конференції було прийнято Алма-Атинську Декларацію ВООЗ про первинну медико-санітарну допомогу. Вона заклала основи для майбутньої програми ВООЗ, широко відому як «Здоров'я для всіх: 2000».

Декларація закликала до «негайних дій всіх урядів, всіх працівників охорони здоров'я та служб розвитку і світової спільноти щодо захисту та підтримки здоров'я всіх людей світу». Ст. 1 Декларації чітко передбачає, що «здоров'я <...> є фундаментальним (основним) правом людини, і що досягнення максимально високого можливого рівня здоров'я є найбільш важливою соціальною метою в усьому світі». При цьому ст. 3 зазначає: «Підтримка та захист здоров'я людей є важливими для безперервного економічного розвитку і робить свій внесок у поліпшення якості життя і миру у всьому світі» [4]. Конференція, крім того, створила основу для конкретних програмних стратегій досягнення цих цілей».

Важливим питанням співробітництва у сфері охорони здоров'я, починаючи з 1986 р., стає боротьба з наслідками аварії на Чорнобильській АЕС в Україні. У рамках програми ВООЗ проводилися дослідження жертв аварії та впливу радіації на території трьох союзних республік, у тому числі і УРСР. За результатами дослідження було вироблено цілу низку рекомендацій для профілактики і лікування променевої хвороби і інших наслідків радіоактивного опромінення. Зокрема, більше 10 тисяч осіб взяли участь у дослідженні впливу йодовмісних речовин.

Варто наголосити на тому, що уряд України виступив із пропозицією створити в рамках ВООЗ спеціальну програму з питань дослідження наслідків аварії на ЧАЕС. За підтримки ВООЗ ця програма отримала назву ІРНЕСА (Міжнародний проект дослідження впливу Чорнобильської аварії на здоров'я).

Після набуття незалежності Україна в 1992 р. подала заяву про відновлення членства в ВООЗ. Через деякий час у 1994 р. ВООЗ відкрила представництво в Україні з метою підтримання ефективного зв'язку між Європейським регіональним бюро ВООЗ та Україною, а також для надання допомоги в розвитку результативного міжнародно-правового співробітництва в сфері охорони здоров'я з широким залученням міжнародної спільноти [5].

Юридичною підставою для такого співробітництва між Україною і ВООЗ, крім Конституції ВООЗ, є Базова угода між Урядом України і Всесвітньою організацією охорони здоров'я про встановлення відносин технічного консультативного співробітництва 1997 р. [6]. Названа угода є рамковою і визначає основні принципи та напрями співробітництва. Так, відповідно до ст. 1 Угоди «Організація встановить з Урядом технічне консультативне співробітництво, враховуючи бюджетні обмеження або наявність необхідних коштів. Уряд та Організація співробітничатимуть у справі розробки взаємоузгоджених планів дій для здійснення технічного консультативного співробітництва на основі запитів, отриманих від Уряду і затверджених Організацією».

У 2006 р. Україна ратифікувала Рамкову конвенцію ВООЗ зі боротьби проти тютюну (далі – РК БТ ВООЗ), після чого було ухвалено відповідні зміни до законодавства, які врятували сотні тисяч життів. Найголовніше, за цей час змінилося ставлення до тютюну та куріння, майже зникли всі форми тютюнової реклами.

ми, запроваджено нові правила маркування упаковки сигарет, більшість робочих місць стали «бездимними». І це незаперечний успіх.

З четвертого місця у світі за поширеністю куріння у 2006 р. Україна перемістилася у третій десяток за звітом ВООЗ щодо глобальної тютюнової епідемії. Внаслідок профілактичних заходів знизився рівень захворюваності на астму, ішемічну хворобу серця, хвороби верхніх дихальних шляхів тощо [7].

Разом із тим Верховна Рада України на своєму засіданні від 13 квітня 2016 р. заявила, що «визнає незадовільною реалізацію Статті 5 РКБТ ВООЗ «Загальні зобов'язання» в частині зобов'язань розробляти, здійснювати, оновлювати та переглядати багатосекторальні національні стратегії, плани й програми з боротьби проти тютюну».

Було визнано, що окремі статті РКБТ ВООЗ не в повному обсязі реалізовані в українському законодавстві. Зокрема, реалізація Статті 8 РКБТ ВООЗ щодо захисту населення від тютюнового диму потребує покращення виконання чинних норм, а також вимагає повного захисту населення від тютюнового диму у всіх без винятку приміщеннях. Крім того, реалізація Статті 13 щодо заборони всіх форм реклами та стимулювання продажу тютюнових виробів вимагає заборони стимулювання продажу сигарет, яке досі присутнє у місцях їхньої реалізації в Україні.

Співробітництво України з ВООЗ здійснюється переважно через Європейське регіональне бюро відповідно до базових (2-річних) угод, що укладаються між Україною та ЄРБ. В угодах визначаються пріоритетні напрями співробітництва, на які скеровуються кошти, що виділяються з основного бюджету ВООЗ на підтримку заходів на рівні країни. Україна зацікавлена у використанні потенціалу та накопиченого ВООЗ міжнародного досвіду, а також залученні через її канали міжнародної допомоги з метою розв'язання проблем, у першу чергу, у таких напрямках: туберкульоз та ВІЛ/СНІД; пташиний грип, рак, серцево-судинні захворювання, цукровий діабет; тютюн; здоров'я матері й дитини; безпека продуктів харчування; психічне здоров'я; безпека крові. Заходи, що здійснюються в межах співробітництва України з ВООЗ, узгоджуються з її національними пріоритетами та стратегіями у сфері охорони здоров'я, враховують специфіку ситуації в країні та особливості національної системи охорони здоров'я [8, с. 131].

Значну роль у співробітництві України з ВООЗ займає вироблена Всесвітньою організацією стратегія в галузі народної медицини на 2014–2023 рр. На сучасному етапі народна медицина здебільшого розглядається державами як додаткова (альтернативна) частина медико-санітарної допомоги. А тому цілком закономірним є той факт, що саме ВООЗ взяла на себе координуючу функцію поєднання сучасної високотехнічної медицини з народною медициною із запевненням в тому, що такий підхід забезпечить новітній, і водночас креативний спосіб збереження здоров'я.

Реалізація цієї стратегії в Україні здійснюється через вирішення трьох таких стратегічних завдань: 1) створення бази знань і формування національної політики; 2) підвищення безпеки, якості та ефективності методів народної медицини за допомогою регулювання; 3) сприяння загальному охопленню населення послугами охорони здоров'я через інтеграцію народної медицини і самопомоги у Національну систему охорони здоров'я.

Відповідно до зазначеної мети та стратегічних завдань у кожній державі-члені ВООЗ (у тому числі і в Україні) уряди та їх міністерства покликані розробляти власні стратегічні на-

прями діяльності згідно з наявними у них економічними та соціально-політичними умовами. Саме тому ВООЗ надає сприяння у питаннях полегшення інтеграції народної медицини у національні системи охорони здоров'я через допомогу державам у розробці їх власної національної політики у цій галузі. Крім цього, ВООЗ розробляє рекомендації щодо підготовки та надання міжнародних стандартів технічних інструкцій та методик для наукових досліджень щодо продукції, практичної діяльності фахівців із народної медицини та ін.

Своїми діями ВООЗ ставить собі за кінцеву мету поширення та ґрунтовне застосування методів народної медицини для доповнення до місцевої системи охорони здоров'я, виділяючи народну медицину як світового феномена.

З середини 2014 р. у співробітництві між Україною і ВООЗ змінюються пріоритети, оскільки основний наголос робиться на питаннях, пов'язаних із наданням медичної допомоги пораненим і хворим у зоні збройного конфлікту на сході України.

Фактично, з цього моменту ВООЗ переходить з інституційної (співпраця з органами державної влади щодо імплементації в законодавство нашої держави основних стандартів у сфері охорони здоров'я населення) на оперативну модель роботи. Оперативна модель передбачає практичну діяльність на місцях щодо надання медичної допомоги.

Починаючи з серпня 2014 р. ВООЗ надає Україні так звані «набори від травм» (набір лікарських засобів та необхідного обладнання для надання первинної медичної допомоги особі, яка отримала травми або вогнепальне поранення) [9].

Експерти ВООЗ також надають практичну допомогу в підготовці медичного персоналу, особливо у військових госпіталях, а також лікарнях прифронтової зони. Паралельно з тим реалізується проект з імплементації в національну практику стандартів у сфері воєнної медицини. Зокрема, спеціально для нашої держави експерти організації адаптували протоколи надання первинної медичної допомоги медичною службою армії. Було розроблено і проекти кількох інших протоколів. Та попри активну діяльність ВООЗ Україна досі не імплементувала вищезазначені протоколи в національне законодавство. До основних причин такого стану речей належать відсутність у національній лікарській практиці використання протоколів проведення тих чи інших медичних процедур. І хоча протягом останніх років Міністерство охорони здоров'я намагається їх впроваджувати, однак через наявні проблеми (опір системи, а також недостатність матеріальної бази) таку діяльність навряд чи можна вважати задовільною.

Висновки. З огляду на вищезазначене, до основних напрямів співробітництва України з ВООЗ належать:

- 1) відновлення і подальший розвиток закладів охорони здоров'я та підготовка персоналу для них;
- 2) боротьба з хворобами (туберкульоз, малярія, венеричні хвороби), здоров'я матері і дитини та оздоровлення довкілля та ін.;
- 3) вироблення і запровадження стандартизації та статистики у сфері охорони здоров'я;
- 4) боротьба з наслідками аварії на Чорнобильській АЕС;
- 5) боротьба з тютюновою епідемією;
- 6) запровадження та підтримка народної медицини.

Разом із тим вказаний перелік напрямків не є вичерпним, оскільки їх кількість та змістовне наповнення постійно трансформуються. Зокрема, одним із нових перспективних напрямів стає фармацевтика (та певні стандарти, які висуває до неї ВООЗ).

Література:

1. ВОЗ: Шестдесят лет в Европе. Копенгаген. ВОЗ, 2010. 128 с.
2. База данных «Здоровье для всех» (HFA-DB). URL: <http://www.euro.who.int/hfadb> (дата звернення: 21.12.2018).
3. Кулеба Д. І. Участь України в міжнародних організаціях. Правова теорія і практика : монографія / за ред. О. В. Задорожного ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ, 2007. 304 с.
4. Алма-Атинская декларация, 1978 г. Копенгаген, Европейское региональное бюро ВОЗ, 2006 г. URL: http://www.euro.who.int/AboutWHO/Policy/20010827_1?language=russian
5. Страновой офис ВОЗ. URL: <http://www.euro.who.int/ru/countries/ukraine/who-country-office> (дата звернення: 21.11.2018).
6. Базова угода між Урядом України і Всесвітньою організацією охорони здоров'я про встановлення відносин технічного консультативного співробітництва від 12.06.1997 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/897_005
7. Заява Верховної Ради України з нагоди 10-річчя ратифікації Україною Рамкової Конвенції ВООЗ із боротьби проти тютюну : Затв-на Постановою Верховної Ради України від 13.04.2016 р. № 1087-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 21. Ст. 413.
8. Білинська М. М., Жилка К. І. Основні напрями співпраці міжнародних організацій з органами державної влади України в забезпеченні права дитини на охорону здоров'я. *Право та державне управління*. 2013. № 4 (13). С. 130-133.
9. Situation report No 3 as of 17 July 2014. URL: http://www.reliafeweb.int/sites/reliafeweb.int/files/resources/Sitrep-Ukraine_20140717_final.pdf (дата звернення: 22.11.2018).

Гольденберг Т. В. Основные направления международно-правового сотрудничества Украины со Всемирной организацией здравоохранения

Аннотация. Статья посвящена исследованию основных направлений, в которых развивается активное сотрудничество нашего государства со Всемирной организацией здравоохранения с момента ее создания, выяснению

причин и оснований возникновения таких направлений. Установлено, что среди важнейших вопросов сотрудничества были проблемы восстановления системы учреждений здравоохранения и подготовки кадров для них и предотвращения роста распространенности инфекционных и неинфекционных заболеваний. Выявлено, что важным вопросом сотрудничества в сфере здравоохранения, начиная с 1986 г., стала борьба с последствиями аварии на Чернобыльской АЭС в Украине. Относительно новым направлением в сотрудничестве Украины с ВОЗ стали внедрение и государственная поддержка народной медицины.

Ключевые слова: ВОЗ, инфекционные и неинфекционные болезни, сфера здравоохранения, народная медицина, медицинская помощь, военная медицина, табачная эпидемия.

Goldberg T. The main directions of international legal cooperation of the Ukraine with the World Health Organization

Summary. The article is devoted to the research of the main directions on which the active cooperation of our state with the World Health Organization develops from the moment of its creation, clarification the reasons and grounds for the emergence of such areas. It was established that among the most important issues of cooperation were the problems of restoring the system of health facilities and training for them, and preventing an increase in the prevalence of infectious and non-infectious diseases. It has been revealed that since 1986 the important issue of cooperation in the field of healthcare has been the struggle with the consequences of the Chernobyl accident in Ukraine. Introduction and state support to folk medicine has become a relatively new direction in cooperation between Ukraine and WHO.

Key words: WHO, infectious and non-infectious diseases, health care, folk medicine, medical aid, military medicine, tobacco epidemic.

ТИМЧАСОВЕ ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ КРАЇН АНГЛОСАКСОНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Анотація. У статті на основі аналізу наукових поглядів учених розглянуто зарубіжний досвід вилучення майна в кримінальному процесуальному законодавстві країн англосаксонської правової системи. Акцентовано увагу на тому, що термін «тимчасове вилучення майна» в правових нормах указаних у статті країн не використовується, адже в цих державах вилучення майна є дією, пов'язаною з обмеженням прав громадян, воно може бути як самостійним заходом, так й елементом обшуку.

Ключові слова: тимчасове вилучення майна, кримінальне процесуальне законодавство, англосаксонська правова система.

Постановка проблеми. Інститут тимчасового вилучення майна в кримінальному процесі України є відносно новим. У зв'язку з цим очевидною та виправданою є недосконалість процедури його застосування. Як цілком слушно з указанного приводу висловились О.С. Войтюк та О.В. Кравченко, сьогодні українська кримінальна процесуальна діяльність перебуває у стані остаточного пристосування до змін у кримінальному процесуальному законодавстві. Проте все одно залишилися невирішені питання, а деякі зміни не пішли на краще [1, с. 175]. Для виправлення вказаного положення справ потрібно поряд із дослідженням слідчої практики його застосування, а також удосконалення її нормативно-правової регламентації звернутися до досвіду здійснення тимчасового вилучення майна в зарубіжних країнах різних правових систем, адже в більш розвинених країнах з аналогічними проблемами стикалися раніше, а отже, віднайшли певні рішення. Зрозуміло, що не весь зарубіжний досвід може знадобитися для вдосконалення українського законодавства. Також необхідно враховувати, що не існує досконалого законодавства, а тому треба розібратися, що саме є практичним у законодавствах, визначити аспекти, які варто дослідити й використати [1, с. 175]. Аналіз кримінального процесуального законодавства інших країн варто здійснювати з урахуванням того, до якого типу правової системи належить та чи інша держава. Адже вказані системи різняться між собою низкою ознак. Як приклад ступенем рецесії римського права; джерелами права та їх ієрархією; структурою системи права та правозастосовною діяльністю [2, с. 563–567]. Загальноприйнятним є виокремлення англо-американської та романо-германської (континентальної) правових систем. Однак рамки наукового дослідження не дають нам змогу розглянути досвід країн обох цих правових систем, а тому окрема увага буде приділена саме державам англо-американської правової системи.

Окремі проблемні питання зарубіжного досвіду тимчасового вилучення майна в кримінальному процесуальному законодавстві різних країн у наукових працях розглядали

Л.Д. Удалова, Ю.Д. Москалюк, О.П. Кучинська, С.М. Смоков, Г.К. Кожевников, В.І. Галаган, Ю.П. Алєнін, М.А. Погорєцький і багато інших. Однак, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, у науковій літературі відсутнє єдине комплексне дослідження, присвячене досвіду тимчасового вилучення майна в кримінальному процесуальному законодавстві країн англосаксонської правової системи.

Саме тому **метою статті** є розглянути досвід тимчасового вилучення майна в кримінальному процесуальному законодавстві країн англосаксонської правової системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи розгляд основного питання, відзначимо, що в англосаксонській системі права, представленій Сполученими Штатами Америки (далі – США) та Великою Британією, відсутнє кодифіковане законодавство, яке б регламентувало досудове провадження. Вона характеризується приватно-позовною основою в системі загального права [3, с. 310]. Відповідно, основним джерелом кримінального процесуального права є судова практика, і тільки другим джерелом буде статутне право (закон) [4, с. 26]. При цьому більша частина нормативно-правових актів стосовно кримінального судочинства пов'язана із застосуванням заходів примусу, а кримінальний процес зазвичай структурований на стадії досудового провадження, попереднього розгляду справи в суді, судового розгляду, апеляційного провадження та виконання вироку [5, с. 9].

Зокрема, в Об'єднаному Королівстві Великобританії та Північній Ірландії відсутні стадія початку кримінального провадження і стадія попереднього (досудового) розслідування. Для них вони не самостійні стадії процесу, а дещо єдине, що здійснюється переважно без дотримання встановлених законом чітко формалізованих правил (наприклад, рішення про початок провадження не оформлюється певним офіційним актом; не складаються спеціальні процесуальні документи про прийняття справи до провадження, про пред'явлення обвинувачення). Більше того, на цьому етапі провадження по кримінальних справах відсутня відмінність між діями, які в нашому законодавстві прийнято йменувати оперативно-розшуковими та слідчими. Цей етап (стадію) нерідко називають поліцейським розслідуванням (police enquiry, police investigation) або досудовим збиранням доказів (досудовим провадженням). При цьому в Об'єднаному королівстві відсутня сувора регламентація правом діяльності спеціальних державних органів зі збирання доказів до початку провадження справи в суді. Разом із тим у передбачених законодавством випадках між досудовим збиранням доказів (поліцейським розслідуванням) і розглядом справи по суті (trial) часто «вклинюється» проміжна стадія, специфічна для англосаксонського кримінального судочинства.

Її сутність полягає в розгляді магістратським судом (суддею) справи з метою перевірки законності й обґрунтованості запобіжного заходу, видачі наказу на арешт чи обшук, визначення достатності доказів для розгляду справи по суті, його предметної й територіальної підсудності, а також вирішення питання про направлення справи в Суд корони для розгляду по суті чи призначення заходу покарання [5, с. 46–47].

Не менш цікавим є питання врегулювання в Об'єднаному Королівстві Великобританії та Північній Ірландії питання допустимості доказів, отриманих, зокрема, в ході досудового провадження. Адже специфікою англійського доказового права є те, що основним критерієм для визнання того чи іншого доказу допустимим є не дотримання закону чи інших правових приписів під час його отримання, а внутрішні властивості самого доказу, його здатність доказувати обставини, що підлягають установленню в ході судового розгляду. Мова йде про те, що історично доказове право ніколи не розглядалося тут як інструмент забезпечення прав особи. Його основною метою було створення таких правил доказування, які давали б змогу усунути з процесу чи не допустити в процес сумнівні докази. Якщо доказ, на думку англійського судді, не викликає сумніву (навіть якщо він отриманий із порушенням процедури) та здатний виконати свою процесуальну місію, пов'язану з в'язанням обставин справи для постановки справедливого вироку, то нема ніяких причин відмовлятися від такого доказу [5, с. 86–87].

З приводу ж засобів збирання доказів під час досудового провадження (поліцейського розслідування), то вказана діяльність складається з двох груп кримінальних процесуальних дій: зі збирання доказової інформації, необхідної для розкриття злочину та звинувачення в його скоєнні винної особи; із застосування заходів процесуального примусу, допустимого під час будь-якого кримінального переслідування. При цьому за своїм змістом усю суму дій, дозволених англійській поліції під час розслідування кримінальних справ, можна розділити на дії, які вчиняються тільки з дозволу суду, і дії, які поліція вправі вчиняти без такого дозволу. Зокрема, серед поліцейських дій, які пов'язані з обмеженням прав особи та проводяться з дозволу суду, варто виокремити обшук. Проте існує чимало випадків, коли поліція вправі проводити обшук без судового наказу: наприклад, обшук, що супроводжує арешт; обшук місця проживання арештованого; особистий обшук чи обшук транспортних засобів за наявності підстав уважати, що в підозрюваного знаходяться крадені речі чи заборонені предмети. Тому у випадках, коли поліції потрібно вийти за межі наданих їй повноважень (мова йде про загальне правило, згідно з яким вона може вчиняти тільки те, що прямо дозволено законом чи іншими нормативними актами), вона зобов'язана звернутися до суду з клопотанням про видачу судового наказу – процесуального акта, що дозволяє вчинити певну дію. Для отримання такого наказу поліції необхідно представити суду підстави для вчинення дії чи застосування заходу процесуального примусу. Тобто, по суті, потрібно сформулювати обвинувачення. Із цією метою особа, котра провадить досудове розслідування, складає процесуальний документ, який називається «інформація», де містяться відомості про злочин та особу, підозрювану в його скоєнні. Указана інформація адресується в магістратський суд, який розглядає питання про наявність підстав для видачі відповідного наказу. За ствердого для поліції рішення щодо питання вона отримує право провести дію чи застосувати захід, ука-

заний у виданому магістратським судом наказі [5, с. 103–104, 108–109; 6, с. 41–42].

Процедура отримання дозволу та проведення обшуку, вилучення власності закріплена в Халсбарі Законів Англії (том 26, 1990), який базується на Британському Законі 1984 року про поліцейські та кримінальні свідчення й на Практичному кодексі для виконання службовцями поліції передбаченого законом права на затримання та обшук 1986 року. Зокрема, в ст. 669 «Обшук за згодою» зазначається, «якщо передбачається провести обшук приміщення з дозволу конкретної особи, то ця особа має дати такий дозвіл у письмовому вигляді. Звернувшись за дозволом, поліцейський повинен точно сформулювати мету обшуку та інформувати заінтересовану особу про те, що вона не зобов'язана давати згоду і що будь-який вилучений предмет може слугувати доказом. Якщо в цей час особа не підозрюється в учиненні злочину, поліцейський мусить повідомити її про це. Однак не варто добиватися згоди на обшук, якщо це викликає надмірні незручності для особи, котра має дати дозвіл» [7, с. 332]. Стаття 685 зазначеного акта присвячена процедурі вилучення власності, а саме: «... поліцейський, який законно перебуває у приміщенні, може вилучити з нього будь-який предмет, якщо в нього є достатні підстави вважати, що: 1) предмет застосовували під час здійснення злочину; 2) його необхідно вилучити, щоб запобігти його приховуванню, втраті, пошкодженню, зміні або знищенню. Поліцейський, який законно перебуває в приміщенні, може також вилучити будь-яку річ у цьому приміщенні, якщо в нього є достатньо підстав уважати, що: а) вона є доказом, пов'язаним зі злочинем, який він розслідує, або з будь-яким іншим злочинем; б) що необхідно вилучити її, щоб запобігти її приховуванню, втраті, зміні або знищенню». Окрім того, поліцейський вправі вимагати будь-яку інформацію, яка зберігається на комп'ютері й може бути вилучена, щоб перевести її у форму, в якій вона може бути видима й прочитувана, за умов свого законного перебування в приміщенні, наявності достатніх підстав уважати, що цей доказ стосується злочину, а ця інформація застосовувалася під час його здійснення й може бути приховуваною, втраченою, підробленою чи знищеною. Разом із тим забороняється вилучати доказ, що є предметом «юридичної недоторканності» [7, с. 338].

З вищевказаного можна зробити висновок, що в кримінальному процесуальному законодавстві Об'єднаного Королівства Великобританії та Північній Ірландії вилучення майна належить до заходів, які пов'язані з обмеженням прав громадян. Залежно від того, в рамках якого заходу та за яких умов таке вилучення буде відбуватися, вирішується питання про необхідність попереднього отримання дозволу на його проведення. Відповідно, вилучення майна може бути як складником обшуку, так і самостійною дією – «вилучення власності».

Дещо подібним з англійським є підхід до визначення предмета кримінального процесу в США, які теж є представниками англосаксонської правової сім'ї. З приводу законодавчої регламентації діяльності прокуратури, поліції й інших органів, які провадять досудове розслідування по кримінальних справах, то вона є неповною. У зв'язку з цим наявні прогалини заповнюються підзаконними актами чи нормами неписаного права. Порівняно недавно з'явилися кримінальні процесуальні закони з окремих питань, пов'язаних із досудовими діями, які можуть істотно обмежити права особи. При цьому варто відмітити, що в законодавстві США та судовій практиці не використовуються

звичні для нашого національного кримінального процесуально-го права терміни «запобіжні заходи» й «заходи процесуального примусу». Згідно з Федеральними правилами кримінального процесу, в окружних судах США стосовно осіб, які підпали під сферу кримінального процесу, можуть застосовуватися заходи, що обмежують права громадян [8 с. 46]. Так, у США з моменту отримання та реєстрації інформації про подію чи чийсь поступок, що містить ознаки злочину, вправі проводити широке коло дій, що не суперечать правовим приписам, які охороняють права й законні інтереси громадян та організацій, з виявлення, фіксації, перевірки й дослідження фактичних даних, які після відповідної перевірки й оформлення можуть бути використані як докази під час розгляду справи в суді. Зокрема, поліцейському дозволено виявляти та збирати предмети й документи, які можуть в результаті стати, відповідно, речовими чи письмовими доказами, інтерв'ювати потерпілих або свідків, ставити питання ймовірному підозрюваному, який знаходиться на волі, стосовно даних про його особистість та інших обставин, залучати інформаторів та отримувати від них необхідні відомості, оглядати житлові й службові приміщення, консультуватися зі спеціалістами. Окрім того, серед дій, які може здійснювати уповноважена на розслідування особа, варто виокремити прийняття та реалізацію в установленому правовими приписами порядку рішень про застосування заходів процесуального примусу (привід, затримання, арешт, обшук, ввімка тощо). Для окремих із указаних заходів установлений особливий правовий режим. У IV поправці до Конституції США наголошено: «Право народу на охорону особистості, житла, паперів і майна від необгрунтованих обшуків чи арештів не повинно порушуватися, і ордер на обшук чи арешт не будуть видаватися без достатніх підстав, підтверджених присягою чи урочистою обіцяркою. Такі ордери повинні містити детальний опис місця обшуку, а також осіб і майна, що підлягають арешту» [7, с. 341]. При цьому на етапі досудового (поліцейського) розслідування дії, що потребують судової санкції, зазвичай не проводяться. Це пояснюється тим, що, наприклад, отримання судової санкції на проведення обшуку потребує часу та представлення матеріалів, необхідних для обґрунтування такої дії (із цього правила є певні винятки: без санкції суду допускається проведення приміщень у випадках, які не терплять зволікань; дозволяється за певних умов обшукувати одяг і транспортний засіб підозрюваного) [5, с. 167–168, 222, 224].

Щодо процедури вилучення майна під час обшуку, то варто відмітити той факт, що обшук буде вважатися допустимим, а отже, і докази, отримані в ході його проведення, тільки за наявності судового ордеру, в якому чітко вказується місце його проведення та предмети, що підлягають вилученню. Під час проведення обшуку не повинні бути присутніми сторонні особи (поняті), не складається протокол. Тому попередня вказівка в ордері на предмети, що підлягають виявленню, і подальше їх вилучення покликані гарантувати ту обставину, що вилучені речі дійсно знаходилися в підозрюваного. Результати обшуку вводяться в процес доказування шляхом допиту поліцейського в суді. Разом із тим не потребують судового дозволу дії з вилучення під час обшуку доказів, що лежать відкрито й не вказані в ордері [9, с. 29–37]. Окрім того, згідно з положеннями поправки V до Конституції США (1791 року), винятками щодо необхідності ордеру є: а) обшук, пов'язаний з арештом; б) затримання та обшук з метою вилучення зброї, що ґрунтуються

на розумній підозрі; в) обшук за добровільної згоди; г) обшук, викликаний терміновими обставинами [7, с. 342].

Заслуговує на увагу той факт, що в США на законодавчому рівні використовується термін «обшуки та вилучення» (правило 41 глави IX «Додаткові та спеціальні процесуальні дії» Федеральних правил кримінального процесу в окружних судах США). Тобто обшук полягає в пошуку предметів, які підлягають вилученню в ході його проведення. Зокрема, ордер на обшук чи вилучення може бути виданий на: «(1) власність, яка підтверджує факт учинення кримінального злочину; (2) контрабанду, майно, здобуте злочинним шляхом, чи речі, що знаходяться в іншому злочинному володінні; (3) власність, яку мають намір чи намагаються використати або яка використовується чи використовувалася як знаряддя вчинення кримінального злочину; (4) особу, для арешту якої існує імовірна причина чи яка незаконно утримується». Окрім того, майно може бути вилученим без обшуку, якщо воно не сховане від сторонніх очей і знаходиться «у всіх на виду», а також якщо знаходиться на «відкритих полях» (рішення Верховного Суду США по справі Олівера 1987 року) [10, с. 36–40, 45–47].

Висновки. Отже, у кримінальному процесуальному законодавстві США, як і в Об'єднаному Королівстві Великобританії та Північної Ірландії, відсутній поділ процесуальних дій на слідчі дії, заходи процесуального примусу, запобіжні заходи, а виокремлюються дії, пов'язані з обмеженням прав громадян. Фактичне вилучення майна може здійснюватися як у рамках обшуку, так і без його проведення за умови законного перебування на місці його виявлення («у всіх на виду», «відкрите поле» тощо). Загалом же аналіз законодавства країн англосаксонської правової системи дає змогу дійти висновку, що термін «тимчасове вилучення майна» в правових нормах указаних країн не використовується. У цих державах вилучення майна є дією, пов'язаною з обмеженням прав громадян. Воно може бути як самостійним заходом, так й елементом обшуку.

Література:

1. Войтюк О.С., Кравченко О.В. Зарубіжний досвід забезпечення процесуальних гарантій під час кримінального провадження й можливості його використання в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 7. С. 174–177. URL: http://www.pap.in.ua/7_2014/52.pdf (дата звернення: 09.08.2018).
2. Скакун О.Ф. Теория государства и права: учебник. Харьков: Консум, 2000. 656 с.
3. Гринюк В.О. Порівняльно-правові аспекти порядку реалізації функції обвинувачення у країнах англо-американської та континентальної правових систем. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Випуск 5. С. 308–312.
4. Калиновский К.Б. Уголовный процесс современных зарубежных государств: учебное пособие. Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2000. 48 с.
5. Гуценко К.Ф., Головкин Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств. Москва: Зерцало – М, 2002. 528 с.
6. Стойко Н.Г., Шагинян А.С. Уголовный процесс Англии и Уэльса, Бельгии и Дании: сравнительно-правовой аспект. Красноярск, 1997. 82 с.
7. Молдован В.В., Молдован А.В. Порівняльне кримінально-процесуальне право: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 400 с.
8. Махов В.Н., Пешков М.А. Уголовный процесс США (досудебные стадии): учебное пособие. Москва: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1998. 208 с.

9. Калиновский К.Б. Уголовный процесс современных зарубежных государств: учебное пособие. Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2000. 48 с.
10. Махов В.Н., Пешков М.А. Уголовный процесс США (досудебные стадии): учебное пособие. Москва: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1998. 208 с.

Галась И. А. Временное изъятие имущества в уголовном процессуальном законодательстве стран англосаксонской правовой системы

Аннотация. В статье на основе анализа научных взглядов ученых рассмотрен зарубежный опыт изъятия имущества в уголовном процессуальном законодательстве стран англосаксонской правовой системы. Акцентировано внимание на том, что термин «временное изъятие имущества» в правовых нормах указанных в статье стран не используется, ведь в этих государствах изъятие имущества является действием, которое связано с ограничением прав граждан,

оно может быть как самостоятельным мероприятием, так и элементом обыска.

Ключевые слова: временное изъятие имущества, уголовное процессуальное законодательство, англосаксонская правовая система.

Halas I. Temporary seizure of property in the criminal procedural law of the Anglo-Saxon legal system

Summary. In the article, on the basis of the fiction of scientific views of scientists, the foreign experience of property seizure in the criminal procedural law of the countries of the Anglo-Saxon legal system was considered. The emphasis is placed on the fact that the term “temporary seizure of property” is not used in the legal norms specified in the article of the countries, since in these states the seizure of property is an action related to the restriction of the rights of citizens, it can be both an independent measure and an element of the search.

Key words: temporary seizure of property, criminal procedural law, Anglo-Saxon legal system.

**ОРГАНІЗАЦІЯ СУДОВИХ
ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ**

Єднак В. М.,
кандидат юридичних наук,
здобувач наукового ступеня доктора юридичних наук
кафедри загальноправових дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ

ДО ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО УСТРОЮ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті на основі аналізу наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України розглянуто питання організаційного устрою органів прокуратури України. Встановлено, що систему органів прокуратури побудовано за принципами територіальності та спеціалізації (предметно-функціональний принцип). Обґрунтовано, що обраний у новому законі «Про прокуратуру» підхід до організації системи органів прокуратури в цілому є вірним.

Ключові слова: система, організація, територіальність, спеціалізація, адміністративне підпорядкування.

Постановка проблеми. Якісні охорона та захист прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, прав і законних інтересів колективних суб'єктів, держави і суспільства загалом, підтримка на належному рівні режиму законності, стану правового порядку та публічної безпеки вимагають впровадження надійної, ефективної та дієвої правоохоронної системи. Для України з моменту проголошення її незалежності дане питання було досить болючим, оскільки запроваджені зміни і перетворення у правоохоронній системі не призводили до очікуваних результатів. Однак протягом останніх п'яти років, під тиском суспільно-політичних процесів, що відбулися та тривають і сьогодні в нашій державі, а також під впливом міжнародної західної спільноти українська влада нарешті вдалася до важливих та рішучих кроків у напрямку реформування основних правоохоронних інститутів в Україні. Зокрема, це стосується органів прокуратури, яку наша держава зобов'язалася перед Радою Європи реформувати і привести у відповідність до європейських стандартів ще у 1995 році, однак суттєві заходи щодо цього здійснила лише у 2014 році, прийнявши новий Закон України «Про прокуратуру». Більшість правників, в цілому позитивно оцінюючи закріплені у даному законі засади діяльності органів прокуратури, втім, підкреслюють необхідність подальшого наукового опрацювання окремих із них з метою усунення наявних проблем і недоліків у даному інституті.

Стан дослідження. Проблематиці діяльності органів прокуратури у своїх працях присвячували увагу такі вчені, як О.М. Бандурка, А.П. Гель, Г.С. Семаков, М.М. Бурбика, В.Б. Авер'янов, С.Г. Стеценко, М.К. Якимчук, Ю.П. Битяк, М.С. Уткіна, В.І. Басков, С.П. Кондракова, О.М. Окопник, І.В. Європіна, М.В. Косюта, В.Л. Федоренко, В.Т. Нор, О.М. Литвак, Н.П. Анікіна, Л.Р. Грицаєнко, Н.Р. Бобечко, Н.В. Пономарьова, Ю.М. Грошевий, М.В. Руденко, С.В. Подкопаяс, М.Й. Курочка та інші. Однак, незважаючи на досить значну увагу з боку дослідників до проблемних питань органів прокуратури, слід відзначити, що низка із них потребує наукового перегляду через вищезазначені зміни і перетворення у даному інституті.

Саме тому метою статті є – з'ясувати ключові засади організаційного устрою органів прокуратури України.

Виклад основного матеріалу. Будь-який орган держави, в тому числі прокуратура, являє собою систему. Система – це сукупність елементів, що характеризується структурою, зв'язками та функціями, які забезпечують цілеспрямований розвиток. У сучасній науці є кілька варіантів визначення поняття «система» залежно від того, яке базове поняття покладено в його основу. Такими поняттями можуть бути «цілісність», «сукупність», «множина» [1, с. 641]. Кожна система має свою внутрішню організацію. Організація – це досить складна, багатоаспектна категорія, яка має цілий ряд підходів до її тлумачення. Зокрема, організація може розумітися і як система, і як стан, і як процес. Однак водночас, незалежно від підходу, площини, у якій розглядається організація, вона завжди пов'язана із такими поняттями, як «об'єднання», «упорядкування», «узгодженість», «будова», «структура». Є.Б. Кубко, В.П. Нагребельний підкреслюють, що термін «організація» досить часто використовується у контексті таких понять, як «структура» і «система» [2]. Отже, дослідження організаційного устрою органів прокуратури включає у себе дослідження принципів та порядку розміщення структурних ланок системи органів прокуратури.

Згідно з чинним Законом України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 року № 1697-VII прокуратура України являє собою єдину систему. Одним із головних організаційних принципів устрою системи даних органів є їх єдність. Слід зазначити, що якщо раніше даний принцип був прямо закріплений у Конституції України, а саме у її статті Стаття 121 Конституції України, то після прийняття закону «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII даний принцип організації прокуратури із Основного закону зник, лише у статті 131-1 передбачено, що організація та порядок діяльності прокуратури визначаються законом [3]. Означена єдність системи прокуратури України забезпечується:

- єдиними засадами організації та діяльності прокуратури;
- єдиним статусом прокурорів;
- єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності прокурорів;
- фінансуванням прокуратури виключно з Державного бюджету України;
- вирішенням питань внутрішньої діяльності прокуратури органами прокурорського самоврядування [4].

Структурно органи прокуратури складаються із наступних ланок:

- 1) Генеральна прокуратура України;
- 2) регіональні прокуратури;
- 3) місцеві прокуратури;

- 4) військові прокуратури;
- 5) Спеціалізована антикорупційна прокуратура [4].

З викладеного вище видно, що систему органів прокуратури побудовано за принципами територіальності та спеціалізації (предметно-функціональний принцип). Хоча водночас слід зауважити, що у статті 3 «Засади діяльності прокуратури» вищезгаданого Закону від 14.10.2014 року № 1697-VII зазначається тільки територіальність. Принцип територіальності означає, що органи прокуратури здійснюють свої повноваження у межах окремих територій, що віднесені законом до їх юрисдикції. Зазначений принцип стосується і військових та антикорупційної прокуратур. Так, у Законі закріплено, що до військових прокуратур належать: Головна військова прокуратура (на правах структурного підрозділу Генеральної прокуратури України); військові прокуратури регіонів (на правах регіональних); військові прокуратури гарнізонів та інші військові прокуратури (на правах місцевих). Спеціалізована ж антикорупційна прокуратура розташовується в службових приміщеннях Національного антикорупційного бюро України або в службових приміщеннях Генеральної прокуратури України (регіональної чи місцевої прокуратури), які розташовані окремо від інших службових приміщень Генеральної прокуратури України (регіональної чи місцевої прокуратури). Перелік цих приміщень визначається в Додатку до цього Закону. До загальної структури Спеціалізованої антикорупційної прокуратури входять центральний апарат і територіальні філії, які розташовуються в тих самих містах, в яких розташовані територіальні управління Національного антикорупційного бюро України [4]. Однак водночас не можна заперечувати того, що ці ланки прокурорської системи створені насамперед виходячи із предметної, а не територіальної специфіки. У протилежному випадку не зрозуміло, навіщо їх указувати як окремі самостійні ланки, на рівні із регіональними та місцевими прокуратурами. Можливість створення інших спеціалізованих прокуратур (наприклад, транспортних чи природоохоронних) законом не передбачена, втім, у системі прокуратури може запроваджуватися спеціалізація прокурорів [4]. Також слід зазначити, що принцип спеціалізації передбачений у Наказі ГПУ «Про основні засади організації роботи в органах прокуратури України» від 19 січня 2017 року № 15, в якому закріплено, що керівники прокуратур повинні організувати їх роботу за територіальним і функціональним (предметним) принципами. Структурні підрозділи слід створювати на єдиних для Генеральної прокуратури України та регіональних прокуратур засадах, зазвичай за функціональним (предметним) принципом, а в місцевих – за територіальним. Роботу структурних підрозділів Генеральної прокуратури України та регіональних прокуратур також організовувати за територіальним та функціональним (предметним) принципами, з урахуванням теоретичної підготовки та практичного досвіду працівників, використовуючи їхню спеціалізацію, закріплення за ними прокуратур нижчого рівня та конкретних напрямів [5].

Отже, враховуючи зазначене, можемо зробити висновки про те, що принцип територіальності – це основна засада просторового розміщення органів прокуратури і розповсюдження їх владних повноважень. Що ж стосується спеціалізації, або предметно-функціонального принципу, то він застосовується для розподілу роботи в середині системи. Загалом використання в якості основної засади побудови системи органів прокуратури саме територіальності є цілком доцільним кро-

ком, спрямованим на створення зрозумілої тривірневої структури системи органів прокуратури. Також прийнято вважати, що застосування територіальності має сприяти наближенню прокурорської системи до судової в частині устрою. Однак на практиці все не так добре. Адже територіальність не означає, що органи прокуратури розміщуються суворо із дотриманням наявного адміністративно-територіального устрою держави. У цьому сенсі останньому відповідають тільки Вища ланка, тобто Генеральна прокуратура, юрисдикція якої розповсюджується на усю територію України, та середня – регіональні прокуратури, юрисдикція яких відповідає відповідним областям держави. Щодо низової ланки – місцевих прокуратур, то їх юрисдикція, на відміну від вищезазначених прокуратур, вже не зумовлюється адміністративно-територіальними межами окремих районів, міст, районів у містах, а визначається залежно від навантаження та, очевидно, наявності необхідних ресурсів на їх утримання. Так, у ході проведення реформи прокуратури відбулося суттєве укрупнення прокуратур на місцевому рівні за рахунок ліквідації ряду районних, міжрайонних, міських, районних у містах прокуратур. Такий підхід, як запевняють представники влади, забезпечив більш ефективне та раціональне використання матеріально-фінансових ресурсів. Проте водночас у юридичних колах досить часто висловлюються занепокоєння з приводу того, що таке укрупнення значним негативним чином позначиться на якості та ефективності виконання прокуратурою своїх завдань та функцій на містах. Також деякі правники переконані у передчасності ліквідації деяких спеціалізованих прокуратур, зокрема транспортної. Ю. Полянський з цього приводу пише, що транспортна сфера є однією з найважливіших у господарському комплексі нашої країни та потребує особливої уваги правоохоронних органів. Вона має величезні особливості в організації й діяльності, значну специфіку нормативної регламентації, а залізничний транспорт, як і військовий механізм, є системою екс-територіальною. Найбільш гостро це питання стоїть у тих областях, у яких діє потужний транспортний комплекс. Наприклад, в Одеській області до складу транспортного комплексу входять управління й десятки основних підприємств Одеської залізниці, сім морських і річкових портів, багато підприємств автомобільного, автодорожного та трубопровідного транспорту. Донедавна на території області діяло п'ять спеціалізованих прокуратур із нагляду за додержанням законів у транспортній сфері: Одеська, Дунайська, Чорноморська, Іллічівська, Котовська. Тепер замість них у складі прокуратури області є одне управління нагляду в кримінальному провадженні у сфері транспорту. Навряд чи силами одного управління з половинним штатом, порівняно з тим, що було раніше, можливо забезпечити виконання конституційних функцій прокуратури в організації боротьби зі злочинними проявами на транспорті з огляду на кількість і якість транспортних об'єктів, їх віддаленість від м. Одеси [5].

Окрім територіальності, організаційна єдність системи органів прокуратури визначається управлінською вертикаллю у ній. Так, згідно із законом Генеральна прокуратура України є органом прокуратури вищого рівня щодо регіональних та місцевих прокуратур, а регіональна прокуратура є органом прокуратури вищого рівня щодо місцевих прокуратур, розташованих у межах адміністративно-територіальної одиниці, що підпадає під територіальну юрисдикцію відповідної регіональної прокуратури. Генеральна прокуратура України організовує

та координує діяльність усіх органів прокуратури з метою забезпечення ефективного виконання функцій прокуратури. У структурі Генеральної прокуратури України утворюються департаменти, управління, відділи. Управління та відділи можуть бути самостійними або входити до складу департаменту (управління). На правах самостійних структурних підрозділів у складі ГПУ функціонують:

- Головна військова прокуратура;
- Спеціалізована антикорупційна прокуратура;
- Генеральна інспекція ГПУ.

Положення про самостійні структурні підрозділи Генеральної прокуратури України затверджуються Генеральним прокурором [4].

Орган прокуратури кожного рівня очолює відповідний керівник, який підпорядковується керівнику вищестоящего органу прокуратури. Прокурори вищого рівня мають право давати вказівки прокурору нижчого рівня, погоджувати прийняття ним певних рішень та здійснювати інші дії, що безпосередньо стосуються реалізації цим прокурором функцій прокуратури, виключно в межах та порядку, визначених законом. Генеральний прокурор має право давати вказівки будь-якому прокурору. Прокурором вищого рівня є: 1) для прокурорів, керівників та заступників керівників підрозділів місцевої прокуратури – керівник місцевої прокуратури чи його перший заступник або заступник відповідно до розподілу обов'язків; 2) для прокурорів, керівників та заступників керівників підрозділів регіональної прокуратури – керівник регіональної прокуратури чи його перший заступник або заступник відповідно до розподілу обов'язків; 3) для керівника місцевої прокуратури, його першого заступника та заступників – керівник відповідної регіональної прокуратури чи його перший заступник або заступник відповідно до розподілу обов'язків; 4) для керівника регіональної прокуратури, його першого заступника та заступників, керівника та заступника керівника підрозділу, прокурора Генеральної прокуратури України – Генеральний прокурор чи його перший заступник або заступник відповідно до розподілу обов'язків; 5) для першого заступника та заступника Генерального прокурора – Генеральний прокурор. Слід відмітити, що йдеться винятково про адміністративне підпорядкування, яке згідно із законом не може бути підставою для обмеження або порушення незалежності прокурорів під час виконання ними своїх повноважень [4]. Тобто прокурор як процесуальний керівник, державний обвинувач чи представник інтересів держави у відповідному судовому провадженні є незалежним у здійсненні своїх повноважень і підпорядковуються керівникам винятково в частині виконання письмових наказів адміністративного характеру, пов'язаних з організаційними питаннями діяльності прокурорів та органів прокуратури.

Висновки. Отже, резюмуючи вищевикладене, можемо говорити про те, що обраний у новому законі «Про прокуратуру» підхід до організації системи органів прокуратури в цілому

є вірним. Однак передбачені ним зміни мають впроваджуватися разом із відповідними змінами до адміністративно-територіального устрою держави (укрупнення районів), системи судоустрою, організаційної системи інших правоохоронних органів, зокрема національної поліції, для того, щоб забезпечити єдність та внутрішню узгодженість правоохоронної системи держави загалом.

Література:

1. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін. ; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трошинського, Ю.П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
2. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. URL: <http://cyclop.com.ua/content/view/413/58/1/17/#42453>.
3. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
4. Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 року № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
5. Наказ ГПУ «Про основні засади організації роботи в органах прокуратури України» від 19 січня 2017 року № 15. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102.
6. Полянський Ю. Про організаційний устрій та функції органів прокуратури. *Юридичний вісник*. 2015. № 1. С. 87–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2015_1_16.

Еднак В. М. К вопросу организационного устройства органов прокуратуры Украины

Аннотация. В статье на основе анализа научных взглядов ученых и норм действующего законодательства Украины рассмотрен вопрос организационного устройства органов прокуратуры Украины. Установлено, что система органов прокуратуры построена на принципах территориальности и специализации (предметно-функциональный принцип). Обосновано, что избранный в новом законе «О прокуратуре» подход к организации системы органов прокуратуры в целом является верным.

Ключевые слова: система, организация, территориальность, специализация, административное подчинение.

Yednak V. On the organizational structure of the prosecutor's office of Ukraine

Summary. In the article, based on the analysis of scientific views of scientists and the norms of the current legislation of Ukraine, the issues of the organizational structure of the prosecutor's office of Ukraine are considered. It was established that the system of prosecutor's offices was based on the principles of territoriality and specialization (subject-functional principle). It is substantiated that the approach chosen in the new law "On the Prosecutor's Office" to the organization of the system of organs of the prosecutor's office as a whole is correct.

Key words: system, organization, territoriality, specialization, administrative subordination.

РЕЦЕНЗІЇ

---

*Крестовська Н. М.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії держави та права
Міжнародного гуманітарного університету*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ІЗ ПИТАНЬ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ (РЕЦЕНЗІЯ НА НАУКОВУ ПУБЛІКАЦІЮ¹)

Правовий режим тимчасово окупованих територій став для дослідників у різних галузях правознавства джерелом значної сукупності досі не вирішених проблем теоретичного й практичного характеру. Тому наукові дослідження відповідної тематики сьогодні варто вважати пріоритетними у сферах конституційного, міжнародного, адміністративного, кримінального, цивільного, фінансового права. За таких обставин не може не вітатися здійснений провідними науковцями Національної академії правових наук та Інституту законодавства Верховної Ради України (М.О. Баймуратовим, О.М. Биковим, О.О. Гріненко, А.В. Кострубою) якісний, комплексний і кваліфікований експертний аналіз статусу, повноважень та юрисдикції Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим (далі – Представництво) як унікального за правовою природою й історією діяльності державного органу.

Авторським колективом було проведено значну роботу з визначення належності Представництва до гілок та рівнів державної влади, окреслення функцій і правової природи компетенції та повноважень зазначеного державного органу. Серед іншого варто погодитися з тезою, що тимчасова окупація Криму з лютого – березня 2014 р. поставила перед Україною абсолютну нову систему викликів, зокрема й у сфері публічного управління.

При цьому профільний Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII справді не містить спеціальних норм, які регламентували б діяльність Представництва чи інших державних органів щодо Криму, а за ч. 1 ст. 9 цього закону державні органи, утворені відповідно до Конституції та законів України (зокрема й Представництво), їх посадові та службові особи можуть діяти на тимчасово окупованій території лише на підставі, у межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Оскільки таких норм законів щодо Представництва схвалено не було, з 2014 р. Представництво не має жодних правових підстав для діяльності в Автономній Республіці Крим та діє на підконтрольній території України, керуючись як профільним Законом України «Про Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим» від 2 березня 2000 р. № 1524-III, так і Указом Президента України «Питання Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим» від 20 січня 2016 р. № 16/2016.

У цьому контексті варто навести рекомендації круглого столу «Представництво Президента України в АРК: переоцінка роботи в умовах російської агресії», присвяченого 25-й річниці утворення Представництва та проведеного 22 грудня 2017 р., за якими тривалий період після початку окупації державою-агресором Криму діяльність органів влади України з питань деокупації й реінтеграції півострова мала низький рівень злагодженості та координації.

У цих рекомендаціях констатуються як відсутність цілісного, комплексного механізму кримінальної, процесуальної й оперативно-розшукової політики з нагальних питань реінтеграції та деокупації Криму, протидії російській агресії на півострові, так і потреба в посиленні взаємодії з питань реінтеграції й деокупації Криму органів виконавчої влади та правоохоронних органів з органами судової влади, народними депутатами України, органами самоврядування кримськотатарського народу, науково-дослідними й експертними установами. Констатовано, що вибір розташування Представництва в м. Херсоні з виокремленим підрозділом у м. Києві став вдалою територіальною формою організації державного управління з питань деокупації й реінтеграції Криму². За таких умов та з огляду на відображену у відкритих джерелах діяльність Представництва в 2017–2018 рр. варто цілком погодитися з тезою авторського колективу, що Указом Президента України «Питання Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим» від 20 січня 2016 р. № 16/2016 було модернізовано повноваження, завдання й функції Представництва в умовах російської агресії, чітко визначено загальнодержавні юрисдикцію і значення діяльності Представництва. Необхідно підтримати висновок авторів статті про те, що роль Представництва як загальнодержавного органу відображено в актах законодавства, схвалених до 2014 р.

Варто погодитися також з авторською тезою, що Представництво не може бути віднесене до представницьких або виконавчих органів влади, які здійснюють регіональне державне (владне) управління в Автономній Республіці Крим, а також із висновком про загальнодержавний характер компетенції й повноважень Представництва, яке здійснює представницьку, контролюючу та інформаційно-аналітичну функції від імені держави. Можна підтримати запропоноване авторами виділення додаткових функцій Представництва, що запроваджені Указом Президента України «Питання Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим» від 20 січня 2016 р. № 16/2016 в умовах окупації Криму, зокрема правозахисної, нормопроектної та представницько-інформативної. Водночас

¹ Правовий статус Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим в сучасних умовах / М.О. Баймуратов, О.М. Биков, О.О. Гріненко, А.В. Коструба. Журнал східноєвропейського права. 2018. № 58. С. 8–17.

² Круглий стіл з нагоди 25-ої річниці утворення Представництва. URL: <http://www.ppu.gov.ua/kruglyj-stil-z-nagody-25-rokiv-utvorennja-predstavnytstva/>.

очевидним є дублювання основної (інформаційно-аналітичної) і додаткової (аналітично-інформаційної) функцій Представництва, що містяться в запропонованому переліку.

Також можна побажати авторам здійснити більш широке за обсягом дослідження правових та організаційних передумов, форм і наслідків діяльності Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим в умовах тимчасової

окупації півострова з висвітленням та узагальненням внутрішньої нормативної бази органу, відображенням його роботи в поточних розпорядчих актах і рішеннях вищих органів влади. За сучасних умов окупації Криму, що триває, активної діяльності держави-агресора із закріплення спроби анексії півострова такі дослідження матимуть виключне значення для вітчизняної правової науки.

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Клименко О. В., Патратій О. В.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ ОРГАНІВ У КРАЇНАХ ЄВРАЗІЇ..... 4

Олійник А. Ю.

ВИДИ ОБМЕЖЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СВОБОДИ ОСОБИ
НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ..... 8

Кириченко В. М., Соколенко Ю. М.

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ (ДО 70-РІЧЧЯ ПРИЙНЯТТЯ)..... 12

Вакарова О. В.

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ ЯК ОРГАН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА... 16

Кривенко В. В.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ І ПОВ'ЯЗАНИМ
ІЗ КОРУПЦІЄЮ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ..... 20

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Степанова Т. В.

ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ – БАГАТОЕЛЕМЕНТНИЙ СКЛАДНИК СУДОВОГО ПРОЦЕСУ..... 24

Грудницька С. М., Титова О. В.

ПРАВОВІ ОСНОВИ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ
ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОСНОВНИХ УЧАСНИКІВ ЕНЕРГОПРОСТОРУ..... 28

Басай О. В.

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗВИТОК ВЧЕННЯ ПРО ПРИНЦИПИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА..... 34

Скрипник В. Л.

ПОСЛУГИ ЯК ОСОБЛИВИЙ ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ 38

Менджул М. В.

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА ІРЛАНДІЇ..... 42

Гуйван П. Д.

ЩОДО МЕЖ ЗДІЙСНЕННЯ ДИСКРЕЦІЇ ПІД ЧАС ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ..... 46

Швидка Т. І.

ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ..... 51

Сергієнко Н. А.

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ СМЕРТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ, ЯКА БУЛА СТОРОНОЮ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ..... 55

Можайкіна О. С.

МЕДІАТОР У ВРЕГУЛЮВАННІ КОНФЛІКТУ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ..... 61

Парагайло В. О.

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ»
В НОРМАТИВНИХ АКТАХ ТА ЮРИДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ..... 64

Орел А. О.

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ НОТАРІАЛЬНОГО ПОСВІДЧЕННЯ ДОГОВОРУ ДАРУВАННЯ..... 68

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Сокоринський Ю. В.

ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗМІСТ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ..... 72

<i>Баглаєнко С. С.</i> ГАРАНТІЇ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ОСІБ, ЩОДО ЯКИХ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ СЛУЖБОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	77
---	----

<i>Мішок С. М.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА АТЕСТАЦІЙНИХ КОМІСІЙ, УТВОРЕНИХ РОБОТОДАВЦЕМ.....	81
---	----

ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ, ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

<i>Власенко Ю. Л.</i> ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	86
--	----

<i>Орехов С. М.</i> ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОЛОГІЧНУ ШКОДУ В РАМКАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	90
--	----

<i>Піддубна Д. С.</i> ІНВЕСТИЦІЙНА ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА – ЕЛЕМЕНТ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ ОРГАНІЧНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	93
---	----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

<i>Андрушко А. В.</i> ДОКТРИНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ ПРО ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ.....	98
---	----

<i>Соловійова А. М.</i> КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ВЛАСНОСТІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ КРАЇН ДАЛЕКОГО СХОДУ (КИТАЙ, КНР, РЕСПУБЛІКА КОРЕЯ, МОНГОЛІЯ).....	104
--	-----

<i>Коваленко А. В.</i> ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА НАУКОВОГО СУПРОВОДЖЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	107
---	-----

<i>Максіменцев М. Г.</i> КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИНИ, ПЕРЕДБАЧЕНІ СТАТТЕЮ 240 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	110
---	-----

<i>Ольшанецький І. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ НАГЛЯДУ ЮВЕНАЛЬНОГО ПРОКУРОРА ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ СТОСОВНО НЕПОВНОЛІТНІХ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	114
--	-----

<i>Кондратюк Л. В.</i> КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН.....	117
---	-----

<i>Макодзьоб А. В.</i> СПІВВІДНОШЕННЯ ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНУ ТА ЗАСОБІВ І ЗНАРЯДЬ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ.....	121
--	-----

<i>Головков О. М.</i> ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ДІЛЬНИЧНОГО ОФЦЕРА ПОЛІЦІЇ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ У ПИТАННЯХ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ ЗА ОСОБАМИ, ЗВІЛЬНЕНИМИ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....	126
--	-----

<i>Березнер В. В.</i> ПІДКУП ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ПОНЯТТЯ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ.....	131
--	-----

<i>Доброскок А. Ю.</i> ПОНЯТТЯ І СУТНІСТЬ ВАНДАЛІЗМУ ЯК ОБ'ЄКТА КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	139
--	-----

<i>Кізіменко Є. В.</i> КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКИЙ УЧИНЯЄ НЕЗАКОННЕ ПОВОДЖЕННЯ ЗІ ЗБРОЄЮ, БОЙОВИМИ ПРИПАСАМИ АБО ВИБУХОВИМИ РЕЧОВИНАМИ.....	143
--	-----

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

Науковий збірник

Виходить шість разів на рік

№ 36 том 2, 2018

Серію засновано у 2010 р.

Коректор Вишнякова Я.І.

Комп'ютерна верстка Кузнецова Н.С.

Підписано до друку 28.12.2018 р. Формат 60х84/8. Обл.-вид. арк. 26,19, ум.-друк. арк. 23,02.

Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 0319/69.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)

Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua